Sabiha Sertel

ROMAN GİBİ

Demokrasi Mücadelesinde Bir Kadın

BELGE YAYINLARI : 42

Birinci Baskı : 1969 (ANT Y.)
İkinci Baskı : 1987

ROMAN GİBİ/Dizgi, Baskı: Final Ofset A.Ş./Kapak: PANO Grafik/Kapak Baskı: Orhan Ofset/Cilt: Örnek/BELGE YAYINLARI: Nuruosmaniye Cd. Atasaray İşhanı No: 406 Cağaloğlu/İSTANBUL

Sabiha Sertel

ROMAN GİBİ

ÖNSÖZ

«Roman Gibi» annemin en son yapıtı. En olgun çağında ve bence en çok özenerek yazdığı kitap. Yazmadan önce, ele aldığı dönemlerin gazetelerini okudu, notlar aldı. İkinci Dünya Harbinden sonra Türkiye'den ayrıldığı güne kadar, Osmanlı ve özellikle Cumhuriyet döneminin sosyal siyasi yaşantısını, o akıcı uslûbu ile bir roman gibi hikâye etti. Hikâye etmekle kalmadı, olaylar hakkındaki görüş ve tahlillerini de ekledi. Bir doktora tezi gibi, büyük gayretlerle yazılan bu yapıt, 1966 sonunda tamamlandı. 1968 de Bakü hastahanesinde ölümle pençeleştiği sırada, kitap Türkiye'de basılmaktaydı ve annem soruyordu: «Kitabım çıktı mı?»

Kanımca, Alan Yayıncılık bu eseri tekrar yayınlamakla hem annemin anısına hem de Türk okuyucusuna, özellikle yeni kuşaklara büyük bir hizmette bulunuyor. Çünki, Sabiha Zekeriya Sertel, Türkiye'nin edebi, sosyal ve siyasi hayatında önemli bir yer tutan nadir kadınlardan olduğu halde, yeni kuşaklar ne onun edebi ve siyasi yapıtlarını ne de hürriyet, demokrasi ve bağımsızlık uğrunda verdiği büyük savaşı biliyor. Oysa, o, 1919 da işgal altındaki İstanbul'da, Halide Edip'le başladığı bu savaşa, 1950 de Türkiye'yi terkettiği güne kadar devam etti. Yurtseverliği hiçbir zaman elden bırakmayan, Cumhuriyet döneminde Babı - Âli'nin «en cesur» kalemi olarak tanınan annem, kah «Resimli Ay»daki «Cici Anne» sütunuyla kadın haklarını, sosyal haksızlıkları ele aldı, kah «Savulun Geliyorum» gibi yazılarıyla diktatörlüğe cephe aldı, kah da harp içinde «Tan» gazetesindeki fıkralarıyla Nazizme, faşizme karşı savaştı.

Kanımca Türk kamu oyu tarafından daha çok tanınmayı ve anılmayı çoktan haketmiştir.

Montreuil, Aralık 1986 Yıldız SERTEL

BELGE YAYINLARI

Belgesel Anılar Dizisi : 6

Türkiye basın hayatının en mücadeleci kalemlerinden biri olan Sabiha Sertel 1895'te Selanik'te doğdu. Balkan Savaşından sonra ailesiyle birlikte İstanbul'a göç eden Sabiha Sertel, Zekeriya Sertel ile evlendiktan sonra basın hayatına atıldı. 1919'da Amerika'ya giden Sabiha Sertel Columbia Üniversitesi'nin sosyoloji bölümündeki dersleri izledi. Kadın sorunu yanında, marksizmle burada ilgilenmeye başladı. Birçok derginin yayınlanışında önayak olan, 1930'larda marksist klasiklerden bazılarını Türkçeye çeviren Sabiha Sertel, 1940'lı yıllarda eşiyle birlikte yayınladığı TAN gazetesinde, tek parti rejiminden demokrasiye geçilmesi yolunda mücadele verdi. Matbaaları yakılan ve üzerlerindeki baskı dayanılmaz bir hal alan Sertel'ler 1950'de yurtdışına çıktılar. Çok sevdiği ülkesini bir daha görme olanağına sahip olmayan Sabiha Sertel, 1968 Eylül'ünde Baku'de sürgünde öldü. Bu kitap demokrasi mücadelesine, bir kadının basın hayatındaki deneyimleri yanında, Türkiye siyasal tarihinin önemli bir bölümüne de ışık tutuyor.

Torunum Deniz'e,

Sen sekiz yaşında bir çocuktun. İstanbul'da, Moda'da deniz kenarındaki evin balkonunda, sana renkli, zengin hayallerle dolu şark masallarını anlatırdım. Leylâ ile Mecnun, Ferhat ile Şirin, Kerem ile Aslı... Sen bunları büyük bir dikkatle dinlerken, mavi gözlerinde alevler yanardı. Masal biter bitmez yerinden fırlar:

— Haydi, anneanne, bunu oynayalım, derdin.

Masalı, usta bir rejisör gibi sahneye koyar, bana rolümü verir, kendi rolünü heyecan ve şevkle oynardın.

Senin hayal zenginliğine, sanat belirtilerine bakarak, annene:

— Bu çocuk ya bir aktör, ya bir rejisör olacak... Çocuğun bu istidadına dikkat edin, körletmeyin... dedim.

Yıllar geçti... Şimdi Amerika'da tiyatro klüplerinde Shakespeare'i başarıyla oynadığını duyuyorum. Ben sahnede değil, hayatta küçücük bir rol oynadım. Sana ve okuyucularıma bunu yine bir masal gibi, bir roman gibi anlatacağım...

Gurbetteki hayatımı anlatmanın sırası daha gelmedi. Onu anlatmak sırası geldiği zaman, eğer yaşıyorsam, sana ve okuyucularıma bunun da masalını anlatırım...

Savaş dolu bir hayatın hikayesi.

1

Hayata Giriş

• Milli Kurtuluş Savaşı'nın Arifesinde

Yıl 1919. Türkiye Alman militaristleriyle girdiği harpte yenilmiş. İstanbul, işgal kuvvetlerinin elinde. İngiliz amirali Harington'lar, Amerikan amirali Bristol'ler, yönetim mekanizmasına elkoymuşlar. Türkiye'yi Birinci Dünya Harbi'ne sürükleyen «İttihat ve Terakki» Partisi'nin kodamanları, Talat Paşa'lar, Enver Paşa'lar, Cemal Paşa'lar, Doktor Nazım ve diğerleri kaçmışlar.

Limanda, çeşitli bayraklarla süslenmiş düşman gemileri yatıyor. Yemen'den, Galiçya'dan, çeşitli cephelerden katar katar İstanbul'a dönen Mehmetçik'ler perişan...

Haydarpaşa istasyonu, evlatlarını, kardeşlerini aramaya gelen halkla tıklım tıklım. Dönenler çocuk denecek kadar genç. Bazılarının ayaklarında hâlâ köy çarıkları var. Paltoları yok. Soğuk'ta titriyorlar. Bunlar, Arabistan çöllerinde, harp cephelerinde niçin, ki-

min için döğüştüklerini bilmeden dönüyorlar. Yurttaşlarını yabancı topraklarda bırakmışlar. Gömüldükleri toprak kümesinin üstünde ne bir taş, ne kimliklerini belirten bir yazı var. Bunlar, bir harp macerasında harcanmış Anadolu evlatlarıdır.

Bu macerada ölenlerin, yaralananların, kayıpların sayısı belli değil. Yurt içinde açlıktan hastalıklardan ölenlerin de sayısı belli değil... Bu hesabı sormaya kimsenin dili varmıyor. Herkes gelecek kaygusunda. Bu yıkılıştan sonra memleket ne olacak? Emperyalistler Türkiye'yi paylaşacaklar mı? Herkes bu soruyu soruyor. Emperyalistler, milli bağımsızlığımızın üzerine bir şal örten Sevr Anlaşması'nı hazırlıyorlar. Mütareke anlaşması 30 Ekim 1918'de müttefikler adına Amiral Galtrop, Türkiye adına Bahriye Nazırı Rauf Bey tarafından imzalanmıştır. Emperyalist devletler ellerindeki bu beratla başkentin kilit noktalarına yerleştiler.

Sokaklarda Senegal'li, Hint'li, Cava'lı sömürge askerleri, çeşit çeşit elbiseleriyle geziyorlar. Bellerinden diz kapaklarına sarkan, renk renk, damalı eteklikleriyle gaydalı, davullu İskoç kıtaları, bir opera sahnesinde oyun verir gibi sokaklardan geçiyorlar. Boğazda Rumeli ve Anadolu hisarlarının üzerlerinde işgal ordularının bayrakları dalgalanıyor. Türk bayrağı en geriye asılmış.

Bu matem gününde yüzü gülenler, ancak Rumlar... Sokaklarda laterna çalarak dolaşıyorlar. Hiç durmadan şarkı söylüyor, içiyor, nara atıyorlar. Harpte yenilen yurttaşlarına tepeden bakıyorlar. Kadınların çarşaflarını yırtıyorlar, kızlara saldırıyorlar. Hükümet yok, polis yok.

Memleket derin bir karanlığa gömülmüş. Harp öncesinin neşeli İstanbul'u artık yok. Sokaklar daralmış, insanlar küçülmüş, çehreler soluk, Ağırbaşlı, vekarlı memurlar, cübbeli, sarıklı hocalar, işçi, esnaf bütün halk, başları göğüslerine düşmüş, köprünün üstünden geçiyorlar.

Sanki yıkılan imparatorluğun yükünü omuzlarında taşıyorlar. Türk milleti tarihinde ilk defa bağımsızlığını yitirmenin acısını iliklerinde duyuyor.

Kenar mahalleler yoksulluğun somut bir örneği... Bir yanda çullara sarılmış, çıplak ayaklı çocuklar sırıtıyor. Öte yanda vagon ticaretiyle milyonlar vuran topal İsmail Hakkı Paşa'lar, bulgur palaslar kuran harp zenginleri, Viyana'lı artist Miloviç'in sigarasını banknotlarla yakıyorlar. Harp içinde saman ekmeği yiyenlerle, harpte zengin olanlar karşı karşıya. Biri karargâhını Şişli'de, Nişantaşında, İstanbul'un onarılmış semtlerinde, öteki Fatih'in, Aksaray'ın, Cihangir'in fakir mahallelerinde, yangın harabelerine kurmuş.

Kabineler birbiri ardına değişiyor. İzzet Paşa gidiyor. Ferit Paşa geliyor. Ferit Paşa gidiyor. Tevfik Paşa geliyor. Eski Osmanlı paşaları karaya oturmuş imparatorluk zırhlısını yüzdürmek için, İngiliz, Amerikan amirallerine, emperyalist devletlere sığınıyorlar. «İttihat ve Terakki» Partisi'nden yurtta kalanların birçoğu «Bekirağa»[1] Bölüğüne tıkılmış. Cezaevinin bir kapısından önceleri İttihatçı'ların tevkif ettiği «Hürriyet ve İtilafçılar»[2] çıkıyor, öteki kapısından Kürt Mustafa Paşa Divanı Harbi'nin tevkif ettiği İttihatçılar giriyor.

Kürt Mustafa Paşa Harp Divanı, emperyalist efendilerine yaranmak, halkı yıldırmak için bazı İttihatçı'ları ipe çekiyor.

Yabancı subaylar evleri araştırıyor. Ev sahiplerini sokağa atıyor, içine yerleşiyorlar. Basın, yabancı devletler sansürünün kontrolünde... İngiliz taraflısı gazeteler serbest çıkıyor. İngiliz emperyalizminin

---

(1) «Bekirağa» Bölüğü Beyazıt'ta, Savunma Bakanlığı'nda siyasi suçlulara ayrılmış cezaevi.

(2) «Hürriyet ve İtilaf» İngiliz taraflısı, «İttihat ve Terakki» Partisi'ne karşı kurulmuş muhalefet partisi.

uşağı Ali Kemal'in gazetesi «Sabah», «İkdam» emperyalistleri haklı buluyor. İttihat'çılara küfürler savuruyorlar.

Yabancı sermayeye ajanlık eden azınlık sermayedarları. Beyoğlu camekanlarını ilanlarla doldurmuşlar.

«Türk malı almayınız»... Köşe başı sarrafları, yabancı subayların dolarlarını, sterlinglerini, drahmilerini Türk parasına çeviriyorlar. Türk parası değerini kaybetmiş. Beyoğlu mağazalarına, harbi kazanan devletlerin bayrakları çekilmiş... Rum mağazalarını etekleri kıvrımlı, kırmızı fesli, uzun, mavi püsküllü evzon askerleri bekliyor. Bu, mütarekenin İstanbul'udur. Yıkılmış bir imparatorluğun çöküntüleri içinde ümidini, benliğini kaybetmiş bir milletin İstanbul'u...

- **Suçlu Kimdir?**

Herkes birbirine soruyor. Bu yıkılışın suçlusu kimdir? Bunun sonu ne olacaktır? Sırtını İngilizlere dayayan «Hürriyet ve İtilaf» Partisi önderleri suçu İttihat'çılara yüklüyorlar. Alman militarizmine el verip Türkiye'yi Birinci Dünya Harbi'ne sürükleyen İttihat'çıların alt tabakaları ise, suçu Enver Paşa'ya yüklüyorlar.

Bir tarafta «İngiliz Muhipleri» Cemiyeti dış politikanın İngiltere'ye dayanmasını savunuyor, öte yandan Vilson Cemiyeti'ni kuran aydınlar, Amerikan mandasından medet umuyorlar. Aydınların büyük bir kısmı kötümser. Bir kısım aydınlar Türkiye topraklarından bazı tavizler vermekle bağımsızlığımızın korunacağı iddiasında... Sağduyusuyla hareket eden halk, emperyalistlerin artık bağımsız bir Türkiye bırakmıyacağı, bağımsızlığı kurtarmak için bir savaş gerektiği inancında...

Türkiye'yi paylaşmaya önceden karar veren emperyalist devletler (İtilafı müselles devletleri) Tür-

kiye'nin bu iç durumundan cesaret alıyor, yüz yıllar boyu ekonomi alanında sömürdükleri ülkeyi, şimdi paylaşmak, bölge bölge nüfuzları altına almak istiyorlar. Türkiye hiçbir zaman böyle kolayca paylaşılacak, yok edilecek bir duruma düşmemişti. Sultan Vahdettin saltanatını korumak hesabında... Damat Ferit, Ali Kemal gibi «İttihat ve Terakki» Partisinin politikasına düşman olan, memleketi İngilizlerin boyunduruğu altına sokmaya hazır olanlar, birer uşak gibi İngiliz amirali Haringtonun, Amerikan amirali Bristol'ün emirlerine boyun eğiyorlar.

İngiltere, Türkiye'yi Mısır gibi nüfuzu altına almak istiyor. Amerika Türkiye'ye vasi olmak, mandası altına almak için bazı aydınlar arasında kışkırtmalar yapıyor. Başta Halide Edip, gazeteci Ahmet Emin Yalman ve Rauf Ahmet gibi bazı aydınlar İngiltere'ye karşı, Amerikan mandasını üstün görüyor, Amerika'nın emperyalist olmadığını iddia ediyorlar. Amerikan mandası altında sömürülen Filipin'i, Güney Amerika memleketlerini görmemezlikten geliyor, Amerika'nın demokrasi getireceğini ileri sürüyorlar. Bu inançla İstanbul'da bazı yazarlar, gazeteciler, hukukçular, 1918'de «Vilson Cemiyeti»ni kurmuşlar. Türkiye'nin parçalanması tehlikesi karşısında, gözlerini Vilson prensiplerine dikmişler, böylelikle imparatorluğu yıkılıştan kurtaracaklarını umuyorlar.

Halide Edip Adıvar bu durumu hatıralarında (1) şöyle anlatıyor:

«Basın temsilcileri Vakit Gazetesi'nin bürosunda toplanmışlardı. Başkan Vilson'a gönderilecek memorandumu konuşuyorlardı. Memorandum, Amerika'nın Türkiye'ye ekonomik ve mali yardım yapmasını, uzmanlar ve kadrolar göndermesini, yeni bir rejim kurmak, iç reformlar yapmak için Türkiye'ye son bir şans verilmesini istiyordu. Her taraftan istilâcılara karşı birleşme isteği yükseliyor, teşkilatlar ku-

(1) «The Turkish Ordeal» ingilizce basılmıştır.

ruluyordu. 1919 Haziranında Ahmet Paşa'nın [1] başkanlığı altında «Milli Blok» kuruldu.

Memleketin tanınmış insanları, yani eski başbakanlar, genelkurmay başkanları bu teşkilata girdiler. Herkes bir çıkış yolu arıyordu. «Milli Liberaller», «Barış ve Selamet» gibi yeni yeni partiler kuruluyor, «Milli Kongre» adıyla meydana gelen teşkilat, kongre binasında Doktor Esat Paşa'nın kuruculuğu altında toplanıyordu. Bunların bütün çalışmaları, «toplandılar, konuştular ve dağıldılar» sözleriyle belirtilebilir. Politika bakımından önemli olan teşkilât «Karakol» teşkilatı İttihat'çılardan Kara Vasıf Bey'in başkanlığı altında kurulmuştu.» [2]

O zaman İstanbul'da yapılan bu çalışmalar, bir milli kurtuluş savaşına zemin hazırlıyordu. Anadolu'da da yer yer teşkilatlar kurulduğu haberleri geliyordu.

Bu devirde ben olayları kavrıyacak kadar olgun değildim. Çok gençtim. Henüz yeni evlenmiştim. Büyük kızım Sevim iki yaşındaydı. Kalabalık bir ailemiz vardı. Zekeriya, Muhacir Umum Müdürlüğü'nde Aşiretler Müdürü'ydü. Pek az bir maaşı vardı. Biz de harp içinde saman ekmeği, kaynamış ayva ile geçinen nesildendik. Cağaloğlunda, Molla Fenari Sokağında, Abdullah Cevdet'in [3] iki katlı apartmanının birinci dairesinde yaşıyorduk. Olayları büyük bir ilgi ve üzüntü ile izliyor, bir şeyler yapmak ihtiyacını duyuyorduk.

- **Büyük Mecmua**

Zekeriya ve gazeteci Sedat Simavi, «Diken» adında bir mizah dergisi çıkarmayı kararlaştırdılar. Der-

(1) Ahmet Rıza, Abdülhamid'in zorbalığı karşısında Avrupa'ya kaçan, hürriyet için savaşan bir vatanseverdi.

(2) Halide Edip, «The Turkish Ordeal», sayfa 19, 20.

(3) Abdullah Cevdet bir Türk düşünürüdür. İngilizlerin adamıydı. «İngiliz Dostları» Cemiyeti'nde çalışmıştır.

ginin ilk sayısı, halk arasında büyük bir ilgi topladı. Dergide, harp zenginleri açığa vuruluyordu. Halk, ölüsüne kefenlik patiska bulamazken, onlar, vagon ticareti yaparak zengin olmuşlardı.

Zenginlerin bir efsane gibi halk arasında dolaşan hikayeleri vurgunları «Diken» Dergisi'nde nükteli yazılarla, karikatürlerle halkın önüne seriliyordu.

Cağaloğlu'ndaki evimiz birçok aydınların merkezi olmuştu. O zamanın en tanınmış yazarları, hikayecileri, şairleri, edipleri, bizim evde toplanırdı. Durumdan herkes ümitsizdi. Herkes çıkacak bir yol arıyordu. Halka ümit ve cesaret vermek, halkı uyandırmak amacıyla haftalık bir dergi çıkarmaya karar verdik. Adı «Büyük Mecmua» olacak, yazarlar para almayacaktı. Derginin yazarları Ömer Seyfeddin, Ali Canip, Falih Rıfkı, şair Yusuf Ziya,, Orhan Seyfi, Faruk Nafiz, Köprülüzade Fuat, Mehmet Emin Yurdakul, üniversite öğretmenlerinden İsmail Hakkı, Tekin Alp (Mois Kohen) ve Reşat Nuri, üniversite öğretmenlerinden Mehmet Emin ve diğerleri idi.

«Büyük Mecmua» niçin çıktığını anlatan ilk yazısında, kötümser olmanın zararlarını belirtiyor, halkı cesaretle çalışmaya çağırıyordu: «Ümitsizliğe düşüp etrafa zehir saçacağımıza, yahut herkese milletin geleceğinden ümit kalmadığını yayacağımıza oturup elbirliğiyle çalışmak ve milletin kültür bakımından yükselmesini ve gerçek bir millet olmasını sağlamağa çalışmak gerekir,» diyordu.

6 Mart 1919'da Zekeriya'nın imtiyazı altında genç yazarların birliğiyle çıkan dergi, yenilme acısıyla ümidini kaybeden halka bir ümit ışığı oldu. «Büyük Mecmua» tam deyimiyle bir forumdu. Görüş ve inançları ayrı insanlar bu dergide yıkılışın sebeplerini araştırıyor, kurtuluş yolları bulmaya çalışıyorlardı. Türkçülük, milliyetçilik, yeni osmanlılık tartışmaları yanında, sosyalist bakımdan iktisadi akımlar, emper-

yalizme karşı yazılar, feminizm konuları yer alıyordu.

İmparatorluğun yıkılış sebeplerini araştıranların bazıları bunun türkçülük, milliyetçilik akımlarından ileri geldiğini iddia ediyorlardı. Aynı zamanda İstanbul'da «Yeni Mecmua» adında bir dergi çıkıyordu. Bu dergide Ahmet Cevat [1] yıkılışa islamcılık, pantürkizm akımlarının sebep olduğunu iddia ediyor, «Biz gerçek osmanlı, kuvvetli müslüman kalalım. Fakat kanlı çetenin felaketli mefkuresinden süratle uzaklaşalım,» diyordu.

«Kurtuluş» Mecmuası'nı çıkaran komünistler yıkılışı emperyalistlere yüklüyor, milleti emperyalizme karşı savaşa çağırıyorlardı.

«Büyük Mecmua» da toplanan milliyetçilerle, Ahmet Cevat arasında bir tartışma başladı. Milliyetçiliği, türkçülüğü savunanlar, çeşitli anlayışlara sahiptiler. Kimi, türkçülüğün, köklerini geçmişten alan bir akım olduğunu belirtiyor, kimi Turan'a gitmekten söz açıyor, kimi türkçülüğün amacının memleket dışı Türkleri kurtarmak değil, azınlık sermayesi ve yabancı sermaye karşısında ezilen milli burjuvaziyi korumak olduğunu iddia ediyordu. Bunun turancı türkçülükle ilgisi olmadığını, dış sermayenin baskısına karşı milli burjuvaziyi koruyan bir milliyetçilik olduğunu söylüyorlardı.

Aydınlar bir fikir buhranı içinde idiler. Yıkılışın sebeplerini yüzeyde arıyor. Osmanlı İmparatorluğunu çökerten iç ve dış sebepleri, ekonomik ve politik nedenleri araştırmıyorlardı. Yıkılış devrinde meydana gelen çeşitli fikir akımlarını, yıkılışın sebebi sayıyorlardı. Emperyalizme karşı savaşacak yerde, iç parti kavgalarıyla birbirlerinin boğazına sarılıyor,

---

(1) Ahmet Cevat, bir öğretmendir. Sovyet inkılabından sonra Sovyetler Birliğine gitmiş, orada sosyalistlerle beraber çalışmış memlekete döndükten sonra partiden ayrılmıştır.

emperyalistlerin ekmeğine yağ sürüyorlardı. Bu tartışmalar arasında «Yeni Osmanlılık» siperine saklananlar oldu. Bunlar azınlıkların «Reaya» muamelesi gördüklerini, İttihatçıların milli bir politika ile azınlıkları ezdiğini, yine osmanlılık politikasına dönmek gerektiğini iddia ediyorlardı. Bir zamanlar Ziya Gökalp'le beraber Türkçülüğü, milliyetçiliği savunan Tekin Alp bile «1908 devriminin ilk günlerinde, unsurlar arasında bir kardeşlik doğduğunu, papazların, hocaların öpüştüğünü, özellikle Rumeli'de çete çarpışmalarının durduğunu» yazıyor, taraf taraf «İttihadı anasır» ve azınlıkları birleştirme cemiyetinin kurulduğunu belirtiyor, «Az zaman sonra esef verici olayların meydana geldiğini» söylüyordu. «Yeni Osmanlılık» politikasına dönmeyi salık veriyordu.

- **Yeni Türkiye**

Memleket işgal altında olduğu halde, yıkılan İmparatorluğun içinde yeni akımlar doğuyordu. Durumun kötülüğüne, bütün ümitsizliklere rağmen yenileşme akımları kuvvetleniyordu. Bir tarafta şeriat mahkemelerinin adliye bakanlığına devri tartışılıyor, öte yanda eğitim sisteminde yenilikler isteniyordu. Dinle devletin ayrılması, medreselerin eğitim bakanlığına bağlanması fikirleri ortaya atılıyordu.

Harp içinde kadınlık hayatında da bazı yenilikler meydana gelmişti. Kadınlar, eski düşünüşe uymayan adımlar atmışlar, tektük devlet bürolarına, ticarethanelere, fabrikalara, girmişlerdi. Kendilerinin de hayatta savaşmaya elverişli kol ve kafaya sahip olduklarını isbata çalışıyorlardı. Şeriatçıların bütün karşı koymalarına rağmen, ekonomik yıkılışın yarattığı zorunluluk, kadınları hayata çekmişti. 27 Mart 1919'da gazetelerde, dergilerde büyük bir tartışma başlamıştı. Bu tartışma o devrin düşünüşünü aksettiren bir olay olduğu için belirtiyorum:

Kadınlar erkeklerle aynı darülfünunda (üniversitede) okuyabilirler mi, okuyamazlar mı? O güne kadar kadınların okuduğu okullar ancak lise derecesindeydi. Bu okulların üniversite ile birleşmesini eğitim bakanlığı kabul etmek istiyor, üniversite müdürü Naim Hoca karşı geliyordu. Bu isteği bütün basın, halk alkışlıyordu. Fakat işgal havası içinde irtica canlanmış ve kuvvetlenmişti. Bu hareketler karşısında hocalar, şeriatçılar hemen başkaldırdılar.

«— Asla... Kadınlarla erkeklerin aynı çatı altında ders görmeleri şeriate aykırıdır,» fetvasını verdiler.

Şeriatçılara göre, kadınlar üniversiteye girebilirlerdi, amma sınıflar ayrı olmak şartıyla...

Profesörler hergün aynı dersi ayrı sınıflarda verecekler, kadınlar laboratuvarlarda erkeklerle beraber çalışmıyacaklardı. Gericiler, kadınlarla erkekleri birbirinden ayırmak için o zaman tramvaylarda olduğu gibi üniversiteye de bir perde germek istiyorlardı. Kız ve erkekler sınıflarda birleşmiyorlarsa da koridorlarda, genel konferans salonunda birleşiyorlardı. Gericiler, bunu da önlemek için erkek öğrenciler üniversiteye girdikleri zaman kadınların dışarda beklemesini, kadınlar sınıfa girdiği zaman erkeklerin üniversiteye girmelerinin yasak edilmesini istiyorlardı. Üniversite öğleye kadar erkeklere, öğleden sonra kızlara ayrılmalı idi.

Gericilerin bu gülünç, gülünç olduğu kadar acıklı durumlarına rağmen, üniversite öğretmenler meclisi, bundan böyle kız ve erkek öğrencilerin bir arada okumasını bir tek muhalif oya karşı kesin bir çoğunlukla kararlaştırdı. Bu muhalif oyu veren, üniversite müdürü Naim Hoca idi.

Bunun gibi «tesettür'ün, yani kadının örtülmesinin dinle ilgisi var mıdır, yok mudur?» konuları tartışılıyor, en ilerici aydınlar bile hocaların baskısı altında çarşafın atılmasını cesaretle savunamıyorlar-

dı. Kadınların tıp fakültesiine, diğer fakültelere girmeleri bir taraftan konuşuluyor, bir taraftan da gerçekleşiyordu. Çökmekte olan İmparatorluğun içinde yenileşmeye doğru olan bu kıpırdamalar, Türk toplumunun ne pahasına olursa olsun, eski kalıplardan kurtulma çabasının işaretleriydi. Daha sonraları Mustafa Kemal'in ortaya attığı reformların tohumlarını burada aramak gerektir.

Ben bu ideolojik tartışmalara katılacak kadar olgunlaşmamıştım. Derginin çıktığı ilk günden kapandığı güne kadar kadın haklarını savundum. Dünya ölçüsündeki Sufrajet (kadınlara oy hakkı sağlanması) hareketlerini izliyor, kadınları sosyal baskılardan, özellikle şeriat baskısından kurtarmak için savaşıyordum. Beni bu konuya bu kadar sıkı bağlayan, biraz da özel hayatımın etkileri idi.

•

Sekiz yaşında bir çocuktum. Altı kardeştik. Babam Selanik gümrüğünde baş katipti. Az bir kazançla altı çocuğa bakmak zorundaydı. Bir gün gümrükte muhasebecinin «Sen başefendi koltuğunu doldura-mıyorsun,» sitemine kızmış, işinden çekilmişti. Küçük bir emekli maaşıyla yaşıyorduk. Aile tam bir sefalet içindeydi. Selanik'te «Pazar Tekkesi» denen bir yerde yaşıyorduk. Ev halamın eviydi. Bahçeli, güzel, mazbut bir evdi. Bizim ancak iki odamız vardı.

Babam tam bir patriarktı. Her sabah ayakyoluna girdiği zaman, annem elinde bir havlu, bir ibrik kapının önünde beklerdi. Bir gün sordum:

— Sen babamın hizmetçisi misin?

— Her kadın kocasının hizmetçisidir, dedi.

— Ben kocamın hizmetçisi olmıyacağım.

— Olacaksın.

— Öyleyse evlenmiyeceğim.

— Evleneceksin.

(Evlendim, ama kocamın hizmetçisi olmadım.)

Beni kadın haklarını savunmağa iten bu ilk tepki idi. İkinci olayda annemle babamın ayrılış şekilleri idi. Teyzem Selanik'te «Yalılar» denen sayfiye yerine göçediyordu. Annem kardeşine yardıma gitmişti. Hava kararadı, annem gelmedi. Babam sinirli sinirli dolaşıyor, kendi kendine söyleniyordu. Annem kapıdan girince gürledi. Annemin, niçin geç geldiği sorusuna verdiği cevabı dinlemiyor, yüksek sesle bağırıyordu. Ben minderin üzerinde ürkek bir kuş gibi titriyordum. Babam sandalyeyi kaptığı gibi annemin üzerine yürüdü. Bundan sonrasını görmemek için başımı minder yastıklarının arasına soktum, ağlıyordum.

Babamın sesini duydum:

— Boş ol, seni boşadım.

Annem, süklüm, püklüm büzüldüğü köşeden çıktı. Fırtına geçmişti, benim elimden tuttu, evin yukarı katına çıktık.

— Artık gidiyorum, dedi.

Ben annemin eteklerine sarılıyor, yalvarıyordum:

— Beni de götür anne. Beni burada bırakma,

Ertesi gün dayım geldi, bizi kenar mahalleler arasında büyükbabamdan kalma ahşap, çökmeğe yüztutmuş bir evin bir odasına yerleştirdiler. Ev «Hisseyi şayia» yani bir çok hisselere bölünmüş olduğu için her odada bir aile yaşıyordu. Bizim de bir odamız, zemini toprak, bir mutfağımız vardı. Mutfak avlunun ta ucunda idi. Kardeşlerim Mecdi Eren ve Hidayet Eren, anamı, babama karşı savunmuşlar, bizi geçindirme yükünü omuzlarına almışlardı. Büyük kardeşim bir ticarethanede katipti. Küçük kardeşim Singer makina şirketine girdi. Bir taraftan mektebe gidiyor, bir taraftan da çalışıyordu. Babam, her zaman kardeşlerimin okumasını yeter görüyor, çalışmalarını istiyordu. Hepimizin okuması annem sayesinde

olmuştu. O bir taraftan dikiş dikiyor, bir taraftan sekiz kişilik ailenin yükünü omuzlarında taşıyordu. Bugünleri hatırlarken, anamı sonsuz bir saygı ve sevgiyle anıyorum. 78 yaşında öldüğü gün, donmuş elini bu saygı ve sevgiyle öptüm.

Annemle babamın ayrılması olayı çocuk ruhumda büyük bir etki yaptı. Ortanca kardeşlerim Celal Deriş İstanbul'da hukuk fakültesinde, Neşet Deriş Paris'te okuyorlardı. Kardeşlerime yük olmanın azabını daha o zamanlar duyuyordum. Okumak, bir şey olmak, hayatımı kazanmak istiyordum. Altı çocuklu bir ananın dövülmesi, kovulması benim çocuk ruhumda baskıya, istibdada karşı büyük bir kin bırakmıştı. Her haksızlığa karşı isyan ediyordum.

Hayata ilk girişimde «Büyük Mecmua» da kadın konusunu ele almamın en büyük nedeni bu olsa gerektir. Daha genç yaşımda, kadınlara üniversite tahsili yapmak mümkün olmayan günlerde, genç arkadaşlarla birlikte «Tefeyyüz Cemiyeti» adında bir okuma grubu kurmuştuk. Üç erkek öğretmenden ders alarak tahsilimi geliştirmeye çalışmıştım. Bütün emelim bir meslek sahibi olmaktı. Büyük Mecmua'da yazı yazmak fırsatını bulunca kadın meseleleriyle uğraşmayı kendime ödev edinmiştim.

- **Dergide Emperyalizme Karşı Savaş**

Bir gün «Büyük Mecmua»nın yazı odasına uzun boylu, kıvırcık saçlı, esmer bir adam geldi. Kendini İsmail Hakkı diye tanıttı. «Bana Arap İsmail Hakkı derler. Ben Zekeriya'nın Paris'ten arkadaşıyım. Dergiye bir yazı getirdim. Bu yazılar bir seri halinde devam edecek,» dedi.

Kendisini oturttum. Bana durumun ağırlığını anlattı. Büyük Mecmua'nın bağımsızlık savaşını ilgiyle izlediğini söyledi. Getirdiği yazılar, harp borçlarının ödenmemesini savunan, emperyalizme karşı

yazılardı. Böylece «Büyük Mecmua» da milliyetçilik, türkçülük, yeni osmanlılık akımları arasında, ilk defa açıktan açığa emperyalizme karşı savaş da yeralıyordu. M. S. takma adıyla yazılan bu yazılar yepyeni bir fikir ortaya atıyordu.

«Türkiye Birinci Dünya Harbi'nden perişan çıkmıştır. Hazine tamtakırdır. Emperyalist devletlere olan borç, «Düyunu Umumiye», imparatorluğu iflas ettirmiştir. Bu harp borçları milletin değil, devletin borçlarıdır. Bu borcu harp sıralarında büyük kazançlar sağlayan, büyük mülk ve sermaye sahipleri ödemelidirler. Bunların kazançlarından devlete bir hisse ayrılmalı, hattâ devlet bu borçları inkar etmelidir.»

İsmail Hakkı yazılarında devlet kapitalizmini savundu, özel teşebbüsü ortadan kaldırmıyor, ancak bu kazançların sınır altına alınmasını, kontrol edilmesini istiyordu. «Büyük sermayedarların istibdadını kırmak lazımdır» diyordu.

Bunun yanında ötedenberi türkçülüğü savunan Hüseyin Ragıp da (1) emperyalizme karşı yazılar yazıyor, sosyalizmi savunuyordu. «Açlıktan ıstırap çeken beş kıta üzerinde en çok gelişen ideal sosyalizmdir» diyordu. (Büyük Mecmua, 24 Nisan 1919 sayısı.)

Aydınların bir çoğu, devlet adamları «Yabancı himayeden», «İngiltere'nin kanatları altına sığınmaktan» söz açarken, durumun ağırlığını görmüyor, bazı aydınlar da «Amerika'nın Türkiye'ye mandater olarak gelmesini» savunuyorlardı.

Memleketin istila altında olduğu bugünlerde Ali Canip'le, Köprülüzade Fuat, «Epope, asri bir nevi midir?» diye tartışıyorlar. Halide Edip, memleketi kurtarması için Sultan Vahdettin'e yalvarıyordu.

«Padişahım.

---

(1) Milli kurtuluş harbinden sonra Atatürk'ün sağ kolu olmuş, eğitim bakanlığına getirilmiş, Londra ve Moskova elçiliklerine gönderilmiştir.

Türkün 600 senelik ruhu seni çağırıyor. Büyük ululari seni çağırıyor.» diye yazıyordu.

Halide Edip ve arkadaşlarının, Amerikan mandası için çırpındıkları günlerde «Büyük Mecmua»da mandacılığa karşı yazılar çıkıyordu.

Çok geçmeden olaylar, manda isteyenlere şu kesin cevabı verdi:

«Yunanlılar İzmire asker çıkardılar».

• **İzmir'in İşgali**

Yıl 1919. 14 Mayıs'ı 15'e bağlayan gece. Yunanlılar itilaf devletlerinin kanatları altında adım adım İzmir'e giriyorlar. Rıhtımda çarpışmalar oluyor. Bu haber bir yıldırım gibi İstanbul havalarında çalkanıyor. Ferit Paşa Hükümeti halka vekar, sükünet salık veriyor. Barış kongresinde herşeyin düzeleceğini söylüyor. Halk şaşkın, Fırtınanın hangi yönden geldiğini, hedefin bütün Anadolu'yu işgal olduğunu anlıyor. Bu defa hançerin yüreğine saplandığını duyuyor. Gençler, aydınlar bir toplantıdan bir toplantıya koşuyor, kurtuluş yolu arıyorlar.

Bu kaynaşma, bu heyecan «Büyük Mecmua» yazarlarını da sarmıştı. O akşam derginin idare odasında toplananlar arasında Ömer Seyfeddin, Ali Canip, Ruşen Eşref, Falih Rıfkı ve daha bazıları vardı. Ömer Seyfeddin:

— Cancağazım, dedi. Şimdi dergiyi tam bir savaş dergisi haline getirmek gerek. Damat Ferit, Kürt Mustafa Harp Divanı, İngiliz sansürü artık para etmez. Kellemizi koltuk altına almak zamanıdır.

Büyük Mecmua, Cağaloğlu'nda Abdullah Cevdet'in evinde hazırlanıyordu.

Ertesi gün daha geniş bir toplantı yapmıya karar verdik. Fakat Cağaloğlu'ndaki ev ötedenberi polisin gözhapsinde idi. Zekeriya, Halide Edip, Hasan Ali Yücel, Köprülüzade Fuat, eski maliye bakanı Fe-

rit ve daha başkaları bizim evde toplanıyorlar, bir cemiyet kurmak için konuşmalar yapıyorlardı. Apartımanın üst katında oturan Abdullah Cevdet'in jurnali ile, işgalin ertesi günü Zekeriya'yı yakaladılar. Zekeriya o gün işten gelmişti. İkimiz de üzgündük.

— Gülhane Parkı'na çıkalım, dedi, biraz hava alırız.

— Akşama toplantı var, dedim.

— O saate kadar döneriz.

Kızım Sevim iki yaşında idi. Onu küçük arabasına koyduk, parka gittik. Az sonra bir polis yanımıza yaklaştı:

— Zekeriya Bey, sizi polis müdürü istiyor, size bir şey sorup gönderecekler.

Ben de gitmek üzere kalkmıştım. Polis:

— Siz kalınız hemşire hanım. Zekeriya Bey şimdi gelecek... dedi.

Hava kararıncaya kadar bekledim. Ne gelen, ne giden vardı. Ben de evin yolunu tuttum. Toplantıya gelenler, bu haberle karşılaştılar. O gece saat ona kadar Zekeriya'dan hiçbir haber alamadım. Polis müdürlüğünden yaptığım soruşturmalara:

— Merak etmesinler, gelecek, cevabını veriyorlardı.

Gece saat 12'de bir polis geldi. Zekeriya için yatak, yorgun istiyordu. Bu misafirliğin uzunca süreceğini anladım. Ertesi gün kendisinin Bekirağa Bölüğü'ne gönderildiğini öğrendim.

Bu haber duyulur duyulmaz çalışma odası yazarlarla doldu. Hepsi artık derginin çıkamıyacağı telaşı içindeydiler. Çünkü imtiyaz Zekeriya'nın üstünde idi. Tutuklu olan bir adam gazete çıkaramazdı. İmtiyazın bir başkasına devredilmesi lazımdı.

— İmtiyazı ben üzerime alırım, dedim.

İmtiyazın devri işi bittikten sonra tekrar buluşmayı kararlaştık. Ertesi gün Zekeriya'dan imtiyazı bana devrettiğini bildiren belgeyi almak ve kendisini

görmek üzere Bayazıt'ta. Harbiye Bakanlığı'ndaki Bekirağa Bölüğü'ne gittim. İzin almak için bir çok odaları dolaştıktan sonra koğuşa girdim. Burası, boydan boya bir salondu. Çepeçevre karyolalarla çevrilmişti. Daha doğrusu burası bir koğuş değil, bütün devirleri, bu devirlerin suçlularını ve masumlarını içine alan bir mahkeme salonu, bir siyaset meydanı idi. Maarif Nazırı Übeydulla Efendi yatağının üzerine bağdaş kurmuş kuran okuyor. Ziya Gökalp etrafına toplanan bir gruba bir şeyler anlatıyordu. Yanındakiler onu vecd ile dinliyorlardı.

Ağaoğlu Ahmet Bey yüksek sesle konuşuyor:

— Suç türkçülerde, turancılarda değil, bu milleti bir macera harbine sürükleyen Enver'lerde, Talat'lardadır, diyordu.

Bir başkası:

— Suç memleketi düşmanlara, İngilizlere, Fransızlara satan Hürriyet ve İtilafçılardadır. İttihat ve Terakki hükümeti olmasaydı, Türkiye daha Balkan Harbi'nde parçalanmış olacaktı. Diyor.

Zekeriya, Köprülüzade Fuat, Ferit Karakaş [1] yanyana olan karyolalarının üzerinde oturmuş, konuşuyorlardı. Benim onlara doğru yürüdüğümü görenler ve beni tanıyanlar hemen etrafımı sardılar:

— Ne haber? Yunanlılar İzmir'e girmiş. Milli Meclis ne yapıyor? Mustafa Kemal hakkında bir şey duydunuz mu?

Soruların bazısına cevap verebiliyor, bazısına veremiyordum.

Eve döndüğüm zaman «Büyük Mecmua» yazarlarını evde buldum. Ruşen Eşref. Ömer Seyfeddin, Ali Canip, Faruk Nafiz, Falih Rıfkı, Yusuf Ziya, Orhan Seyfi hep oradaydılar.

Büyük bir heyecan içindeydiler. Kendilerine Be-

(1) İstanbul'un tanınmış tüccarlarından biriydi. Oraya niçin geldiğini bilmiyorum.

kirağa Bölüğü'nden haber verdim. Zekeriya'dan imtiyazı devir için belgeyi almıştım. Artık işi bitmiş sayıyorlardı.

Şimdi dergiyi nasıl çıkaracaktık?

Ömer Seyfeddin:

— İlk nüshayı matem nüshası olarak çıkarmalıyız. Kapak çepeçevre siyah olmalıdır, dedi.

Bir tartışma başlamıştı. Kimi, halka bir matem havası vermiyelim, halkı savaşa çağıralım, diyordu. Kimi, halkı savaşa çağırmanın en itici yolu hislere seslenmektir, diyordu. Bazıları da artık bu miskinlikten silkinmeliyiz, biz, biz olarak ortaya çıkmalı, bağımsızlığımızı korumak için halka yol göstermeliyiz diyordu.

Herkes ordunun dağılmış olmasından ürküyordu. Büyük batı devletlerine ordusuz nasıl karşı koyabilirdik? Dergi kapağının çepeçevre siyah çıkmasında oylar birleşti. Bundan sonra yazarlar istediğini yazmakta serbest bırakıldı. Matbaa işleriyle uğraşmayı Ömer Seyfeddin üzerine aldı.

Dergi, İngiliz sansürünün devamlı kontrolü altında idi. Yazıların bir kısmı tamamıyla geri çevrilir, bazılarının da kuş gibi kanatları yolunurdu. Bu yüzden makalelerin asıl can alacak noktaları gidiyor, posası kalıyordu. Yazıların sansüre götürülmesi, düzenlenmesi işi bana bırakıldı. O gün noterlikte imtiyazın devri işini bitirdikten sonra eve döndüm. Yazı odasında çalışıyordum. Kapı çalındı. Açtığım zaman önümde kısa boylu, zayıf, siyah çarşaflı bir hanım duruyordu:

— Kimi istiyorsunuz? dedim.

— Ben Halide Edip, dedi.

Şaşırmıştım. Halide Hanım dergiye yazıyordu. Evde toplantılara katılıyordu. Zekeriya'nın Köprülü Mehmet Fuat, Hasan Ali Yücel ve diğerleriyle kurmayı tasarladıkları cemiyet toplantılarına başkanlık ediyordu. Ama beni bu toplantılara sokmazlardı.

Halide Hanım'ın romanlarını çocukluğumdan beri büyük bir zevke okurdum. Onu karşımda görünce, pek sevindim. İçeri buyur ettim. Halide Hanım çarşafının üst kısmını çıkardı.

— Zekeriya nasıl, dedi.

— Bugün kendisini ziyaret ettim, iyidir.

Bekirağa Bölüğü'nde kimleri gördüğümü sordu. Anlattım.

— Şimdi dergi ne olacak? dedi.

—Ben çıkaracağım. İmtiyazı ben üzerime alıyorum.

Halide Hanım tepeden tırnağa beni süzdü:

— Sen daha çocuksun, dedi.

— Yavaş yavaş büyüyeceğim.

Halide Hanım gülümsedi. İzmir nüshasını nasıl çıkaracağımızı sordu. Anlattım. «İsterseniz başyazıları ben size yazarım,» dedi. İzmir'in işgali hakkında bir müsahabe göndereceğini söyledi. Giderken:

—Yarın Sultan Ahmet'te İzmir'in işgaline karşı bir protesto mitingi yapacağız. Sen de gel, dedi.

- **İzmir Mitingi**

Sultan Ahmet Meydanı on binlerce insanla dolu.. Halk kenar mahallelere taşmış... Meydana girebilmek hemen imkansız bir şey... Evlerin balkonları, pencereleri, damların üstü insanla dolu... Ağaçların üzerinde yaprak gibi insanlar sallanıyor. Meydanın bir tarafına Fuat Paşa türbesindeki dar sokaktan girebildim. Çarşaf devriydi. Yüzümü sımsıkı örttüm. Hocalar, peçesi açık kadınların yüzüne tükürüyor, küfrediyorlardı:

— Bütün bu felaketler başımıza sizin yüzünüzden geldi. Yüzünüz açık, baldırınız açık. Millette ne din, ne iman bıraktınız, diyorlardı.

İnsan kalabalığının uğultusu dalgalanıyor. Halide Hanım kürsüde. Siyah çarşafı içinde vekarla ayakta duruyor, kürsünün üzerine siyah bir bayrak

gerilmiş. Ay yıldızın altında «Ya istiklal, ya ölüm» yazıyor. Kürsünün bir yanına asılan afişte «Vilson' un 12 maddesi» göze çarpıyor. Sultanahmet, Ayasofya camilerinin minareleri, küçük siyah bayraklarla süslü. Bir camiden, ötekine gerilen mahyalarda (1) «İzmir bizimdir» yazılı.

Halide Hanım konuşuyor. Halkın arasından hıçkırıklar duyuluyor. Hocalar, ikide bir, minarelerde tekbir getiriyor, ilahiler söylüyorlar. Meydanı dolduran 200 bin kişi tek bir ses gibi tekbir getiriyor.

Halide Hanım'ın millete sunduğu yemin sureti okunuyor. «Milletim istiklalini elde edeceği güne kadar savaşacağım». İki yüz bin kişinin ağzından çıkan bu yeminin gür, canlı uğultusu halk arasında dalga dalga yayılıyor, insan başlarının üstünden kenar mahallelere ulaşıyor. Bu, milli bağımsızlığı için savaşa azmetmiş bir milletin heyecanıydı. Artık tereddütler, korkular dağılmıştı. Bu, bir savaş hazırlığı idi.

Mitingten sonra eve döndüm. Büyük Mecmua' nın İzmir sayısı siyah bir kapak içinde, milleti savaşa çağıran bir beyanname gibi hazırlandı. Artık yazarlar, ilk sayılarında olduğu gibi «Epope» devrinden sözetmiyorlar, milli bağımsızlığı dile getiriyorlardı.

Yazılar tamam olduktan sonra Damat Ferit Hükümeti'nin genel basın müdürü olan Haydar Bey'e götürdüm. Ertesi gün yazıları almaya gittiğim zaman beni karşısına oturttu:

— Ne yapmak istiyorsunuz? dedi. Memleket bugün işgal altındadır. Siz değil, Sultan Vahdettin bile istediğini söyleyemez. Gönderdiğiniz o başyazı, dergi'nin bütün konuları, milleti isyana çağıran yazılar. Ben buna nasıl müsaade edebilirim?. Bayazıt Meydanı'nda miting yapmakla, işgal ordularını dışarı atacağınızı mı sanıyorsunuz?

---

(1) Mahya, iki cami arasına gerilen örtünün üzerine kandillerle yazılan yazı.

— Siz Türk değil misiniz, memleketin işgal altına girmesinden, bağımsızlığını kaybetmesinden üzgün değil misiniz? Düşmana karşı savaşmak lüzumunu duymuyor musunuz?

Haydar Bey güldü.

— Savaşmak, kime karşı? Hangi kuvvetle? Ordunun paramparça olduğunu bilmiyor musunuz? Bugün İzmir'e giren kuvvetler yarın Anadoluya girecek. Biz hiçbir şey yapamayız. İngilizlerle, itilaf devletleriyle hoş geçinmek, hiç olmazsa saltanatı korumak zorundayız.

Haydar Bey'le tartışmanın hiçbir faydası yoktu. Damat Ferit ve adamları düşmana satılmış, aczlerinden boyun eğmiş insanlardı. Yazıları aldım, sansürün çizdiği yerleri beyaz bırakarak İzmir nüshasını çıkardık.

Dergiyi Gedikpaşa'daki evinde Halide Hanıma götürdüğüm zaman, Haydar Beyle geçen tartışmayı anlattım. «İyi yapmışsın» dedi. «Sansürün çıkardığı yerleri yine beyaz bırakın». Halide Hanım tamamiyle değişmişti. Artık ne padişaha yalvarıyor, ne de itilaf devletlerine sığınıyor, ne de Amerikan mandasından söz açıyordu. Odada misafirleri vardı. Anlatıyordu:

— Mustafa Kemal Paşa 16 Mayıs'ta Anadolu'ya hareket etti. 19 Mayıs'ta Samsun'a çıktı. Artık savaş başlıyor. Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey'le bir dereceye kadar anlaşmaya vardık. Kâzım Karabekir'in de kendisini destekleyeceği bekleniyor. Refet Paşa ile Samsun'da buluşacaklar ve beraber hareket edecekler. (1)

Misafirlerden biri sordu:

—Ya Milli Meclis ne yapıyor?

---

(1) Ali Fuat Paşa Ankara'da Yirminci Ordunun Kumandanı, Kâzım Karabekir Paşa, Erzurum Dokuzuncu Ordu Kumandanı, Rafet Paşa Samsun'daki üçüncü Ordu'nun Kumandanı, Rauf Bey, eski Hamidiye Kahramanı ve Bahriye Nazırı.

— 1919 Haziran'ında çeşitli grupların temsilcileri Milli Meclis binasında toplandılar. İşgalden sonra alınacak durumu konuştular. Bu teşkilatın içinde memleketin 30 tanınmış siması vardır. Ahmet Rıza Bey başkanlık ediyor. Artık millet davasını kendi eline almıştır, diyordu.

Bu sözlerden Mustafa Kemal'in, daha İzmir'in işgalinden önce savaşmak kararını verdiği açıktı. O, aydınların bütün ümitsizliklerine, uzlaşma isteklerine, yalvarmalarına kulak asmıyor, halkın kuvvetine, milletin bağımsızlığını hiçbir şeye feda etmiyen benliğine güveniyordu. Ordunun dağılmış parçalarını toplayarak düşmanın karşısına çıkmaya hazırlanıyordu.

«Büyük Mecmua» ile İngiliz sansürünün başı Kolonel veya Major Armstrong arasında da bir savaş başlamıştı.

Ben sansürden çizili olarak gelen yazıların yerlerini beyaz olarak yayınlamaya devam ediyordum. Bazı nüshalar gülünç denecek kadar boş çıkıyordu. Benim bu hareketim, bir işgal kuvvetinin sansürü olan Armstrong'u fena halde kızdırıyordu.

Bir gün Haydar Bey'den yazıları almaya gittim. Fena halde hiddetliydi.

— Siz ne istiyorsunuz? dedi. Size, sansürün çıkardığı yazıların yerini boş bırakmayın diye defalarca söyledim. Aldırış etmiyorsunuz. Matbuat müdürü siz misiniz, ben miyim?

— Siz yazıyı öyle bir yerinden kesiyorsunuz ki, burasını hiçbir şeyle doldurmak mümkün değildir.

— Yazı bitmiş gibi bir çizgi çizer, yeni bir yazıya başlarsınız. Yani, halkı isyana mı teşvik edeceksiniz?

— Uyanmaya çağıracağız.

Bu savaş günlerce böyle devam etti. Nihayet bir gün Haydar Bey, Armstrong'un beni görmek istediğini bilirdi. Beni matbaa müdürlüğünde başka bir odaya götürdüler. Masanın başında uzun boylu, sa-

rışın bir subay ayakta duruyordu. Götüren adam beni tanıttı. Armstrong elimi sıktı.

— Oturun, dedi. Benim emirlerime karşı gelen asi siz misiniz?

Cevap vermedim. O devam etti:

— Sansürün çıkardığı yazıların yerini neden beyaz çıkarıyorsunuz? Bir işgal altında olduğunuzu unutuyor musunuz?

— Sansürün çıkardığı yazıların yeri, beyaz bırakılamaz diye milletlerarası bir kanun var mıdır? diye sordum.

— Siz hangi kanundan söz açıyorsunuz? dedi. Siz yenilmiş bir milletsiniz. İşgal kuvvetlerine boyun eğmeğe mecbursunuz.

— Yarbay Armstrong, İngiltere Fransa'nın işgali altına girse, Fransız işgal kuvvetleri sizin çıkardığınız bir dergiyi böyle kuşun tüylerini yolar gibi yolsa, size yumruğunu sallasa ne yaparsınız?

— Bir İngiliz gibi vatanımı, hürriyetimi savunurum.

—Biz de bir Türk gibi vatanımızı, hürriyetimizi savunuyoruz.

— İngiltere Majeste kralın hüküm sürdüğü bir İmparatorluktur. Büyük bir devlettir. Galiptir. Türkiye ise çökmüş bir İmparatorluğun bıraktığı enkaz yığınıdır. Türkler, galiplerin emri altına girmeye mecburdurlar. Yazıları bu şekilde çıkarmaya devam ederseniz, ben bu dergiyi kapatırım.

— Kapatırsınız, kuvvet elinizde. Fakat kapatacağınız güne kadar da bu dergi böyle çıkar.

Armstrong'un bu tehdidine rağmen dergi kapatılacağı güne kadar böyle çıktı. Savaş ruhundan hiç bir şey kaybetmedi.

• **Gizli Hücre**

Zekeriya hapisten çıkmıştı. «Büyük Mecmua»

daki çalışmalarımız büyük bir şevk ve heyecanla devam ediyordu. Mustafa Kemal Anadolu'ya geçtikten sonra İstanbul'da onu ve milli kurtuluş savaşını destekleyenler, daha sıkı çalışmaya başladılar. Göz doktoru Esat Paşa, Ahmet Rıza Bey, «Milli Blok» ta bulunanlar Anadolu'ya adam ve cephane kaçırmak çabası içindeydiler.

Bir gün Zekeriya bana dedi ki:

— Bugün Halide Hanım'la görüştüm. Mustafa Kemal Anadolu'da çalışmalarına başlamış. Şimdi burada da bütün teşkilatları birleştirmek istiyorlar. Anadolu'ya adam ve silah kaçırmak için ayrıca bir teşkilat kurulmuş. Gizli hücrelerde çalışıyorlarmış. Beni, seni, İnayetullah'ı [1] bir hücreye ayırmışlar, beraber çalışacağız. Fakat bundan kimseye bahsetmiyeceksin.

— Biz ne iş yapacağız?

— Bilmiyorum. Halide Hanım seni görmek istiyor. Git görüş, dedi.

Halide Hanım'ı Bayazıt'ta Feyziyye mektebinde gördüm. Nakiye Hanım bu mektebin müdiresi idi. Halide Hanım'ın da pek samimi dostu. Halide Hanım uzun siyah bir elbise giymiş, başına marabetlerin sardığı gibi siyah bir tül örtü örtünmüştü. Çok haşmetli bir duruşu vardı. Yanında toplananların herbirine emirler veriyor, kimine iltifat ediyor, kimini paylıyordu. Herkes gittikten sonra beni yanına çağırdı:

— Zekeriya sana anlatmıştır, dedi, artık «Büyük Mecmua» ile bağırmak, çağırmak yetmez. İngilizler, Yunanlıları İzmir'e sürdükleri gibi, Anadolu'nun istilasına hazırlanıyorlar. Damat Ferit, Vahdettin, Mustafa Kemal'in hazırladığı kongreye karşı, gerici kuvvetleri harekete geçirmeğe hazırlanıyormuş. Şimdi burada Milli Meclis, bütün gücüyle çalışma-

(1) İnayetullah, eski bir Ocaklı idi. Sonraları Dışişleri Bakanlığında, büyükelçiliklerde memur oldu.

ya başladı. Sana da küçük bir ödev veriyorum. Zekeriya ile İnayetullah Anadolu'ya adam ve silah kaçırma işiyle uğraşacaklar, sen benim mektuplarımı her akşam, Milli Mecliste Esat Paşa'ya götüreceksin. Ondan alacağın cevabı bana getireceksin.

— Hepsi bu kadar mı? dedim.

Böyle büyük bir savaşta böyle küçük bir ödevin bana verilmesi, doğrusu gururuma dokunmuştu.

Halide Hanım,

— Daha ne istiyorsun? «Büyük Mecmua» ya da devam edeceksiniz, dedi.

Bundan sonra akşamları, gün ağarmadan önce, Halide Hanım'ın mektubunu alıyor, saçlarımın arasına yerleştiriyor, çarşafı da başıma geçirdikten sonra Milli Meclis binasının yolunu tutuyordum. Bu işin erken yapılması lazımdı. Zira karanlık bastıktan sonra, kadınlar sokağa çıkamazdı. Yabancı askerler saldırırlardı. Mektubu Esat Paşa'ya verir, cevabını aldıktan sonra, yine aynı şekilde Halide Hanım'a getirirdim. Çarşafın aleyhinde olmakla beraber, bu işte çarşafın çok faydalı olduğunu gördüm.

• «Büyük Mecmua»nın Kapanması

Sansürün baskısı altında dergi öyle bir hale gelmişti ki, yazarlar günün en önemli konularına dokunamıyorlardı. 25 Aralık 1919'da çıkan nüsha «Kış hastalıkları», «Umumi lisan meselesi», «Düğün âdetleri», veya «Taun» gibi günlük hayatla hiç ilgisi olmayan konularla doluydu. Oysa Anadolu'da milli kurtuluş hareketi başlamıştı. İstanbul'da bu hareketi destekleyenler canla başla harekete yardıma çalışıyorlardı.

İngilizler, Amerikalılar, Padişah, bu hareketin gelişmesinden çok korkuyorlardı. Bir çokları «İttihatcı», «Ermeni kıtaline katılmış» damgalarıyla tevkif ediliyor, gazetelerde milli kurtuluş yararına konuşanlar

susturuluyor, bir çok dergiler kapatılıyordu. Bu arada «Büyük Mecmua» da İngiliz sansürünün emriyle, basın yayın müdürlüğü tarafından kapatıldı.

Bizim için savaş imkanı azaldı. Bu sırada Amerika'ya tahsile gitmek için bir imkan elimize geçti. Bu imkandan faydalanarak Amerika'ya gitmeye karar verdik. Okumak, yüksek tahsil görmek en büyük isteklerimden biriydi.

Oturduğumuz evin vadesi bitmişti. 15 gün sonra yola çıkacaktık. Doktor Abdullah Cevdet, 15 gün için dahi evde kalmamıza izin vermedi. Otele gidecek paramız da yoktu. Ne yapacağımızı üzüntüyle konuşurken, Ömer Seyfeddin de yanımızda idi.

— Cancağazım, hiç üzülmeyin. Benim Kalamış'taki evime geliniz. Ben Ali Canib'in evine geçerim, dedi.

Ömer Seyfeddin'in Kalamış'taki evi deniz kenarında, ağaçlar arasında kuş yuvası gibi bir şeydi. Bu eve geçtikten sonra da her akşam «Büyük Mecmua» yazarları, şairler bu evde toplanıyor, milli kurtuluş savaşı, memleketin geleceği üstüne konuşuyorduk. Herkes milli savaştan ümitli idi. Bazıları, harekete katılmak üzere Ankara'ya geçmek fikrinde idiler. Derginin kapatılmasından herkes üzgündü.

Bu arada Ömer Seyfeddin hastalandı. Evi kendisine bırakmak zorunda kaldık. Amerika'ya gittikten bir müddet sonra, Ömer Seyfeddin'in şeker hastalığından öldüğünü gazetelerde okuduğumuz zaman, yalnız büyük bir Türk hikayecisini, romancısını değil, özel bir dostumuzu kaybettiğimiz için üzüldük.

2

Amerika'da

• Tahsil Hayatı

Fırtınalı bir seyahatten, bir ay denizlerde çalkandıktan sonra Amerika'ya vardık. Amerika, hiç bilmediğim bir dünya... Ancak kitaplarda Amerika'nın zenginliğini okumuştum. Özellikle, Birinci Dünya Harbi'nden sonra artan bu zenginlik, göz kamaştırıcı bir şeydi.

Amerika Birinci Dünya Harbi'ne son yıllarda girmişti. Toprakları harp görmemiş, ancak müttefiklerine ödünç para vermiş, silah ve gemi, harp malzemesi satmış, sömürge pazarlarından ucuz aldığı malları, harp eden devletlere yüksek fiyatla vermiş, büyük sermayeler biriktirmiş. New York şehri ikiye ayrılmış: Yukarı Şehir (Up Town) zenginlerinin yaşadığı bölge... Aşağı Şehir (Down Town) fakir halkın yaşadığı bölge...

Ben önce bu zengin Amerika'yı, yukarı şehri tanıdım. Columbia üniversitesi kolejler bu bölgede idi. Üniversiteye girebilmek için önce dil öğrenmek. Ber-

nard Kolej'de lise tahsilini tamamlamak zorundaydım. Küçük bir çocukla, hizmetçisiz, bilmediğim bir dille üniversite tahsili pek kolay bir iş değildi. Ama, beni hiçbir şey yıldırmıyordu. Sevim'i her sabah Columbia'nın (Horace Man School) dedikleri çocuk yuvasına bırakır, öğle de alırdım. Üniversite kütüphanesine bir gece ben, bir gece Zekeriya giderdi. Bu vesile ile Amerika'da çocuk yuvasında, ilk mekteplerde uygulanan yeni eğitim metotlarıyla da ilgileniyordum. (1)

Emelim sosyoloji tahsili yapmaktı. Koleji bitirdikten sonra Columbia'da Profesör Giddings'in, Profesör Ogburn'ün kurslarını almaya başladım. Profesör Giddings o zamanlar Amerika'nın en büyük sosyoloji profesörü idi. Onun kurslarını izlemeğe yalnız üniversite öğrencileri değil, her çeşit insan gelirdi. Her gün üniversitenin kapısı önüne zengin Mis'lerin çeşit çeşit markalı otomobilleri dizilirdi. Bu Mis'lerin bir çoğu yüksek toplumda caka atmak, «Bugün profesör Giddings'in kursunda idim» demek için gelirlerdi.

İstanbul'da iken Türk Ocağı'nda Ziya Gökalp'in sosyoloji konuşmalarını dinlerdim. Dürkheim sosyolojisi hakkında biraz fikrim vardı. Fakat Profesör Giddings, önüme başka bir ufuk açtı, O, sosyal ve tarihi olayları, insanlar arasındaki ilişkileri «Cins şuuru - Consciousness of Kind» teorisi ile anlatıyordu. Milli ilişkilerden ziyade, cins ilişkilerine önem veriyordu. Ona göre, zenciler ile beyazlar, sarı ırk ile beyaz ırk arasındaki ayrılık (ziddıyet), cins bakımından bir ayrılıktı. Aralarındaki ilişkilerde başlıca rolü bu ayrılık oynar. Menfaat ayrılıkları, milli ayrılıklar, ikinci planda gelir. Bunun içindir ki, beyazlara karşı zenciler birleşirler. Hangi kıtada olurlarsa olsunlar, aralarında bir dayanışma meydana getirirler. Bu, cins

(1) Memlekete döndükten sonra Thorndike metoduyla «Yeni kıraat» adı altında ilk eğitim için kıraat kitapları yazmış ve mekteplere kabul ettirmiştim.

bilincine varmalarının sonucudur. Milletler arasındaki ayrılıklarda ve birleşmelerde de menfaat beraberliği ve ayrılığı rol oynamakla beraber, aynı milletten insanların kendinden olmayan milletlere karşı birleşmesi yine bir cins bilincinin sonucudur.

Profesör Giddings'e göre, milletlerin birbirlerine, aynı dine mensup olanların diğer bir dine mensup insanlara karşı duydukları kinlerde de, nefret lerde de, harplerde de bu cins bilincinin etkisini aramak lazım. Tarihi dolduran din harpleri, hıristiyanların müslümanlara, müslümanların hıristiyanlara duydukları kin ve nefret, aynı dine mensup insanlar arasındaki cins bilincinin etkisiyle meydana gelir. İnsanlar bu bilince vardıkları zaman, kendi cinsinden olmayanlara karşı birleşirler ve çarpışırlar.

Profesör Giddings, insanlar, milletler, ırklar arasındaki menfaat çarpışmalarını, sermaye ile emek arasındaki çatışmayı, ikinci derecede bir tezat olarak görüyor, bunun toplumda, sosyal adaleti sağlamakla ahenkleştirileceğini söylüyordu. Ona göre, ana tezat «cins tezadı» idi.

Kafam, cins bilinci ile dolmuştu. Ben de her olayı bu teori ile çözmeğe çalışıyordum. Bir gün profesör Ogburn'ün sosyoloji kursunu izliyordum. Konu, kadın ve aile konusuydu. Morgan'ın, Le Play' in bu konudaki incelemelerini okuduktan sonra, bize dış kitap olarak Engels'in «Ailenin Kaynağı» (Origin of the Family), August Bebel'in «Kadın ve Sosyalizm» eserlerini okumayı öğüt verdi.

Bu kitapları okuduktan sonra kafam altüst oldu. Ufkum değişti. «Cins bilincinin» yanında bir de «sınıf bilinci» olduğunu öğrendim. Engels, Marx insanlar arasındaki ilişkileri, tezatları birleşme ve çarpışmaları «cins» açısından değil, üretim ilişkileri, sınıflar arasındaki menfaat birleşmeleri, çarpışmaları açısından görüyorlardı. Toplumdaki olayları diyalektik bir metotla inceliyorlardı.

«Kadın ve Sosyalizm» kitabı hayatımda etki yapan bir kitap oldu. Bundan sonra sosyalizme ait eserleri büyük bir ilgiyle okudum. Marx, Engels, Kautsky'nin eserleri, Jack London, Upton Sinclair'in romanları, bana toplum ilişkilerini, tanımadığım bir fikir alemini tanıttı.

- **Sosyal İş Mektebi'nde**

Sosyal İş Mektebi (The New York School of Social Work) Columbia Üniversitesi'ne bağlıydı. Sosyoloji kurslarını Columbia'da alıyor, pratik sosyolojiyi sosyal iş mektebinde okuyordum. Bu mektep, toplumdaki sosyal huzursuzlukları, problemleri incelemek ve bunlara tedavi çareleri aramak amacıyla kurulmuştu. Sosyal yardımı ilmi metotlarla yapmak amacını güdüyordu. Case method (vakıa usulü) dedikleri metodla halk arasında, işçi hayatında meydana gelen, aile çevrelerinde gelişen sosyal huzursuzlukları, somut bir şekilde meydana çıkarıyordu.

Mektebin pratik hedeflerinden biri de, dünyanın her tarafından gelen muhacirleri, Amerikan hayatına uydurmak, yani Amerikalılaştırmak idi. Her bölge de kurdukları Community (Cemaat) merkezleri, aile, işçi, çocuk meselelerini «vakıa» usulüyle inceliyor, problemleri sicillerine geçiriyor, bunları devamlı surette kontrol altında tutuyorlardı. Cemaat merkezine kayıtlı olanlar, devletin sosyal sigortalarından faydalandırılıyorlardı.

Amerika'da bu teşkilâtlar, yalnız devlet teşebbüsü olarak kurulmuş değildi. Büyük kapitalistler, memlekette gelişmekte olan işçi hareketlerini, devrimci eğilimleri daha kökünden boğmak için, bu cemaat merkezlerine büyük para yardımı yapıyorlardı. Sosyal İş Mektebi'nin ve teşkilatların yönetim kurullarında mutlaka bir kaç milyonerin eşi vardı. Bu, kapitalizmin, işçi davranişlarını sınırlandırmak için kullandığı bir metod idi. Bununla beraber işçinin, fakir

halkın ihtiyaçlarına bir dereceye kadar cevap veriyor, işçilere iş bulmak, hastaları tedavi, çocukları koruma suretiyle, sosyal yardımı ilmi bir metotla yapmaya çalışıyorlardı. Bir taraftan da sosyologlara toplumun, sosyal konularını incelemek için materyal hazırlıyorlardı.

Mektep aşağı şehirde Lexington Avenue'de idi. Burası, Harlem, Bowri gibi, sefaletin yuva kurduğu bölgelerden biri idi. Dünyanın her tarafından gelen İtalyan, Çekoslovak, İspanyol, Yunan, Ermeni bütün muhacirler, bu bölgede yerleşmişlerdi.

Amerikan kapitalizmi, özellikle harp içinde göz kamaştıracak şekilde gelişmişti. Yukarı şehir zenginlik içinde yüzerken, aşağı şehrin halkı slamlarda yaşıyor, bir parça ekmek bulabilmek için sömürülmeyi gönül hoşluğuyla benimsiyordu.

Kapitalistler sosyalist hareketleri kötürümleştirmek için, bir taraftan Gompers gibi sendika önderlerini satın alıyor, diğer taraftan sosyalist partisi içinde reformizm hareketlerini körüklüyorlardı. Bizim Amerika'da bulunduğumuz zaman sosyalist partileri zayıflamış, bazıları sahneden çekilmişti. Bu tarihlerde Columbia Üniversite'nde, Sosyal İş Mektebi'nde On Yedi Oktobr Sovyet Devrimi, günün en çok tartışılan konusu idi. O zamanlar Amerika'da, aydın çevrelerde bu tartışmalar korkusuz yapılıyordu. Columbia daha çok kapitalistlerin etkisi altında olduğu için, konferansların bir çoğu kapitalizmi savunma açısından düzenleniyordu. Sosyal İş Mektebi ise işçinin durumu, halkın sefaleti ile yakından ilgilendiği için, bu konferanslar daha objektif bir ruhla veriliyor, çeşitli inançlara sahip fikir adamları, bu tartışmalara katılıyorlardı. Hattâ Komünist Partisi'nin Başkanı William Foster dâhi mektepe konferanslar verebiliyordu.

- **Lexington Toplum Merkezinde**

Sosyal İş Mektebi kanalıyla, ben aşağı şehri, bu bölgede yaşıyan insanları tanıdım. Burası daha çok Amerika'ya az önce gelen muhacirlerin barındığı bölgelerdi. Her sokak, muhacirin geldiği memleketin bir sembolü idi. Kenar mahallerin meydanlarında kurulan pazarlarda İtalyanları, sokakta iplere serdikleri makarnalardan, müslümanları doğu işi işlemelerinden, Balkanlıları daha kaybetmedikleri milli özelliklerinden tanırdınız. Bunlar sokaklara satış barakalarını kurar, kendi dilleriyle konuşurlardı. Daha Amerikalılaşmamışlardı. İngilizcelerini anlamak çok güçtü. Bu mahallelerde evler tıklım tıklımdı. Beyaz ve zenci çocukları sokaklarda birbirleriyle dalaşırlar, beyazlar zenci çocukları ağlatırlardı. Bu pazarlarda gurbet elde saçlarını ağartan, hâlâ İtalya'nın kızgın güneşine, taşına toprağına hasret çeken Kaprı balıkçılarının yanık türkülerini dinlerdiniz.

Ben, Lexington Cemaat Merkezi'nde çalışıyor, bu merkeze yazılı insanların vakıalarını okuyordum.

Bunlar bir romancı için bulunmaz konulardı. Amerika'ya nasıl gelmişler, ne çemberlerden geçmişler, nasıl sömürülmüşler, işsizlikle nasıl pençeleşmişler, memleketlerine duydukları hasret, pişmanlık, bu dosyaları dolduran hayat hikayeleri idi.

Hepsi Avrupa'dan altın cenneti Amerika'ya para kazanmak, zengin olmak ümidiyle gelmişler. Karıları, çocuklarıyla okyanusu aşanlar, kendilerini geceli gündüzlü işleyen fabrikaların makinaları önünde, hemen de boğaz tokluğuna çalışan köleler durumunda bulmuşlardı. Dil bilmedikleri, teknik bilmedikleri için en ağır işlerde çalışıyor, emekleri insafsızcasına sömürülüyordu. Kadın, erkek, çocuk, ihtiyar, değirmene koşulmuş beygirler gibi bu çarkı durmadan çeviriyorlardı. Kaçmak yok. Geriye dönmek yok. Gelmeden önce köprüleri atmışlar. Evlerini, hayvanlarını satmışlar, öyle gelmişler. Açlığın, sefaletin pençe-

sine teslim olmuşlar. Ödünç almışlar, ödeyememişler, bir şehirden diğer bir şehre göçetmişler. Büyük toprak sahiplerinin çiftliklerinde, kuzeyin meyva bahçelerinde boğaz tokluğuna çalışmışlar. Cennet bahçesinin meyvalarına el sürmemişlerdi.

Ben bu hikayelerini okuduğum insanların evlerine girdim, dertlerini dinledim, vakıalarını yazdım, sicillerini tuttum. Sosyal kuruluşların bu sosyal sefalete nasıl çareler aradıklarını gördüm. Kapitalist bir toplumda, sosyal yardım, hangi metotla yapılırsa yapılsın hiç şüphesiz sosyal sefaleti önlemez. Bu sefaleti doğuran nedenleri, emekle, sermaye arasındaki korkunç ayrılığı, adaletsizliği ortadan kaldırmadıkça tümen tümen sosyal teşkilatlar bu yaralara merhem sürmekten öteye geçemezlerdi.

• Türk İşçileri Arasında

Amerika'da bir de Türk muhacir kitlesi vardı. Bunların hemen de hepsi işçi idi. Aralarında birkaç elektrikçi, teknisyen, mühendis varsa da bunlar daha ziyade aydın zümredendi. Bu aydınlar da işçilerden ayrı yaşar, onlarla ilgilenmezlerdi. İşçilerin kendi kahvehanelerinden başka toplantı yerleri yoktu. Bunlar uçsuz bucaksız Amerikan şehirlerine, köylerine, çil yavrusu gibi dağılmışlardı.

Zekeriya arasıra bunların kahvehanesine giderdi. Benim gitmemin doğru olmadığını söylerdi. Türk muhacirler Amerika'da yaşıyor, fakat Anadolulu gibi düşünüyorlardı. Oysa ben bunların arasına girmek isteğinde ve zorunda idim.

Cemaat teşkilatçılığı üzerinde ihtisas yapıyordum. Bu konuda yazdığım raporları okuyan profesörlerim, ikide bir dikkatimi çekiyorlardı:

— Teori bakımından mükemmel. Ama pratik? Hiçbir cemaati teşkilatlandırmadan, bu teorileri hayata geçirebileceğinize nasıl inanalım?

İtirazlar doğru idi. Bu sorulara cevap veremiyordum. Bana «Amerika'da Türk cemaati yok mu?» diye sordulardı. Vardı, vardı ama, ben aralarına giremiyordum. Sebebini anlattığım zaman:

— Sizin ödeviniz, bütün zorlukları yenerek toplum içinde, toplum yararına iş görmek değil midir? Hiçbir deneme yapmadan gerilemek olur mu?

Ne pahasına olursa olsun ben bu işi yapacaktım. Amerika'daki işçilerin hepsini değilse bile, bir kısmını teşkilatlandıracaktım. Bu fikrimi oradaki tanıdıklara açtığım zaman:

— Siz o kahvehanenin kapısından giremezsiniz, demişlerdi. Sizi yadırgarlar. Onlar aydınları sevmezler, hepsi Anadolu'dan, köylerden gelmişler. Hele bir kadının erkekler arasına girmesini hiç hoş görmezler. Kahvehane deyip geçmeyiniz. Burası Türkiye'deki bir kasaba kahvehanesinden farksızdır. Sigara dumanından gözgözü görmez.

Bu sözlerde şüphesiz bazı gerçekler vardı. Fakat aydınları niçin sevmezlerdi? Bunun nedenini, diğer cemaatleri incelediğim zaman öğrenmiştim. Aydınların bencil düşünüşlerinden, kendilerini beğenmelerinden, onlarla ilgilenmemelerinden nefret ediyorlardı. Aydınların büyük bir çoğunluğu her zaman işçiye yukardan bakar, onu eşit insan gözüyle görmezlerdi. Şüphesiz bu da işçilerin haysiyetine dokunuyordu.

Bu itirazlara pek önem vermedim. Bunların arasına girmek, bir Türk cemaatı arasında öğrendiğim yeni metotlarla çalışmak, onlara faydalı olmak istiyordum. Zekeriya bunların bazılarını tanıyordu. Bana Ahmet Osman isminde bir Türk'ü salık verdi:

— Onu gör, dedi. O çok zeki bir adam. Onun kanalıyla belki girebilirsin.

Ahmet Osman uzun boylu, esmer, gözlerinden zeka akan bir Eğin'liydi. O da Amerika'ya iş bulmak için gelmiş, feleğin çemberinden geçmiş, yıllarca

işsiz kaldıktan, açlıkla çarpıştıktan sonra tutunmuştu. Refik Bey isminde eski bir Türk memuruyla beraber elektrik bataryası yapan bir atölye açmışlardı. Ahmet Osman'ı aradım. Refik Bey'le beraber geldiler. Refik Bey eski bir Osmanlı efendisi, bir Bâbıâli memuruydu. Uzun boylu, ince, beyaz, çehresi ve mavi gözleriyle hâlâ bir memur benliğini taşıyordu. Hiç Amerikalılaşmamıştı. Kendilerine düşüncelerimi açıkladım.

— Gidip görüşebilirsiniz, dediler. Ama bunları teşkilatlandırmak asla olamaz.

— Neden?

— Onların güya bir cemiyetleri var. Fakat ne aidat verirler, ne toplantıya gelirler. Gelseler bile kavgadan başka bir şey yapmazlar.

İşin biraz çetin olacağı anlaşılıyordu.

— Siz beni görüştürünüz, ben onları kandırmaya çalışacağım. Şöyle, kahvehane kapısını açıp da girmek istemiyorum. Yadırgarlar.. Siz önceden onlara benden, düşüncelerimden söz açınız.

Kabul ettiler.

• Ankara'dan Aldığım Mektup

Bu sıralarda Anadolu'da Türkiye ile Yunanistan arasında şiddetli harpler oluyordu. Yunanlılar Sakarya'ya kadar girmişlerdi. Bir taraftan da doğu cephesinde Taşnak Ermenileriyle tartışmalar oluyordu. Bu sırada Ankara'da bir dosttan mektup aldım. Mektup, memleketin durumunu, harp facialarını, Atatürk'ün çeteleri kaldırdığını, muntazam bir ordu kurduğunu anlatıyordu.

Mektup, Anadolu'daki açlık ve sefaleti belirttikten sonra, çocukların kimsesizliği üzerinde duruyor, bana doğu cephesinde anaları, babaları öldürülen çocukların sürüler halinde sokaklarda süründüklerini anlatıyordu. «90 bin Türk yetimi var. Darül eytam-

lar ancak 12 bin çocuk alabiliyor. Amerikalılar yalnız Ermeni çocuklarını yetimhanelerine alıyor, Türkleri, Kürtleri almıyorlar. Siz oradaki Türkleri bu çocuklara yardıma sevkedebilirseniz, memlekete büyük bir hizmet etmiş olursunuz,» diyordu.

Türkleri teşkilatlandırmak meselesi iki bakımdan zaruri bir hale gelmişti. Kurtuluş Savaşı'na uzaktan, küçük de olsa bir yardım yapabilmek ödevimizdi. Ahmet Osman'la gideceğimiz geceyi kararlaştırdık.

Bir kış gecesi idi. Yağmur çiseliyordu. Bowri'nin (1) karanlık sokaklarından geçtik. Ahşap, kırıkdökük bir binanın önünde durduk. Bastıkça gıcırdayan tahta merdivenlerden ikinci kata çıktık. Kahvehane kapısından girdiğimiz zaman gerçekten dumandan göz gözü görmüyordu. Geleceğimi bildikleri için taş masaları temizlemişlerdi. Ahmet Osman beni tanıttı. Onların yaşayışlarıyla olan ilgimden söz açtı.

Dinlediler. Hiç cevap veren olmadı. Sükûtu benim yırtmam gerekiyordu. Ayağa kalktım:

— Ben memleketten geliyorum. Şimdi orada bir bağımsızlık savaşı, yürütülüyor. Anadolu'daki kardeşlerimiz bu davaya başlarını koydular. Yunanlılara, yedi devlete karşı çarpışıyorlar. Bizim de buradan onlara yardım etmemiz gerekir. Yardım sade para ile olmaz. Biz onlara çeşitli şekillerde yardım edebiliriz. Eski elbiselerimizi gönderebiliriz. Müsamereler tertip eder, yardım edebiliriz. Fakat her şeyden önce teşkilatlanmalıyız. Bu teşkilât hem burada yaşayanların daha iyi yaşamalarına hizmet etmeli, hem de memlekete ne yardım yapmak mümkünse onu yapmalıdır.

---

(1) Bowri: O zamanlar New-York'un aşağı şehrinde yersiz yurtsuzların, sefil muhacirlerin, işsizlerin yaşadığı bölge idi. Burada polise beş dolar vermek şartıyla adam öldürülür, cinayetin izleri ortadan kaldırılırdı.

Ortaklıkta yine çıt yok. Masaların arasından mırıltılar duyuluyordu. Nihayet orta boylu, esmer bir adam ayağa kalktı. Bu zat ordaki işçilerin başı ve kahvehanenin sahibi imiş. Kısık bir sesle konuşuyordu.

— Memleketten bir bacımız gelmiş. Hoş gelmiş, sefa gelmiş. Bizim yaşayışımızla ilgisi varmış. Sağolsun. Bize teşkilatlanmaktan, daha iyi hayat şartları sağlamaktan sözaçıyor. Beni hoş görsünler... Buna hiç aklım ermiyor. Bacımız ne yardım yapabilir? Bize iş mi bulur? Buna imkan var mı? Ücretlerimizin artırılmasına mı yardım edebilir? Ne yapabilir? Biz bu hayırseverleri çok biliriz. Gelirler, beş on gün bizimle ilgilenirler, sonra bir daha yüzlerini bile görmeyiz.

Benden somut cevaplar istiyorlardı. Kendilerine yardım edebilmek için önce ne gibi ihtiyaçları olduğunu bilmek gerektiğini söyledim.

«Teşkilatlandıktan sonra iş bulmak meselesi de çözülebilir,» dedim.

Birkaç ses birden yükseldi:

— İhtiyaçlarımız tümen tümen... Sen önce bizim mezarlık derdimize bir çare bul. Aşağısını sonra konuşuruz.

Mezarlık derdinin ne olduğunu bilmiyordum. Beyaz saçlı bir ihtiyar ayağa kalktı.

— Burada yaşayan her milletin kendi mezarlığı var. Biz çakıl taşları gibi her tarafa dağılmışız. Ölülerimizi hıristiyan mezarlıklarına gömüyorlar... Allah'a imansız, kafir gidiyoruz. Sen bizi bu utançtan kurtar.

Bir saniye düşündüm... Mektep kanalıyla bunu çözebileceğime karar verdim. Kati bir sesle:

— Ben sizin mezarlık meselenizi çözeceğim, dedim.

Hayretle yüzüme baktılar.

— Bu para meselesi değil, bacı... Bize kimse toprak satmaz.

— Siz parasını bulun, ben de size toprağı bulacağım. Dedim.

Benim vaadime pek inanmadılar. Ama, pek dostça ayrıldık. Beni kapıya kadar geçirdiler. Yine gelmemi istediler.

Zavallı insanlar... Amerika'nın bir köşesinde, işsizlik, açlık, yoksulluk içinde sürünürken, en büyük dertleri hıristiyan mezarlığına gömülmek imiş...

Mezarlık meselesi, pek kolayca çözüldü. Benim rehberim olan Mister Walter Pettit'e toplantıyı ve istekleri anlattım. Belediye dairesine telefon etti. Bir istida ile müracaat gerekiyormuş. İstidayı hazırladılar. Ben de cemiyet yöneticilerine imzalattım. Bir ay sonra, yerini pek hatırlamıyorum, galiba Brooklyn'de Türklere mahsus bir parça toprak, demir parmaklıklar arasına alındı.

Bu başarıdan sonra işçiler arasında itibarım arttı, çalışmak kolaylaştı. Artık toplantılara hevesle geliyorlardı. Ben zayıf noktalarını yakalamıştım. Cemaat teşkilatçılığında bu noktayı yakalamak başarının esası idi. Fakat toplantıların kahvehanede yapılması pek hoş olmuyordu. Bir toplantı yerine ihtiyaç vardı. Bunu da mektep kanalıyla çözdüm. Bir cemaat merkezinde bize büyükce bir oda verdiler. Artık toplantılar resmi bir nitelik almıştı. İşçiler dertlerini birer birer ortaya döküyorlardı. Çalışmalarımızı Amerika'nın diğer şehirlerinde bulunan işçiler de haber almışlar, onlar da teşkilatlanmak istiyorlardı. Taşradakilerin hemen hepsi işçi idi. Bunların sayısını, ne işte çalıştıklarını belirtmek için bir sosyal anket yaptım. Sorulara her taraftan müsbet cevaplar geldi. Anket sonunda ilgi çekici bir sonuç ortaya çıktı.

Türkler Amerika'ya toplu halde göç etmemişler. Tek tek, bazen üç dört kişi beraber gelmişler. Dağınık yerlere yerleşmişler. Bu akın daha ziyade Anadolu'da Van, Erzurum, Sivas gibi şehirlerde başlamış, diğer şehirlere, kasabalara, köylere yayılmış. Amerika'ya

gidip dönen Ermeniler, Amerika'da herkesin zengin olduğunu, iş bulmanın kolay olduğunu söylemişler. Tekrar Amerika'ya giderken bir çoklarını kandırmışlar, beraber götürmüşler. Bazıları da arkadaşlarından aldıkları mektupların etkisiyle gurbet yolunu tutmuşlar. Göç edenlerin sayısı Birinci Dünya Harbi içinde çoğalmıştı.

Bu muhacirlik toplu, intizamlı bir göç olmadığı için muayyen bir sebebi de yoktu. Bunların bir kısmı Makedonya'da Yunan zulmünden kurtulmak, bir kısmı para kazanmak için gelmişti. Türk, Kürt ve Arnavutlardı. Anadolu'dan gelenler, topraksızlıktan, işsizlikten geldiklerini söylüyorlardı. Amerika'ya göç 1920 senesinde artmıştı. Bu tarihte gelenlerin çoğu İngilizlerin baskısından kaçan Kıbrıs'lı Türklerdi. Aralarında evlenenler pek azdı. Amerikan kızlarıyla, Avrupa'dan gelen muhacir kızlarla yaşayamadıklarını söylüyorlardı. Din, dil ayrılığı bunların Amerika'da aile hayatı kurmalarına engel olmuştu. Bir kısım Türkler, Türkiye'den fotoğrafla kızları tanıyor, getirtip evleniyorlardı. Türk, Kürt, Tatar, Arnavut, dokuz bin kişiye varan bu kitle, sabun, kürk, gramofon, elektrik, otomobil fabrikalarında, çelik dökümhanelerinde çalışıyorlardı.

Ticaretle uğraşanların en çok yaptıkları iş kunduracılık, şapka temizleyiciliği, çamaşırhane işletmek, elektrik bataryası yapmak, bakkal dükkanı açmak, ithalat ve ihracat komisyonculuğu gibi işlerdi, New-York'da bir tatarın ipek fabrikası, Worchester'de bir Türk'ün, Hafız Efendi'nin sabun fabrikası vardı.

İşçilerin çalışma şartları çok ağırdı. Bunlar İngilizceyi bilmedikleri ve usta işçi olmadıkları için en ağır işlerde çalışıyorlardı. Hele Detroit'te Ford'un otomobil fabrikasında çalışan Türk ve Kürtlerin hayatı bir cehennemdi. Amerika'da o zaman bugünkü teknik ilerlemeler olmadığı için, çelik ocağına giren bir işçi, ateş karşısında bir dakikadan fazla duramı-

yordu. Her girişte bir gömlek değiştiren işçiler, yeryüzünden cehennemin ne olduğunu denemeleriyle öğreniyorlardı. Fabrikada 10-15 saat çalışanlar vardı. Bunların çoğu gece çalışır, gündüz uyurlardı. Bu yüzden gece çalışan işçilerin aylarca güneş görmemeleri olağan bir şeydi. Kimya, tütün gibi bir çok sanayide çalışanlar arasında, sanayi hastalıkları çoktu. Ücretler Avrupalı işçilere kıyasla yüksekti. Fakat işçiler öyle bir robot haline gelmişlerdi ki, bu yüksek ücret dahi onların insan gibi yaşamalarını sağlamıyordu.

Yapılan anket Türk işçilerinin New York, Detroit, Worchester, Lawrence, Youngtown, Pittsburg, Philadelphia gibi şehirlerde toplandığını gösterdi. Bu anketten ve New York'taki çalışmaların başarıyla yürüyüşünden sonra, New York'ta üniversitede okuyan Rahmi Kolçak, Mühendis Seyfi, sinema operatörü İsmail Hakkı gibi bazı gençler de cemiyete katıldılar. Cemiyetin adı değiştirildi. «Türk Teavün Cemiyeti» oldu. Üyelerin bir kısmı «Türk Teavün Cemiyeti» olmasına itiraz ediyor, «Osmanlı Teavün Cemiyeti» olarak kalmasını istiyorlardı, Arnavutlar ve Kürtler, Osmanlı Teavün Cemiyeti olmasında ısrar ettiler. Fakat çoğunluğun kararı kabul edildi.

Cemiyet devamlı çalışmaya başladıktan sonra ayrıca bir bina kiraladık. Bu bina bir «sosyal merkez» haline getirildi. İşçilerin bir kısmı kahvehanelerden kurtarıldı. İngilizce bilmeyenler için dil kursları açıldı. İşçilere memleket durumu hakkında bilgi veren, Amerika'daki işçi şartlarını inceleyen, sınıf bilinçlerini geliştiren konferanslar verildi. İşçileri sendikalara bağlamak için uzun bir çalışma gerekti. Sendikalara girmek istemiyorlardı. Patronların sendikalı işçileri daha çabuk işten attığını, hele muhacir işçileri bir defa attıktan sonra işe almadıklarını söylüyorlardı.

Bunlara sendikaların dışında kalmanın zararla-

rı, hayattan alınan örneklerle anlatıldı. Sendikaya girmenin kendilerine sağlayacağı faydalar belirtildi. New York'ta işçiler sendikalara büyük ölçüde katıldılar. Ancak Detroit'te Ford Fabrikası'nda çalışan Kürtlerin bir çoğu ikna edilemedi.

Dış teşkilatlar da kurulduktan sonra, üyelerin verdiği aidatla «Birlik» adında haftalık bir gazete yayınladık. Zekeriya ve New York Öğretmen Mektebi'nde okuyan bazı öğrenciler gazete işini üzerlerine aldılar. Bu gazete, Amerika'nın diğer şehirlerindeki işçilerle ve teşkilatlarla bağ kurmaya yardım etti.

- İlk Müsamere

Memleketten kötü haberler geliyordu. Gazeteler Yunan ordularının ilerlediklerini, Anzavur [1] çetecilerinin, padişaha bağlı hocaların, gericilerin yaptıkları cinayetleri yazıyorlardı. Cemiyetin ilk toplantısında bu haberleri verdim, memleketten aldığım mektubu okudum. Bu durumda memlekete ne yardım yapabileceğimizi konuştum. Amerika'dan ancak para ve eski giyecek eşya gönderebilirdik. Para toplamak için bir müsamere yapmayı kararlaştırdık. Müsamereye diğer şehirdeki teşkilât yöneticilerini ve New York'taki bütün işçileri çağırdık.

Müsamerede Yunanlıların yaptıkları zulümleri, Anadolu halkının kadın, erkek, genç, ihtiyar yaptıkları fedakârlıkları anlattık. Emperyalist devletlerin Türkiye'yi ortadan kaldırmak, bölüşmek niyetinde olduklarını belirttik. Yürekleri yıllar boyu memleket hasretiyle yanan bu Anadolu evlatlarının, memlekete karşı duydukları ilgi ve heyecan gözyaşartacak kadar kuvvetliydi. Adeta bir mezat yerindeymişler gibi, cömertlik ve fedakârlık müsabaka-

(1) Anzavur, Sultan Vahdettin'in Anadolu'da milli kurtuluş savaşı yapan kuvvetler üzerine gönderdiği komutan.

sına giriştiler. Aklımda kaldığına göre bu müsamerede yirmi bin dolar toplandı. Bunun diğer bir faydası da diğer şehirlerdeki işçileri New York merkezine daha yakından bağlamak oldu.

Detroit'ten delege olarak gelen, ora «Teavün» cemiyetinin başkanı Zeki Bey, Detroit'teki işçileri de teşkilatlandırmak üzere beni Detroit'e çağırdı.

Detroit'te Türklerin kurduğu «teavün» cemiyetinden başka bir de Kürtlerin kurduğu «Hilali Ahmer» cemiyeti vardı. Bana iki teşkilattan da davet geldi. Trenden indiğim zaman beni epeyce bir kalabalık karşıladı. Gelenlerle tanıştıktan sonra Zeki Bey beni bir kenara çekti:

— Sabiha Hanım, biz büyük bir zorluk karşısındayız. Türklerle Kürtler kavgaya giriştiler. Kürtler «Memleketten bir bacımız gelmiş, onu biz misafir edeceğiz» diyorlar. Türkler de «Gelen bacı ne kadar sizinse, o kadar da bizimdir. Bize misafir olacaktır,» diyorlar. Ne yapalım?

— Kolayı var, dedim. Ben ne size, ne de onlara misafir olurum. Otele giderim.

Zeki Bey kısa boylu, tıknaz, zeki bir Anadolu çocuğuydu. Halkın psikolojisini iyi biliyordu. Hemen atıldı:

— Sakın ha... Bunu kendilerine büyük bir hakaret sayarlar. Zaten toplantıda büyük gürültüler oldu. Bir üye, gürültüyü görünce, sizi otele misafir etmeyi teklif etti. Kürtler hemen kazan kaldırdılar. Memleketten gelen bacımızı otelde yatıracaksınız ha? Utanmazlar, alçaklar diye kıyameti kopardılar.

Bir an düşündüm. Maksat kurtuluş hareketine yardımdı. Bu yardımı nerede daha fazla sağlamak mümkünse benim oraya gitmem gerekirdi. Zeki Bey'e sordum:

— Pekala, bana söyleyiniz, hangi taraftan daha çok para toplamak mümkündür?

O, hiç tereddüt etmeden:

— Kürtlerden, dedi. Onlar Ford Fabrikası'nda en ağır işlerde çalıştıkları için daha çok kazanıyor ve biriktiriyorlar.

— Öyleyse ben Kürtlere misafir olacağım. Türklerle konuşmayı bana bırakınız.

Beni karşılamaya gelenler istasyonda iki grup olmuşlardı. Bir gün evvelki kavgadan sonra, Türkler ayrı, Kürtler ayrı gruplarda idiler. Zeki Bey beni Türklerin yanına götürdü. Hiçbir başlangıç yapmadan.

— Kardeşler, dedim. Dün geçenleri biliyorum. Sizin vicdanınıza başvuruyorum. Anadolu'da kardeşlerimiz sapır sapır kırılıyorlar. Doksan bin yetim sokaklarda sürünüyor. Bunlar açtır, başlarını sokacak yuvaları yoktur. Böyle bir durumda benim kime misafir olacağım bir tartışma konusu olmamalıdır. Sizden rica ediyorum, darılmayın, gücenmeyin, ben hangi çatının altında yatsam, yine sizin misafirinizim. İzin verin «Hilali Ahmer» cemiyetine misafir olayım. Bu, memleket hesabına daha hayırlı olur.

Türkler, bu teklifi hiç itiraz etmeden kabul ettiler.

«Hilal Ahmer» Cemiyeti'nin Başkanı Rumi Efendi, uzun boylu, iri yapılı, dağ gibi bir adamdı. Uzun bıyıkları kulak deliklerine kadar uzanıyordu. Rumi efendi beni diğer üyelere tanıttıktan sonra otomobillere bindik. Hepsi, pek memnundular. Rumi Efendi'nin evine geldik. Bu ev iki katlı, modern bir evdi. Eşyalar, elden düşme olmakla beraber temizdi. Yalnız garip olan şey bu modern şekil içinde muhtevanın Asyalı kalışı idi.

Öğle yemeğinde yere kocaman, yusyuvarlak bir sini getirdiler. Etrafına yastıklar dizdiler. Ortaya büyük bir tepsi içinde etli pilav getirildi. Herkes elleriyle yiyordu. Yalnız bana çatal, bıçak getirmişlerdi. Reddettim. Ben de onlarla beraber tepsiden parmaklarımla yedim. Sömürgelere uygarlık götürdük-

lerini söyleyen Amerikalılar, kendi evlerinde yaşayan muhacirlere bu uygarlıktan paylarını vermemişlerdi.

Toplantı pazar günü yapılacaktı. İşçiler, fabrikadan izin alıp beni Ford Fabrikası'na götürdüler. Burası muazzam bir yapı idi. Tamamlanmış otomobiller, asılı köprülerden dakikada bir aşağı iniyordu. İşçiler bir robot gibi çalışıyor, bir saniyelerini bile boş geçirmiyorlardı. Sürat öyle bir hale gelmiş ki, üretimde bir saniyenin bile bir sermaye kadar değeri vardır. Ancak sömürme makinası da bütün süratiyle işliyordu. Yabancı işçiler Amerikalı işçilerin yarısı kadar ücret alıyor, iş bulmada güçlük çekiyorlardı. Muhacir işçiler sendikalara bağlı olmadıkları için, patronun insafsız istismarı ile karşı karşıya idiler.

Fabrikada çelik erittikleri daireye geldiğimiz zaman bu gerçeği daha yakından gördük. Çelik erittikleri ocak, etrafı camla çevrilmiş küçük bir oda idi. Ocakta eriyen çelik, kızıl bir alev gibi akıyor, ocağa durmadan kömür atıyorlardı. Burası o kadar sıcakmış ki, cehennemde şeytanın yaktığı ateş bundan fazla sıcaklık veremez, diyorlardı. Bu cam daireye hiçbir milletin işçileri giremiyor, yalnız Kürtler girebiliyormuş. İşçiler, ocağa bir pehlivan gibi çırçıplak giriyorlar, dakikada bir nöbet bekliyorlarmış.

Bu ağır şartlarda çalışan işçiler, sendikalı değildiler. Her türlü sosyal yardımdan yoksundular. Bilgisizdiler. Bu durumda bir yanlışlık da görmüyorlardı. Kendilerine, sendikaya girme lüzumundan söz açtığım zaman hepsi birden itiraz ettiler:

— Biz grevlere katılmayız. Grev olduğu zaman fabrikanın etrafını Ford'un özel polisleri, askerleri sarar. Ford'un işçilere karşı kullanmak üzere, özel bir ordusu vardır. Biz onların himayesinde fabrikaya girer çalışırız, dediler.

Kapitalistlerin, bu saf, çalışkan insanları, bilgisizliklerinden, şuursuzluklarından faydalanarak nasıl sömürdüklerini, bunları işçi kardeşlerine karşı nasıl

grev kırıcı olarak kullandıklarını anladım. Fakat bu durumun kötülüğünü kendilerine anlatmak zordu. Bu ancak teşkilat kurulduktan sonra uzun çalışmalarla belki mümkün olur diye düşünüyordum.

Müsamerenin, önce hangi cemiyette yapılacağı da bir kavga konusu oldu.

Kürtler:

— Biz Türklerin cemiyetine gitmeyiz. Toplantı önce bizde yapılacak, isterlerse onlar bize gelsinler, diyorlardı. Şimdi de bir öncelik ve yer meselesi ortaya çıkmıştı. Bir tartışmayı önlemek için bir teklif yaptım:

— Toplantı, ne sizin cemiyetinizde, ne de Teavün Cemiyeti'nde olsun... Bir salon kiralarız. Herkes oraya gelir. Ayrı ayrı toplantı yapmaya da lüzum kalmaz. Bu teklifi hep birden reddettiler. Tartışma saatlerce sürdü. Kürtler, toplantının önce kendi cemiyetlerinde yapılması için ayak dirediler:

— Toplantı, Hilali Ahmer'de olur, ya da hiç olmaz, diye kesip attılar.

Konuşmaktan nefesim kesilmişti. Kürt inadıyla başedilemiyeceğini anladım.

— Pekala, dedim. Yarın akşam «Hilali Ahmer» Cemiyeti'nde toplanacağız. Eğer Türkler gelmezse, onlarla ayrı bir toplantı yaparız. Ben sizin toplantıdan sonra orada konuşurum.

Bunu kabul ettiler. Ertesi sabah Zeki Bey'i çağırttım. Geceki tartışmaları anlattım. «Teavün» Cemiyeti üyelerine benden selam söylemesini, memleketin böyle bir durumunda ortaya bir Türk-Kürt meselesi çıkarmanın manasız olduğunu, beni hoş görmelerini rica ettim. Zeki Bey teklifimi uygun gördü. Memlekete yardım esas olduktan sonra bunu herkesin kabul edeceğini söyledi. Türkler kendi cemiyetlerinde ayrı bir toplantı yapacaklardı.

Ertesi akşam, «Hilali Ahmer» Cemiyeti'nin salonunda toplandık. Burası geniş, uzun bir salondu.

Toplantıya gelenlerin çoğunluğu Ford Fabrikası'nda çalışan işçilerdi. Bunların hemen de hepsi fabrikalarda çalışıyorlardı. Serbest bir sanatla uğraşanları yoktu. Benim için salonun başına bir masa koymuşlardı. Sandalye bulamayanlar yerde bağdaş kuruyorlardı. Ben daha söze başlamadan salonda bir hırlaşma başladı. Bir köşeden bir köşeye haykırıyor, birbirlerine küfür ediyorlardı. İçlerinde bir tanesi yerinden fırladı, kapıya yakın bir yerde oturan bir gencin üzerine saldırdı:

— Çık dışarı. Ben seninle bir çatı altında duramam. dedi.

— Sen çık.

Tokatlar birbirini kovalıyordu. İkisi de ceketlerinin ceplerinden bıçakları çıkardılar. Ben kavganın sebebini sormaya daha vakit bulamamıştım ki, bıçaklarla birbirlerinin üzerlerine atıldılar. Ben hemen bütün gücümle yumruğumu masaya vurdum:

— Siz, memleketten gelen bacınıza böyle mi saygı gösterirsiniz? Türklere misafir olma dediniz, size misafir oldum. Önce bizim salonda toplantı olsun dediniz, sizin toplantınıza geldim, şimdi bu bıçakları çekmekle beni buradan kovuyorsunuz. Allahaısmarladık, dedim.

Salon birbirine girdi. Haykırıyor, bağırışıyorlardı. Bir taraftan da kavgacıları ayırmaya çalışıyorduk. Bazıları da eteklerime sarılıyor:

— Biz ettik, sen etme diyor, yalvarıyorlardı.

Hemen kavgacılara döndüm.

— Atın elinizden şu bıçakları.

Mıknatısa tutulmuş gibi hemen bıçakları attılar.

— Rumi Efendi, kaldır şu bıçakları yerden.

Bıçakları yerden kaldırdılar. Fakat öyle soğuk bir hava vardı ki, bu hava içinde konuşmak hiçbir müsbet sonuç vermeyecek diye düşündüm. Havayı yumuşatmak lazımdı.

— Yurttaşlarım, dedim, ben bugün buraya size

memleketimizdeki acıklı durumu anlatmak için gelmiştim. Doğuda, Erzurum, Van cephesinde şehit olan kardeşlerinizin evlatları, sokaklarda aç perişan sürünüyorlar. Sizin yardımınıza muhtaçtırlar. Fakat görüyorum ki, sizin bugün bu konuyla ilgilenmenize imkan yoktur. Birbirinize dargınsınız. Sinirlisiniz. Bu toplantıyı yarına bırakalım.

Hemen «hayır» sesleri yükseldi. Cemaatin arasından esmer, çopur, çehreli bir ihtiyar fırladı:

— Bacı, dedi, senin ayağında uğur var. Sen kavga ettiklerine bakma. Onların sana saygısı var. Sen onları bir barıştır.

Bu hiç aklıma gelmemişti. İhtiyar devam etti:

— Mehmet, Derviş'e bir para meselesinden dargındır. Her yerde böyle çatışırlar. Mehmet, Derviş toplantıya gelirse ben gelmem, demişti. Derviş, Mehmet gelirse ben gelmem, demişti. Ama yönetim kurulu «Hilali Ahmer»in kapıları herkese açıktır, dedi, ikisini de içeri saldı. Sen şunları bir barıştır.

Kavgacılara döndüm:

— Bu ihtiyarın dedikleri doğruysa, bana azıcık saygınız varsa, kucaklaşın, dedim.

Yedi yıldan beri dargın ve kavgalı olan Mehmet'le Derviş birbirlerine sarılıp öpüştüler. Bundan sonra çift çift dargınları yanıma getirdiler. Bunları barıştırmak da bana düştü.

Artık hava yumuşamıştı. Ortada bir barış havası esiyordu. Ancak bundan sonra konuya gelebildim. Benim konuşmamı hayretle, heyecanla dinliyorlar, ağlıyorlardı.

Dağ gibi adamların ağlaması şaşılacak birşeydi. Herhalde yıllardanberi görmedikleri köyleri, anaları, evlatları gözlerinin önüne gelmişti.

Ben memleket konusundan sonra, kendi durumlarına geçtim. Amerika gibi uçsuz bucaksız bir ülkede, büyük şehirlerde teşkilatsız yaşamanın onları bugünkü kötü duruma düşürdüğünü, Türk, Kürt, Ar-

navut bütün işçilerin birleşmesi, sendikalara girmesi lüzumunu anlattım. «Hilali Ahmer» ve «Teavün» Cemiyeti, ayrı kalsalar dahi, patronlara karşı haklarını savurmak için birleşmeleri, beraber çalışmaları gerektiğini söyledim.

Grev bozuculuğun kendi menfaatlerine aykırı olduğunu belirttim. «Hilali Ahmer» Cemiyeti'nin bu işle uğraşacak bir komisyon kurmasını, «Teavün» Cemiyeti'nin kuracağı komisyonla beraber çalışmasını teklif ettim.

Cemiyet Başkanı Rumi efendi, kendi meselelerinin ayrı bir toplantıda konuşulmasını istedi. Bugünkü toplantıda, memlekete, çocuklara, Mustafa Kemal Paşa'nın askerlerine yardım için bir iane açılmasını teklif etti. Bu teklifi hepsi büyük bir şevkle onayladılar. İane, adeta bir cömertlik ve mertlik yarışması oldu. Biri benden elli derse, öteki onun gerisinde kalmamak için, benden yetmiş beş, diyordu. Böylece «Hilali Ahmer» Cemiyeti'nde yapılan toplantı, 50 bin doların üstünde bir fayda sağladı. Türklerin «Teavün» Cemiyeti'ndeki toplantısı da buna yakın birşeydi.

- **Ankara'dan Bir Elçi İsteği**

New York'a döndükten sonra yönetim kurulunun toplantısında, Ankara'dan birinin Amerika'ya çağrılmasını konuştuk. Ateşin içinden gelen bir kimse çok faydalı olacaktı. Bu düşüncemizi Ankara «Himaye-i Etfal» Cemiyeti'ne bildirdik. Ankara Merkez Komitesi, cemiyet başkanı Doktor Fuat Bey'i göndermeyi kararlaştırmıştı. Fuat Bey «Gülcemal» vapuru ile geldi. Bu, Amerika'ya gelen ilk Türk vapuru idi. Vapuru karşılamak için bütün teşkilatlardan delegeler gelmişlerdi. «Gülcemal»in New York limanına gelmesi de önemli bir olay oldu. Vapurun kaptanlarını görmek için yalnız Türkler değil, Türkiye'den

gelmiş Rum, Ermeni, Yahudi, bütün Türk uyrukları gelmişlerdi. Fuat Bey'in geldiği gün «Astorya» Oteli'nin salonunda yaptığımız toplantıda müsamerenin programını hazırladık. Fuat Bey'in gezeceği şehirleri kararlaştırdık. Fuat Bey'in yapacağı gezilere benim arkadaşlık ve tercümanlık etmemi uygun gördüler. New York'ta ilk toplantı, kiraladığımız büyük bir salonda yapıldı. Fuat Bey, memleketin acıklı durumunu anlattı. Ben hislere hitap eden bir konuşma yaptım. Şiirler okundu. Halk arasında ağlayanların hıçkırıkları duyuluyordu. Konuşmalar sonunda yardım faslı açıldı. Masanın üstü yığın yığın dolarlarla doldu. Kalabalığın arasından orta yaşlı, orta boylu, kalın siyah kaşlı, bıyıkları kulak deliklerine değen bir adam ağır ağır masaya yaklaştı. Bu, Kürt Yusuf Gülabi Çavuş'tu. Önce Fuat Bey'in elini öptü:

— Siz bana toprağımın, köyümün kokusunu getirdiniz. Sağolun, varolun. Aç sürünen çocuklar arasında benim de evlatlarım var herhal. 27 senedir Amerika'da çalışıyorum. Madenlerde işçilik ettim. Otomobil fabrikalarında, Kuzeyde, Fruit Company'nin (Meyva kumpanyasının) meyva bahçelerinde çalıştım. Garajlarda, parklarda yattım. 10 bin dolar birikmiş param var. Artık memlekete dönmeye karar verdim. Bütün paramı size veriyorum. Bana yalnız bir vapur bileti alın. Ve orada bir iş bulmama yardım edin. İşte altın saatim. İşte altın kemerim. Yurduma helal olsun.

Herkes ağlıyordu. Toplanan para 100 bin doların üstündeydi.

Fuat Bey'le gezdiğimiz bütün şehirlerde Gülabi Çavuşlar vardı. Gurbet elde, ateş karşısında, alınteriyle kazandıkları paraları, çakıl taşları gibi masanın üstüne döküyorlardı. Ancak, memlekette kurulacak çocuk yurtlarına, hastanelere fotoğraflarının asılmasını istiyorlardı. Onların bu yüksekliği karşısında küçülmemek mümkün değildi.

Amerika'daki bu çalışmalar sonunda, memlekete gönderilen paranın miktarı bir milyon Türk lirasının üstündeydi. Ankara'da Çocuk Esirgeme Kurumu'nun meydana getirdiği ilk çocuk sarayları, bakım evleri, hastane, çocuk yuvaları Amerika'daki işçilerin gönderdikleri paralarla kuruldu. Fakat Yusuf Gülabi Çavuş'a iş bulunmadı. Çocuk yataklarının başucuna işçilerin fotoğrafları asılmadı.

- **New York'tan Ayrılış**

1923 sonuna doğru, üniversitenin son senesini bitirmiş, diplomamı almıştım. Fuat Bey'le beraber memlekete dönmeyi kararlaştırdık. Fuat Bey bana, memlekete döndükten sonra Çocuk Esirgeme Kurumu'nda çalışmayı, çocuk meselesinin çözümünde, kurula yardım etmemi teklif etti. Bu teklif, pek hoşuma gitmedi. Ben Amerika'da diğer sosyal konularla beraber çocuk meselesiyle de meşgul olmuştum. Ama, kendi ihtisas alanımda, cemaat teşkilatçılığında çalışmak istiyordum. Emelim, Anadolu'da bir köye çekilmek bir cemaat merkezi kurmaktı. Bu, benim için bir deneme olacaktı. Fuat Bey'i hemen reddetmedim. Ancak bu kararı memlekete döndükten sonra verebilecğimi söyledim.

Amerika'da Türk işçileri arasında yaptığım bu deneme bana memleketin işçilerini, köylülerini, insanlarını yakından tanıtmıştı. Bunlar arasında çalışmanın güç, fakat zayıf noktalarını bulunca, isteklerine somut cevaplar verince, bu işin pek de güç olmadığını öğrenmiştim. Onlara ışık tutmak, onları kadere boyun eğmekten kurtaracak bilgi vermek, haklarını savunabilecek hale getirmek, memlekete yapılacak büyük bir hizmetti.

Üç sene aralarında beraber çalıştığım işçiler, bizi ve Fuat Bey'i geçirmek için diğer şehirlerden dahi gelmişlerdi. Aramızda Yusuf Gülabi Çavuş ve

daha bazı işçiler de beraber memlekete dönüyorduk. Limana gelenler kalabalıktı. Ayrılırken elimi sıkıyor, elimi öpüyorlardı.

— Biz seni unutmayacağız... diyorlardı.

Gözlerim yaşardı. Bana bir altın kalem hediye ettiler. Onlara, bu kalemi, işçilerin haklarını savunmada kullanacağımı vaadettim. Fakat bu vaadin yerine getirilmesinin ne kadar güç bir iş olacağını düşünmemiştim.

Güverteden onlara el sallarken, arkada bıraktığım bu teşkilatların ne kadar yaşayacağını düşünüyordum.

Memlekete döndükten sonra, uzun zaman New York teşkilatı ile mektuplaştım. Fakat savaşla dolu bir hayatın yılları omuzlarıma yüklenince bu mektuplaşma kesildi. Ara sıra Fuat Bey'den Amerika'daki teşkilatların devam ettiğini, muntazam para gönderdiklerini öğreniyordum.

Aradan 12 yıl geçti. 1937'de Amerika'da okuyan kızım Sevim'i görmeye gittiğim zaman, «Teavün» Cemiyeti'nin yönetim kuruluna gençlerin geçtiğini gördüm. Diğer teşkilatların New York'la bağları kesilmişti. Benim tanıdıklarımın bir çoğu başka yerlere dağılmışlar, bazıları da ölmüşlerdi. Gençler beni toplantılarına çağırdılar. Cemiyete bağlı işçilerin sendikalara, bazı gençlerin sosyalist teşkilatlara girdiklerini öğrendim. Beni işçilerin teşkilatlandırdığı «Kiracılar» cemiyetinin bir toplantısına götürdüler. Cemiyetin sinemasında oynayan «Çapayef» filmini beraber seyrettik.

Bana, Nazım Hikmet'i sordular. Onun etrafında çeşitli bilgiler istediler. Nazım'ın şiirlerini okudular. Bu şiirleri kendilerine memleketteki arkadaşları gönderiyormuş...

Gençlerden birkaçı İspanya İç savaşında, Amerika'dan İspanya'ya giden Lincoln Bringadı'na katılmışlar. 1937'de Amerika'da tanıdığım bu gençler, ar-

tık niçin sömürüldüklerini bilmeyen, kadere boyun eğen işçiler değildiler. Haklarını savunmak için savaşmak gerektiğinin inancına varmışlardı. Grevlere katılıyor, her millete mensup işçilerle beraber çalışıyorlardı. Sevindim

Bu, atılan tohumların bir meyvası idi.

Zekeriya Sertel, eşi Sabiha Sertel ve büyük kızları Sevim 25 Haziran 1921'de Amerika'da

3

Yurda Dönüş

• Ankara'da

1923 Temmuz'unda İstanbul'a geldik. İstanbul daha işgal kuvvetlerinden tamamıyle temizlenmiş değildi. İstiklal Savaşı sona ermiş savaş kazanılmıştı. Fakat Ankara ve Anadolu'nun birçok yerleri birer harabe halindeydi. İstanbul bu savaştan maddi zarar görmemişti, yakılıp yıkılmamıştı. Fakat halk perişandı. Zaferden zarar gören saray ve onun etrafında toplananlar, Anzavur'un hiyanet ordusuna bağlı hocalar, gericiler, politika hayatından uzaklaştırılan politikacılar, İngiliz ve Amerikan emperyalizmine hizmet eden Osmanlı paşaları, matem içindeydiler.

Şehirde, Ankara'da alınan ilerici kararlara karşı bir muhalefet havası esiyordu. Özellikle, Atatürk'e karşı menfi bir hava yaratmaya çalışanlar vardı. Bunlar arasında bazı aydınlar da yeralıyordu. «Tasviri Efkar» gibi gerici gazeteler, Atatürk'ün ileri sürdüğü fikirlere karşı geliyorlardı. Oysa, milli kurtuluş savaşı, yalnız cephelerde başarıyla sonuçlanmış bir savaş değildi. Aynı zamanda bu savaşın ideolojik

manası büyüktü. Yüzyıllar boyu Asya, Afrika, Güney Amerika memleketlerini sömüren emperyalistler, ilk defa böyle bir milli kurtuluş savaşıyla karşılaşmış ve yenilmişlerdi. İstiklâl Savaşı, saltanat ve hilafetin Türk halkına artık bir fayda değil, zarar getirdiğini açığa çıkarmıştı.

Düşmanla işbirliği yaparak kardeşleri kardeşlere öldürten bir sultan ve halifeye artık inanç kalmamıştı. Fakat geçmişe bağlı olanlar bu gerçeği görmek istemiyorlardı ve göremiyorlardı.

Atatürk, Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkan sebepleri kavramıştı. Bunun içindir ki, vuruşma biter bitmez, gericiliğe, emperyalizme karşı savaşa geçti. O, kafasında önceden hazırladığı bir çok reformları adım adım hayata geçirmek istiyordu. Kalkınmanın başlıca çaresinin, ekonomik bağımsızlığı sağlamak olduğunu biliyordu.

Bu ilerici düşüncelerini hayata geçirmeye kalktığı daha ilk günlerde, yalnız gericilerin değil, kendi devrim arkadaşlarının bile hücumuna uğradı. Kâzım Karabekir, Ali Fuat Paşa'lar, Halide Edip, Adnan Adıvar gibi bazı aydınlar Atatürk'ün hamlelerine karşı tedirgin idiler. Atatürk'ün saltanatı kaldırmak isteğinin arkasında, kendisinin cumhurbaşkanı olmak hırsını görüyorlardı. Bu hamlenin sosyal muhtevasını, ilerici niteliğini göremiyorlardı.

Biz böyle bir hava içinde memlekete döndük. Büyük kızım Sevim altı yaşında, küçük kızım Yıldız kucakta bebekti. Hayatımızı nasıl düzenliyeceğimizi bilmiyorduk. Ben hayalci sosyalistler gibi bir köye çekilip bir cemaat teşkilatı kurmak isteğindeydim. Bunun nasıl gerçekleştirileceğini de bilemiyordum. Her tahsilden dönen genç gibi, hayaller içindeydim. Yeni kurulmakta olan Türkiye'ye faydalı olmak istiyordum. Zekeriya benden önce Ankara'ya gitti. Beş on gün sonra Matbuat Umum Müdürlüğü'ne tayin edildiğini bildiren telgrafını aldım.

Artık köye gitmek, köylüler arasında çalışmak hayallerinden vazgeçmek gerekiyordu. Bir ay sonra Ankara'ya geldiğim zaman acı hakikati daha yakından anladım. Ankara başlı başına bir köydü. Ne ağaç, ne su, ne de barınacak ev vardı. Büyük Millet Meclisi binası bile, iki katlı, bir ilçe hükümet konağı büyüklüğünde idi. Samanpazarı denilen yer, içinde ne barakası, ne de satılık eşyası bulunan bir pazar. Meydanlıkta köylüler kağnı arabalarını kenara çekmiş, mandalarıyla beraber yerlere serilip yatıyorlardı. İç sokaklar tek araba geçemiyecek kadar dardı. Eski Ankara denilen semt, yerli halkın oturduğu evler, tepeler üzerine kurulmuş teneke veya ahşap yapılardı. İnsanlar bunlara, keçiler gibi bayırı tırmanarak çıkıyorlardı. Bu eski Ankara bana Evliya Çelebi'nin «Seyahatname»sinde anlattığı ortaçağ şehirlerini hatırlattı.

New York - Ankara iki kutup. Ben bir kutuptan ötekine geçmiştim. Köylülerin çarıkları değil onu biliyordum - fakat üzerlerindeki kırk yamalı hırkalar ve şalvarlar gözüme çarpıyordu. Siyah çarşaflı, yalnız gözleri meydana, peştemallı kadınlar umacılar gibi geziyorlardı. Sokaklardan hiç çöpçü geçer miydi, bilmem! Çöpler hep sokak köşelerine yığılmıştı. Sıska bacaklı, karınları şiş çocuklar, birer iskelet gibi kaldırımlar üzerinde seğirtiyor, on para dileniyorlardı. Dükkanlar boştu. İnsanlar yorgundu. Bir milli kurtuluş savaşının bütün yükünü omuzlarında taşımışlardı. Korkunç bir sefalet her adımda insanın gözüne çarpıyordu. Kırk yamalı hırkalarıyla köylüler, kadın erkek cephelere cephane taşımış, siperlerde vuruşmuşlardı. Bütün Anadolu böyle bir yıkım içindeydi. Devrimin önünde kalkındırılacak bir ülke, ortaçağdan, son çağa geçirilecek bir insan topluluğu duruyordu.

•

Ankara'da oturduğumuz ev, merkezden biraz uzaktı. Türk Ocağı binasına yakındık. Evin arkasında bir avlu vardı. Fakat avlunun etrafı açıktı. Kapıdan çıkınca sokağa çıkıyor gibiydi insan... Evimizin mutfağı, helası avluda idi. Çocuğumu hava aldırmak için arabasıyla avluya çıkardığım ilk gün, tuhaf bir manzarayla karşılaştım. Evin duvarlarına çepeçevre işkembeler asılmıştı. Köylü kadınları duvarlarda işkembelerini kurutuyorlardı. Beni görünce yanıma geldiler. Hepsi birden konuşuyor, benden bir parça yama istiyorlardı. «Yama»... Elbise veya kundura değil... Sefaletin bu derecesi beni şaşırtmıştı. Hepsi çocuk arabasına hayretle bakıyor, soruyorlardı:

— Sen saraydan mı geliyorsun?

— Ne münasebet. Evimden geliyorum.

— Böyle araba ancak sultanlarda olur.

Bu önümdeki insanlar, bu içinde yaşadığım Ankara, sadece istiklal savaşının yorgun Ankara'sı değildi. Bu, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu devrinde dahi ihmal edilmiş Anadolu şehirlerinden biri idi. Daha İstanbul'da, Haydarpaşa istasyonunda trenle yola çıktığım zaman, geçtiğim bütün kasabalarda, köylerde aynı manzarayı görmüştüm. Çıplak ayaklı, yırtık pantolonlu çocuklar trene yaklaşıyor, gazete, sigara, bir kuruş dileniyorlardı. Kızgın güneşin altında çapa süren köylü kadınlarının yüzleri, daha genç yaşlarında buruşmuş, kavrulmuştu. İşte ben bunların köyünde çalışmak istiyordum.

Ankara'ya vardığımızda, orada bir iç harpten, emperyalizme karşı savaştan çıkan insanları dinlediğim zaman, hiçbir teşkilata bağlı olmadan, hükümet yardımı görmeden köylere giremiyeceğimi anladım. Köy benim Amerika'da gördüğüm köy değildi. Bir kadın, iki çocuğuyla bu köyde çalışmak değil, yaşamak imkanından da yoksundu. Hayallere veda zamanı gelmişti.

●

Ankara'da yeni bir Türkiye'nin temelleri atılmaya başlanmıştı. Savaşa büyük bir fedakârlıkla katılanlar Atatürk'ün etrafında toplanmışlardı. İstanbul'da halife ve onun etrafında toplanan İzzet Paşa'lar, Salih Paşa'lar, Tevfik Paşa'lar, çökmüş bir imparatorluğun son politika artıkları gibi yaşıyorlardı. Ankara'da ise yeni, bağımsız bir Türkiye kuruluyordu.

Bulunduğum çevrelerde Türkiye'nin bir cumhuriyet olacağı haberleri kulaktan kulağa duyuluyordu. Yeni bir anayasa tasarısı hazırlanıyordu. Yeni anayasayı hazırlamak için kurulan «Kanunuesasi Encümeni» başkanlığına gazeteci Yunus Nadi Bey getirilmişti. Ağaoğlu Ahmet ve diğer uzmanlardan kurulan bu encümenin toplantılarına Atatürk sık sık katılıyordu. Toplantılar, istasyon binasında yapılıyordu. Ankara'da barınacak adamakıllı ev olmadığı gibi, toplantılar için de elverişli salonlar yoktu. En önemli toplantılar «Türk Ocağı»nda yapılıyordu. Buradaki çalışmalar, savaş meydanlarında gösterilen fedakârlıklara eşti. İnkılapçılar büyük bir feragatle memleketi kurtarmak emeliyle çalışıyorlardı.

Daha istiklal savaşının yürütüldüğü günlerde savaş önderleri arasında meydana çıkan anlaşmazlık, gizli tutuluyordu. Fakat etrafa sızan haberler vardı. Söylendiğine göre Atatürk, İstiklal Savaşının tehlikeli günlerinde, davaya hizmet edenler arasında fikir beraberliği aramamıştı. Sultana, emperyalistlere karşı olan herkesle birleşmekte bir sakınca görmemişti. Bu anti-emperyalist cephede tutucu paşalar, müfrit sağcılar, yeni kuruluş hakkında belirli bir fikri olmayan aydınlar, yüksek memurlar, eşraf, köy ağaları yeralmışlardı.

«İttihat ve Terakki» Partisi'nden gelen Kara Vasıf'lar, Çolak Selahaddin'ler, daha birçokları bir memleket meselesi olan bu çalışmalara katılıyorlardı.

«İttihat ve Terakki» Partisi'nin önderleri Talat'

lar, Enver Paşa'lar kaçtıktan sonra, memlekette kalan İttihat'çılar «Teceddüt» Partisi adı altında bir parti kurmuşlar, siyasi çalışmalarına devam etmek istemişlerdi. Fakat bu parti daha doğmadan dağıldı. Alman militarizminin kuyruğuna takılarak memleketi bir yıkılışa sürükleyen İttihat'çılar, yaptıkları hatayı unutarak, hâlâ politik rol oynamak istiyorlardı.

Bunların bir kısmı İstiklal Savaşında Atatürk'ü desteklemişlerdi. Fakat diğer bir kısmı Atatürk'ün devlet başına geçmesine karşı idiler. Büyük Millet Meclisi'nde bazı İttihat'çılar tarafından kurulan ikinci grup, İttihat ve Terakki Partisi'nin sembolü gibi hareket ediyor, Atatürk ve arkadaşlarına karşı bir muhalefet cephesi meydana getirmeye çalışıyorlardı. Bunlar, Atatürk'ün diktatörce kararlar verdiğini iddia ediyorlardı.

Bu grup, ahenkli bir grup değildi. Aralarında eski Bahriye Nazırı Rauf Bey gibi halk arasında sevilen, fakat saltanatın, hilafetin kalkmasına karşı koyan, Kâzım Karabekir gibi devrimci hareketleri hazmedemeyenler vardı. Atatürk bu kaynaşmaları dikkatle izliyor, öte yandan yeni anayasanın hazırlanmasına büyük önem veriyordu.

Hazırlanan yeni anayasa projesinde «Devletin şekli cumhuriyettir» deniyordu. Bu madde uzun tartışmalara yol açtı. Atatürk'le muhalifleri arasında «Meclisin yetkisi» üzerinde de anlaşmazlık vardı. Atatürk bütün yetkilerin Millet Meclisi'nde olmasını istiyordu. Hazırlanmakta olan 1924 anayasa tasarısının üçüncü maddesinde «Devlet Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur, hükümet, Büyük Millet Meclisi Hükümeti ünvanını taşır» deniyordu. Bu maddeye göre, çeşitli partiler kurulsa bile, hükümet parti hükümeti olmayacak, millet meclisi hükümeti olacaktı. Anayasanın batı demokrasisi ölçüsüne göre yapılmasını isteyenler, hükümetin çoğunluğu kazanan parti tarafından kurulmasını istiyorlardı. «Dün-

yanın hiçbir yerinde parlamento hükümeti diye birşey yoktur» diyorlardı.

Atatürk'ün «parlamento hükümeti» teklifi demokratik bir düzen kurmak istediğinin bir delili idi. Fakat batı düzenine ayak uydurmak isteyen bir kısım aydınlar, hükümetin şekli gibi ekonomi düzeninin de liberal ekonomiye dayanmasını, sistemin batı demokrasilerinin bir kopyası olmasını istiyorlardı.

Politik alanlarda da çeşitli partilere yer verilmesini, hükümetin meclisin mürakabesi altında tutulmasını istiyorlardı.

Atatürk'ün teklifinde kötü bir niyet arayanlara göre, eğer parlamento seçimle kurulmaz, mebuslar tayinle getirilirse, meclise Atatürk'ün bendeleri girecekti. Parlamento hükümeti, Atatürk'ün emirlerini yerine getiren bir icra dairesi olacaktı.

Tasarının dördüncü maddesi de büyük tartışmalara yol açmıştı. Bu maddede «Millet Meclisi, iller halkınca seçilmiş azadan mürekkeptir» deniyordu. Buna itiraz edenler «Neden meclise yalnız iller temsilci gönderebilir de, kasaba ve köy halkı gönderemez?» sorusunu soruyorlardı. Bu itirazlarda şu korkular gizliydi. İller eşrafı, askeri kuvvetler, toprak ağalarının bir kısmı, Atatürk'e bağlı idiler. Bunların, Atatürk'ten alacakları ilhamla seçecekleri mebuslar, onun diktatoryasını kuvvetlendireceklerdi. Bu sebeple seçim hakkının, kasaba ve köy halkına da verilmesini savunuyorlardı. Bu itiraz haksız değildi. Yeni bir Türkiye kurulurken, demokratik burjuva devrimi yapılırken, seçim hakkının böyle kayıtlar altına alınması, rejimin diktatörlüğe geçmesini kolaylaştıran temel taşları idi. Böyle bir maddenin anayasaya girmesi, yasanın demokratik niteliğine uygun değildi. Fakat muhalefetin en büyük kaygusu, demokratik bir rejimi sağlamak değil, Atatürk'ün kişisel otoritesini yıkmaktı. Yapmak istediği reformları önlemekti. Rauf Bey gibi bir kısım muhalifler, saltanat ve hilafetin

yıkılmasını, devletin cumhuriyet olmasını hazmedemiyorlardı. Atatürk ise gericilere, onun devrimci fikirlerini hazmedemeyen kadroya karşı, kendine bazı üstün yetkiler sağlamak istiyordu.

Bir çok tartışmalardan sonra, 1924 Anayasa Tasarısı'nda bazı değişmeler yapıldı. Anayasa, biraz daha demokratik hakları içine alan bir tasarı haline getirildi. Kişinin fikir, kanaat, vicdan hürriyetini sağlayacak maddelere yer verildi! Bununla beraber 1924 Anayasası burjuva demokratik devrimi sağlayacak bir anayasa olmadı. Toprak reformu anayasada yer almamıştı. İşçi haklarının, grev hakkının tanınması söz konusu değildi. Oysa, Türk işçileri kurtuluş savaşına büyük ölçüde katılmışlar. İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve cephane taşımışlar, cephelerde büyük fedakârlıklar göstermişlerdi. Buna bakmayarak, Meclise gelen temsilciler, halkın temsilcisi olamadılar. Mebuslar, Halk Partisi'nin listesine koyduğu adaylar arasından, adeta tayin edildiler.. Demokratik bir seçim yapılamadığı gibi, demokratik bir rejim de kurulamadı. Atatürk öldükten sonra ise Halk Partisi zamanla devrimci niteliğini yitirdi. «Tek Parti», «Tek Şef» parolasıyla diktatörlük sistemini kuvvetlendirdi.

•

Ankara'da bulunduğumuz günlerde anayasa ve reformlar üzerinde geçen tartışmaları dikkatle izliyordum. Evimiz, Halk Partisi mebuslarından Mazhar Müfit Bey'in eviyle karşı karşıya idi. Kendisi mecliste Halk Partisinin sözcüsü idi. Meclis'teki tartışmaları, muhaliflere verdiği cevapları bize anlatırdı. Bir gün kendisine sordum:

— Halk Partisi neden demokratik bir seçime gitmiyor, halkın oyuna başvurmuyor? Anayasa, demokratik bir anayasa olacak, diyorsunuz, o halde neden mebuslar tayinle işbaşına getiriliyorlar?

Mazhar Müfit bu soruya adeta kızdı:

— Siz ne zannediyorsunuz? dedi. Bu halka seçim hakkı verirsek, Meclise kimler gelir, bilir misiniz? Hacılar, hocalar, şeyhler... Bunlar ilerlemenin en büyük düşmanlarıdırlar. Mustafa Kemal bir devrim yapıyor, yeni bir düzen kuruyor. Bu inkılabı yapana kadar, hürriyetleri sınırlamak zorundadır.

— Pekala, dedim, şimdi Mecliste, eşraf, toprak ağaları, hacılar, hocalar yok mudur? Bunlar Mustafa Kemal'in reformlarını destekleyecekler mi? Bu gericiler yine reformlara karşı geleceklerdir. Mustafa Kemal halka değil, bu gerici kuvvetlere dayanıyor. Anayasada toprak reformunu, işçi haklarını sağlayacak maddeler yok. Türkiye sınıfsız bir toplumdur, diyorlar. Ezilen işçiler, köylüler haklarını nasıl koruyacaklardır?

Mazhar Müfit bu defa kızmadı. Düşünerek cevap verdi:

— Mustafa Kemal, bir çok reformlar yapmak istiyor. Toprak reformu için burada ağalarla, özellikle Kürt ağaları ile Kürt mebuslardan Feyzi Bey'ler ve diğerleri ile konuşmalar yaptı. Bu reform meselesi, çok çetin bir mesele. Ağalara toprak reformunu anlatmak imkansız. Bu reformu ele almak, bütün ağaları, eşrafı kaybetmek demektir. Şimdilik toprak reformu defterini kapadık.

Evet, o defter o gün kapandı. Fakat cumhuriyet devri yıllarında da ciddi bir şekilde açılmadı. Arada bir söz konusu edilse bile, toprak ağalarının, eşrafın baskısı ile tekrar kapandı. Toprak reformu ancak 27 Mayıs hareketinden sonra birinci planda yer aldı, anayasaya girdi. 27 Mayıs hareketine kadar Meclise getirilen reform tasarıları bir türlü gerçekleştirilemedi. Bu gün de öyle...

•

Bir gün Türk Ocağı binasında yapılan bir toplantıda, anayasa komisyonunda üye olan Ağaoğlu Ahmet Bey'e, sınıfsız toplumdan ne anladıklarını sordum. Cevap verdi:

— Onu ben de anlamadım. «Türk milleti bir bütündür, sınıflar yoktur» diyorlar. Her millet bir bütündür. Ama içinde sınıflar vardır. Sınıfsız bir toplum ancak sosyalist rejimde olur. Oysa biz, sosyalist bir anayasa yapmıyoruz. Sosyalist bir cemiyet kurmuyoruz. Bizim hazırladığımız tasarı özel mülkiyetin korunması, serbest rekabet, ticaret serbestliği esaslarına dayanıyor. Bu liberal bir anayasadır. Şimdiye kadar yazdığımız maddeler bu temele dayandı. Şimdi bize devletçilikten bahsediyorlar. Sınıfsız toplumdan söz açıyorlar. Devletçiliğin anayasaya girmesini istiyorlar. Bu şimdiye kadar kabul edilen maddelere zıddır. Mustafa Kemal'le bu konu üzerinde uzun boylu konuştuk. Kızdı, «Ben Socialisme d'Etat istiyorum» dedi. Kendisine bu anayasanın sosyalizm esaslarına göre değil, liberalizm esaslarına göre hazırlandığını, halkçılığın, demokrasinin icabı olduğunu söyledim. Devletin, kapitalist rejimlerde de kamu kuruluşlarını murakabe ettiğini, istediği zaman kârı sınırlandırdığını, söyledim. Devletçiliğin anayasaya girmesine lüzum olmadığını bildirdim. Fakat Mustafa Kemal'e dert anlatamıyorum.

Ağaoğlu'nun Atatürk'le yaptığı bu konuşma, 1924 Anayasasının ne şartlar altında hazırlandığını, Atatürk'ün, etrafındaki gerici, liberal, tutucu bir kadro ile, devrimci bir anayasa yapmakta, çektiği zorlukları belirten bir konuşmadır. Ağaoğlu gibi bir çok aydınlar memleketin şartlarını, sosyal yapısını incelemeden, batı devletlerinin anayasalarını tercüme etmekle, onların kuruluşlarını taklit etmekle, demokratik burjuva devriminin yapılabileceğini sanıyorlardı. Bir çoğunun kafasında nasıl bir devrim istedikleri de belli değildi.

Yeni rejime karşı muhalefet, İstanbul'da daha kuvvetle duyuluyordu. Yalnız şeriatçiler değil, saltanatın yıkılmasından menfaati sarsılanlar, yeni hamlelerden korkan tutucu aydınlar da reformlara karşı idiler. İstanbul başınında yapılan bazı hücumların hedefi yalnız yeni rejim değil, doğrudan doğruya Mustafa Kemal'di. Onun kuvvetli şahsiyetinden korkanlar, elinden yetkileri almak istiyorlardı. O, bu zor şartlar içinde çalışıyordu. Daha sonraları Mustafa Kemal'in ileri sürdüğü cumhuriyetçilik, devletçilik, halkçılık, laiklik, devrimcilik, milliyetçilik, prensiplerini, etrafındaki aydınların birçoğu dahi tam manasıyla anlamış değillerdi.

Atatürk'ün sofrası bütün bu devrim konularının, memleket meselelerinin konuşulduğu bir yerdi. Mustafa Kemal bu sofrada herkesi dinler, keskin zekası ile konuşmalardan sonuçlar çıkarır, kararını verir ve hemen yürürlüğe geçirirdi. Hiç kimse ona karşı gelemiyordu. Özellikle, memleketin objektif, sübjektif şartlarını incelemeye, ekonomik bünyeyi ilmi metotlarla araştırmaya hiç lüzum görülmüyordu.

İşte 1923 yılının Ankara'sı böyle birbirine zıt fikir akımları içinde çalkanıyordu. 29 Ekim 1923'te cumhuriyetin ilanı bir bomba gibi patladı. Halk bütün bu konuşmalardan, tartışmalardan habersizdi. O güne kadar kapalı odalarda tartışılan cumhuriyet, 1924 Anayasasına girdiği gibi, 29 Ekim gecesi millete de duyuruldu. Böylece Türkiye'nin devlet yapısında yapılan bu politik değişme, Osmanlı İmparatorluğu'nun saltanat yapısını kökünden yıktı, yeni Türk Cumhuriyetinin temelini atmış oldu.

- **Sosyal İnceleme Projesi**

Zekeriya, Basın Genel Müdürü olarak çalışıyor, bir taraftan da «Ayın Tarihi» Dergisi'ni çıkarıyordu. Bu dergi, bir ay içinde meydana gelen siyasi olayları

veriyor, gazetelerde çıkan politik yazıları ve devlet adamlarının demeçlerini yayınlıyordu. Ben Ankara'da işsizdim. Bu sıralarda Çocuk Esirgeme Kurumu başkanı Fuat Bey, New York'ta yaptığı beraber çalışma teklifini tekrarladı. Ben çocuk sahasında değil, cemaat teşkilatçılığı sahasında çalışmak istiyordum. Fakat hiçbir iş yapmamaktansa, bu alanda çalışmak da faydalı olabilirdi. Ancak işe başlamazdan önce memleketteki çocuk meselesinin ne olduğunu anlamak için, sosyal bir inceleme, «social survey» yapılmasını istiyordum. Böyle bir inceleme, memleketin diğer bölgelerindeki durumu da araştırmak için bir başlangıç olabilirdi. Fuat Bey'e, kurumun genel meclisinde bir üye veya yönetim kurulunda bir yönetici olarak değil, yetkili bir uzman gibi çalışabileceğimi bildirdim:

Ben bu sosyal araştırma projesini hazırlar, size veririm. Bunu bir ilim heyeti inceler, ondan sonra nasıl yürütüleceği konusunu konuşuruz. Kurum genel meclisinin alacağı karara göre, proje yürürlüğe girer, dedim.

Çocuk Esirgeme Kurumu yönetim kurulu böyle bir projenin hazırlanmasını kabul etti. Proje hazırlandıktan sonra, mütehassıslar heyetinde görüşülecekti. Çocuk meselesi, yalnız harp yüzünden, milli kurtuluş savaşı sırasında sokaklarda kalan on binlerce çocuğun korunması, barındırılması meselesi değildi. Memleket çapında çocukların eğitimi, okulların sayısı, öğretmen kadroları, işte çalışan kadınların çocukları, çocukların sağlık durumu, madenlerde, ağır işlerde çalışan çocuklar meselesi, nikahsız doğan çocuklar, evlatlıklar, çocukları koruyacak kanunlar, bunun gibi daha bir çok konuları içine alan bir meseleydi. Bu sosyal inceleme durumu ortaya çıkaracak, devlet, ihtiyaca göre çözüm çareleri arayabilecekti.

Proje, çeşitli sorularla, müşahadelerle durumu mümkün olduğu kadar realiteye dayanarak tesbit

edecek şekilde hazırlanacaktı. Bir derde derman bulabilmek için herşeyden önce derdin ne olduğunu bilmek gerekir. Devrim yapan bir memleketin her alanda ilmi metotlarla çalışması, memleketi ilmi metotlarla tanıması, daha sağlam adımlar atılmasına yardım edebilirdi. Toplumun ekonomik, sosyal kültürel yapısını tanımadan, objektif şartları bilmeden, masa başında verilecek kararlarla, veya başka memleketlerin kanunlarını dilimize çevirmekle, sosyal yapıda bir değişiklik yapabileceğine inanmıyordum. Bu sosyal inceleme, bir deneme olacaktı. Hiçbir zararı olmayan, başarıyla sonuçlanırsa, memleket için çok faydalı bir işti.

Projeyi hazırlamam uzun sürmedi. İlk araştırmaya Ankara civarındaki köylerden başlıyacaktık. Bu köyler hakkında bazı bilgiler topladım. Sosyal iş mektebinde bu konuda epeyce çalışmıştım. Memleketin şartlarına göre, öğrenilmesi gereken meseleler üzerinde projeyi hazırladım. Bunun nasıl bir heyet tarafından inceleneceğini Doktor Fuat Bey'le görüştük. Sosyal konular için Ziya Gökalp, sağlık meselelerinde Ankara doktorlarından Hikmet Bey, eğitim konusunda pedagoji uzmanı Nafi Atuf, hukuk meselelerinde Adliye Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk, psikoloji ve psikiyatri konularında Doktor Yusuf ve ismini hatırlıyamadığım daha bazı uzmanlar üzerinde anlaştık. Yönetim kurulu da projenin bu uzmanlar heyeti tarafından incelenmesini kabul etti. Herşey yoluna girmişti. İlim heyeti toplanmazdan birkaç gün önce Fuat Bey:

— Cemiyetimizin fahri başkanı, Mustafa Kemal'in refikası Latife Hanımdır.. Ben kendisine hazırladığınız projeden bahsettim. Toplantıdan önce, projeyi dinlemek ve sizinle konuşmak istiyor, dedi.

Ben projeyi Latife Hanım'ın dinlemesinde hiçbir mahzur görmedim. Müsbet bazı fikirler verirse, elbetteki faydalı olurdu. Latife Hanım'ın geleceği

günü kararlaştırdık. Cemiyetin merkezinde Fuat Bey'in odasında buluştuk.

Latife Hanım, orta boylu, ince, esmer güzeli bir kadındı. Gayet vekarlı giyinmişti. Siyah yeldirmesi, siyah başörtüsü ile olgun bir kadın hissini veriyordu. Kendisine düşüncelerimi anlattım. Projenin okunmasını istedi. Bu biraz uzun sürdü ama, dikkatle dinledi. Odada o, Fuat Bey, ve ben, üç kişiydik. Projenin okunması bittikten sonra, onun fikirlerini öğrenmek istiyordum. O, elinde sinirli sinirli çevirdiği bir cam hokkayı elinden bıraktı, kati bir sesle,

— İyi hazırlanmış, etraflı bir proje, dedi. Fakat bizim memlekette uygulanamaz.

Sebebini sordum. Şu cevabı verdi:

— Bu gibi şeyler ancak Amerika'da yapılabilir. Bizim şartlarımız buna uygun değildir, dedi Ve ayağa kalktı:

— Uzmanlar heyeti projeyi görsün, uygun bulurlarsa, yürürlüğe girer. Ben kendi fikrimi söyledim, dedi.

Fakat Latife Hanım'ın bu sözleri, düşünceleri, bana projenin geleceğini anlatmıştı. Amma uzmanlar heyetinin vereceği müsbet bir kararla projenin yürütülmesini imkansız da görmüyordum. İlim heyetinin bir an önce toplanması lazımdı.

Bu buluşmadan bir hafta sonra Türk Ocağı'nın salonunda, Çocuk Esirgeme Kurumu'nun yıllık toplantısı yapıldı. Bu toplantıya Atatürk, o zaman meclis başkanı olan Fethi Okyar ile beraber geldi. Fuat Bey, yapılan işlerin yıllık bilançosunu okudu. O okurken Atatürk Fethi Bey'in kulağına bir şeyler fısıldıyordu. Fuat Bey'in konuşması bittikten sonra Fethi Bey kürsüye geldi. Çocuk kurumunda yapılan işlerin, bugünkü ihtiyaç karşısında hiçbir mana ifade etmediğini, meselenin şu kadar çocuğa süt, şu kadar çocuğa mintan verme meselesi olmadığını, ço-

cuk davasıyla ilgili konuların ciddi olarak ele alınması gerektiğini söyledi.

Bu konuşma bana biraz ümit vermişti. Fethi Bey'in sözlerinde benim projede ileri sürdüğüm bazı tenkitler de yer almıştı. Hattâ bu konuşmadan sonra, projenin Çankaya'da konuşulduğuna ihtimal verdim.

Bu toplantıdan bir hafta sonra, uzmanlar heyeti Fuat Bey'in odasında toplandı. Davet edilenlerin hepsi gelmişti. Yalnız Adliye Bakanı Yusuf Kemal eksikti. Yarım saat bekledikten sonra toplantının açılmasına karar verdik. Ben proje hakkında küçük bir açıklama yaptıktan sonra projeyi okudum. Uzmanlar büyük bir ilgiyle dinlediler. İlk sözü Ziya Gökalp aldı:

— Bu yeni kuruluş devresinde böyle sosyal bir inceleme bize değerini ölçemeyeceğimiz faydalar sağlayabilir. Elimizde toplumun ekonomik, sosyal durumunu belirtecek istatistikler yoktur, böyle bir inceleme, tam ilmi bir sonuç vermese dahi, bilmediğimiz birçok meseleleri somut olarak önümüze serecektir. Bu bilgiler gideceğimiz yolu aydınlatabilir. Projede incelenecek konular iyi seçilmiş. Ancak bu konuları, genişletmek, memleketin ihtiyacı olan diğer bazı konuları da buna eklemek doğru olur, dedi.

Diğer uzmanlar da aynı şekilde konuştular. Eğitim, sağlık konusunda eklenecek soruları belirttiler. Uzun boylu bir tartışma olmadı. Projenin yürürlüğe girmesi halinde, rastlanacak müşküller üzerinde bazı tartışmalar yapıldı. Uzmanlar, esas bakımdan projeyi çok faydalı buldular. Özellikle böyle bir incelemenin bir deneme mahiyetinde, Ankara ve bölgesinde yapılması fikrinde hepsi birleştiler. Konuşmaların bu hararetli anında kapı açıldı, Adliye Bakanı Yusuf Kemal Bey içeri girdi. Aşağı yukarı konuşmalar bitmişti. Ancak genel kurulun projeyi kabulünden sonra yapılacak iş bölümü konuşulacaktı.

Yusuf Kemal geç kaldığı için özür diledi. Sonra Fuat Bey'e döndü:

— Burada bir uzmanlar heyeti toplanıyor. Projeler konuşuluyor. Siz böyle bir heyeti davet etmek için genel meclisin muvafakatini aldınız mı? Onların haberi var mı? dedi.

Fuat Bey'in yüzü kıpkırmızı oldu:

— Yönetim kurulunda konuştuk ve kararlaştırdık efendim.

— Yönetim kurulunun böyle bir karar vermeye yetkisi yoktur. Bu toplantı kanuna aykırıdır. Böyle bir projenin yürütülmesine lüzum var mı, yok mu genel meclis karar verir. Uzmanlar ondan sonra çağrılır.

Fuat Bey uzmanlar toplantısının son kararı verecek toplantı olmadığını, ilim heyeti böyle bir projenin yürürlüğe girmesini uygun görürse, teklifin genel meclise geleceğini, kararın oradan çıkacağını söyledi. Yönetim kurulunun, danışma niteliğinde bir toplantı yapmaya yetkisi olduğunu bildirdi.

Yusuf Kemal iddialarında ısrar etti. Bu defa uzmanlar Yusuf Kemal'le tartışmaya giriştiler. Bu toplantı kanuna aykırı mıdır, değil midir, tartışması bir saatten fazla sürdü. Konuşanların hemen de hepsi bu toplantının kanuna aykırı olmadığı inancında idiler. Ben konuşmaları soğukkanlılıkla dinliyordum. Ancak böyle bir memleket davasında, hukukçuların ufak tefek meseleler üzerinde, bürokrasi üzerinde durmalarına üzülüyordum.

Yusuf Kemal'i iddiasından çevirmek mümkün olmadı. Ben, rüzgârın Çankaya'dan estiğini anlamıştım. Latife Hanımın giderken söylediği sözlerin altını çizmiştim. Tartışma daha bir müddet devam etti. Nihayet Ziya Gökalp küskün küskün yerinden kalktı:

— Bu toplantı kanuna uygun mu, değil mi? Önce yetkililer aralarında karar versinler, sonra bizi

davet etsinler. Biz her zaman çalışmaya hazırız, dedi. Hiddetle kapıyı çekip gitti. Diğer uzmanlar da onu izlediler.

Odada Fuat bey, Yusuf Kemal, Zekeriya ve ben kalmıştık. Zekeriya ile Yusuf Kemal arasında geçen uzun bir münakaşadan sonra, Yusuf Kemal «Kanuna riayet mecburiyetinde olduğunu» söyleyerek çıkıp gitti. Fuat Bey'e döndüm:

— Bu nedir Fuat Bey?

Fuat Bey kıpkırmızı kesildi. Cevap veremedi.

— Bu rüzgar Çankaya'dan esiyor değil mi? dedim.

O, önüne baktı:

— Galiba, dedi.

— Galiba değil, muhakkak... Biliyorsunuz ki, Latife Hanım bu projeye itiraz etmişti. Yusuf Kemal Bey, Hanımefendiyi memnun etmek için bu toplantıyı dağıttı.

Fuat Bey yine cevap vermedi. Düşünüyordu. Korktuğu yüzünden belliydi.

— Bu şartlar altında benim burada iş göremiyeceğimi siz de anlıyorsunuz, değil mi? Ben burada ilmi bir araştırma dahi yapamazsam, diğer konularda ileri süreceğim fikirlerin yürütülebileceğine nasıl inanabilirim? Sizi de müşkül bir duruma düşürmez miyim?

Fuat Bey susuyordu.

— Bir uzmanlar toplantısı için genel kuruldan oy alacağımızı umuyor musunuz?

— Zannetmiyorum.

Fuat Bey bu sözleri söylerken pek üzgündü. Masanın üzerinde duran kalemi elime aldım. «İlmi araştırmaların bile yapılamayacağı bir kurumda faydalı olacağıma inanmadığım» gerekçesi ile istifamı yazdım.

- **İstanbul'a Dönüş**

Hasta olan küçük kızım Yıldız'ı tedavi için İstanbul'a götürmem gerekiyordu. Trende giderken bu tecrübenin başarısızlığını düşünüyor, bunun sebebini araştırıyordum. Belki böyle ilmi çalışmaların zamanı gelmemişti, fakat böyle bir konu üzerinde ilim adamlarının fikirlerini almak da faydalı olacaktı. Bu benim için bir tecrübe oldu.

Az bir müddet sonra Zekeriya'dan aldığım bir mektupta kendisinin de istifa ettiğini, yakında İstanbul'a geleceğini bildiriyordu. Onun istifasına sebep, basına sansür konmasını kabul etmemesiydi. İstanbul gazeteleri basına sansür konacağı havadisini yayınlamışlar. Zekeriya bu haberi hemen yalanlamış. Dahiliye Vekili olan Ferit Bey kendisini çağırarak, «Hükümetin sansür koyma niyetinde olmadığını nereden bildiğini» sormuş. Zekeriya, «ben demokratik bir rejimde sansür koyan matbuat müdürü olamam» gerekçesi ile istifasını yazmış. Ankara denemesi, altı aylık bir çalışmadan sonra ikimiz için de başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Amerika'dan memlekete ne zengin hayallerle dönmüştüm. Halka faydalı olmak için Anadolu'nun içerilerinde çalışmaya hazırlanıyordum. Şimdi hayaller sönmüş, hayat gerçek çehresiyle karşımızda duruyordu. Zekeriya, kendi mesleği olan gazeteciliğe döneceğini bildirerek benim de beraber çalışmamı teklif etti. Bu, kendi mesleğimden ayrılmak demekti. Zaten bu alanda ne yapabilirdim? Bir mektepte sosyoloji hocalığı. Ben, daha geniş bir alanda çalışmak, toplum meseleleriyle uğraşmak, öğrendiklerimi ve fikirlerimi yaymak istiyordum. Gazetecilik bu bakımdan bana elverişli göründü.

4

«Resimli Ay» Devri

«Resimli Ay» Dergisi, 1 Şubat 1924'te basın hayatına karıştı. Zekeriya Ankara dönüşü, İstanbul'da, Ankara Caddesi'nin tanınmış kitapçılarından Suudi Bey'le bir şirket kurmuştu. Dergi, şekil ve muhteva bakımından tamamıyle yeni bir şey olacaktı. 1 Şubat'ta çıkan ilk nüsha, başyazısında derginin hedefini şöyle anlatıyordu:

«Bizde şimdiye kadar iki şekil dergi çıkmıştır. Bunların birincisi, sayısı az bir okuyucuya hitabeden edebi mecmualardır, yazılar, yazarın edebi zevkine göre yazılır. Bir de ikinci sınıf mecmualar vardır ki, bunları para kazanmak ve şöhret sağlamak emeliyle kitapçılar ve amatörler çıkarırlar. «Resimli Ay» ne birinci, ne de ikinci zümreye dahildir. Bizim hedefimiz okuyucuların, okuma ihtiyaçlarını doyurmak ve memleketimizde gerçekçi bir halk dergisi kurmaktır. Bizce bir makalenin değeri altındaki imzadan ziyade, çok okunmasındadır. Özellikle. «Resimli Ay»da yayınlanacak makaleler, hikayeler, genel olarak yazılar, yalnız dar bir zümrenin edebi zevkine cevap veren yazılar değil, fakat insanların hissi, fikri dima-

ğı, bedii ihtiyaçlarını doyuran, genel nitelikte yazılar olacaktır. Bu şekil, mecmuacılık aleminde yeni bir yoldur.»

Derginin kendisini tanıtmak için yazdığı bu yazıdan da anlaşılacağı gibi, «Resimli Ay» basın hayatına halkın kültür seviyesini yükseltmek amacıyla atılmıştır. O vakit yüzde sekseni okuma yazma bilmeyen memleketimizde yarım bir eğitimle kalmış, aydınlar tarafından ihmal edilmiş olan yüzde sekseni aydınlatmak, onlara demokrasinin ne olduğunu anlatmak, ilk hedefti. Bundan başka «Resimli Ay» milli kurtuluş savaşından sonra, kurulması tasarlanan «Yeni Türkiye»de sosyal problemleri ele almak, saltanat devrinin cumhuriyete miras bıraktığı ekonomik, sosyal, kültürel bozuklukları su üstüne çıkarmak, bunlara çare aramak amacıyla ortaya çıkmıştı. Davaların akademik, teorik bakımdan incelenmesini değil, bu teorileri halkın anlayabileceği bir dille halkın önüne sermeyi hedef tutmuştu. Bir bakıma «Resimli Ay» bir magazindi. Fakat halkın kültür seviyesini yükseltmeye yarayacak bir magazin.

«Resimli Ay» ın propaganda metodu da tamamıyla yeni idi. Fikirleri bir klişe halinde, bir dogma halinde okuyuculara sunmak değil, bu fikirlerin, halkın günlük ihtiyaçlarıyla olan ilgisini açıklamak, onlara tutulacak yolu göstermek amacını güdüyordu. Bunun içindir ki, okuyuculara hayattan alınmış, canlı, reel konular sunulmuş, okuyucunun ruhunu, kalbini fethedecek yazılara önem verilmişti.

Şekil ve muhteva bakımından, metot bakımından yeni olan bu dergi, halk arasında, aydınlar arasında büyük bir sevgiyle karşılandı. İstanbul ve taşra basını ikinci nüshanın intişarından sonra dergi hakkında övücü bir dil kullandı. Özellikle, «Vakit», «İkdam, «İleri» gazeteleri «Resimli Ay»ı Türkiye'nin en edebi, en nefis ve en mükemmel dergisi olarak değerlendirdiler.

Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden aldığımız mektuplar, derginin halk arasında yarattığı ilgiyi belirtiyordu. Birinci nüshanın üçüncü baskısı yapıldı. Bu, bizim için çok teşvik edici bir başlangıç oldu. «Resimli Ay»ın yazı kadrosunda devrin en tanınmış yazarları. Mehmet Rauf, İbnül Refik Ahmet Nuri, Reşat Nuri, Yusuf Ziya, Hakkı Suha, Ercüment Ekrem, Hıfzı Tevfik, Sadri Ertem, Selim Sırrı, Mahmut Yesari, Yakup Kadri gibi yazarlar, edipler yer aldılar.

Yedi yıl yayına devam eden «Resimli Ay»ı iki devreye ayırmak gerekir, 1924'ten 1928'e kadar olan devre, gerçek bir demokrasinin kurulması için savaş ve sosyal problemlerin incelenmesi devridir. Fikir cephesini daha ziyade Zekeriya ile ben idare ediyorduk. Edebi yazılar yukarıda isimlerini verdiğimiz kadro tarafından yazılıyordu. Bu yazıların yanında halkın genel bilgisini yükseltecek yazılara yer veriliyordu.

İkinci devre 1928'den 1930'a kadar devam etmiş, yeni bir edebiyatın doğuşunu gösteren bir devre olmuştur. Yazılarda, hikayelerde ilerici, sosyalist fikirler ön plana çıkmıştır. Yazı kadrosu da değişmiştir. Nazım Hikmet, Sabahaddin Ali, Suat Derviş, Vâlâ Nureddin, Sadri Ertem ve diğer yazarlar sol bir edebiyatın temsilcileri olarak ortaya çıkmışlardır. Hikayeler, şiirler, eskisi gibi yazarların zevkini doyurmak için değil, toplumun gerçeklerini ortaya koymak amacıyla yazılmıştır. Bu yıllar memlekette realist bir edebiyatın ilk doğuş devresi olmuştur diyebiliriz. Sosyalist düşünceyi açık açık belirtmek imkansızdı. Bu fikirler, hikayelerde, makalelerde bir sınır içinde ele alınıyordu.

Bütün gayretlere rağmen, «Resimli Ay» sahipleri bu yayınlar yüzünden birçok defalar mahkemeye verilmiş ve mahkum olmuşlardır. Bundan sonraki hatıralar, bu çetin mücadelenin safhalarını okuyucuların önüne serecektir.

• Reformlar Devri

«Resimli Ay»ın ilk yayınlanmaya başladığı günlerde, Büyük Millet Meclisi'nde önemli tartışmalar oluyordu. Padişahlık, halifelik rejimi sona ermiş, cumhuriyet kurulmuştu. Halkın egemenliğine dayanan bir rejim kurulması, dinle devletin ayrılması, eğitime, çağın ilerlemelerine uygun bir yön evrilmesi tartışmaların temelini teşkil ediyordu.

Atatürk'ün ilerici düşünceleri, saltanat devrinin artıklarını, gelenekleri koruma kaygısında olan gericileri tedirgin ediyordu. Hükümet çevrelerinde demokratik bir rejim kurulacağı söyleniyordu. Demokrasinin şekli de çetin tartışmalara yolaçmıştı. Atatürk, bütün yetkilerin mecliste toplanmasını, cumhurbaşkanını meclisin seçmesini, kabinenin meclise karşı sorumlu olmasını istiyordu. Aynı zamanda cumhurbaşkanına üstün yetkiler verilmesini, cumhurbaşkanının kabine toplantılarına katılmasını, savunuyordu. Atatürk'ün kurduğu «Cumhuriyet Halk Partisi» önder parti olacaktı.

Bu düşünceleri paylaşmayan gerici, tutucu çevreler, Atatürk'ün karşısına çıktılar. Milli kurtuluş savaşında düşmana karşı Atatürk'le aynı cephede savaşan en yakın dostları, Refet, Ali Fuat (Cebesoy), Cevat Paşa, Kâzım Karabekir, Doktor Adnan (Adıvar), Halide Edip, Rauf (Orbay) ve diğerleri kurtuluş yıllarında başlayan muhalefetlerini artırdılar. İstanbul basınında Velit Ebuzziya, Hüseyin Ca it, eski mandacı Ahmet Emin Yalman, Rauf Ahmet, yayımladıkları gazetelerde Atatürk'ün attığı adımları tenkit ediyor, rejimin bir diktatörlüğe gittiğini iddia ediyorlardı.

Zaten milli kurtuluş savaşının çetin günlerinde kurulan Büyük Millet Meclisi, ahenkli bir meclis değildi. Mecliste hocalar, Osmanlı aydınları, büyük memur ve subaylar yer almışlardı. Bu meclis yapısı ba-

kımından önemli değişmeler yapmaya elverişli değildi. İnanç bakımından, fikir bakımından ayrı geleneklere bağlı insanların, devrimci bir program etrafında birleşmelerine imkan yoktu. Atatürk'ün etrafında toplanan aydınlar, halkçılıktan, batılılaşmaktan sözaçıyorlar, yeni bir Türkiye'nin kurulacağını söylüyorlardı. Fakat ellerinde bir devrim programı yoktu. Memleketin sosyal, ekonomik yapısını, objektif ve sübjektif şartlarını incelemeden, bir batı taklitçiliğini savunuyorlardı. Bir taraftan Adliye Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt), sosyal adalete dayanan, sınıfsız bir rejimin propagandasını yapıyor, öte yandan parti arkadaşları, işçilerin, köylülerin en basit haklarının savunulmasına karşı tedbirler alınmasını istiyorlardı. Hattâ İsmet İnönü, değişmelerin bu kadar hızla yapılmasından ürküyor, iki taraf arasında uzlaştırıcı bir tutum alıyordu.

Kâzım Karabekir Paşa'nın kurduğu «Terakkiperver Parti» ile «Cumhuriyet Halk Partisi» arasındaki tartışmalar bir savaş halini almıştı. İşte böyle bir devirde Atatürk bu muhalefete karşı halkı aydınlatmak emeliyle İstanbul'da bir gazete çıkarmak kararını vermiş, eski gazetecilerden Yunus Nadi Bey'i bu işe memur etmişti. «Cumhuriyet» Gazetesi Zekeriya ve Nebizade Hamdi'nin de katılmasıyla 24 Mayıs 1924' te savaş meydanına atıldı. Gazetede, bana da bir fıkra sütunu verdiler.

• «Cumhuriyet» Gazetesi'nde

O zamana kadar fıkracılığın kendine göre bir uslubu, muhtevası vardı. O devrin en büyük fıkracısı olan Ahmet Rasim bile, fıkralarında eski ramazanları, eski adetleri, gelenekleri, kadın ve aile kavramlarını, kendine has uslubuyla yazar, günlük sosyal konulara dokunmazdı. Diğer fıkracılar da öyle.

Ben hergün, yazdığım fıkralarda, «Resimli Ay»

da olduğu gibi, toplum içindeki sosyal yaraları inceliyor, bunların sosyal nedenlerini araştırıyordum. Bubiçim fıkracılık büyük bir başarı kazandı. Hergün masamın üzerine halkın gönderdiği mektuplar yığılıyordu. Bunlar bilinmeyen dertleri açığa vuruyorlardı.

Bir gün gazetelerde şöyle bir haber okudum :

— Fatih yangın yerinde üç haftalık bir çocuk bulunmuştur. Göğsündeki yaftada müslüman olduğu, adının Mehmet Seyda olduğu yazılıdır. Bedbaht ana, bulanın, çocuğu «Darülaceze»ye kimsesizler yurduna bırakmasını rica ediyor.

Ertesi gün gazeteler, ananın bulunduğunu, savcılıkta soruşturması yapıldığını yazdılar. Kadın savcıya verdiği cevapta «Dört çocuğum var. Kocam Reji tütün fabrikasında çalışırdı. İşten çıkardılar. Altı aydır işsiz. Beşinci çocuğum dünyaya geliyordu. Ona bakacak takatimiz yoktu. Ben de çocuğu doğduktan üç hafta sonra yangın yerine bıraktım,» diyor.

Ben bu konuyu ele aldım. «Bir fazla tabak sofrayı bir dağ gibi, ezdi» başlığı altında bir fıkra yazdım. Hiçbir ananın gönül hoşluğu ile, kanından, canından çıkardığı yavrusunu yangın yerine bırakmayacağını, bunun sosyal nedenlerini araştırmak gerektiğini belirttim. «Eğer aylardan beri işsiz bir işçiye sendika yardım elini uzatmış, toplum ona koruyucu kanatlarını germiş olsaydı, bu kadın çocuğunu yangın yerine bırakmazdı. Aç insanları, işçileri, kimsesiz çocukları koruyacak teşkilatların yokluğu, bu sosyal facialara yolveriyor, anayı, nikahsız çocuğunu, nafakasız çocuğunu atmaya zorluyor. Bu olaydan bedbaht ana değil, toplum sorumludur» dedim.

Birkaç gün sonra savcılıktan bir çağrı geldi. Gittim. Savcı bu fıkrayı ne maksatla yazdığımı sordu. Gülümsedim:

— Herhalde para kazanmak için yazmadım. Bu yazıda ne maksat olabilir? Ben sosyal facialara se-

bep olan ilgisizliği, teşkilat yokluğunu tenkit ettim.

— Hayır... Bu yazı cumhuriyet rejimini tenkit ve sınıflar arasına nifak sokmak maksadıyla yazılmıştır.

Cevap verdim:

— Bu olaylar cumhuriyet rejiminden önce de vardı. Şair Tevfik Fikret «Bir fazla tabak sofrayı bir dağ gibi ezdi» mısraını saltanat devrinde yazmıştı. Fakat cumhuriyet devrinde fazla bir tabağın sofrayı dağ gibi ezmemesi gerektiğini belirtmek için yazdım.

Savcıyı kandıramadım. Beni rejimi tenkit ve sınıflar arasına nifak sokmak suçuyla mahkemeye verdi. Ankara'da idareciler «Sosyal adalet» ten söz açıyorlar, burada benim bir sosyal olayın nedenlerini belirtmem bir suç oluyordu.

Birkaç gün sonra Nadi Bey beni odasına çağırttı. «Cumhuriyet» Gazetesi, Cağaloğlu'nda, «İttihat ve Terakki» Partisi'nin eski «merkezi umumi» binasında kurulmuştu. Burası kocaman bir konaktı. Nadi Bey konağın yukarı katlarından birinde, mükemmel döşenmiş odasında çalışıyordu. Ben girince ayağa kalktı, elimi sıktı ve karşısına oturttu.

— Ne olmuş? dedi. Şu savcı sizden ne istiyor?

Kendisine yazının konusunu, kendi görüş ve düşüncelerimi anlattım. Dikkatle dinledi.

— Bu mahkeme pek önemli değil, ama sizin yazılarda biraz fazla tenkit var. Hükümeti çok tenkit ediyorsunuz.

— Hayır, ben hükümeti tenkit etmiyorum. Bugün İsmet Paşa gider, Fethi Bey gelir, yarın o gider, bir başkası gelir. Ben sosyal kuruluştaki eksikliği tenkit ediyorum. Demokratik bir rejim kuruyoruz. Demokratik bir rejim, halkın hakim olduğu, halkın menfaatlerinin korunduğu bir rejimdir. Bunu, yafta olarak meclisin kapısına asmak yetmez, kuruluşlarını beraber getirmek lazım. Ben demokratik bir rejimi savunuyorum.

— Çocuğunu yangın yerine bırakan kadının demokrasi ile ne ilgisi var?

— Bu olay, sosyal yapıdaki bozukluğun dışarıya küçük bir aksidir. Sosyal yapıdaki bozukluklar ele alınmadıkça, bunları önleyecek teşkilatlar kurulmadıkça, demokrasi kurulamaz. Ben siyasi mekanizmayı değil, sosyal mekanizmayı tenkit ediyorum.

Nadi Bey, hemen yerinden kalktı:

— Bu daha fena... Bu daha fena... dedi.

Hiç cevap vermedim. Ben de yerimden kalktım. Nadi Bey yazılarıma biraz daha dikkat etmemi tavsiye etti. Elimi sıktı, ayrıldık.

• Mahkemede

Mahkeme kapısından ilk defa giriyordum. O zaman adliye binası Sultan Ahmet'te idi. Kapının üstünde bir terazi resmi vardı. Bu adalet terazisiymiş. Üzerinde «Adalet mülkün temelidir» yazıyor. Mülkün temeli olan adaleti dağıtacak bu adalet sarayından içeri girdiğim zaman gönlümde bir rahatlık vardı. Hiçbir suç işlememiştim. Kadının çocuğunu yangın yerine ben atmamıştım.

Yargılamanın yapıldığı oda pek küçüktü. İçerisi ancak kırk elli kişi alabilirdi. Mübaşir benim adımı çağırınca içeri girdim. Yerden biraz yüksekteki kürsüde siyah cübbeli üç yargıç oturuyordu. Savcı yanda, yine yüksek bir yere konmuş kürsüsünde yerini almıştı. Beni bir demir çember içine dizilmiş sandalyelerden birine oturttular. Avukatım yoktu. Bu davayı avukatın benim kadar savunamayacağı kanısındaydım.

İlk soruşturmalar yapıldıktan sonra, hakim bu yazıyı ne maksatla yazdığımı sordu. Savcıya verdiğim cevapları tekrarladım:

— Yazı ne maksatla yazıldığını zangır zangır bağırıyor. Bu anayı cürüm işlemeye sevkeden zorlukla-

rı dile getiriyor. Bunun nedenlerini ortaya koymak, bu gibi olayları önlemek, hiç değilse azaltmak için çareler aramak, tedbirler tavsiye etmek bir suç mudur? Siz çocuğunu yangın yerine atan anayı belki de mahkum edeceksiniz. Siz kanunun hükümlerini yerine getirmek zorundasınız. Ben sosyal konuları inceleyen bir yazarım. Toplumda gördüğüm düzensizlikleri, adaletsizlikleri incelemek de benim ödevimdir. İşçilerin sendikalarda, yoksul halkın toplum teşkilatları içinde korunması, en büyük adalettir. Mahkeme kapısına asılan adalet terazisi, sosyal olayları bu bakımdan tartmalıdır.

Savcı hemen yerinden kalktı:

—Dava konusu bu değildir. Bu yazıda işçileri patron aleyhine, hükümet aleyhine kışkırtma vardır. Rejimin tenkidi vardır, dedi.

Hakim, ne cevap vereceğimi sordu.

— Ben cumhuriyet rejimini tenkit etmiyorum. Cumhuriyet rejimi içinde sosyal adalet istiyorum. İşsizleri koruyacak teşkilatlar kurulmasını savunuyorum. Bu bir suçsa bu suçu kabul ediyorum, dedim.

Savcı tekrar ayağa kalktı. İddia belgesini okudu. Meğer ben ne suçlar işlemişim. Bu yazıda işçilere sendika kurmak hakkı verilmediğini, mevcut sendikaların işçileri korumadığını belirtmekle işçi ile patron ve sendikalar arasına nifak sokuyormuşum. Hükümetin, halkın sefaletine karşı ilgisizlik gösterdiğini söylemekle, halkı, hükümete karşı kışkırtıyormuşum. Bu, aynı zamanda sınıflar arasına kin sokmakmış. İşsiz kalan bir işçiye devletin yardım elini uzatmadığını belirtmek, cumhuriyet rejimini tenkit etmek imiş, vesaire...

Hakim savunmayı yapmak için mahkemenin başka bir güne bırakılmasını isteyip istemediğimi sordu.

— Hayır... dedim. Dava savunulmuştur. Maksat açıktır. Savcı oturmuş. Ankara'ya yaranmak için,

Makyavel mantığı ile bir dilekçe yazmış. Bu beni ilgilendirmez. Söyledikleri delil değildir. Kendi mantığına göre tefsirdir. Çünkü yazıda işçi kelimesi, patron kelimesi dahi geçmemiştir. Bunlar savcının, muhayyelesinden uydurduğu sözlerdir. Ve benim cezalandırılmamı da bu uydurma sözlere dayanarak istemektedir. Bu yazıda hukuk bakımından bir suç var mıdır yok mudur, bunun kararını adaleti yerine getirmekle görevli yargıçlar verecektir. Benim başka bir diyeceğim yoktur.

Yargıçlar yerlerinden kalktılar. Danışma için içeri çekildiler. Boş odada yarım saat bekledikten sonra tekrar geldiler. Zabıt katibi kararı okudu. Yazının ağır bir uslupla yazılmış olduğunu, bununla beraber kötü bir niyet olmadığını, bu sebeple beraatime karar verildiğini bildirdi.

Ben kurtuldum. Fakat sefalet yüzünden, işsizlik yüzünden çocuklarını yangın yerlerine atmak zorunda kalan analar kurtulmadılar.

• «Resimli Ay»ın Beğenilmeyen Yazıları

«Resimli Ay» bu nitelikteki yazılarına devam ediyordu. Memlekette ileriye doğru yapılan her hareketi, Atatürk'ün reformlarını makalelerde ele alıyor, övüyordum. Arada bir yaptığımız tenkitler dahi hoşa gitmiyordu. Ankara'dan gelen dostlar, «Resimli Ay»ın bazı yazılarının Ankara'da (yani yüksek basamaklarda) beğenilmediğini söylüyorlardı. Bu bazı yazıların neler olduğunu sordum. «Mesela, gençlere yayımladığınız çağrı» dediler.

O sıralarda hükümet «Aile Hakları» beyannamesini yayınlamıştı. Şeriat kanununda, kadın haklarını sınırlayan hükümler kaldırılıyor, kadınlara bazı haklar tanınıyordu. Ben yazımda bu değişmeyi övüyor, Oktobr Sovyet İnkılabından sonra bütün dünyada ileriye doğru değişmeler olduğunu, bizim de bu değişmelere ayak uydurmamız gerektiğini söylüyor, fa-

kat gençlerin, aydınların bu gibi değişmelerle ilgilenmemelerini tenkit ediyordum. Yeni yeni adımlar atıldığı böyle bir devirde, gençlerin devrime yardımcı olmalarını, teşkilatlanmalarını öğüt veriyordum.

Gelen dosta sordum:

— Bu yazıda ne var?

— Siz Oktobr Sovyet Devrimini örnek gösteriyorsunuz. Yani Türkiye'de de bir sosyalist rejim kurulmasını istiyorsunuz. Demokrasinin bir şekil olarak kabul edildiğini söylüyor, gençleri hükümete karşı gelmeğe çağırıyorsunuz.

Cevap verdim:

— Sosyalizm, benim isteğimle kurulmaz. Bir toplumun sosyalist rejime geçebilmesi için, objektif, sübjektif şartların olgunlaşması lazım. Bugün Türkiye'de böyle bir durum yoktur. Ben burjuva demokratik devriminin gerçekleşmesini istiyorum. Demokrasinin bir şekil olarak alınmamasını, bütün sınıflara daha eşit haklar tanıyan bir sistem kurulmasını savunuyorum. Sosyal, kültürel konularda gençlerin de söz sahibi olmasını, teşkilatlanmasını istiyorum. Bu demokrasinin şartlarından biridir.

Meclisteki eğilim, meşrutiyet devrinde olduğu gibi söz, fikir, düşünce hürriyetini sınırlar altına almaktı. Tenkide tahammülleri yoktu. Yazının beğenilmemesinin başlıca sebebi buydu. Devrim yaptığını iddia eden kadroda bazıları devrimin niteliğini kavramış değillerdi. Bunun bir örneği de, benim «Resimli Ay»ın Mayıs 1924 sayılı nüshasında yazdığım «Mehmetçiğe saygıyı ne zaman öğreneceğiz» başlıklı yazıya karşı gösterdikleri tepkidir.

Yazının özeti şudur:

«Tramvay Kroker Otel'den aşağı, Bankalar Sokağı'na doğru kayıyordu. Başdöndürücü bir süratle inen tramvayın camından, kocaman Osmanlı Bankası'nın kapıları önünde, tüfeği omuzunda, sabırla, orada niçin beklediğini bilmeden duran asker gözü-

me ilişti. Şüphesiz nöbet bekliyordu. Fakat kim ve ne hakla onu orda bekletiyordu? Mehmetçik yabancı sermayenin bekçisi midir?

«Osmanlı Bankası'nı diğer bankalardan ayıran imtiyaz nedir ki, baştan başa bir vatan demek olan Mehmetçik onu bekliyor? Devletin yabancı sermayeye verdiği bir imtiyaz, onu diğerlerinden ayırmasına bir sebep midir? Mehmetçik neden «İtibarı Milli» Bankası'nı beklemiyor da, Osmanlı Bankası'nı bekliyor?

«Memleketteki asayişsizlikten hükümetin zabıta kuvvetleri sorumlu iken, halkı ve orduyu temsil eden Mehmetçiği buraya diken hangi kuvvettir? Hangi hakka dayanıyor?»

Bu yazı soruşturmanın açılmasına sebep oldu. Sorgu hakimi beni çağırttı ve bu yazıda sermaye düşmanlığı olduğunu söyledi. Sermayeye yalnız komünistlerin düşman olduğunu, komünizmin ise yurdumuzda savunulamayacağını, savcının da yazıyı incelediğini ve soruşturmanın açılmasına karar verdiğini bildirdi.

Sorgu hakimine bu yazıda sermaye düşmanlığı olmadığını yabancı sermayeye verilen imtiyaz düşmanlığı olduğunu, söyledim. Lozan anlaşmasıyla yabancı devletlere verilen imtiyazları kaldırmadık mı? Atatürk yabancı sermayeye düşman değil midir? Yabancı şirketlerin dağıtılmasını istemiyor mu? O halde Mehmetçik, neden Osmanlı Bankası'nı bekliyor? Bu yazıyı dava konusu yapmak, Atatürk'ün prensiplerine karşı gelmektir.

Sorgu hakimi sarsıldı.

Herhalde düşüneceğiz, dedi.

Dava açılmadı. Az zaman sonra Mehmetçik Osmanlı Bankasının önünden kaldırıldı. Fakat bu soruşturma savcıların, yargıçların devrimin niteliğini nasıl anladıklarını gösteren bir örnekti. Devrimcilerin, demokrasi anlayışını gösteren ve beğenilme-

yen yazılardan biri de benim Şubat 1925'te yazdığım «Hüseyin Ağanın demokrasisi» başlıklı yazı idi.

Hüseyin Ağa bir köylüdür. Milli kurtuluş savaşının son günlerinde Atatürk'le görüşmek istiyor, kabul ediliyor. Hüseyin Ağa, yollardaki bataklıklardan, köylünün sefaletinden şikayet ediyor. 1925 yılında Atatürk Konya'ya gelince Hüseyin Ağa'yı evinde ziyaret ediyor. Hüseyin Ağa'ya «Gelirken yollarda bataklık görmediğini» söylüyor. Hüseyin Ağa:

— Paşam, kış olsun da bir gör. Belediye yaptırdı ama, bitiremedi. Bütün paraları Ankara'ya çekme oğlum, biraz da burada bırak. Belediye şunları yapsın. Bizim evin yanında bir mektep yapmaya karar verdiler. Bohçaya (bütçeye) 300 lira koymuşlar, yetmemiş. Sen de bir himmet et de, şu mektebimiz yapılsın. Ziraat Bankası'ndan köylüye, birbirine kefil olmakla para veriyorlar. Konya'da tüccardan kefil istiyorlar. Herkes tüccardan kefil bulamaz. Bana kalırsa, sandık azalarını çiftçiden yap paşam, diyor.

Ben konuya şöyle dokundum: Hüseyin Ağa, üç dört cümle ile, Anadolu'nun belkemiği olan köylünün dileğini dile getiriyor. Tepedeki idare ile halkın birbirine karıştığı bu devirde verdiği paranın nereye harcandığını bilmek Hüseyin Ağa'nın hakkıdır. Devletin her işinde onun da oyu, ilgisi, şikayeti vardır, Hüseyin Ağa bu samimi sözlerle devrin ona çok şeyler getirmediğini söylüyor. Sokaklarda bataklıkların kurutulmasını istiyor. Köyüne mektep istiyor. Köylü bankadan faydalanmıyor. Niçin? Hüseyin Ağa köyünü kalkındıracak demokrasiyi istiyor.

Ankara'nın bu yazıyı beğenmemesinin sebebi açıktı. Milli kurtuluş savaşının heyecanlı günleri geçmiş, iş başında olanların bir çoğu özel menfaatlerin peşine düşmüştü. Bu tenkitler hiç şüphesiz menfaatlerine aykırıydı. Fakat Ankara'nın en çok kızdığı yazı Zekeriya'nın «Meçhul askerin abidesinde» başlıklı yazısı oldu. Zekeriya «Resimli Ay»ın Eylül 1924

tarihli nüshasında Dumlupınar Zaferi'nin niteliğini açıklıyor, bu zaferi övüyor ve Mehmetçiğin istiklal savaşındaki önemini belirttikten sonra şöyle diyordu:

«Şimdiye kadar kendini beğenmiş paşalar ve padişahlar, Mehmetçiğin zaferdeki hakkını elinden alarak kendilerine maletmişler, Mehmetçiğin kahramanlığını, kendi kahramanlıkları, Mehmetçiğin zaferini kendi zaferleri gibi göstererek övünmüşlerdi.

«İşte bugün ilk defa Mehmetçiğin kahramanlığı, Mehmetçiğin fedakarlığı kutlanıyor. Fakat bugün istiklal harbini ve Dumlupınar zaferini anarken, filan veya falan paşayı değil, doğrudan doğruya Mehmetçiği hatırlıyor, bütün milletin müşterek ülküsünü, müşterek kahramanını düşünüyoruz. Meçhul asker bir kahramanlık hülasası, bir fedakarlık örneğidir. Dumlupınar merasimi, devlet ve millete müştereken Mehmetçiği tanıttığı ve bu tarihi günü tesbit ettiği için bizce çok kıymetlidir.

Bu yazıya, Atatürk'ün silah arkadaşlarından Kılıç Ali Bey, Akşam Gazetesi'nde cevap verdi. Anadolu zaferinin sadece ve sadece Atatürk'ün zaferi olduğunu, Mehmetçiğin emir kulu olduğunu, zaferi kazananın Atatürk'ün dehası olduğunu belirtti. Bu yazıyı, Atatürk'e karşı yazılmış bir yazı olarak göstermekle, paşaya kulluğunu isbata çalıştı. Oysa yazı eski devirdeki paşaların, padişahların, Mehmetçiği inkar ettiğini, bugün ilk defa Mehmetçiğe önem verildiğini belirten bir yazı idi.

İşte «Resimli Ay»ın demokrasi uğruna yaptığı mücadeleyi yanlış tefsir edenler, tenkitlerden menfaatleri sarsılanlar, ne pahasına olursa olsun tenkitleri durdurmak istiyorlardı. Daha sonraları Zekeriya'yı istiklal mahkemesine götüren asıl sebep «Resimli Perşembe» Dergisi'nde çıkan yazı değil, «Resimli Ay»da bu nitelikte olan yazılardı. (İstiklal mahkemesinin hikayesini aşağıda vereceğim).

- **Mecliste Muhalefet**

Muhalefet yalnız basında değil, mecliste de artmıştı. Yapılan değişmelerden başı dönen gericiler, Atatürk'ün hamlelerine karşı cephe almışlardı. Bu devrede basın kanunu da değiştirildi. Fakat basın hürriyetini vaadeden maddeler yanında, basını baskı altına alan hükümler de yeraldı. Anayasa değiştirildi. Nisbeten demokratik bir anayasa meclisten geçti. Fakat toprak reformu, işçi haklarının korunması bu anayasada yeralmadı. Eğitim, adliye sistemlerinde değişmeler meydana geldi. Halifelik kaldırıldı. Halife, hanedan memleketten çıkarıldı. Şeyhülislama kabinede yer verilmedi. Şeriat ve evkaf bakanlıkları müdürlük haline getirildi. Medreseler kapatıldı. Kısa bir zaman içinde memleket büyük değişmelere şahit oldu. Din teşkilatı adına ne kadar kuruluş varsa, hepsi bir hafta içinde yıkılmış bulunuyordu.

«Resimli Ay» ileriye doğru atılan bu adımları, makalelerle ele alıyor, övüyordu. «Resimli Ay»ın tenkitleri, demokrasinin yanlış uygulanmasına karşı idi. Devrimin daha yerleşmediği, gerici muhalefetin geliştiği bir devrede bu tenkitler doğru muydu? Belki değildi. Fakat biz, demokratik bir rejimin kurulmasını bütün samimiyetimizle istediğimiz için noksanları göstermek istiyorduk. Gerici basında ve meclisteki başgösteren muhalefet ise bu yeni atılan adımlara karşı idi. Halk Partisi içinde dahi prensipler etrafında tam bir anlaşma yoktu. Mecliste Halk Partisi Grubu'nda muhafazakarlar, şeriatçılar, hocalar, devrimciler yanyana oturuyorlardı. Muhalifler, Atatürk'ün kurduğu Halk Partisi'nin, milli kurtuluş savaşında önderlik ettiğini, fakat artık normal halin avdet ettiğini söylüyor, diğer partilerin de eşit haklara, yetkilere sahip olmasını istiyorlardı. Halk Partisi'nin dağılmasını bile isteyenler vardı.

Bu didişme Halk Partisi'nin içinden yeni bir par-

tinin, «Terakkiperver» Partisi'nin ortaya çıkması sonucunu vermişti. Bu yeni partinin başında Kâzım Karabekir, Paşa Rauf Orbay, Ali Fuat Paşa ve diğerleri vardı. Bunlar cumhurbaşkanına veto hakkının verilmemesinde ısrar ediyorlardı.

Mecliste, Terakkiperver Fırka açıktan açığa muhalefete geçti. Cumhuriyet Halk Partisi iki dereceli seçim istiyor. Terakkiperver Fırka tek dereceli seçimi savunuyordu. Halk Partililer cumhurbaşkanına veto hakkının, üstün yetkilerin verilmesini istiyor, muhalifler buna karşı geliyorlardı. Birinciler merkeziyetçi, ikinciler ademi merkeziyetçi idiler. Muhalifler, cumhurbaşkanlığına fazla yetkiler verilirse, bir gün bu makama gelecek şahısların tahakkümü ve istibdadıyla sonuçlanacağını söylüyor, Halk Partisini kontrol için muhalif partilere mürakabe hakkının verilmesini savunuyorlardı. Atatürk bu muhalefette yalnız kendisine karşı değil, yeniliklere karşı da bir muhalefet görüyordu. Cumhurbaşkanının yetkilerini sınırlandırma kaygısının altında bu başdöndürücü hamlelere karşı olan muhalefet gizli idi. Bu yüzden meclis, iki siyasi parti arasında bir kavga meydanı haline geldi.

Atatürk, yapmak istediği reformları, değişmeleri sağlamak için bu gerici muhalefetin, içlerinde halifeliği bile savunanların bulunduğu muhalefetin ortadan kaldırılmasına lüzum gördü. Daha sonraları «Terakkiperver» Fırka'nın kapatılması, bu didişmelerin sonucudur.

- **Şeyh Sait İsyanı**

1925 yılı «Resimli Ay» yazarları için başdöndürücü bir çalışma yılı oldu. Bir taraftan «Resimli Ay» da demokrasi savaşına devam ediyor, değişmeleri destekliyor, fakat bir yandan da prensiplerin yürütülüşündeki noksanları tenkit ediyorduk.

Bu sırada tamamıyla bir halk dergisi olarak çıkardığımız «Resimli Hafta» kapatıldı. (Sebebini hatırlamıyorum.) Onun yerine «Resimli Perşembe» adında haftalık, çocuklar için aylık iki dergi, «Resimli Yıl» ve «Çocuk Ansiklopedisi»ni çıkarıyorduk. Bir sene içinde halktan gördüğümüz rağbet sayesinde «Resimli Ay» müsbet işler gören bir kuruluş haline gelmişti. Cağaloğlu'nda Koca Bıçağın Evi adı verilen bir paşa konağı çalışmalarımızın merkezi olmuştu. Binanın iki katını büro, üst katını mesken olarak kullanıyorduk. Yazı kadrosuna Cevat Şakir (Halikarnas Balıkçısı), Ercüment Ekrem, Ömer Bedreddin ve diğer yazarlar eklenmişti. Sabah saat sekizden gece saat ona kadar çalışıyorduk. Bu sırada yeni bir olay patlak verdi.

Gazeteler, doğudan kötü haberler geldiğini, Şeyh Sait kumandasında bir isyan hareketinin başgösterdiğini bildirdiler. 21 Mart 1925 tarihli «Cumhuriyet» Gazetesi, hükümetin resmi tebliğini yayımladı: «18 -19 gecesi Koç aşireti, Çemeşguzeğe saldırmıştır. İsyan mahalli kuvvetler tarafından durdurulmuştur.»

Fakat bundan sonra gelen haberler, isyanın dar bir dairede olmadığını, birçok doğu illerinde, aynı zamanda başladığını bildiriyordu. İsyan hareketi durmadan genişliyor. Elazığ, Diyarbakır ve diğer doğu illerine yayılıyordu. Az zaman sonra isyan bastırıldı. Diyarbakır'da İstiklal Mahkemesi kuruldu. Kovuşturmalar yıldırım süratiyle yapılıyordu. Yargılama sonunda asılan asilerin yekûnu binlerce vardı.

Bu isyan şeyhlerin ağaların hazırladığı gericilik hareketi olduğu gibi, aynı zamanda bir kürt bağımsızlık hareketi idi. Yargılama sıralarında ele geçen bir çok vesikalar ve dış basında çıkan birçok yazılar, bu hareketin, İngilizlerin, kışkırtmasıyla geliştiğini gösterdi. Hükümet bu hareketi bir irtica hareketi olarak gösteriyordu. Bundan maksat muhalefet eden gazeteleri susturmak, her çeşit tenkidi önlemek için

bir bahane yaratmaktı. Ankara'dan gelen haberlere göre, güya asiler, İstanbul gazetelerini okuyarak dinin elden gittiğini anlamışlar, bu sebeple isyan etmişlerdi. Daha yargılamalar bitmeden hükümet «Takriri Sükun» Kanunu'nu çıkardı. Yalnız İstanbul'da değil, diğer şehirlerde de gazeteciler tevkif edildiler.

- **Tevkif Edilen Gazeteciler**

İstanbul'da bir terör havası esiyordu. «Takriri Sükun» Kanunu çıkar çıkmaz «Tasviri Efkar» Gazetesi'nin yerine çıkan «Tevhidi Efkar», «Son Telgraf», «İstiklal» gazeteleri, bir gericilik organı olan «Sebilülreşat» Dergisi, komünistlerin çıkardığı «Orak Çekiç» ve «Aydınlık» dergileri polis tarafından kapatıldı. «Tevhidi Efkar» sahibi Velit Ebuzziya, «Hareket» Gazetesi sahibi Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Yazar Sadri Ethem (Ertem), «Vatan» 'Gazetesi'nden Ahmet Emin Yalman, Şükrü Esmer, Adana'da «Tok Söz» sahibi Abdülkadir Kemali, Adana'da «Sayha» Trabzonda «İstiklal» gazeteleri başyazarları, Sebilülreşat'tan Eşref Edip, «Orak Çekiç» ve «Aydınlık» gazetelerinden Sadrettin Celal, polis nezareti altında Diyarbakır İstiklal Mahkemesi'ne gönderildiler. Aynı derginin başyazarı olan Şefik Hüsnü bulunamadığı için yargılanması gıyaben yapıldı.

Şiddet tedbirlerinin işçi hareketlerine karşı da çevrilmesi, henüz gelişmekte olan burjuvazinin, sınıf düşmanlarını ezmek için bu olaydan faydalanmak istediğini gösteriyordu. İzmir, Ankara, İstanbul gibi büyük şehirlerde arasıra meydana gelen grev hareketleri, hükümeti ve patronları rahatsız ediyordu. Bu grevler yalnız yabancı sermayeye karşı değil, aynı zamanda yerli sermayeye karşı da yürütülüyordu. İsyan hareketinin başladığı sıralarda mecliste iş kanununun değiştirilmesi konuşuluyordu. «Amele Teali Cemiyeti» (İşçi yükseltme kurumu) genel sekreteri,

işçi cemiyetlerine gönderdiği özel mektuplarla, üyelerini toplantıya, konuyu konuşmaya çağırmıştı. Bu toplantıya «Şirketi Hayriye Amele Cemiyeti», «Yollar, Ulaştırma ve İnşaat Cemiyeti», «Rençberler Cemiyeti», «Sandalcılar ve Mavnacılar Cemiyeti», tramvay işçileri ve diğer cemiyetler katıldılar. («İkdam» Gazetesi, 8 Mayıs 1925).

Aynı gazete İstiklal Mahkemesi'nden gelen bir emir üzerine «Amele Teali Cemiyeti» üyelerinden Şevki Efendi isminde bir zatın, polis siyasi memurları tarafından tutularak Ankara İstiklal Mahkemesi'ne gönderildiğini bildirdi.

Görülüyor ki, İstiklal Mahkemesi bir taşla üç kuş vurmak istiyordu. Bir taraftan Kürt isyanına katılanları cezalandırmak, diğer taraftan basını susturmak, öte yandan işçi hareketlerini kösteklemek.

İşçilerin Şeyh Sait isyanı ile, gericilikle ne ilgisi olabilirdi? İşçiler, iş kanunu mecliste konuşulduğu sıralarda bu kanunun kendi yararlarına değiştirilmesini istiyor, toplantılar yapıyor, işçileri aydınlatmak için risaleler yayınlıyorlardı. Hükümet bu hareketi daha tohum halindeyken boğmak için işçileri de gericilerle bir safa koyuyor, hareketin gelişmesini önlemeye çalışıyordu. İstanbul'da «Orak Çekiç», «Aydınlık» dergilerinin kapatılması, bu dergiyi çıkaran yazarların, Şefik Hüsnü, Sadreddin Celal ve diğerlerinin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi de bu amaca dayanıyordu.

İstanbul'da Bulgaristan muhacirlerinden Ethem Ruhi'nin çıkardığı «Amele Sedası» Gazetesi 9 Mart 1925 tarihli nüshasında bu tutumu tenkit ediyordu:

«İsmet Paşa kabinesi bir Takriri Sükun Kanunu çıkardı. Bu kanunun birinci maddesi memlekette irtica ve saire gibi fenalıklardan maada, içtimai nizamı ve iç güvenliği ihlal eden cemiyetlerin ve gazetelerin kapatılmasını emrediyor. Bu hükme uyarak günlük gazetelerden bir kısmı kapatıldı. Bu olaya, Türk iş-

çisine ilgi gösteren «Orak Çekiç» Gazetesi'nin ve «Aydınlık» Dergisinin ismi karıştırıldı. Biz böyle bir badireye amele isminin karıştırılmamasını temenni ederdik. Bu olay, Türk işçisine ders olsun,» diyordu.

Yargılama sonunda gazetecilerin bir kısmı çeşitli yerlere sürgün edildiler. «Orak Çekiç» ve «Aydınlık» dergilerinden Sadreddin Celal sürgüne, Doktor Şefik Hüsnü gıyaben 15 sene hapse mahkum edildi.

- **Ankara İstiklal Mahkemesi**

Ankara İstiklal Mahkemesi, çalışmalarına daha geç başlamıştı. Ben olayları gazetelerden izliyor, karanlık bir devre girdiğimizi görüyordum. Fakat bizim dergilerin bu badireye karıştırılacağı aklımın köşesinden bile geçmiyordu. «Resimli Ay» demokrasinin, yapılan değişmelerin en büyük savunucusu idi. Fakat olaylar benim düşündüğüm gibi gelişmedi. Bir akşam iki polis, bir süngülü nefer kapıya dayandılar. Zekeriya'nın Ankara İstiklal Mahkemesin'den çağrıldığını, yanına çamaşırlarını alıp kendilerini izlemesini bildirdiler. Hemen o gece, polis nezareti altında Ankara'ya götürdüler.

Zekeriya ne suç işlemişti? İdareci çevrelerin yapılan tenkitlerden hoşlanmadığını biliyordum. Fakat hangi suçla mahkemeye gönderildiğini keşfetmek güçtü.

Ertesi sabah çıkan gazetelerden, Cevat Şakir'in «Resimli Perşembe»de yazdığı bir yazı yüzünden, Zekeriya'nın da derginin imtiyaz sahibi olması dolayısıyla götürüldüklerini öğrendim. «Resimli Perşembe»nin hangi yazısı? Bu dergi tamamiyle hafif konuları ele alan bir halk dergisi idi. «Resimli Ay» da nice nice önemli fikir konuları ele alınmıştı. Bunlar suç sayılmıyordu. «Resimli Perşembe»de çıkan önemsiz bir yazı neden suç sayılıyordu.? Az sonra sebep anlaşıldı.

Cevat Şakir işlediği bir suçtan dolayı uzun yıllar hapishanede yatmıştı. Cevat, bu yazısında İttihatçılar devrinde asker kaçaklarının daha duruşmaları yapılmadan «Başkalarına örnek olsun» diye nasıl asıldıklarını anlatıyordu. Yazı eski devre aitti. Böyle bir yazının bir mahkumiyetle neticeleneceğini sanmıyordum. Bir taraftan onların böyle yelyeperek Ankara'ya gönderilmelerine üzülüyor, bir taraftan da tek başıma «Resimli Ay»ı, «Resimli Perşembe»yi «Çocuk» Dergisi'ni, Çocuk Ansiklopedisi'ni nasıl çıkaracağımı düşünüyordum. Gazetecilik tekniğini bilmiyordum. Zekeriya ve Cevat gibi iki önemli unsur gittikten sonra bu yükü tek başıma omuzlarıma almak zorundaydım.

Dergiler, «Bâbıâli»de «Suudi» Kütüphanesi'nin üst katında kurulan mürettiphanede diziliyordu. Eldeki yazıları dizilmek üzere mürettiphaneye götürdüm. Mürettipler beni üzüntü ile karşıladılar. Başmürettip Hayri Bey, sanatının ustası bir adamdı. Aynı zamanda mürettipler sendikasının başkanı idi. Beni teselliye çalışıyor «Amele Teali» Cemiyeti'nden birkaç üyenin istiklal mahkemesine gönderilmesini üzüntü ile anlatıyordu. Kafam o kadar meşguldü ki, teselliyi dinlemeğe bile takatim yoktu.

— Hayri Bey lafı bırak, bana puntoları öğret... dedim.

Hayri Bey hayretle yüzüme baktı.

—Şimdiden sonra dergileri ben bağlıyacağım. Puntoları öğrenmem lazım.

Hayri Bey masanın çekmesinden harfleri puntoları, sayfaları süslemek için gereken çizgileri gösteren basılmış defterleri çıkardı. Latin harfleri daha kabul edilmemişti. Hayri Bey bir çocuğa ders verir gibi bana italikleri, başlıkları, puntoları öğretiyordu. Ankara İstiklal Mahkemesi bir yana, ben evde ders ezberler gibi puntoları ezberliyorum. Çıkan dergilerden yazıların hangi puntolarla dizildiğini sayfaların nasıl bağlanacağını öğreniyorum.

Tevkifler devam ediyordu. Gazeteciler yazar Hüseyin Cahid'in, Adana'dan Atâ Çelebi'nin ve diğerlerinin de Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne gönderildiklerini yazıyorlar. İdamlar... idamlar... Zekeriya'dan hiçbir haber alamıyorum. Ankara'daki tanıdıklarıma telefon ediyorum. Aldığım cevap şu:

— Zekeriya'yı görmek mümkün değil... Hattâ hapishanenin yanına yaklaşmak bile yasak.

Yüreğim burkuluyor, fakat mürettiphanede sayfa bağlıyorum. Eksik yazıları tamamlıyorum. Hayri Bey, mürettip Recep bana yardım ediyorlar. Recep uzun boylu, iri yarı bir işçi... Fakat kafası işliyor. Bir taraftan sayfaları bağlıyor, bir taraftan konuşuyordu:

— Zekeriya Bey'i «Resimli Perşembe»deki yazı yüzünden değil, «Resimli Ay»da sizin ve onun yazdığı tenkitler yüzünden götürdüler, dedi ve ekledi: İşçileri bu davaya ne diye karıştırıyorlar. Onlar da mı mürteci?

— Ben de biliyorum, fakat bilmemiz hiçbir şeyi değiştirmez.

İstanbul'un havası kurşun gibi ağır... Gazeteler Diyarbakır, Ankara istiklal mahkemeleri hakkında haberler yayınlıyorlar. Çeşit çeşit rivayetler dolaşıyor. «Tevhidi Efkar» Gazetesi Başyazarı Velit Ebüzziya Bey'e kuyudan su çektirdikleri, su kovalarını koğuşlara taşıttırdıkları söyleniyor. «Vatan» Gazetesi sahipleri Ahmet Emin Yalman'a, Şükrü Esmer'e koğuşun tahtalarını yıkattıkları duyuluyor.

Çocuk Ansiklopedisi'ni, Çocuk Dergisi'ni Zekeriya'nın geleceği güne erteliyorum. Hepsini birden başaracak takatim yok... Yazarlar ürküyorlar, yazı vermez oluyorlar. Yalnız yazar Hakkı Suha yardımını esirgemiyor. Ben çeşitli adlarla, bazen kadın, bazen erkek imzalarıyla yazıyorum. Gece yarılarına kadar... Zekeriya'nın Ankara'da kaldığı iki hafta, bana iki yıl kadar uzun geliyor.

Gazeteler, Zekeriya'nın ve Cevat Şakir'in savunmalarını yazıyorlar. Daha karar belli değil. Bu haber gazetelere düşmeden, Zekeriya'dan bir telgraf alıyorum.

«Müjde... Üç sene Sinop'ta kalebentliğe mahkum oldum. Trenle geliyorum, beni Haydarpaşa'da filan saatte karşıla. Oradan doğru Sinop'a gideceğim.»

Müjde!.. Üç yıl Sinop'ta kalebentliğin müjdesi... Ne sevinilecek şey... ...Zekeriya'nın ne demek istediğini anlamıyorum. Fakat önümde güçlüklerle geçecek üç yıl yatıyor..

Bu müjdenin manasını sonra anladım. Zekeriya'yı hapishanenin izbesinde kanlı katillerle, idam mahkumları ile bir yerde yatırmışlar. En aziz dostu, istiklal mahkemesi üyesi, mebus Nebizade Hamdi, hapishane içerisine girememiş. Uzaktan, «idam kararı verseler de korkma, demiş, bir çaresi bulunur» Bunun için üç yıl Sinop'ta Kalebentliğe mahkum olunca sevinmiş, bunu bana müjdeliyormuş.

Telgrafı elimde çeviriyor, sürgünde bir arkadaşı, iki çocuğu nasıl geçindireceğimi, dergileri bu ağır şartlar altında nasıl çıkaracağımı düşünüyorum. Kalebentliğin hukuk bakımdan manasını da bilmiyorum. Soruyorum. «Resimli Perşembe» Gazetesi'ne ortak edilen Zekeriya'nın akrabasından, emniyet müdürlüğünde çalışan Salih Münir cevap veriyor:

— Kalede zindana atacaklar, ayaklarına zincir vuracaklar.

Başımı iki elimin arasına alıyor, sessiz sessiz ağlıyorum. Sabaha kadar gözüme uyku girmiyor. Sabah kalkınca kendi kendimi azarlıyorum: «Sabiha, ağlamanın sırası değil, Hayattaki güçlükleri azmin ve iradenle yeneceksin..»

Hisleri bir kenara bırakıyorum. Sanki hiçbir şey olmamış gibi o gün yazılacak yazıları, işleri kafamda kararlaştırıyorum. Ayaklarına zincir vuracaklarmış!.. Ne cinayet işlemiş? Bu düşüncelerle aşağı ini-

yorum. Ortanca ağabeyim avukat Celal Deriş aşağıda beni bekliyor. Çok üzgün... Üzüntüsünü benden gizlemeğe çalışıyor. Beni teselli ediyor.

— Kalebent nedir? diyorum. Ayaklarına zincir vuracaklarmış..

— Öyle şey yok. Sürgün cezasını kale içinde geçirecek. Mahkeme isterse, dışarıda geçirmesine de izin verebilir cevabını veriyor.

Yüreğime biraz su serpiliyor. O soruyor:

— Şimdi ne yapacaksın?

— Çalışmaya devam edeceğim.

— Çocuklarını al, Sinop'a git. Zekeriya dönünceye kadar ben sizin geçinmeniz için gereken parayı veririm. O geldikten sonra ödersiniz.

Yıldırım süratiyle düşünüyorum. Üç yıl boş durmak. Borçla yaşamak, sonra yıllarca borç ödemek...

— Hayır, ben çalışacağım, dergiler çıkacak.

— Yapamazsın. Bu Bâbıâli'deki kurtlar seni yerler.

— Kurtlara av olmamaya çalışacağım.

O, beni kandırmaya çalışıyor. Faydasız... Uzun gece düşünmüş ve kararımı vermiştim. Artık bu değişemezdi. Küçük kızım Yıldız 2 yaşında, büyük kızım Sevim 7 yaşındaydı. O konuşulanları anlamaya çalışıyor, kötü bir şey olduğunu seziyordu.

—Bir şey değil. Baban uzun bir seyahate çıkıyor, gelecek diyorum.

O pek farkında değil.

Zekeriya'yı Haydarpaşa Garı'nda bekliyorum. Peronda bir aşağı bir yukarı dolaşıyorum. Tren geldi. İki süngülü jandarmanın yanında trenden iniyor. Adeta ihtiyarlamış... Beni görünce boynuma sarıldı, ağlıyor. Ben de ağlıyorum. Benle on dakika konuşmamıza imkan verdiler. Kendisine üzülmemesini, dergileri çıkarmaya devam edeceğimi söylüyorum. O, bu badireyi bu kadarla atlattığına memnun.

Onu o gece polis müdürlüğüne götürdüler. Ertesi gün de Sinop'a sevkettiler.

Kütüphaneye geliyorum. «Resimli Ay»ın ortağı Suudi Bey, bu durumda dergilerin çıkamayacağını söylüyor ve ekliyor:

— Mahkum bir adam dergi çıkaramaz. İmtiyaz sahibi olamaz. Bundan başka böyle bir durumda bayiler para göndermez. Zararın neresinden dönülürse kârdır.

O, Zekeriya'nın yokluğundan faydalanarak dergileri kapatmak, mevcut sermayenin üstüne konmak istiyordu. Cevap veriyorum:

— Sahibi imtiyaz bulunacak... Bayiler de para gönderecek Suudi Bey.

Bu konuşmadan sonra «Resimli Ay»ın imtiyazını Nebizade Hamdi Bey üzerine aldı. Dergiler çıkmak üzeredir. Bayilere kendi imzamla mektuplar gönderiyorum. Bu zor durumda bana yardım etmelerini, dergilerin yaşamasını sağlamak için paraları günü gününe göndermelerini rica ediyorum. Aldığım cevaplar çok cesaret verici... Okuyuculara da bir çağrı yayımladım. Zor durumumu anlattım. Yardımlarını diledim.

Günler geçiyor, dergiler satılıyor, hattâ satışları artıyor. Fakat Suudi Bey hâlâ bana bayilerden para gelmediğini söylüyor. Elime, çocukların geçimine bile yetmeyecek kadar bir para veriyor. Zekeriya'ya para göndermiyorum.

Bayilerden aldığım cevaplar arasında, Samsun' da halk Kütüphanesi sahibi Kökçüzade mektubunda şöyle diyordu: «Eğer dergileri yayınlamak için paraya ihtiyacınız varsa ben göndermeye hazırım». Bundan cesaret alarak, «Resimli Ay»a, «Resimli Perşembe»ye ait paranın doğrudan doğruya Sinop'a Zekeriya Bey'e gönderilmesini rica ettim. Aldığım cevap şu:

«Eğer Zekeriya Bey'in geçimine, «Resimli Ay» ve «Resimli Perşembe» geliri yetmezse, ben kendisine istediği parayı gönderebilirim.»

Mektubu okurken gözüm yaşarıyor... Okuyuculardan aldığım mektuplar da öyle ...Okuyuculara ve Kökçüzade'ye beslediğim minneti buraya yazmadan geçemiyorum. Zekeriya'nın geçimini sağlamıştım. Fakat dergiler büyük bir başarıyla yayınlandığı halde, kitapçı bana para vermekten çekiniyordu.

— Bayilerden para gelmiyor, elde döndürecek sermaye yok. Buraya sermaye eklemek gerek. Salih Münir Bey sermaye vermeye hazır. Onu da ortak edelim, diyor. İkisi birden beni sıkıştırıyorlar. Zekeriya'ya yazıyorum. «Sermayeye ihtiyaç yok, Suudi Bey'in hesaplarını kontrol edin,» diyor.

Bu cevap, ağabeyimin dediği gibi Bâbıâli kurtlarını memnun etmiyor. Salih Bey göğsüme tabancayı dayıyor.

— Eğer beni dergilere ortak etmezseniz, bu tabancayı başında patlatırım.

Ben durumdan kimseye söz etmiyorum. Ağabeyim duyarsa, dergileri kapatacağını, beni Sinop'a göndereceğini biliyorum. Fakat iş öyle bir hale geliyor ki, ben evin kirasını ödeyemiyorum. Çocuklarımı geçindiremiyorum. Zekeriya hesapları kontrol ettir, diye beni sıkıştırıyor. Suudi ve Salih Bey'lerin muradı beni bıktırmak, dergiden atmak, işe kendileri sahip olmaktır... Benim sabrım, dayanmam, hiçbir fayda sağlamıyor. Aldığım parayı eve, çocuklara bırakıyor, gündüzleri peynir ekmek yiyorum. Haftada iki gün kütüphanenin karşısındaki piyazcıdan, fasulye piyazı ve ciğer salatası getirtiyorum. Bunlar ziyafet yemeği.

Kütüphanede Mehmet isminde bir genç var. Mehmet uzun boylu, incecik bir köy çocuğu. İlkokulu bitirmiş, paketleri bağlıyor, sokak işlerini yapıyor. Bir gün yanıma yaklaşıyor:

— Sabiha Hanım, Suudi Bey sizi aldatıyor, iki defter tutuyor. Biri doğrudan doğruya bayi defteri, ikincisi size ve hükümete gösterilecek defter. Vergi

kaçırmak için ayrı defter tutuyor. Bayilerden para geliyor, fakat sizden saklıyorlar.

Artık durum dayanılacak gibi değil. Hesapların kontrol ettirilmesi için ağabeyime başvuruyorum. Küçük ağabeyim Mecdi Eren geliyor. Tüccar... Mantar yutacak gibi değil... Suudi Bey hesapları göstermiyor. Bu yüzden büyük ağabeyim Avukat Celal Deriş mahkemeye başvurmaya karar veriyor. Bu güçlükler içinde yayınlar devam ediyor. Ben dava yürürken dergileri çıkarabileceğimi sanıyordum. Öyle olmadı. Dava açılır açılmaz, mahkeme bir «naipler heyeti» seçti. Bu heyetin başında üniversite profesörlerinden Sıddık Sami Bey vardı.

Ben mürettiphanede sayfa bağlıyorum. Heyet üyeleri içeri girdiler. «Mahkeme bitinceye kadar, Resimli Ay ve Resimli Perşembe'ye ait her şeyin, mürettiphanenin, kağıtların, hesap defterlerinin bir odaya kapatılıp mühürleneceğini, dergilere istersem başka bir yerde devam edebileceğimi» bildiriyorlar.

Karşıdan seyrediyorum. Yangından mal kaçırır gibi evrakın, demirbaş eşyanın mürettiphaneye taşınmasını seyrediyorum. Ne bulurlarsa, götürüyorlar... Dergilerin eski koleksiyonları bir dağ gibi üst üste yığılıyor. Mürettiphane kasaları kapatılıyor. Mürettipler önlüklerini bile alamadan dışarı çıkıyorlar. Kapının üstüne bir kilit, kilidin üstüne bir mühür basıyorlar. Ağabeyim de orada... Ben çocukları ölmüş bir ana gibi üzgünüm... Ağabeyim.

— Ne üzülüyorsun? diyor. Bu pis adamlardan kurtulman lazım.

— Üzülüyorum. Çünkü bu şartlar altında dergiler artık çıkamaz.

— Üzülme... Ben sana gereken sermayeyi vereceğim. Sen git kendine bir oda, bir de matbaa bul.

Naipler heyeti ellerimizi sıkarak ayrılıyorlar. Onlara, ölü yıkayıcılar gözüyle bakıyorum. Her şeyi gömmüşler, yalnız bana gelecek nüshalar için hazır-

lanan yazıları bırakınışlar. Ben çekmecedeki yazıları bir dosyaya koyuyorum. Ayaklarım geri geri gidiyor. Kütüphaneden çıkmak istemiyorum. Ağabeyim fırsatı kaçırmıyor:

— Ben sana, bu kurtlar seni yerler, dememiş miydim?

— Evet, demiştin. Fakat ben başladığım işe devam etmeliydim.

Kütüphaneden çıkıyoruz. Ağabeyim önde, ben arkada... Hayri Bey, Recep, diğer mürettipler hep beraber. Mehmet arkamdan koşup geliyor:

— Eğer dergileri çıkarmaya devam edecekseniz, ben sizinle çalışmaya hazırım.

Hemen anlaştık.

Uzun ve çetin bir çalışmadan sonra ben elimde bir dosya, on parasız Babiâli yokuşunu iniyorum.

• Sevimli Ay

İstanbul kazan Mehmet kepçe... Harıl harıl oda arıyor. Kitapçılar ve matbaalar çevresinden uzağa gidemeyiz. «Son Telgraf» Gazetesi'nin çıktığı bir binada bana bir oda buluyor. Dizme ve baskı için «Tevhidi Efkar» Matbaası müdürüyle anlaşıyoruz.

Yeni odam kocaman... Yerden tavana kadar uzanan pencereleri var. Fakat oda tamtakır. Camlar perdesiz. Ağabeyim bir yazı masası gönderiyor. Sandalye yok. Dergileri gününü geçirmeden çıkarmak istiyorum. Yazıları masaya eğilmiş iki büklüm yazıyorum. Matbaa müdürü «Resimli Ay» yazılarının en geç 15 gün sonra verilmesini şart koşmuştur. «Resimli Perşembe»nin yazıları baskıdan üç gün evvel verilecektir. «Resimli Ay» için verilen vadenin bir haftası geçmiştir.

Yanımdaki odada, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun (1) «Hareket» Gazetesi çıkıyordu. Odamın kapı-

(1) İzmir zenginlerinden, sonraları mebus ve devlet bakanı olmuştur.

sı açıktı. Benim ayaktа yazı yazdığımı görmüşler. Sağ olsunlar bir sandalye getirdiler. Fakat iş bu kadarla bitmiyordu. Basılan dergileri koyacak bir dolap, bir etajer bile yok. En önemlisi, Suudi Bey derginin «Resimli Ay» adı altında çıkamayacağını, mahkeme bitinceye kadar bu adın kullanılamayacağını bildiriyor. Kanun öyleymiş.. Şimdi derginin adını değiştirmek, yeni bir imtiyaz sahibi bulmak gerek... Ankara'ya Nebizade Hamdi Bey'e yazıyor, «Resimli Ay» yerine «Sevimli Ay» imtiyazını üzerine aldığını bildiren bir belge göndermesini rica ediyorum. Eşya ve kağıt almak için ağabeyimden para istiyorum.

Herşey yolunda... Fakat en büyük zorluk çözülmemiş... Dergiler basıldıktan sonra göndermek için bayilerin adresleri elimde yok. Mehmet eşya almakla meşgul. Ben harıl harıl yazıyorum. Bir yandan da dergileri nasıl göndereceğimi düşünüyorum. Mehmet gelince derdimi açıyorum. O, sevinçle haber veriyor:

— Ben Kütüphaneden ayrılırken, eski bir bayi defteri vardı, onu aldım. Dergiye bir ilan koyar, yeni bayilerin adreslerini de isteriz, dedi.

En büyük güçlük çözülmüştü. Hemen bayilere birer mektup yazıyorum. «Resimli Ay»ın hikayesini anlatıyorum. «Sevimli Ay» Dergisinden ne kadar istediklerini soruyor ve yardımlarını istiyorum. Bayilerden aldığım cevaplar müsbet... ...«Resimli Ay»dan ne kadar nüsha alırlarsa o miktarın gönderilmesini, eğer sermayeye ihtiyaç varsa göndereceklerini bildiriyorlar. Bu, «Resimli Ay»ın; «Resimli Perşembe»nin okuyucular arasında gördüğü rağbetin bir sonucu idi.

«Sevimli Ay» hazırlandı. Derginin kapaklarını ressam Hayri Bey isminde bir zat yapardı. Bu nüsha için bana bir kapak resmi getirdi. Bir gelin resmi... Kapağı elime aldım, kahkaha ile güldüm.

— Tam Hayri Bey.. Ben de bir düğün içindeyim. Bu gelin resmi bu nüshaya pek yaraşacak, dedim. O da güldü.

Sayfaları bağlamak üzere «Tasviri Efkar» Matbaası'na gittim. Matbaanın, Yunus Efendi isminde bir başmürettibi vardı. Elli senelik bir mürettip. Kısa boylu, şişman, sert bakışlı bir adamdı. Önünde meşin mürettip önlüğü, başında beyaz takkesiyle eski mürettip tipinin bir örneği... Benim yazıları getirdiğimi görünce, hayretle yüzüme baktı:

— Bu sayfaları siz mi bağlıyacaksınız? dedi.

— Evet,

— Bir yaşıma daha girdim. Hiç kadın sayfa bağlar mı?

Cevap vermiyorum. Mizanpajı gösteriyorum. Zekeriya, «Resimli Ay»ı yeni bir usulle çıkarıyordu. Sayfaların arasına resimler koyuyor, yazıların sonu arka sayfalara aktarılıyordu. Ben de aynı tekniğe göre mizanpajı yapmıştım. Yunus Efendi, mizanpajı görünce, elinden cetvelini attı!

Ben böyle sayfa bağlamam, dedi.

— Mürettip Hayri Bey bağlıyor.

— Hayri Bey'in ervahına, dedi, mürettiplik sanatı ne olacak? Yüz yıllık geleneklerimizi kenara mı atacağız? Bu sanata bir ihanettir. Ben yapamam.

İdareye çıktım. Matbaa müdürüne durumu anlattım. Beraberce aşağı iniyoruz. Yunus Efendi bizi görünce yüzünü ekşitiyor. Müdür:

— Bu yazılar hanımefendinin istediği gibi dizilecek, bağlanacak, dedi. Mukavelemiz var.

Yunus Efendi istemeyerek işe koyuluyor, ikide bir «Lahavle» çekiyor, hiddetle yüzüme bakıyordu.

• **Savcılıkta**

Dergi büyük bir başarıyla çıkıyor, fakat savcılar «Sevimli Ay»da çıkan yazıları pertavsızla süzüyorlardı. İkidebir savcılıktan çağrılıyorum. Bir gün evimde çayımı içmeden idarehaneye gelmiştim. Binanın önünde elbisesi kordonlu, yüzü yusyuvarlak, mahkeme mübaşirini görünce yüreğim hopladı.

— Gene mi davet?

— Evet, savcı bey sizi görmek istiyor. Omuzuna dokundum:

— Allah aşkına yukarda çayımı içinceye kadar gelme. Mübaşir sözümü dinledi. Çayımı henüz bitirmiştim ki, odaya girdi. Savcı dergide çıkan «Doğumun kontrolü» başlıklı bir yazı yüzünden beni çağırıyormuş. Yazıyı takma bir erkek adıyla ben yazmıştım. Savcıya gitmeden, arkadaşlarla konuştum. Hepsi bu yazının benim tarafımdan yazıldığını belirtmenin doğru olmadığını, bir kadının bu konuya dokunmasının kötü karşılanacağını söylediler. Teyzemin oğlu İbrahim Refik de orada idi.

— Yazıyı ben üzerime alırım, dedi.

Soruşturmadan sonra mahkeme başladı. İbrahim bir avukatla beraber mahkemeye gitti. Savcı bu yazının, devletin nüfus siyasetine aykırı olduğunu, nüfusun kontrolünün kanunla yasak edildiğini söylemiş, yazı sahibinin cezalandırılmasını istemiş. Mahkeme savunmaya kalmıştı. Avukatın inancına göre, kurtuluş yoktu. Ben vicdan azabı içindeyim. Benim yüzümden bir başkası mahkum olacaktı

— Bu olamaz, dedim. Ben mahkemeye çıkacak, yazıyı yazdığımı itiraf edeceğim.

Dostların hepsi karşı koydular: «Siz mahkum olursanız, dergiler de çıkmaz. Özellikle, yazıyı sizin yazdığınızın bilinmemesi lazım.»

O devirde kadınların cins meselesi üzerinde ilmi bir yazı yazması dahi ayıp sayılıyordu.

Mahkeme sonuçlandı. İbrahim ticaretle meşgul bir adam olduğu, yazıcılıkta tecrübesi olmadığı için 150 lira para cezasına mahkum edildi.

Şimdi bu yazıları yazarken memlekette «Doğumun kontrolü» konusunun açıkça savunulduğunu, kadın doktorların bu konuda yazılar yazdığını, hattâ bunun hükümet programına girdiğini okuduğum zaman hayretler içinde kalıyorum.

Cağaloğlu'ndaki paşa konağını bırakmış. Şişli'de annemin oturduğu eve yakın bir apartmana geçmiş tim. Çocuklarıma annem ve Zekeriya'nın teyzesi kızı Ayşe Hanım bakıyorlardı. Ben sabah sekizde evden çıkıyor, gece saat onda geliyordum. Çocuklarımın yüzünü göremiyordum. Pazar günleri Öğleye kadar evde kalırdım. Çocuklar sabah erkenden yatağıma geliyor, beni öpüyor, seviyor, yanımdan ayrılmak istemiyorlardı. Ayakyoluna bile arkamdan geliyorlardı.

Babalarına hasrettiler, Anaları da sanki sürgünde idi. Çocuklarıma Ayşe Hanım analık yapıyordu. Bu satırları yazarken, çok genç yaşında ölen, çocuklarımın bu ikinci anasını rahmetle anıyorum.

- **Resimli Ay'ın İkinci Devresi**

1925 yılının ortalarında Zekeriya, bir buçuk yıl kaldığı menfasından döndü. Cumhuriyetin yıldönümü münasebetiyle çıkan genel aftan faydalanmıştı. «Sevimli Ay» tekrar «Resimli Ay» oldu. Bir buçuk yıl bütün zorluklara dayanarak çıkan dergi, halktan gördüğü rağbet sayesinde eskisinden daha fazla basılıyor, satılıyordu. Zekeriya döndükten sonra ağabeylerimin ortaklığı ile «Resimli Ay Limited Şirketi» kuruldu. Çocuk Ansiklopedisi tekrar yayınlanmaya başlandı. Cağaloğlu'na giden yolda kiraladığımız yeni binaya geçtik. Binanın alt kısmı matbaa haline getirildi. Burada yalnız bizim dergiler değil, Reşat Nuri'nin, Vâlâ Nureddin'in, Aka Gündüz'ün, Ercüment Ekrem'in, Mahmut Yesari'nin, Peyami Safa ve diğer yazıcıların eserleri basılıyordu. Böylece «Resimli Ay» Şirketi, edebiyatın gelişmesine de hizmet ediyordu.

Durumda bir değişiklik yoktu. Sürgüne giden diğer gazeteciler de dönmüştü. Fakat İstiklal Mahkemeleri ve «Takriri Sükun» Kanunu'ndan sonra herkes yılmıştı. Gazeteler havadis veriyor, macera hikayeleri anlatıyor, fakat memleketin kalkınması, devrimin gelişmesiyle ilgili konulara kimse dokunmu-

yordu. Güzelim hürriyetin eli ayağı bağlı. Fikir, söz, düşünce hürriyeti daha menfasından dönmemişti. Ötede beride çıkan dergiler, edebiyat dergileri bir kaç nüsha çıkıp kapatılıyordu. Çarpışan fikir akımları yoktu. Devrimin ideolojisi bile tartışılamıyordu.

Atatürk'ün cumhuriyetçilik, devletçilik, halkçılık, milliyetçilik, devrimcilik, laiklik, prensipleri anayasaya girmişti. Fakat bu prensiplerin kavramını meclisteki gericiler, hattâ Atatürk'ün etrafını saran kadro dahi açık bir şekilde anlamış değildi. Üst yapıda reformlar yapılıyor, fakat köyün kalkınması, köylünün eğitimi, sanayileşme, işçi hakları gibi ana konulara dokunulmuyordu. Atatürk'ün bütün samimi dileklerine rağmen, gericiler bu prensiplerin hayata geçirilmesine engel oluyorlardı. İlerici görünen kadro dahi «devrimler artık bitmiştir» diyorlardı. Milli kurtuluş savaşındaki heyecan sönmüştü.

Devletçilik Atatürk'ün hedef tuttuğu amaçtan ayrılmıştı. Mustafa Kemal devletçilik prensibiyle, Türkiye'yi yabancı sermayenin ekonomik baskısından kurtarmış, ekonomide bağımsızlık sağlamak amacını ileri sürmüştü. Türkiye'yi kendi kaynaklarıyla, emperyalistlere borçlanmadan kalkındırmak istiyordu. Nasıl ki uzun zaman dış memleketlerden borç alınmadı. Fakat devletçilik, gericiler, çıkarcılar elinde «Milli zengin» yetiştirme politikası şeklinde anlaşıldı. Bu politika Türk sermayedarlarıyla azınlık sermayedarlarını korumak hedefini güttü.

Sanayileşme konusunda özel teşebbüsün kuramayacağı sanayii, devletin kurması, aynı zamanda özel sermaye yatırımlarına devletin ortak olması, devletin kredi vermesi kabul edildi. Özel sermaye yatırımları ancak kendisine kâr, gelir sağlayan alanlara yapıldı, sanayileşme gereği gibi gelişmedi. Devlet işletmeleri, zarar veren kuruluşlar haline geldi. Böylece devletçilik prensibi, servet kaynaklarını halk yararına millileştirme amacından uzaklaştı, sermaye-

darların gelişmesine hizmet eden bir nitelik aldı. Gelişme seyrinde ticaret burjuvazisi, yine yabancı sermaye ile işbirliği kurmaya önem verdi. Yavaş yavaş yabancı sermayenin memlekete girmesine sebep oldu. Bu sermaye açıktan açığa giremiyor, kurulan şirketlerde sermaye Türk sermayesi olarak gösteriliyordu. Özellikle, İş Bankası kurulduktan sonra, bu işbirliği daha da arttı. Komprador burjuvazinin temelleri o devirde atıldı. Dış sermayeye komisyonculuk edenlerin villaları, apartımanları yükseliyor, işçi ve köylü arasında sosyal sefalet, emekle sermaye arasındaki zıddiyetler artıyordu. Kurulan millî bankaların, devlet işletmelerinin idare meclislerine Halk Partili kodamanlar, mebuslar yerleşiyordu. İş Kanunu meclis çekmecelerinde uyutuluyor, işçilerin teşkilatlanması, sendika kurma hakları hergün biraz daha daralıyordu. Toprak Kanunu rafa kaldırılmıştı. Köy ise balta girmemiş bir orman... Üretim araçları hâlâ kara saban... Ziraatı makinalaştırma, istihsali artırma, köylüyü topraklandırma konuları ikinci planda geliyordu. Oysa topraksız, az topraklı köylüler bir karış toprak için ormanları yakıyorlar, toprak ağaları, topraklarını birbirinin aleyhine genişletmek için birbirleriyle savaşıyorlardı. Derebeylik artıkları, ağalar hâlâ köylüyü büyük ölçüde sömürüyorlar. Köyde okul az, öğretmen yok...

Sanayileşme de aşağı yukarı bu ölçüde artıyor. Dağınık yerlerde tek tük fabrikalar kuruluyor. Yatırımlar bir plana göre değil, sahibine kâr getiren alanlara akıyor. İşçiler bu fabrikalarda sosyal sigortadan, sağlığı koruyacak şartlardan, emeğin sömürülmesini önleyecek kanunlardan yoksun, esir gibi çalışıyorlar. Tektük yapılan grevlerde, devletin polisi patronları koruyor. İdareciler «Memlekette sınıf kavgası yoktur» diyorlar. İşçinin haklarını savunmasını önlüyorlar. «Sınıfsız toplum» sözü, burjuva sınıfının gelişmesi, işçi sınıfının ezilmesi manasını ifa-

de ediyor. Bu sınıfın gelişmesini, teşkilatlanmasını baskı ile önlüyorlar. Dar gelirli memur, esnaf, zanaatçı büyük bir geçim zorluğu içinde...

İşte «Resimli Ay», ikinci devresine bu şartlar altında girdi.

• Savcılıktan Gelen Davet

«Resimli Ay Limited Şirketi» kurulduktan sonra, «Resimli Ay» ve diğer bazı dergilerle bayiler arasında bir anlaşmazlık çıkmıştı. Bayiler, dergileri satmak için aldıkları bedelin, anlaşmaya aykırı olarak yükseltilmesini istiyor, tehdit olarak dergileri satmıyorlardı. Birkaç dergi sahibi bayilere göndermek üzere bir mektup hazırlamışlar, buna benim de katılmamı istediler. Mektubu ben de imzaladım.

Bu mektup yüzünden bayiler, dergiler aleyhine bir dava açtılar. Bu davada ben «Resimli Ay» ve «Çocuk Ansiklopedisi»nin temsilcisi olarak bulunuyordum. Hakkımızı savunmak için diğer dergi sahipleriyle beraber vekaletnamenin düzenlenmesi için Eminönü Katibi Adilliğine başvurduk. Katibi Adil, iki tanığa lüzum gösterdi. Vekaletnamenin iki nüsha yazılmasını ve birbirimize tanık olmayı teklif ettik.

Ben arkadaşlarla konuşuyordum. Diğer bir arkadaş bana seslendi:

— Sabiha Hanım, Katibi Adil sizin tanıklığınızı kabul etmiyor.

— Neden?

— Kadınlar tanık olamaz, diyor.

Katibi Adile yaklaştım.

— Medeni Kanun bana bu hakkı vermiştir. Ben tanık olabilirim.

Katip ikide bir gözlüklerini değiştiriyor, zatı aliniz, zatı devletiniz, gibi Osmanlı diliyle konuşuyordu:

— Kanunları zatıaliniz benden daha iyi mi bilirsiniz? dedi.

Katibi Adile tanık olmak hakkımı kabul ettiremedim. Büroya telefon ettim dergilerde paketleri bağlayan Mehmed'i çağırdım. Mehmet'in tanıklığı kabul edildi. Vesika imzalandı. Katibi Adile döndüm:

— Bu çocuk, dergide yalnız paketleri bağlar, postaya sevkeder. Kaç yıldır bu dergilerin yazılarını ben yazıyorum, sayfalarını ben bağlıyorum, işlerini ben çeviriyorum. O tanık olabilir de ben olamam mı?

— Olamazsınız, kanun böyle.

Büroya döndükten sonra «Resimli Ay»a «Ben insan değil miyim?» başlıklı bir yazı yazdım. Kadının vatandaşlık hakkını, insanlık hakkını savundum. Kadını tanık olma hakkından yoksun eden kanunların şeriat kanunları olduğunu, medeni kanunun kadına bu hakkı tanıdığını, fakat kanunun yürürlüğe girmediğini belirterek biraz sert bir dille şikayet ettim.

Konu gazetelere düştü. «Cumhuriyet» Gazetesi'nde büyük hukukçulardan Gatfranko, beni savundu. Şeriat kanunlarıyla medeni kanunun kadınlara verdiği haklar üzerine makaleler yayınladı. «Cumhuriyet» Gazetesi benden de bir makale istedi. Yazım «Cumhuriyet»te çıktıktan sonra, savcılıktan bir çağrı geldi.

Savcı beni nezaketle karşıladı. Bu yazının devlet kanunlarına bir saldırı olduğunu, çok nazik bir zamanda yaşadığımızı, Takriri Sükun Kanunu yürürlükte olan bir memlekette böyle ulu orta kanunlara çatılamayacağını söyledi: «Kanunları tenkit etmek, devlet otoritesini sarsmaktır. Ancak müsbet tenkitler yapılabilir,» dedi. Cevap verdim:

— Eğer benim hakkımı aramaklığım, kanunun yürürlüğe girmesini istemekliğim, menfi bir tenkit ise, dergileri kapıyalım, Bâbıâlide soğan, sarımsak satalım. Medeni Kanun'un verdiği bir hakkı mahkemeler nasıl inkar edebilirler?

Savcı:

— Medeni Kanun'da böyle bir madde olduğu ma-

kamımıza bildirilmemiştir, dedi. Sizin hedefiniz kanunları tenkittir. Sizi uyarmak maksadıyla buraya çağırdım. Hakkınızda bir dava açacak değilim. Ancak bundan sonra yazılarınızda dikkatli olmanızı istiyeceğim. Efkarı bulandıracak en küçük tenkide bile göz yumulmayacaktır.

Savcılar, katibi adiller, sorumlu çevreler reformları böyle anlıyorlardı. Adetleri üzre yine baskı ile susturma yolunu tutmuşlardı. Savcıya döndüm:

— «Resimli Ay»da ve «Cumhuriyet»te çıkan bu yazılar, başımdan geçen bir olayı belirtmek, medeni kanunun kadınlara verdiği hakların yürütülmesini istemek için yazılmıştı. Yazının hedefi şudur: Kişi, kanunun verdiği hakkı kullanmasını ve istemesini bilmediği zaman, o hak kağıt üzerinde kalır. Bu yazı, eski şeriat zihniyetinin kafalarda bıraktığı son etkileri de yıkmak için yazılmıştır. Çeşitli itirazlara karşı, kanunun öyle olduğunda ısrar eden katibi adil, kanunu bilmiyor demektir. Beni buraya çağıran savcı, kanunu bilmiyordur demektir. Katibi adiller, savcılar Medeni Kanun'u bilmezlerse, bana bu hakkın verilmesi hiçbir fayda sağlamaz. Bir yanlışı görmek ve göstermek, kaybolmuş bir hakkı istemek, hiçbir zaman kanunlara saldırı değildir.

Savcı dikkatle dinledi. Galiba Medeni Kanununun bu maddesinden habersiz olduğunu anlamıştı. Yumuşadı:

— Ben zaten dava açacak değilim, dedi.

Fakat bu konu gazetelerde incelendikten sonra, Adliye Bakanlığı savcıların, katibi adillerin bir tamimle dikkatlerini çekti. Böylece bu yazı savcılara, katibi adillere kanunu öğretmek suretiyle ödevini yapmış oldu.

- **Kıraat Kitapları**

Zekeriya sürgünden döndükten sonra yükün epey hafiflemişti. Ağır çalışma şartları içinde okuma

imkanını kaybetmiştim. Bu fırsattan faydalanarak, öteden beri tasarladığım bir işi yapmaya karar verdim. Büyük kızım, Sevim'in ilk mektepte okuduğu kıraat kitaplarını gördükçe üzülüyordum. Bu kitapların çoğu, çocuk psikolojisi gözönünde tutulmadan, metotsuz hazırlanmış kitaplardı. Amerika'da bulunduğum sıralarda, çocuk eğitimi ile de ilgilenmiştim. Sevim, öğretmenler okulunun çocuk yuvasına gidiyordu. Orada yürütülen metodun, ilk mekteplerde okutulan kitapların ne şekilde hazırlandığı hakkında incelemeler yapmıştım. «Thorndike metodu» dedikleri bu metotla ilk mekteplerin beş sınıfı için kıraat kitapları hazırladım.

Eğitim Bakanlığı kitapları kabul etti. Mekteplerde okutulmaya başlandı. Öğretmenlerden aldığım mektuplar, bu metodun öğretmenler tarafından beğenildiğini gösteriyordu. Bu iş biraz kafamı dinlendirmeye hizmet etti. Didişmeden, mahkeme koridorlarında dolaşmaktan kurtulmuştum. «Resimli Ay»daki yazarlarımı da ihmal etmiyordum.

Bu sıralarda, «Resimli Ay»ın yazı hayatında büyük değişiklik yapacak bir olay meydana geldi. Büyük şair Nazım Hikmet de aramızda yer aldı.

• **«Resimli Ay»da Nazım Hikmet**

1928 yılı idi. Bir akşam sofrada yemek yiyorduk. Zekeriya,

— Sana bir şiir okuyacağım, dedi. Yeni şairlerden Nazım Hikmet'in bir şiiri.

Ben Nazım Hikmet'i hiç tanımıyordum. Zekeriya şiiri okudu:

«Tirik, trak, tiki tak, makinalaşmak istiyorum.»

Şiiri ilgi ile dinledim. Zekeriya bitirince sordu:

— Nasıl, beğendin mi?

— Hayır, hiç beğenmedim. Makinalaşmak istiyorsa, arkasına bir motör taksın... dedim.

Kulağım, aruz veznine, hece veznine alışmıştı. Serbest nazımla şiiri ilk defa dinliyordum. Yadırgadım.

Ertesi gün büroda Zekeriya'nın masasında yazı yazıyordum. Kapı açıldı, içeriye Vâlâ Nureddin ile beraber uzun boylu, kıvırcık sarı saçlı, mavi gözlü bir adam girdi. Zekeriya tanıttı:

— Nazım Hikmet.

Ben el sıktıktan sonra yerime oturdum. Vâlâ'yı tanıyordum. «Akşam» Gazetesi'nde, ince, kıvrak üslubuyla fıkralar yazardı. Nazım'ın çocukluk arkadaşıymış. Onu büroya getirmezden önce Zekeriya'ya «Resimli Ay»da Nazım'a bir iş verilmesini teklif etmiş. Zekeriya bu teklifi kabul edince Nazım'ı dergiye getirmişti. Ben masada yazıma devam ettim. Bir akşam önce dinlediğim şiirden sonra Nazım'la pek ilgilenmemiştim.

Onlar, masanın karşısındaki koltuklara yerleştiler. Konuşuyorlardı. Bir müddet sonra Zekeriya Nazım'dan bir şiir okumasını rica etti. Nazım kızardı, bozardı, fakat hiç nazlanmadı. «Bahri Hazer» şiirini okumaya başladı. Sanki bir şelaleden su akıyordu. Senfoni gibi sesler alçalıyor, yükseliyor, kelimelerin içinden ateş çıkıyordu. Elimden kalemi bıraktım, müzik dinler gibi şiiri dinledim.

Nazım 1928'de Moskova'dan döndüğü zaman hiç bir tarafta iş bulamamıştı. Vâlâ Nureddin, Nazım'ın sanat değerini Zekeriya'ya anlatmış, dergiye musahhih olarak alınmasını rica etmişti. Nazım «Resimli Ay»a bu işi yapmak üzere geldi. Ona yazı yazdırmak, «Resimli Ay» için tehlikeli olabilirdi.

Nazım'a benim çalıştığım odada masa verildi. O, sabah erkenden geliyor, yazıları okuyor, bazen tercümeler yapıyordu. Çok ciddi çalışırdı. İş zamanında hiç konuşmaz, ancak iş bittikten sonra, günün olayları hakkında düşüncelerini heyecanla anlatır, dergide kullanılmak üzere fikirler verirdi.

Nazım, «Resimli Ay»da çalışmaya başladıktan sonra onun tekniği ile şiir yazan genç şairler onun etrafını sardılar. Nazım'ın beğendiği şiirler de mec-

muada yayınlanıyordu. «Resimli Ay» artık sol yazarların toplandığı hikayelerini yayınladıkları bir dergi olmuştu. Sadri Ertem, Suat Derviş, Sabahaddin Ali ve diğer yazarların hikayeleri dergide yayınlanıyordu. Bu yeni edebiyatçılar toplumun sosyal durumunu, işçilerin, köylülerin, varlıklı sınıfların baskısı altında ezilen fakir halkın dertlerini kuvvetle dile getirdiler. Nazım yeni bir edebiyatın temelini atmakla kalmıyor, aynı zamanda sosyalizm davasına yeni unsurlar kazanmaya çalışıyordu. Bir zamanlar Peyami Safa'yı da kazanmak sevdasına tutulmuştu. Peyami o zamana kadar vasat hikayeler, romanlar yazardı. Nazım'la temasa geçtikten bir müddet sonra, «Dokuzuncu Hariciye Koğuşu» romanını yazdı. Nazım «Resimli Ay»da bu kitabın tenkidini yaparken Peyami'yi övüyor, kendi sanat görüşünü belirtiyordu. Nazım bu romanı realist olduğu için beğendikten sonra şöyle diyordu: «Bütün dünya sanat aleminde dokümanterizm galebe çalmaktadır. Sanat sinemadan tutunuz da şiire kadar, realitenin vesikalarından kompozisyonlar, terkipler ve besteler yapmaya doğru gitmektedir. Bu gerçeklerin mimarisi, bazen öyle müthiş bir mana alıyor ki, onların yanında entrikalı romanlar, kalbin mırıltılarını heceleyen şiirler, zavallı ve gülünç kalıyor. Realizm, fotoğraf realizmi olmamalıdır. Gerçeklerin abidesini yapan ve bunu yapmak için bir sıra tahlil ve terkiplerden mürekkep bir kompozisyon husule getiren diyalektik bir realizm olmalıdır.» (Resimli Ay, Şubat 29, 1930, sayfa 32)

Peyami o zamanlar bir dereceye kadar Nazım'ın etkisi altında idi. Fakat onunla birçok noktalarda beraber değildi. Nazım onu da sosyalizm davasına çekmek için pek uğraştı. Aralarında geçen uzun tartışmalardan sonra Peyami:

— Seninle bir trene bindik, beraber seyahat ediyoruz, ben demokrasi durağına kadar seninle beraberim, ondan sonrası için allaha ısmarladık, dedi.

Fakat Peyami demokrasi durağına varmadan trenden indi, harp yılları içinde Hitler'in arabasına bindi. Faşizmin, ırkcılığın, Hitler'in en büyük savunucusu oldu. Nazım ve benim hakkımda en çirkin yazıları yazan Peyami olmuştur. Daha sonraları eski yazarların Nazım'a yaptıkları hücumlara Peyami de katılmış, onun aleyhinde yazmıştı. Nazım onun bu kaba hücumlarına «Yetim-i Safa» başlıklı hicvi ile cevap vermişti.

Nazım masasında yazıları okurken yüzünü buruşturur, bazen hiddetle kalemi elinden atar, «Böyle saçma sapan fikirlere dergide yer vermek yazık değil mi?» diye üzülürdü. Nazım «Resimli Ay»da çalıştığı günlerde «835 satır», «Portreler», «Taranta Babu» şiir kitaplarını hazırlıyordu.

Bir gün masasında «835 satır» başlıklı eserinin tashihlerini yapıyordu. Bana bu kitaptan bazı şiirler okudu. Ben şiirleri dinledikten sonra.

— Bu kitabı yayınlayamazsın, dedim.

Yüzü kıpkırmızı oldu, sinirlendi.

— Bal gibi yayınlarım. Ne yaparlar? Toplatırlar. Toplanıncaya kadar da satılır, dedi.

— Mahkemeler var, hapis var.

— Su testisi, su yolunda kırılır, dedi.

Nazım öyle bir azimle yola çıkmıştı ki, onu davasını savunmaktan hiçbir engel alıkoyamazdı. Eserleri yayınlandı. Nazım az zamanda edebiyat ve sanat alanında bir yıldız gibi parladı. Hergün yazı odasına gençler doluyor. Nazım'ı bir üstat gibi dinliyor, ondan yeni sanat hakkında dersler alıyorlardı Nazım edebiyatta yeni bir devrin müjdecisi idi. Bu şiirler yalnız şekil bakımından değil, dil, muhteva bakımından da yeni eserlerdi. Nazımın kullandığı dil, en temiz bir türkçe idi. Şiirlerinde halkın dilinde olmayan kelimeleri kullanmazdı. Nesir ve makalelerinde arapça kelimeler kullandığı olurdu. Nazım aruzda, hecede vezin kalıplarını kırmakla kalmadı, şiir tekniğinde,

muhtevasında da bir yenilik yaptı. Konuları toplumun içinden alıyor, buna kendi fikir mekanizmasının, benliğinin damgasını vuruyordu.

Nazım'ın eserleri yayınlandıktan sonra, serbest nazımla şiir yazan yeni yeni şairler edebiyat alanına katıldılar. Kitapçılarda en çok satılan eserler, bu nitelikte olan eserlerdi. Nazım'ın şiirlerinin etkisi yalnız gençler arasında değil, işçiler, ressamlar, sanatkarlar arasında da yayılıyordu.

Nazım sanatkarların meclislerine giriyor, buralarda yapılan sanat tartışmalarında, realist sanatın ilk önderi gibi yer alıyor, düşüncelerini sanat çevrelerine duyuruyordu.

Nazım, «Resimli Ay»da müsahhih olarak kalacak çapta bir adam değildi. Yavaş yavaş dergide kendine layık olan yeri aldı. «İmzasız adam» adıyla şiirler, «Orhan», «Süleyman» imzalarıyla yazılar yazdı.

- **Nazım Hikmet ve Sabahaddin Ali**

Sabahaddin Ali Almanya'dan yeni gelmişti. Bir gün «Resimli Ay»da yayımlanmak üzere bir hikaye getirdi. Nazım'la uzun boylu sanat ve edebiyat üzerine konuştular. Nazım hikayeyi okuduktan sonra:

— Bu çocukta iş var, dedi.

Bundan sonra Sabahaddin'in getirdiği hikayeleri dikkatle okur, Sabahaddin'le tartışırdı. Onun yazılarını romantik buluyor, ona daha realist hikayeler yazmayı öğüt veriyordu. Sabahaddin Ali Almanya'da ilerici edebiyatla temas etmiş, sosyalist eğilimleri olan bir gençti. Fakat kafasında sosyalizm henüz belirli bir şekil almamıştı. Nazım onu yalnız realist sanata değil, sosyalizme de çekmeye çalışıyordu. Sabahaddin'i roman yazmaya teşvik eden Nazım Hikmet oldu. Sabahaddin'in ilk romanı «Kuyucaklı Yusuf» Resimli Ay matbaasında basılıyordu. Nazım hergün makinaların başında eserin basılmasını seyrederdi. İlk nüsha

çıktığı gün sevinçle odaya geldi. Baskıyı hepimize gösterdi, gözlerinde adeta, bu romancıyı ben yarattım, der gibi bir ifade vardı.

Nazım, Sadri Ertem'i bir sanatçı, bir hikayeci olarak pek beğenmezdi. Onun edebiyat bilgisi ve sosyalizm eğilimleri, Nazım'ı kendisine pek dost etmişti. Sadri, Nazım'ın çok etkisi altındaydı. «Resimli Ay»da açtığı «Putları kırıyoruz» tartışmalarında Nazım'a yapılan hücumlara en kuvvetle cevap veren Sadri Ertem olmuştur.

Böylece «Resimli Ay», yeni doğmakta olan bir edebiyatın beşiği olmuştu. 1930 senelerinde Nazım'ın «Bahri Hazer», «Salkım söğüt» şiirleri, The Viva Tonal Kolombiya firması tarafından plağa alındı. Türkiye'de şiir ilk defa plağa alınıyordu. Nazım'ın plağa alınan şiirleri kahvehanelerde, lokantalarda çalınmaya başladı. Hükümet telaşa düşmüştü. Polis hemen kahvehanedeki plakları toplattı. Çalınmasını yasak etti.

Birgün Erenköy'ünde Nazım ve birkaç arkadaş bir kahvehanede oturuyordu. Masalarda tektük insan vardı. Daha çoğu yapı işçileri. Civarda bir yapıda çalışıyorlarmış. Kahveci, Nazım'ın şiir plaklarını gramofona koydu. Az sonra boş duran masaların hepsi doldu. Nazımın gözlerinde ateşler yanıyordu.

— Yirmi beyanname yayınlasam, bu kadar işçiye okutamazdım, dedi.

Arkadaşlardan biri sordu:

— Kolombiya müessesesinden bu plaklar için kaç para aldın?

— Aldığım paranın önemi yok. Acaba ben Kolombiya müessesesine kaç para vermeliyim? Böyle bir propaganda yapabilmek için şiirlerimi bedava vermeye hazırım. Param olsa, üzerine para da veririm.

Sadri Ertem bu münasebetle, «Resimli Ay»ın Ağustos 1930 tarihli nüshasında bu şiirler hakkında şöyle diyordu:

«Bahri Hazer, modern tekniğin bugün için eri-

şebildiği en yukarı zirvedir. Bahri Hazer'de diyalektik materyalizmin şiirleştiğini görüyoruz. Diyalektik materyalizmin şiire girmesini müdafaadan önce, Nazım'ın bu harikulade işi yapmakla bize temin ettiği faydayı söyleyelim.

«Malumdur ki, diyalektik materyalizm muayyen bir «Cihan anlayışı» tarzıdır. Şimdiye kadar diyalektik materyalizmi izah için, idealist diyalektikçi Goethe'nin Faust şiirinden parçalar alıyorlardı. Bugün Türkiye'deki diyalektik materyalistler için, kendisi de bir diyalektik materyalist olan bir şairden, Nazım Hikmet'ten numune almak mümkündür. Mevlana Celaleddin Rumi'nin tasavvufu idealizmden başka bir şey midir? Abdülhak Hamid'in «Makber» ve «Ölü»sünü okudunuz, temel taşı idealist felsefe değil midir? Sembolizmin ve sürrealizmin candan taraftarlarını tanımaya başlamışsınızdır. Onlar da felsefeleri, şiirleri ile beraber Hegel ve Bergson'un felsefesinden mülhemdir. Şu halde diyalektik materyalist bir şairin şiirinde onun felsefi temayülünü görmek kadar tabii ne vardır?

«İdealizmin şiirde yeri var da, diyalektik materyalizmin yeri yok. Bu ne laf? «Salkım söğüt» şiiri de bunu yaptı. «Bahri Hazer», «Salkım söğüt», yüreğinin bütün heyecanı ile tek ve muayyen hedefe doğru giden, dolu dizgin giden, bir kafilenin içinden layettayin birinin, düşmanın kara kurşunu ile yere serilenin haleti ruhiyesidir.

«Nazım, nasıl mesela Berkeley'de felsefenin anahatlarını çizmiş, «Bahri Hazer»de diyalektik materyalizmin eşsiz numunesini vermişse, her şiirinde de bize olduğu gibi görünmüştür. Yoksa bazılarının ters anladığı gibi değil.»

Sadri Ertem'in bu yazısı Nazım'ın tashihinden geçtiği için onun fikirlerini de aksettirmektedir. Nazım yalnız muhtevada değil, şiirde, şekilde de bir devrim yapmıştır. O zamana kadar Türk edebiyatının te-

mel taşı olan aruzun, hece vezninin de kalıplarını kırmış, serbest nazımda şiir yazmıştır. Nazım, serbest nazmın savunmasını diğer bir yazısında kendisi yapmıştır.

O zamanlar bu edebiyat tartışmaları daha çok bizim evde yapılırdı. Şiirler okunur, üzerinde tartışılırdı. Küçük kızım Yıldız, her gece bu şiirleri dinleye dinleye serbest nazımın ahengini kavramış. Hasta olduğu bir gün yataktan kalkmak istiyor, büyük annesi buna izin vermiyor. Yıldız bu üzüntüyle bir şiir yazıyor. Nazım'a bu hikayeyi anlattık. Ve şiiri okuduk. Nazım «Resimli Ay»ın Ekim 1930 tarihli nüshasında serbest nazmın hayata ne kadar uygun olduğunu anlatmak için şu satırları yazmıştır:

«Yıldız yedi yaşındadır. Fırıl fırıl dönen gözleri, çok şeyler düşünmüşe benzeyen geniş, beyaz bir alnı vardır. Yıldız geçenlerde hastalandı. Büyük annesi onu yorganlara sardı. Odadan bir adım bile dışarı çıkmak istemiyor. Halbuki dışarda güneşli, ılık bir hava var. Yıldız dışarı çıkmak, karda, sokak aralarında koşmak ister. İster ama, ninesi bırakmıyor. İşte yalnız ninesi mi, evde kim varsa. İşçi kadından tutunuz da 13 yaşındaki ablası Sevim'e kadar herkes Yıldız'ın başında...

«Yıldız üzülüyor, dışarı çıkmak, durup dinlenmeden koşmak istiyor. Yıldız kızıyor, küçük kafasının içinde alabildiğine uçan bir bisikletin hayali var. Yıldız düşünüyor ve kendisini ziyarete gelen şair Nail V.'ye:

— Ne olur, ben söyliyeyim, siz yazınız, diyor.

Nail V soruyor:

— Ne yazayım Yıldız?

— Şiir yazacaksınız.

— Kimin şiirini?

— Benim şiirimi.

— Vay, sen şiir mi yazıyorsun?

— Evet.

Nail V. gülüyor. Yıldızın şiir yazması, çok tuhaf bir şey olacak.

Yıldız yedi yaşındadır.
— Haydi söyle bakayım. Yazıyorum.
Ve Yıldız Nail V.'ye şiirini imla ettiriyor:

Hastalık
yatakta
bir hasta var.
Bu hasta
İstiyor ki,
bir bisiklete binip
uzaklaşmak.
Eğer, bir bisiklete binip
uzaklaşırsa:
arkasından bağıranlar
çok.
Yedi kişi:
— koşma!
hastasın,
uzaklaşma!
hastasın.
aldıran kim?
ben
kaçıyorum:
yıldırımlar
gibi.
Yıldırım.

«Yedi yaşındaki Yıldız'ın şiiri bitti. Nail V hayrettedir. Nasıl hayret etmesin ki, bu şiir kendisine, yeni şiir tekniğinin bütün incelikleri nazarı itibara alınarak imla edilmiştir. Yıldız satırbaşına, satır ortasına ve satır kuyruğuna ne zaman geçilmesi lazım geldiğini ihtar ederek şiirini imla ettirmişti.

«Hiç şüphesiz ki yedi yaşındaki Yıldız çok istidatlı, çok zeki bir kız çocuğudur. Fakat Yıldız'ın bu bü-

yük zaferinde yeni şiirin de muazzam bir zaferi gizlenir. Yeni şiir tekniği o kadar hayata yakındır ki, o kadar canlı konuşma lisanından alınmıştır ki, yedi yaşındaki Yıldız onu çabucak kavrayıvermiş, ve mükemmel bir şiir numunesi vermiştir.

«Bu neyi gösterir? Bu herşeyden evvel yeni tekniğin, suni, uydurma bir teknik olmadığını... Elbise gibi değil, deri gibi bugünün lisan cevherine sarılmış bulunduğunu isbat eder. Biz, yeni şiir tekniği ile yazı yazanlar, Yıldız'ın nesli bizimledir. Ve onlar bizim başladığımız işi sonuna kadar götüreceklerdir.»

Nazım'ın dediği gibi serbest nazım bugün yeni yetişen nesillere maloldu. Aruz, hece vezni değerini kaybetti. Bugün Türk edebiyatında şekil ve muhteva bakımından en değerli eserleri verenler, Nazım'ın sanatından, düşünüşlerinden, felsefe görüşlerinden ilham alan şairler ve ediplerdir.

Nazım, böylece yalnız Türk edebiyatına değil, «Resimli Ay»a da yeni bir ruh getirdi. Bütün ilerici şairler, edipler «Resimli Ay»da toplandı. Yazılarda memleketin sosyal konuları daha kuvvetle ele alındı.

- **Putları Kırma Savaşı**

Müsahhih Nazım Hikmet, masasında yazıları tashih ediyordu. «Resimli Ay» edipler, yazarlar arasında «Eserlerinizi nasıl yazarsınız?» başlıklı bir anket açmıştı. O, ankete gelen cevapları okuyor, mürettip hatalarını düzeltiyordu. Ben de masamda çalışıyordum. Nazım, Abdülhak Hamid'in, Halit Ziya'nın cevaplarını okuduktan sonra, hiddetle kalemi elinden attı:

— Bunların hangisi milli edip? dedi. Kimi tek konu olarak dış alemi, kimi sadece içinde yaşadığı burjuva çevresinin çürük tiplerini veriyor. Bu memlekette halk yok mu, işçi, köylü yok mu? Efendiler, bu konularla hiç ilgili değillerdir. Gerçekleri görmek istemiyorlar. Bu putları kırmak lazım.

Masalarımız karşı karşıya idi. Hayretle yüzüne baktım.

— Bir sanat eserinin mutlaka milli olması şart mı?

— Değil, değil ama bunlar milli edebiyat yaptıklarını iddia ediyorlar. Sanatkar, içinde yaşadığı toplumun gerçeklerini dile getirmekle, sanatını onun yararına kullanmakla ödevlidir. Burjuva efendiler sadece kendi zevkleri için yazıyorlar.

Nazım «Resimli Ay»da eski ediplere karşı bir mücadele açılmasını istiyordu. Zekeriya da onun bu fikrini benimsedi. «Resimli Ay»da «Putları Kırıyoruz» başlığı altında bir seri yazı yayınladı. Oklar, Abdülhak Hamid'e şair Mehmet Emin'e çevrilmişti. Bu kampanya, Bâbıâli Caddesi'nde bir bomba gibi patladı. Hamdullah Suphi «İkdam» Gazetesi'nde bu yazılara küfürle dolu bir cevap verdi. Eski edipler, Yakup Kadri'ler, Orhan Seyfi'ler bu yazılara karşı yaylım ateşi açtılar. Küfür ediyor, fakat edebi bir tartışmaya yanaşamıyorlardı. Dostları politikacılara jurnaller veriyorlardı:

«Abdülhak Hamid bir dahidir. Bunlar putları değil, milli ediplerimizi, dahilerimizi yıkmak istiyorlar. Bu edebiyat tartışması değil, komünizm propagandasıdır,» diyor. Doğrudan doğruya Nazım'a çatıyorlardı. İlerici yazarlar verdikleri cevaplarda «Bir edebiyat davası küfürle, jurnalle çözülemez. Gücünüze güveniyorsanız, buyurun tartışalım.»

«Akşam» Gazetesi bu konuyla ilgili olarak bir anket açtı. Bu ankete gelen cevaplar, eski ediplerin, toplumun ihtiyaçlarını belirtemediğini ortaya koydu. Üstad geçinen eski putlar bu tarafsız kimselerin verdiği hükümlere daha çok kızdılar. Tezvirlere başladılar. Makaleler birbirini kovaladı. Üstadların sinirleri bozulmuştu. Yakup Kadri Bey verdiği çok sinirli cevapta şöyle diyordu:

«Gençler, bir tereddüt (Dejenerans) içindedirler. Bunlar harp yıllarında samanla karışık hamur yedi-

ler.» Yakup Kadri yeni şairleri, yeni nesli, açlık yüzünden dejenere olmuş bir nesil olarak gösteriyordu. Bu iddiaya, Vâlâ Nureddin, Peyami Safa (Peyami o zamanlar sol cephede görünüyordu), Halit Fahri, Sadri Ertem cevap verdiler.

Putları kırma savaşını desteklediler. Şaman ekmeği yiyen gençlerin, saman ekmeğiyle karnını doyuran halkın ıstırabını neden duymadıklarını, bu ıstırabı neden dile getirmediklerini sordular. Sadri Ertem «Resimli Ay»ın Ağustos 1929 tarihli nüshasında verdiği cevapta şöyle diyordu:

«Abdülhak Hamid'in dahiliği, Mehmet Emin'in milli şairliği savunulacaksa, yazsınlar çizsinler, birinin dahi, ötekinin milli şair olduğunu delilleriyle isbat etsinler. Evvelki neslin elleri kalem tutamayacak bir hale geldi galiba... Yapılan yayım meydanda. Ne istiyorlar? Neden dahileri, milli şairleri biz cahillere anlatmak lütfunda bulunmuyorlar da, sadece kalemleri ile burunlarını karıştırıyorlar.»

Sadri Ertem, eski nesil ediplerinin davalarını savunmada gösterdikleri aczi bir örnekle belirtiyordu:

«Bu tartışmalar sırasında yalnız Orhan Seyfi Bey, Mehmet Emin Bey'i savundu. Bakınız ne savunma!...

Tarafsız düşünülürse, şu kuru milli şair unvanı, zavallı Emin Bey'in şimdiye kadar halka avaz avaz bağırarak şiirlerini okumak için sarfettiği nefese bile değmez. Mehmet Emin Bey edebi ihtiraslardan hiçbirini kalbinde taşımıyor. Türedi muharrirler gibi eserlerinden yüksek bir yazı ücreti istemiyor. Ne şimdiki dahiler gibi sanata anlaşılmaz bir yenilik getirdiğini iddia ediyor, ne de övünüyor. Aksine o, gayet mütevazi, gayet kanaatkar bir tarzda bedava yazıyor, bedava okuyor, bedava neşrediyor. Hattâ eserlerinin basılması ücretini bile cebinden veriyor.»

Sadri Ertem bu gülünç savunmayı şöyle değerlendiriyor:

«Bu müdafaa, dünkü neslin gerçekten zavallılı-

ğına bir örnekten başka bir şey değildir. Bize Hamid'i, Mehmet Emin'i anlatsınlar. Rüfai dervişleri gibi dönmekten Hamid'e dahi, Mehmet Emin'e milli şair demedi diye göğsünü bağrını açıp ağlamaktan ne çıkar. Bağırıp çağıranlar, bir edebiyat iddiasını gürültüyle yoketmek istiyorlar. Nitekim bir taraftan küfürler halat halat savrulurken, Yakup Kadri Bey'e sorulan sorular cevapsız kaldı. Yakup Kadri Bey'e,

— Yeni lisanı biz yaptık, diyorsunuz, oysa sizin o devirde yeni lisan aleyhine yazılmış yazılarınız var, ne dersiniz? dedik. Bu soruyu soranlar şu cevabı aldılar:

— Sokak itleri...

Halbuki Yakup Kadri Bey «Rübap»ta çıkan bir makalesinde aynen şöyle diyordu: «Yeni satıyorlar. Kaça? Nasıl bilmiyorum. Fakat satıyorlar. Gidiniz, koşunuz, Selanik'te «Yeni Fikir», «Yeni Hayat», «Genç Kalemler», «Yeni lisan» satılıyor. Efendiler gülmeyiniz, göreceksiniz ki, halk bu yeniliği kabul edecektir. Zira halk denilen meçhul kuvvet, her zaman, her yerde hamakatın aşığı, hamakatın savunucusudur. Bize ulaşan tahassüs ve tefekkür değişsin, diyorlar. Biz Osmanlıyız. Ve bu Osmanlı lisanıdır. İstiyorlar ki, biz çağatay olalım ve çağatayca söyleyelim. Hayır, hayır bu tabii olmayacaktır, hayır... Zavallı yenilik... Zavallı bayramlık elbiselere benzeyen yenilik...»

Yakup Kadri Selanik'te yeni lisan, halka doğru akımların yürütüldüğü bir devirde bu satırları yazmıştı. Şimdi Nazım Hikmet'in ve sol yazarların açtığı bu edebiyat tartışmasında da yine yeniliğe karşı bir durum almıştı. Sadri, Yakup Kadri'nin bu tutucu görüşüne karşı eski düşüncelerini belirttikten sonra yazısına şöyle devam ediyor:

«Yakup Kadri Bey, sorduğumuz sorulara cevap vermiyor. Bu soruları, sanki cumhuriyete, yeni rejime karşı yapılmış bir irtica hücumu şeklinde göster-

mek için binbir çare arıyor. İşleri gürültüye getirmek isteyen bu efendilere diyoruz ki, biz edebiyattan bahsettik, bazı gürültüler oldu, küfürler savruldu, biz belirli fikir söyledik. Şimdi tekrar edebiyat bahsine dönebiliriz.»

Eski nesil edipleri, bu tartışmada yenildiklerini anlayınca, başka yollara başvurdular. Başta Hamdullah Suphi, Türk Ocağı'nda kışkırttığı bazı gençlere, «Resimli Ay» idarehanesinin önünde bir gösteri yaptırttı. Gençler, «Resimli Ay» binasının önünde bağırıp çağırdıktan sonra, içeri girdiler. Ezberleme bir heyecanları vardı. Yazıları yazıların eski nesil yazarlarına bir hakaret, bir saygısızlık olduğunu söylediler. Hepsi birden konuşuyorlardı.

Yazı odasında Nazım Hikmet, Zekeriya, ben vardım. Nazım heyecanlanmıştı. Zekeriya hemen masasından kalktı, gençlere oturmalarını tavsiye etti:

— Sizler okumuş gençlersiniz... Okumuş adamlar birbirleriyle küfür dili ile, bağırıp çağırmakla konuşmazlar. Biz gençlerin edebiyat tartışmalarına, fikir tartışmalarına ilgi göstermelerinden memnun oluruz. Ancak, gençlerin tartışılan konuyu iyice inceledikten, bir inanca vardıktan sonra, savunacakları tarafı seçmeleri gerekir. İki akım çarpışıyor. Bu bir edebiyat kavgası olduğu kadar, eski fikirler, eski biçimlerle yeni fikirlerin bir tartışmasıdır. Biz gençleri ileri sırada görmek isteriz. Başkalarının kışkırtmalarıyla, bilmedikleri konularda papağan gibi konuşmak, gençliğe yaraşmaz.

Gençler oturdular. Ortalık sakinleşti. Nazım, yapılan tartışmanın bir edebiyat tartışması olduğunu, her değişen devirde, edebiyatın da yeni nitelikler kazandığını anlattı. Gençler, Nazım'ın sözlerini büyük bir ilgiyle, hattâ üzülerek dinlediler. Ve sükunetle matbaadan ayrıldılar.

«Resimli Ay» bu olaydan sonra Ağustos 1929 sayılı nüshasında gençlere bir çağrı yayınladı. Bu çağrıda ezcümle şöyle deniliyordu:

«Resimli Ay» sayfalarını, sadece edebi münakaşaya açmıştı. Buna komünizm süsü verenler, çok çirkin bir demagoji yapıyorlar, bu doğrudan doğruya eski ile yeninin bir mücadelesidir. Abdülhak Hamid dahi değil. Mehmet Emin milli şair değil demekle komünizm arasında ne münasebet vardır? Neşriyatımıza komünizm süsü vererek, bir kısım gençliği harekete getirmek, sahipleri için bir zaaf eseridir. Açık müdafaa edilecek fikirlerin, kalkana ihtiyacı yoktur.

«Neden meseleye siyasi şekil vererek, komünizm süsü vererek bu kalkan altında müdafaaya geçiyorlar? Eğer bu iddialar yanlışsa, isbat etsinler. Demokrasi içerisinde her fikir savunulur ve tartışılır. Gösteri ve gürültü ile fikirleri boğmak, yirminci asır gençliği için çok geri bir harekettir. İlerleme merhalesinde putları kıran, yeni fikirleri, yeni akımları yürüten gençliktir.

«Tartışmada yıkılacaklarını hissederek, kalplerindeki korkuyla gençlerin kanatları altına sığınarak, ortalığı telaşa verenler, hem gençliği, hem genel efkarı aldatmak istiyorlar. Ortada komünizm meselesi yoktur. Eski ve yeni mücadelesi vardır.»

Çok geçmeden gençler hakikati anladılar. Bizi protestoya gelen gençler, aldatıldıklarını anlayınca, kendilerini şahsi hırslarına alet etmek istiyenlerin aleyhine döndüler. «Resimli Ay»a gönderdikleri mektupta özür dilediler.

Hamdullah Suphi Bey'in, Yakup Kadri'nin, Nazım'a ve «Resimli Ay»a yaptığı çirkin hücumlar, basında, halk arasında da nefretle karşılandı. Hamdullah, birçok suçlamalarla karşılaştı. Ve nihayet susmaya mecbur oldu. Bütün bu tartışmalarda Yakup Kadri'yi savunan iki gazete çıktı. Biri Amerikan misyonerlerinin yayınlamakta olduğu dergi, ötekisi basın hayatında dalkavukluğu ile tanınmış Acem Naci'nin gazetesi.

Nazım bu tartışmadan sonradır ki, Yakup Kadri

hakkında yazdığı «Karamaça Bey» ve Hamdullah Suphi üzerine yazdığı «Sen zilli bir bebeksin» adlı hicivlerini yayınladı. Abdülhak Hamid bu tartışmalardan, kendisine yapılan hücumlardan sonra, bir akşam Nazım'ı yemeğe davet etti. Derginin yazı işleri odasında oturuyorduk. Nazım davet mektubunu alınca, önce düşündü, sonra,

— Atatürk'ün davetini reddettim. Ama, bir şairin davetini reddedemem, dedi.

Ertesi gün intibalarını sorduk.

— Burjuva. Ama büyük şair, dedi. Beni karısı Lüsyen Hanım'la kapıdan karşıladı. Hamid uzun boylu olduğu için, redingotla adeta bir İngiliz lordunu benziyordu. Hele gözlerindeki monoklu, ha düştü, ha düşecek diye ödüm patlıyordu. Beni mükellef bir salona götürdüler. Avizeler, 14. Lüi stili bir salon takımı. Kendimi bir sarayda sanıyordum. Bir sofra! Bir sofra!... Londradan getirtilmiş İskoç viskileri, çeşitli içkiler... Masanın bir ucundan öbür ucuna kadar çeşitli mezeler... Abdülhak Hamid'in bir de misafiri vardı. Dört kişi sofraya oturduk. Ben sofrada mahcup bir çocuk gibiydim.

«Abdülhak Hamid bir sanat bahsi açtı. Sanat tarihini, çeşitli edebiyat mekteplerini, şiirde, edebiyatta, tiyatroda meydana gelen değişmeleri, öyle bir anlattı ki, karşısında cehlimi duydum. Fakat ben de ona, onun bilmediklerini, realist sanatı anlattım. Büyük bir ilgiyle dinledi.

Putları kırmakta haklısınız, dedi. Biz de edebiyat hayatına atıldığımız zaman aynı şeyi yaptık. Divan edebiyatını yıktık, tanzimat edebiyatını getirdik. Türk edebiyatında yeni hamleler yaptık. Biz onları yıktık, siz de bizi yıkacaksınız.

Abdülhak Hamid'in toleransına hayran oldum. Oysa ben, çetin tartışmalar yapacağız sanmıştım.»

- **Misyonerlere Karşı Savaş**

İstanbul'da Amerikan Kız Koleji'nde, Bursa'da, İzmir'de Amerikan kolejlerinde bazı Türk kızlarının, misyonerler tarafından hristiyan yapıldığı haberini gazeteler yayınladılar. Halk bu haberleri hiddetle karşılamıştı. «Resimli Ay» bu vesileyle misyonerlere karşı bir kampanya açtı. Dergide seri makaleler çıktı.

Misyonerler Türkiye'ye kültür ve uygarlık getirmek iddiasıyla gelmişlerdi. Daha Abdülhamid devrinde Türkiye'ye gelen bu misyonerler, Amerikan kapitalistlerinin bu işe ayırdığı paradan faydalanarak, İstanbul'da Robert Koleji, Kız Koleji ve diğer şehirlerde Amerikan kolejlerini açmışlardı. Bunlar halka şirin görünmek için, bir taraftan hastaneler, mektepler açıyor, öte yandan kendi din propagandalarını, ideolojilerini yayıyorlardı. Bunlar açtıkları mektep lerde, Türkleri hristiyanlaştırmaya, Amerikalılaştırmaya çalışıyorlardı. Amerikanın yüksek bir uygarlığa sahip olduğu propagandasını yapıyor, Türkiye'nin geri bir ülke olduğu telkinleriyle, öğrencilerde aşağılık duygusunu geliştiriyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu zamanında olduğu gibi, Cumhuriyet devrinde de Ermenileri Türklere karşı kışkırtıyor, halk arasına din ve milliyet kinlerini aşılıyorlardı. Asıl hedefleri, Türkiye içindeki azınlık unsurlarını Türk devletine, halkına karşı kışkırtmak, cumhuriyeti zayıflatmak, yabancı sermayenin gelişine yol açmaktı. Misyonerler, Asya'ya, Afrika'ya, özellikle Çin'e bir kurtarıcı iddiasıyla girmişler, bu bölgeleri Amerikan sermayesinin bir sürüm pazarı haline getirme işine yardım etmişlerdi. Her geri bölgeye, sermayenin öncüleri olarak bu misyonerler gönderilirdi. Türkiye'de de amaçları, bu azınlıklara bağımsızlık vaadiyle bunları Türk halkına karşı kışkırtmak, Amerikan kapitalistlerine öncülük etmekti.

Misyonerlerin Türkiye'deki çalışmaları çok es-

ki tarihlere dayanır. Bir zamanlar Türkiye'de patrikhanenin, ortodoksların koruyucusu Çarlık Rusyası idi. Çarlar, bu konu ile ilgilerini, Osmanlı İmparatorluğu ile imzaladıkları anlaşmalarda belirtmişlerdi. Rusya'da Çarlığın yıkılması, komünist rejiminin kurulması, Türkiye'de saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet rejiminin kurulması, patrikhanenin nüfuzunu azaltmış, azınlıkları kışkırtma politikasını yürütmelerine setler çekmişti. Fakat Yedi Oktobr Sovyet Devrimi'nden sonra, Türkiye'de Çarlık Rusyası'ndan boşalan yeri Amerika daha kuvvetle işgal etti. Azınlıkların koruyucusu rolü ile ortaya çıktı.

Amerika, Birinci Dünya Harbi'nin sonunda, Türkkiye emperyalist devletlerin işgali altında olduğu günlerde, Türkiye'yi mandası altına almak politikasını açığa vurmuştu.

Bu devirde Halide Edip'lerin, Ahmet Emin Yalman'ların ve diğerlerinin bu mandacılık politikasını yürüttükleri, herkesin bildiği bir şeydir. Amerika, Türkiye'de bir nüfuz bölgesi kurmakla, üç kuşu birden vurmak istiyordu. Birinci amacı, bir taraftan Türkiye'yi bir nüfuz bölgesi haline getirmek, Türkiye'yi Sovyetler'e karşı bir atlama tahtası yapmak, diğer taraftan mandası altında bulunan Türkiye'den Orta Doğu'ya yaklaşmak, Irak'ın Musul petrollerini, İran petrollerini kontrolü altına almak, üçüncüsü de İngiliz petrol kumpanyalarını bu bölgelerden uzaklaştırmak idi.

İstanbul'da kurulan İncil Cemiyeti, incili Türkçe'ye çevirtiyor, gençlere, halka bedava dağıtıyordu. Bu cemiyetin uzun boylu, incecik, redingotlu bir başkanı vardı. Bu bir protestan papazı idi. Misyonerlere karşı açılan bu kampanyadan sonra bir gün «Resimli Ay»a gelmiş, beni aramıştı. Elinde bastonuyla içeri girdiği zaman ben odada yalnızdım. Kendisini tanıttı (adını unuttum). Misyonerlere karşı bu kampanyayı neden açtığımızı sordu. Ben daha cevap vermeden,

misyonerlerin bu memlekete hristiyanlığı yaymak emeliyle gelmediklerini, kültür bakımından geri kalmış Türkiye'ye kültür getirmek, halka faydalı olmak emeliyle geldiklerini söyledi.

Dinledim ve kendisine sordum:

— Türkiye'ye kültür, incil ile mi getirilir? Eğer bir halkın kültürü din kitaplarıyla yükseltilirse, Kuran ne güne duruyor? Biz laik bir memleketiz. Herkesin din inançlarına saygı duyarız. Ama, mistik bir edebiyatla halkın uyutulmasına karşıyız. Hele bunun arkasında politik amaçlar olursa...

İncil Cemiyeti'nin başkanı, sözümü kesti:

— Siz Amerika'da okudunuz. Protestan kiliselerinin, halkın kültürünü yükseltmek için nasıl çalıştıklarını bilirsiniz. Kilise, eski niteliğini kaybetmiş, bir kültür kuruluşu, halkın dertlerine cevap veren sosyal bir kuruluş olmuştur. Biz buradaki çalışmalarımızla da aynı amacı güdüyoruz.

— Evet, dedim. Kilisenin Amerika'da güttüğü amaç başka, geri memleketlerde güttüğü amaç başkadır. Amerika'da, tekelci kapitalistlerin politikasını güder, onlar yararına çalışır. İşçilere fukaralık ile zenginliğin allahın emri olduğunu, bugünkü durumlarına tevekkülle boyun eğmelerini telkin eder. Orada zencileri protestan yapmaya çalışır, din yoluyla bu emekçilerin, tekeller tarafından sömürülmesini kolaylaştırır. Zencilere karşı yürütülen ırk düşmanlığına hiç sesini çıkarmaz. Dünyanın her tarafından gelen muhacirleri çeşitli yardım şekilleriyle Amerikalılaştırmaya, kilisenin ve tekellerin emirlerine boyun eğen köleler, yapmaya çalışır. Burada ise, azınlıklarla Türklerin arasını açmaya, Amerikan nüfuzunun bu ülkede kuvvetlenmesine hizmet eder.

İncil Cemiyeti'nin başkanı sözlerimi gülümseyerek dinledi:

— Bunlar, sizin sübjektif iddialarınız. Gerçek böyle değildir, dedi.

— Bunlar benim sübjektif iddialarım değildir. Size kendi başımdan geçen bir olayı anlatayım. Ben küçük kızım Yıldız'ı, Amerika'da bir işçi hastanesinde dünyaya getirmiştim. Doğum anında odada yalnızdım. Yüksek ayaklı bir yatağın üstünde son sancılarımı alıyordum. Odadan bir hastabakıcı geçti. Kendisinden, kuvvet almak için elini vermesini rica ettim. Bayan, yatağın kenarına asılan cetvele baktı: Siz Türksünüz, müslümansınız, size elimi veremem dedi. Halklar arasına bu din kinlerini milliyet kinlerini sokan sizsiniz. Ben kendi hesabıma, her milletin bağımsızlık haklarına kavuşması taraflısıyım. Amma, emperyalistler hesabına halkların birbirlerine karşı kışkırtılmasına, halklar arasına kinler sokulmasına karşıyım.

Başkan, bir misyoner sabrıyla sözlerimi dinledi. Bu soruların hiçbirine cevap vermedi:

— Size bugüne kadar Türkiye'de çıkardığımız kitapları, risaleleri göndereceğim. Nasıl hata ettiğinizi anlayacaksınız. Çok teessüf ederim, dedi. Ve yine misyoner ikiyüzlülüğü ile elimi sıktı, ayrıldık.

Bundan sonra misyonerlerin çıkardığı dergide «Resimli Ay»a karşı hücuma geçtiler. «Resimli Ay» aynı yıl içinde açtığı kampanya yüzünden ateşe tutulmuştu. Bunların birisi eski yazarlardan, ikincisi misyonerler tarafından.

• İşçi Haklarının Savunulması

İş Kanunu hâlâ meclisten çıkmamıştı. Bütün baskılara rağmen bazı yerlerde grevler meydana geliyor, baskı tedbirleriyle önleniyordu. İşçi ile patron arasında sözlü anlaşmalar yoktu. İş Kanunu'nda kabul edilen sosyal sigorta, kanun çıkmadığı için yürürlüğe girmiyordu. Eski iş kanunu yürürlükte idi. Bu kanuna göre, iş saati sekiz saat kabul edildiği halde, birçok yerlerde işçiler 10-11 saat çalıştırılıyorlardı.

Kadın işçiler gebelik zamanında da çalışıyorlardı. Kanunda çocukların ağır işlerde çalıştırılamayacağına dair kayıtlar yoktu. Kapitalizm memlekette gelişmemişti. Kurulan hafif sanayide, küçük işletmelerde çalışan işçiler her türlü devlet koruyuculuğundan yoksundu. Bu yüzden, işçi sınıfı teşkilatlanamıyor, hayat seviyesi günden güne düşüyordu. İdareci çevreler, basın, bu konu ile hiç ilgili değillerdi. Bu konuyu ele alan sol dergiler, ancak bir iki nüsha çıkabiliyor, ya parasızlıktan veya hükümet tarafından kapatılıyordu.

Bu sıralarda, Ankara basın işçileri, Samsun ve İstanbul tütün işçileri greve kalktılar. Bu grev kitlevi bir nitelikte idi. «Resimli Ay»da bu konuyu ele almayı kararlaştırdık. «Görüyoruz ve duyuyoruz» başlığı altında bir sayfa açtık. Sayfanın mizanpajını Nazım hazırladı. Sayfanın ortasına iki göz, iki tarafına iki kulak resmi koydu. Her nüshada işçilerin grev hareketi belirtildiği gibi, diğer konular da ele alındı. Yazı başlıkları şöyleydi: «Görüyoruz, hastanelerden parasız diye kovulan işçiler olduğunu, duyuyoruz, polis karakollarında ağızlarından kan gelinceye kadar dövülen işçiler olduğunu», «Görüyoruz, annesi işte çalışan çocukların ateşte yandıklarını, duyuyoruz, işsiz sayısının arttığını», «Görüyoruz öğle sıcağında sokaklarda yatan işçileri, duyuyoruz küçük çocukların madenlerde çalıştırıldığını.» Bunun gibi hayatın içindeki olayları alıyor, bu konularla ilgili yazılar yazıyordum.

Bu sayfa öyle bir başarı sağladı ki, hergün masamın üzerine işçilerin, aydınların, halkın, gönderdiği mektuplar doluyordu. Bunlara ayrıca cevaplar yazıyorduk. Bu mektupları okumak, cevap yazmak, Nazım'ın en çok hoşlandığı işti. Mektupları görünce elinde ne iş varsa, bırakır, bunları büyük bir ilgiyle okur, pek çok kereler cevapları kendisi yazardı. Bunun gibi köylü konularına da dergide önem veri-

yorduk. Köylü aydınlar bu yazılarla ilgileniyor, dergiye yazılar gönderiyorlardı. Böylece «Resimli Ay», işçinin, köylünün, halkın dertlerini dile getiren, onların haklarını savunan tam bir halk dergisi olmuştu.

• **Köyümde Neler Gördüm**

Bir gün büroda Nazım'la masalarımızda çalışıyorduk. İçeriye uzun boylu, zayıf bir genç girdi. Elindeki yazıyı masamın üzerine bıraktı:

— Size bir yazı getirdim, dedi. Köyümden geliyorum. Bu yazıda gördüklerimi anlatıyorum.

Benimle konuşuyor, fakat hayran hayran Nazım'a bakıyordu.

Nazım hemen yerinden fırladı:

— Sen kimsin, oğlum?

— Ben Emin Türk. İstanbul Öğretmen Okulu'nu bitirmiş bir köylü çocuğuyum. Köyümden geliyorum. Dergiye «Köyümde neler gördüm?» başlıklı bir yazı getirdim.

Nazım daha yazıyı okumamıştı. Heyecanlandı:

— Aman, evladım, sen bize devamlı yaz, dedi.

Onun için köylü aydınları kazanmak, çevresindeki aydınları kazanmaktan çok daha önemli idi. Emin Türk'e birçok sorular sordu. Verdiği cevaplardan çok memnun olmuştu.

— Bu çocukta iş var dedi.

Yazıyı Ocak 1930 tarihli nüshada yayınladık. Aynı nüshada benim de bir Amerikan Psikoloji dergisinden tercüme ettiğim bir yazım çıkmıştı. Yazı «Liderin Psikolojisi» başlığını taşıyordu. Nazım bu yazıyı tashih ederken Vâlâ Nureddin de yanında idi. Ben masamda çalışıyordum. İkisi beraber yanıma geldiler. Nazım,

— Bu yazı çok iyi bir yazı, dedi. Ama bunun başlığını değiştirelim.

Vâlâ hemen tamamladı:

— Bunun başlığını «Savulun geliyorum» yapalım, dedi. Liderin psikolojisini dile getiren tam kelime...

— Pekala... «Savulun geliyorum» olsun, dedim.

Yazıyı bu başlıkla yayınladık.

Az bir zaman sonra sorgu hakimliğinden bir çağrı geldi. Savcı, Emin Türk'ün «Köyümde neler gördüm» başlıklı yazısı ve benim «Savulun geliyorum» başlıklı yazım için dava açmıştı. Derginin mesul müdürü olan Behçet Bey de sanık olarak davaya sokulmuştu. Ağır ceza mahkemesine Emin Türk ve Behçet Bey'ler tutuklu olarak, ben serbest olarak sevkedilmiştik. Behçet Bey yaşlı, eski bir basın üyesiydi. Bâbıâli'nin çok tanıdığı bir insan. Emin Türk'le onun elleri kelepçeli olarak mahkemeye gönderilmesi basında büyük bir ilgiyle karşılandı. Cinayet mahkemesine gidecek kadar büyük ne suç işlemiştik?

«Resimli Ay»ın yazı odası yazarlarla doldu. Makaleleri ayrı ayrı tekrar okuduk. Herkes Emin Türk'ün yazısını daha tehlikeli buluyor, benimki tercüme olduğu için pek tehlikeli görmüyorlardı. Kovuşturmayı çok yakın bir güne koymuşlardı. Arkadaşlar tutuklu oldukları için kovuşturmanın yakına alınmasına memnunduk. Avukatlar bizim gibi düşünmüyor, «Köyümde neler gördüm» yazısından ziyade, benim yazıma önem veriyorlardı. Avukatların haklı olduğunu mahkeme safhaları meydana çıkardı.

• «Resimli Ay» Mahkemede

Dava, savcının isteği üzerine açılmıştı. Emin Türk'le Behçet Bey tutuklu oldukları için jandarmalarla beraber sorgu hakimliğine getirildiler. Sorgu hakimi her zaman olduğu gibi bu yazıları ne maksatla yazdığımızı sordu. Önce beni sorguya çekmişti. Bu yazının bir Amerikan dergisinden tercüme edildiğini, ilmi bir yazı olduğunu, ilmi yazıların hiçbir maksat

gütmediğini anlattım. Çünkü bu yazı, kitleye veya herhangi bir insan topluluğu içinde önder rolünü oynayan liderlerin ne yolda hareket etmeleri gerektiğini anlatıyordu. Bundan sonra Emin Türk'ün soruşturması yapıldı. O da, köylü bir öğretmen olduğunu, köyüne yaptığı son bir gezide halkın hastalıktan kırıldığını gördüğünü, yazıda bunu belirttiğini anlattı. Maksadının ilgili makamların dikkatini köy problemlerine çekmek olduğunu söyledi.

Sorgu hakimi bir kararla bizi ağır ceza mahkemesine sevketti.

Bu karar üzerine 1 Şubat 1930'da ağır ceza mahkemesinde birinci yargılamamız yapıldı. Emin Türk ve Behçet Bey'ler yine jandarmaların arasında getirildiler. Üçümüz de etrafı parmaklıklarla çevrili, sanıkların oturtulduğu sandalyelere yerleştik. Jandarmalar baş ucumuzda nöbet bekliyorlardı. Basın hayatımızda bir fikir yazısı yüzünden bir kadının mahkemeye düşmesi ilk olay olduğu için halk arasında, basında ilgi uyandırmıştı. Mahkeme salonu büyüktü. Her tarafta çeşitli halk tabakalarına mensup kimseler, gençler, gazeteciler yeralmıştı.

Önce sorgu hakiminin kararı okundu. Sanıkların kimlikleri soruşturuldu. Sorgular bittikten sonra yargıç beni ayağa kaldırttı. Aramızda şöyle bir konuşma geçti.

Başkan — «Savulun geliyorum» makalesini ne maksatla yazdınız?.

Cevap — İlmi bir makalede hiçbir özel maksat aranmaz. Kaldı ki, bu yazı Amerika'da çıkan bir psikoloji dergisinden tercüme edilmiştir. Yazıyı yazan, liderin psikolojisini tahlil etmiştir. Yazar liderin tarifini yapıyor, bir toplumun bir partinin, bir sendikanın, her hangi bir cemiyetin başında olan, önderlik yapan, yol gösteren kimseler liderlerdir, diyor. Bu yazı bu gibi mevkilerde bulunan kimselere, gençlere liderliğin ne demek olduğunu, başında bulunacakları

kitleyi nasıl inceleyeceklerini, nasıl idare edeceklerini, liderin ne gibi niteliklere sahip olması gerektiğini anlatıyor. Zaten «Resimli Ay» her nüshasında bu psikoloji dergisinden gençlere enerji, ve azim verecek, iradesini terbiye edecek makaleler tercüme etmektedir. Son gelen nüshalardan birinde «Liderin psikolojisi» başlıklı bir yazı vardı. Bu yazının gençlere faydalı olacağını düşünerek tercüme ettim. «Savulun geliyorum» kelimesi, liderin psikolojisini daha iyi belirttiği için, başlığı değiştirdim.

Savcı — «Savulun geliyorum» yazısının başında «Halen memnun olmak, aza kanmak, tevekkül, ilerlemeyi durduran amildir» deniyor. Doğudaki tevekkülden söz açılıyor. Bu doğu kelimesine biz de dahil miyiz? Sanıktan sorulmasını rica ediyorum.

Cevap — Doğunun hududu coğrafyaca tesbit edilmiştir. Savcı bunu haritada, coğrafya kitaplarında bulabilir. Haritanın doğu kısmında yaşayan birçok milletler şüphesiz vardır.

Savcı — Halden memnun olmayan kitle bizde de var mıdır?

Cevap — Beş kıta üzerinde yaşayan her toplumda, kadere boyun eğen, yenilikten, değişmelerden korkan, geleneklere bağlı, «nemelazımcı» bir zümre vardır. Bizde de vardır. Bu hayattan yılmış kitlelerin önüne geçen, bunları yüksek bir irade ile yeni yola çeken liderler de vardır. Bu yazı, Amerika'da yazıldığı zaman nasıl tek bir milleti kasdetmemişse, Türkçeye çevrildiği zaman da Türk milletini kasdetmemiştir. İlmi yazılar, objektif nitelikte yazılır. Bu yazı ne zaman ile, ne mekan ile, ne de hiçbir ırk ve millet kaydı ile bağlıdır.

Savcı ile aramızda geçen bu konuşmadan sonra, baş yargıç konuştu.

Başkan — Bu yazıdan savcının düşündüğü gibi bir mana çıkarılabileceğini hiç düşünmediniz mi?

Cevap — Hayır, yazıyı yazarken kendimi Abdül-

hamit devrinde farzetmedim. O devirde «Yıldız» dersem, bunun manası Abdülhamid'in oturduğu Yıldız Köşkü'dür. Sen yıldız demekle Abdülhamid'i kasdettin, derlermiş. Ben kendimi böyle bir devirde saymadım. Savcı bey diktatörlük yapan bir liderle Cumhurreisi arasında ne ilgi buluyor ki, bu yazının imayoluyla ona atfedildiğini iddia ediyor?

Benim soruşturmam bittikten sonra başkan, Emin Türk'ü ayağa kaldırdı. Ona da köylünün durumunu böyle sert bir dille yazmaktan maksadının ne olduğunu sordu.

Emin Türk — Ben, yazdığım yazıda çeşitli sınıfları birbiri aleyhine kışkırtmak, sınıflar arasına kin sokmakla suçlandırılıyorum. Ben bir köylüyüm. Çocukluğumu, gençliğimin ilk yıllarını köyümde geçirdim. Tahsilimi de memleketin en iyi mekteplerinden biri olan muallim mektebinde bitirdim. Benim amacım, memleketimin yükselmesinden başka bir şey değildir. Eğer köyümde gördüğüm faciaları yazmışsam, bu noksanların köylerde düzeltilmesi içindir.

Başkan — Sorgu hakiminin edindiği kanaate göre, bu yazdıklarınız hayal mahsulüdür. Siz bu yazıyı sadece köylüleri kışkırtmak için yazdınız, diyor. Ne dersiniz?

Emin Türk — Ben bu yazıyı hayalimden çıkarmadım. Köyümde gördüklerimi yazdım. Bunu isbata da hazırım.

Soruşturmalar bittikten sonra avukat İrfan Emin Bey ayağa kalktı. «Savulun geliyorum» yazısının ilmi bir makale olduğunu, bu sebeple «Ehli vukufa» havale edilmesini ve ehli vukufun ilim adamlarından teşekkül etmesini, Emin Türk'e de iddiasını isbat için şahit getirme hakkının tanınmasını istedi. Ben de ikinci bir avukat tutacağımı söyledim, bu sebeple müddet verilmesini istedim.

Bunun üzerine yargıçlar müzakereye çekildiler. Yarım saat süren bir konuşmadan sonra tekrar sa-

lona döndüler. Karar okundu. Yargıçlar, bu defa şahıslarımız hakkında şehadet edeceklerin gelmesinde, dinlenilmesinde bir mahzur görmüyordu. Şahitlerin isimlerinin bildirilmesi isteniyor ve yargılamanın 15 Şubat, 1930'a bırakıldığı bildiriliyordu.

15 Şubat'ta, şahitlerin dinlenileceği yargılamada salon tıklım tıklım doluydu. «Resimli Ay» davası halk ve basın arasında büyük bir ilgi uyandırmıştı. Localarda gençler, yazarlar, gazeteciler yer almıştı. Nazım Hikmet ve diğer «Resimli Ay» yazarları da orta locada oturuyorlardı. Bu celsede benim tayin ettiğim eski ceza hakimlerinden Avukat Sami Bey de gelmişti. Bizler yine sanık saldalyesinde yerlerimizi aldık. Benim gösterdiğim şahitler üniversite hukuk profesörlerinden, baro reisi Muslihiddin Adil Bey, İstanbul Üniversitesi'nden felsefe profesörü Şekip Tunç, «Vakit» Gazetesi sahiplerinden gazeteci Hakkı Tarık, yazar Sadri Ertem ve Peyami Safa idi.

Emin Türk'ün şahitleri köyünden getirttiği köylüler ve İstanbul'da bulunan kendi köylüleri idi. Celse açıldıktan sonra yargıç şahitlerin dinlenmesini istedi. Şahitlerin durumu çok dikkate değerdi. Bir tarafta memleketin aydın ve düşünürleri, öte yanda köylüler yanyana oturuyorlardı. Köylüler kendi köylerinden olan bir öğretmeni savunmaya gelmişlerdi. Aydınla köylünün sosyal bir davayı savunmak için yanyana gelmeleri ilk defa görülen bir olaydı. Şahitlerin dinlenilmesine başlandı. Önce üniversite müderrislerinden Muslihiddin Adil Bey'e söz verildi:

— Sabiha Hanım'ı yazıları ile ve şahsen tanırım. Dava konusu edilen makale, ilmi bir makaledir. Objektif bir yazıdır.

Muslihiddin Adil Bey sözünü bitirmeden savcı ayağa kalktı:

— Makalenin konusu, niteliği incelenemez. Şahitler ehli vukuf sıfatıyla dinleniyorlar. Ancak sanıkların şahısları hakkında söz söyliyebilirler.

Bu istek üzerine mahkeme makale mevzuu etrafında soru sormadı. Dava konusu olan yazı kenara atıldı. Bundan sonra benim ve Emin Türk'ün, ne biçim insanlar olduğumuz hakkında şahitler dinlendi. Doğrusu beni çok övdüler. Sadri Ertem benim, Cumhuriyet idaresinin ilk kuvvetli kadın muharriri olduğumu, demokrasiyi savunan yazılar yazdığımı söyledi. Peyami Safa, sosyoloji ile, sosyal konularla uğraşan ilk mütefekkir Türk kadını olduğumu iddia etti. «Sabiha Hanımı yüksek bir ilim kuruluşunda görmek isterken, sanık sandalyesinde görmek bütün fikir alemini müteessir etmiştir [1]» dedi. Fakat bu davada benim şahsım bahis konusu olmamalıydı. Yazı bir fikir yazısı idi. Mahkeme cürüm saydığı bir yazının niteliğini incelemiyor, benim şahsım üzerinde şahit dinliyordu.

Bundan sonra Emin Türk'ün şahidi köylüler dinlendi. Doğrudan doğruya köyden gelen tanıkların sözleri dikkat çekiciydi. Ayakları çarıklı, hırkası yamalı bir köylü konuşuyordu:

— Emin Türk, Bey köyündendir. O güne kadar mektep bulunmayan köyümüzde bizi cehaletten, hastalıklardan kurtarmak için canla başla çalışmıştır. Hattâ köyde bir mektep açmıştır. O, memleketin iyiliğini isteyen, köylülerin dertleriyle ilgilenen, herkesin hayrına çalışan bir insandır.

Diğer köylüler de aynı şekilde konuştular. Şahitlerin sözleri bizler için bir iltifat olsa dahi, savcının iddialarını çürütmeye yetmezdi. Ben mahkeme salonuna biriken halka, aydın ve köylü şahitlere bakıyor, sosyal konuları mahkeme kürsüsünde bile konuşturmayan adalete acıyordum.

---

(1) Mahkemede hakkımda bu övmeleri yapan Peyami Safa, ikinci dünya harbi yıllarında, faşizme karşı yaptığım savaşta karşıma çıkan adamdır. Beni, Cumhuriyet Gazetesi'ndeki yazılarıyla, yaptırdığı «Eli maşalı çingene», «Bolşevik dudusu» gibi karikatürlerle genel efkar önünde küçültmeye çalışan yine odur.

Şahitler dinlendikten sonra yargıçlar usul üzre tekrar içeri çekildiler. Ve şu kararla geldiler. «Üniversite profesörlerinden Şekip Tunç ve Hakkı Tarık beyler gelmedikleri için şahitlere tekrar tebligat yapmak üzre mahkemenin 27 Şubat 1930 tarihine bırakılmasına karar verilmiştir.»

Bu karardan sonra celse kapandı ve dışarı çıktık. Salondan çıkar çıkmaz halk etrafımızı sardı. Bizi teselli ediyorlardı:

— Siz bu davada mahkum olsanız dahi, bizim gözümüzde mahkum değilsiniz. Siz memleket davalarını savundunuz, savunuyorsunuz. Bu şeref size yeter.

Bu bizim için en büyük beraat kararı idi. Halkın kararı.

Dördüncü duruşma 27 Şubat'ta yapıldı. Dinleyici kitlesi arasında bir değişiklik vardı. Localarda mektepli genç kızlar ve üniversite öğretmenleri yer almışlardı. Nazım Hikmet ve «Resimli Ay» yazarları yine aynı locada idiler. Aşağıda dinleyicilerin çoğunluğunu çeşitli sınıflara mensup halk teşkil ediyordu. Yargıçlar ve savcı kürsüdeki yerlerine yerleştiler. Başkan Nüsret Bey geçen celsede gelmeyen şahitlerin gelip gelmediğini sordu. Benim avukatım Sami Bey de avukatlara ayrılan yerde, yerini almıştı. Şahitler çağrılmazdan evvel Sami Bey, yazının konusu hakkında da şahitlerin dinlenmesi için bir savunma yaptı. Biz bu istek kabul edilir ümidiyle, eski şahitleri de getirmiştik. Köylüler ve aydınlar yine yanyana oturdular. Yargıç, üniversite felsefe profesörü Şekip Tunç Bey'e söz verdi.

Şekip Tunç:

— Sabiha Hanım'ı, Behçet Bey'i iki temiz ve basının iki kıymetli rüknü olarak tanıyorum. Sabiha Hanım, sosyal konular üzerinde salahiyetle yazı yazan ilk Türk kadınıdır. «Savulun geliyorum» yazı-

sı ilmi, objektif bir yazıdır. Şekip Tunç daha sözünü bitirmeden savcı ayağa kalktı:

— Şahit sadet dışına çıkıyor. Kendisine yazının niteliğini sormuyoruz. Sanıklar hakkında ne biliyorsa onu söylesin dedi.

Şekip Bey kızdı:

— O halde beni buraya ne diye çağırdınız? Sabiha Hanım'ın kimliğini öğrenmek istiyorsanız, ilim adamlarından ziyade, kendisini benden fazla tanıyan dostlarına sorunuz, dedi ve yerine oturdu.

Böylece şahitlerin dinlenmesi sona erdi. Mahkeme başkanı, savcıyı iddiasını okumaya çağırdı. Savcı Cemil Bey önündeki notlara bakarak tereddütlü ve donuk bir dille iddiasını okumaya başladı. Sorgu hakiminin kararnamesinde saydığı cürüm sebeplerini tekrarladı. Bu iddia, savcının yazıyı nasıl tefsir ettiğini gösteren bir delil olduğu için bazı parçalar alacağım:

«Sanık Sabiha Zekeriya Hanım diktatörlüğün, liderin seciyesini öldüren bir mikrop olduğu ve liderin halkın önünde yürüyen ve halkın arasında yüzer, yeni açtığı yolda koşar bir şahsiyet sahibi olması ve kitlenin uşağı olmak gibi değişmeyen bir karaktere sahip bulunması lazım geldiğini zikrederek, Reisicumhur hazretlerinin bu esaslardan ayrılarak insanlıktan uzaklaştığını, ve halkın ıstıraplarını görecek göz ve işitecek kulak ve duyacak kalpten mahrum olduğunu, önderlik karakterini kaybettiğini, istibdad yapmakla gayesine sadakat gösterdiğini, azamet sattığını ve milleti sevmediği beyan edilmek suretiyle reisicumhur hazretlerine tahkirlerde ve tecavüzlerde bulunmuştur.

«Yine mezkur makalede Türk milletinin aynı izden yürüyen koyunlara benzettikten, ve en tehlikeli uçurumun başında bile hayatından memnun, ve bu yolda yürümekte ısrar ettiğini, ve hayat yolunu asasının sesine göre tayin eden hedefsiz ve prensipsiz

kör bir derviş gibi yürüdüğünü söyledikten sonra, eski yolda yürümenin kolay olduğunu, milyonlarca insanın aşındırdığı yoldan bu kör kafilenin bir koyun sürüsü gibi geçtiğini beyanla ırkımızı «Nemelazım» diyen bir kitle olarak sıfatlandırmakla Türklüğü tahkir etmiştir.

Savcı, Emin Türk hakkında da iddiasında birçok saçma tefsirler yaptıktan sonra şöyle diyordu:

«Emin Türk Bey'in bu yazıdan dolayı yaptığı müdafaaya gelince, köydeki tifo salgınının hakikat olduğunu ve bunu isbat edeceğini söylemektedir. Bu hastalığın köyde mevcudiyeti farzedilse bile bu, cürümü kaldırmaz. Biz yazının yazılış şekline itiraz ediyoruz.»

Savcı iddiasının sonunda benim için yirmi yıla, Emin Türk için üç yıla kadar hapis cezası verilmesini istedi. Bu talep şüphesiz hepimizi üzmüştü. «Resimli Ay» yazarları hep beraber mahkemeden çıktık. Nazım Hikmet de beraber idi. Büroya geldik. Nazım daha yerine oturmadan, merdiven ağzına koştu. Çalıştığımız oda binanın ikinci katında idi, aşağıda kahve ocağı vardı. Bürolarda kahve içmek adetti. Nazım aşağıya seslendi:

— Mehmet, bize sekiz tane çok şekerli kahve getir.

Arkadaşlar sordular:

— Neden çok şekerli?

Nazım adeta sevinerek konuşuyordu:

— Biz bugün bir zafer kazandık. Mahkemede köylü ve aydın birliğini kurduk. Yarın köylü ve işçi birliğini kuracağız.

• Son Celse

Nazım'a göre bu kovuşturmanın tek önemli tarafı buydu. Az sonra yazı odası yazarlar, gazeteciler, dostlarla dolmuştu. Hepsi üzüntülerini belirtiyorlar-

dı. Kimisi, karar çıkmadan önce kaçmamı, yirmi sene hapiste yatılamayacağını, kimisi savcının bu cezayı istemesinin, yargıçlar tarafından mutlaka kabul edileceği manasını taşımadığını söylüyorlardı. Mahkeme müdafaa için talik edilmişti. Avukatlar, düşünceliydiler. Hukuk bakımından iddianın çürütülebileceğini söylüyor, fakat politika bakımından durumun tehlikeli olduğunu belirtiyorlardı.

Ben davamı sonuna kadar savunma kararında idim.

Savunmamızın yapılacağı gün arkadaşlar hazırladığım savunmayı bir defa da Avukat Sami Bey'in görmesini istediler. Sami Bey'e bu isteği bildirdiğim zaman:

— Siz istediğinizi söyleyin, dedi. Müdafaa sandalyesinde her sanık istediğini söyliyebilir. Benim müdafaayı okumama hç lüzum yoktur. Ben söyliyeceğimi biliyorum.

O çok rahat idi.

«Resimli Ay» yazarlarıyla beraber mahkemeye geldiğimiz zaman, halk mahkeme kapısının önünde toplanmıştı. Polis içeri girmelerine izin vermiyordu. Hattâ bize geçmek için güçlükle yol açtılar. İçeri girdiğimiz zaman mahkeme salonu tıklım tıklım doluydu. Emin Türk'le Behçet Bey'i hapishaneden elleri yine kelepçeli olarak jandarmalar getirdiler. Sanık sandalyelerinde yerlerimizi aldık.

Zabıt katibi geçen celsede yapılan konuşmaları, savcının iddiasında ne esaslara dayandığını kısaca anlattıktan sonra Nüsret Bey ilk sözü bana verdi.

Ben ve Emin Türk soruşturmalara verdiğimiz cevaplar çerçevesi içinde müdafaalarımızı yaptık. Savcının iddiasındaki mantıksızlıkları, hayale dayanan tefsirleri uzun boylu tahlil ettik. Müdafaalar bittikten sonra yargıç önce İrfan Emin Bey'e söz verdi. O uzun bir savunmadan sonra beraatimizi istedi. Söz Sami Bey'e gelmişti. O, üç cümle ile bizim saatlerce

söylediklerimizi gölgede bıraktı. Kestirme yoldan şu savunmayı yaptı:

«Sabiha Hanım'ın savunmasına ilave edecek hiçbir şey kalmamıştır. Yalnız kanuni bazı noktaları değinmekle yetineceğim Savcı bey, makalenin Cumhurreisi hazretlerine ima ve karine yoluyla ait olduğunu söylediler. Bu istek kanun bakımından pek yanlıştır. Çünkü ima ve karine yoluyla meydana geldiği söylenen hakaret suçları ceza kanunun yedinci faslında ve 484. maddesinde yazılmıştır. Üç seneden az olmayan ve yirmi seneye kadar uzanabilen bir cezadır. 185. maddenin yürütülmesinde ise açıklık lazımdır. (Savcı bizim 185. maddeye göre cezalandırılmamızı istemişti). Bu kanunun birinci faslında belirtilen suça, yedinci fasıldaki fertler hakkında yürütülen kanun kaidesini uygulamak, benzetme ile ceza tayin etmeyi gerektirir ki, buna adalet müsaade edemez. Kanunu yürütmede iddia makamı açık bir hataya düşmüştür. Bu makale ilmi, sosyal ve geneldir. Herhangi bir şahıs murad edilmiş değildir. Kararın bu maddeye dayanarak verilmesini dilerim.»

Sami Bey savcıyı gayet güç bir duruma düşürmüştür. O davanın yanlış bir madde ile açıldığını ispat etmişti. Savunmalar bittikten sonra yargıçlar heyeti müzakere için içeri çekildiler. Beş saat süren bir konuşmadan sonra özetle şu karar sureti okundu:

«Sabiha Hanımla Behçet Bey'in ikişer ay müddetle hapislerine ve 30 lira para cezasıyla mahkumiyetlerine karar verilmiştir. Ve «Köyümde neler gördüm» makalesinin sahibi Emin Türk beyin hareketi ceza kanununun 16 ncı maddesine uymaktadır. Ancak kendisinin gazetecilikle eskiden ülfeti olmayıp, yeniden neşriyatla uğraşmaya başlaması, hafifletici sebeplerden sayılarak 16'ncı maddeye göre bir ay hapsine ve kendisinden 25 lira ağır para cezası alınmasına karar verilmiştir.»

Bu kararı dinledikten sonra hepimiz sevinçle mahkemeden çıktık. Mahkum olmak sevindirecek bir şey değildi, ama, yirmi senenin yanında iki ay, iki günden bile azdı. Bundan başka karar Sami Bey'in ileri sürdüğü maddeye göre verilmişti. Yazıda ne Türk milletine, ne de Cumhurbaşkanına hakaret olmadığının kabul edilmesi, bizim için en büyük kazançtı. Ancak yazının asılsız neşriyat olarak gösterilmesi, ve bu yüzden iki ay hapse mahkum edilmek çok garipti. Bir psikoloji alimi böyle düşünüyor böyle yazıyorsa, bunun asılsız olduğuna hukuk bilginleri nasıl hüküm verebilirlerdi? Amma biz bunu biraz da savcıyı memnun etmek için verilmiş bir taviz olarak kabul ettik. Eğer Sami Bey'in kuvvetli savunması olmasaydı, ben belki de yirmi seneyi, Emin Türk de üç seneyi boylayacaktık. Eğer sağ ise, kendisini minnetle, ölmüşse rahmetle anarım.

Mahkemeyi bu kadar uzun vermenin sebebi, o zamanki zihniyeti belirtmektir. Maksat Resimli Ay'ı kanun yoluyla susturmaktı. Derginin halk menfaatlerini savunmasından rahatsızdılar. Bu sebeple ne kanuna ne de mantığa sığmayan vehimler ve tefsirlerle bizi mahkum etmek istediler. Fakat bu dava, Resimli Ay'ın aleyhine değil, lehine oldu. Halk arasında itibarı daha çok arttı.

Mahkemeden az sonra bir gün yazı odasında Nazım ve diğer yazarlar çalışıyorduk. Kapı açıldı. Ayağında çarıkları, başında ters dönmüş kasketi, siyah şalvarı ile bir köylü içeri girdi:

— Ben Malkara'dan geliyorum, dedi. Size arkadaşlarımın selam ve teşekkürlerini getirdim. Davanızı dört gözle izledik. Çünkü bu dava bizim davamızdı. «Resimli Ay»dan bize 10 abone yazınız. Şunu da biliniz ki, Ay'a abone olan bu köylüler okkası üç kuruştan mısır ekmeğini almaktan aciz olanlardır. Size arkadaşlarımın gönderdiği bir arizayı takdim edeceğim, dedi ve cebinden bir kağıt çıkardı. Kağıtta,

«Resimli Ay»da, ve «Resimli Perşembe» de köylünün dertlerini dile getirdiğimiz için bize teşekkür yazılıydı.

Mahkum olmuştuk. Fakat davamızı kaybetmemiştik. Bu sözler, bunun en büyük delili ve en büyük hediyesi idi. Köylü köyünde açsa, işçi insan gibi yaşamak hakkından yoksunsa, onu bu duruma düşüren sömürücü kuvvete karşı, en gür sesimizle bağırmak, köylünün, işçinin, fakir halkın hakkını istemek, hem hakkımız, hem de ödevimizdir. Ödevini yapan adam mahkum olursa, bu onun için bir mağlubiyet değil, zaferdir.

Mahkeme kararını temyiz ettik. Temyiz mahkemesi, bu davada eğer bir şahsi tahkir cürmü varsa, bunun ispat edilmediğini, fikirleri heyecana düşürecek bir niteliği olmadığını ileri sürerek kararı kaldırdı. Eylülün dördüncü günü yapılan duruşmada, mahkeme de bu kararı uydu, mahkumiyet kararı ortadan kalktı. «Savulun geliyorum» davası da böylece kapandı.

- **«Resimli Ay»da Edebiyat Tartışmaları**

Büroda işler bittikten sonra akşamları bizim Kadıköy'de, Şair Nefi Sokağı'ndaki evde, edebiyat ve sosyalizm tartışmaları yapardık. Bu toplantılara, Nazım, Sabahaddin Ali, Naci Saadullah, Vâlâ Nureddin, Peyami Safa, Kemal Tahir gibi yazarlar katılırdı. Bu tartışmalar çok heyecanlı olurdu.

Nazım, edebiyat alanında yeni bir sesti. Devrimci düşünceleriyle, yeni sanat konusundaki bilgisiyle o, neslinin genç yazarları üzerinde büyük bir etki yapıyordu. Yeni bir edebiyatın doğmakta olduğunu müjdeliyor, şiirde «aruz» ve «hece» devrinin geçtiğini iddia ediyordu. «Resimli Ay»da yazdığı bir yazıda bu görüşünü şöyle açıklamıştı:

«Burjuva ediplerinin yazdıklarını, ancak bir avuç

burjuva aydını anlayabilir. Halk bunları anlayamaz. Orta münevver, sanatı kötü tarafından anlayandır.

«Yakup Kadri'nin «Erenlerin Bağı», «Nur Baba» «Damla» filan gibi, Lohusa şerbeti mayilerini, bize kenarları yaldızlı Mahmutpaşa bardakları içinde içirmeye çalışanların eserleri ve kendileri çoktan mazi oldu. Bu bir evvelki edebiyat nesline karşı içimde hiç bir hürmet hissi yok.»

Nazım, «Bütün dünya sanat aleminde dokümanterizmin galebesini görüyoruz,» diyordu. «Sanat sinemadan tutunuz da şiire kadar realitelerin vesikalarında kompozisyonlar, terkipler ve besteler yapmaya doğru gitmektedir.

«Bu gerçeklerin mimarisi, bazen öyle müthiş bir mana alıyor ki, onların yanında entrikalı romanlar, kalbin mırıltılarını heceliyen şiirler, filan zavallı ve gülünç kalıyor.

Nazım'ın «Resimli Ay»da açtığı «Putları kırıyoruz» kampanyası da bu görüşüne dayanıyordu. Nazım'ın bir çırpıda geçmişi inkar etmesi, tartışmalara yol açıyordu. Tartışılan konulardan biri de edebiyatın halka inmesi konusuydu. Nazım bunda şiddetle ısrar ediyordu. Edebiyatın halka inmesi akımı yeni değildi. Daha «Edebiyatı Cedideciler» devrinde başlamıştı. Tevfik Fikret, Hüseyin Siret ve diğerleri bu amaçla yola çıkmışlardı. Fakat kullandıkları dili kendi nesilleri anlayamazdı. Konular, tepedeki sınıfı aksettiren konulardı. Fakat bunda bu ediplerin yaşadıkları devrin şartlarını göz önünde tutmak lazımdı. Elbetteki Abdülaziz devrinde, Abdülhamit devrinde bir Nazım Hikmet çıkamazdı. Her devrin edipleri, şairleri yaşadıkları devrin ve toplumun mahsulleridir. Sosyal yapıda meydana gelen değişmeler edebiyatta da etkisini gösterir. Edebiyatta da değişmeler olur. Divan edebiyatı, tanzimat edebiyatı ,Edebiyatı Cedide tekamül zincirinin halkalarıdır. Bunları toptan inkar etmek tarihin akışı içinde meydana gelen tekamülü

inkar etmektir. Bunları burjuva diye kenara atmak, ancak sekterliğe kapılmak olurdu. Bu konuda Nazım'a karşı gelenlerden biri de bendim. Hele Nazım'ın, bunlara karşı içimde hiçbir hürmet hissi yok demesi, biraz nihilizm gibi geliyordu bana. Yapılan itirazlar daha çok bu noktada toplanıyordu.

Tartışma konularından biri de dil meselesiydi. Nazım dilin sadeleştirilmesini istiyor, fakat halkın dilinde olmayan kelimelerin kullanılmasına karşı geliyordu. Peyami Safa Türkçenin özellikle İstanbul Türkçesinin, gelişmesinin kemaline vardığını söylüyor, halkın diline inerek, lisanı fakirleştirmenin bir hata olduğunu iddia ediyordu.

Dil meselesinde bir çoğumuz Nazım'ın haklı olduğunu kabul ediyor, fakat lisanı zenginleştiren birçok arap, fars kelimelerinin Türkçede karşılığını bulmanın güç olduğunu söylüyorduk, Uydurma kelimelerin, Çağatay lugatlarından aktarılan kelimelerin de kullanılmasına karşıydık. Nazım da, bu konuda bizimle beraber idi. Fakat o, Türk dilinin bu arapça, farsça kelimelere ihtiyacı olmadığını söylüyor, buna kendi şiirlerini örnek gösteriyordu.

Doğrusu Nazım'ın şiir tekniğine olduğu gibi, Türk diline de sadelik getirdiği inkar edilemezdi. Onun şiirlerini en basit insan, işçi, herkes kolaylıkla anlayabiliyordu. Nazım uydurma kelimeleri kullanmıyordu. Onun kullandığı dil Türkçenin kemale ermiş şeklidir denilebilir.

Edebiyatta realizm de tartışma konusu idi. Eski geleneklere bağlı bazı yazarlar, sanatçının hiçbir kayda bağlanmamasını, maddi alemi olduğu gibi, mistik felsefeyi de aksettirmenin, sanatçının ödevi olduğunu iddia ediyorlardı. Nazım buna çok kızardı. «Mistik alem, yazarın kabiliyetsizliğini saklamak için sığındığı siperdir. Gerçekleri halktan saklayarak, onu bir rüya aleminde yaşatmak, onu uyutmak demektir. Sanatkar kendisi için değil, okurlar için, halk için

yazı yazmalıdır. Sanat, sanat için değil, fayda için, sanatkarın elinde bir *araçtır*. Bu aracı geniş kitlelerin faydası için kullanmalıdır.» diyordu.

«Sanat sanat için midir? Sanat fayda için midir?» tartışmaları gece yarılarına kadar devam ederdi. Nazım realist bir edebiyatın en güzel örneklerini şiirlerinde veriyordu. Realist görüşünü mısralar içinde belirtiyor, realiteyi bütün açıklığı ile şiirlerinde dile getiriyordu. Bu şiirlerde his, fikir, heyecan, ahenk birbirinin içine girmiş, realiteyi yeni bir dil, yeni bir teknik ile aksettirmiştir. Nazım materyalist görüşü ile maddi alemi aksettirmiş, metafiziğin kalıplarını kırmıştır. Gerçeği, his aleminde değil, toplumun içinde aramıştır. Denebilir ki, Nazım'ın şiirlerine ruh veren, ezilen, sömürülen insan ve halklar için duyduğu sevgi, ezenlere karşı beslediği nefrettir.

Nazım'ı devrimci yapan da bu ideolojisi ve felsefesidir. Şiir onun elinde hislerini, heyecanlarını, fikirlerini ve ideólojisini aksettiren bir araçtır. Bunun içindir ki, Nazım sanatını devrimin hizmetine vermiş, devrimci bir şair olarak eski ediplerin, şairlerin, kitleleri uyuşturan «Benci» eserlerine karşı hücuma geçmişti.

Nazım en inkılapçı şiirlerini, «Resimli Ay»da bulunduğu devrede yazmıştır denilebilir. Bunlar arasında «Yürüyen Adam» (1929), «Gayemin Yolcularına» (1928), «Güneşin Sofrasında Söylenen Türkü», «Kerem Gibi» şiirleri yeni neslin üzerinde çok büyük etki yapıyor, gençlere aydınlara, işçilere savaş azmini aşılıyordu. «Yürüyen Adam» şiirindeki mısralar birer savaş çağrısıdır.

Yürüyor o
ıslıkla
kızgın bir ölüm marşı çalarak.
Yürüyor o,
gövdesi bir gemi gibi yükselerek,
alçalarak,

Yürüyor adım, adım,
Yürüyor ağır, ağır,
yürüyor
çıplak
iki bıçak
gibi, gerilmiş yüzünde
gözleri
Yürüyor düşmana doğru,
Yürüyor, adım, adım,
yürüyor ağır, ağır,
yürüyor.

mısraları, ve «Kerem gibi» şiirindeki:

Hava kurşun gibi ağır,
bağır
bağır
bağırıyorum.
Koşun
kurşun
eritmeğe
çağırıyorum.
Kül olayım
kerem
gibi
yana
yana.
Ben yanmasam
sen yanmasan
biz yanmasak
nasıl
çıkar
karanlık
lar
aydınlığa.

mısraları bir devrim heyecanı verir. Bunun gibi diğer devrimci şiirleri de kendi nesline, ve ondan son-

ra gelecek nesillere korkusuz, sarsılmadan, yılmadan sonuna kadar davalarını savunma iradesini aşılar.

Tartışma konularından biri de «Milli edebiyat», «Sınıf edebiyatı» konusu idi. Nazıma göre, milli edebiyat yoktu. Sınıf edebiyatı vardı. Nasıl burjuva yazarı, kendi sınıfının edebiyatını yapmışsa, proleter şairi de, sanatçısı da savunduğu sınıfın edebiyatını yapmalıdır. Bir proleter yazarı, yalnız işçi sınıfı üzerine yazı yazmakla kalmamalı, bu yazıları işçi sınıfına da okutabilmeli idi.

Bu sebeple işçinin, halkın bilmediği kelimeleri kullanmamalıydı. Ona göre proleter sanatçı, işçi hayatını vermekle de yetinmemeli, onlara haklarını savunabilmek için sömürücülere karşı savaş ruhunu da aşılamalı idi.

Nazım düşüncelerini, felsefe görüşlerini o kadar kuvvetle şiirlerinde işlemişti ki, onun ideolojisine düşman olanlar dahi bu şiirleri zevkle okumaktan kendilerini alamıyorlardı.

Sınıf edebiyatına en çok karşı gelen Peyami Safa idi. O, işçi sınıfı diye bir sınıf tanımıyordu. Ona göre milli edebiyat vardı. Her Türk şairinin, edibinin yazdığı eser, kendi duygularını, heyecanlarını dile getirse dahi, milli bir eserdi. Yazar, hangi sınıfa hitabediyorum, diye düşünmek zorunda değildi. Halk edebiyatı diye bir şey olamaz, diyordu. Nazım ise burjuva edipleri nasıl kendi sınıflarının konularını ele alıyorsa, proleter edebiyatını yapanlar da, ezilen işçi, köylü sınıfının konularını ele almak, toplum içindeki realiteyi göstermek zorundadırlar, diyordu.

Bir proleter sanatçının, yalnız kendi sınıfına hitap etmesini, milli olmaktan çıkış görenlere karşı da Nazım, geniş kitlelerin ıstıraplarını dile getiren edebiyat, bir avuç burjuvaya hitap eden edebiyattan daha millidir, diyordu.

Nazım bu şekil milliyetçi görüşün, en mükemmel örneğini istiklal savaşı üzerine yazdığı «Kurtuluş Savaşı Destanı»nda verdi.

Bursa hapisanesinde yazdığı bu destan, onun vatanseverliğini dile getiren bir şaheserdir. O devrin ediplerinden, şairlerinden hiçbiri, milli kurtuluş savaşını, onun kadar vatansever bir heyecanla dile getirememişlerdir.

Nazım bu düşüncelerini, görüşlerini yalnız bu toplantılarda da açığa vurmakla kalmıyor, bütün baskılara rağmen, yayınladığı kitaplarda da yaymaya çalışıyordu. Nazım, bu edebiyat tartışmalarında yüksek şahsiyeti, edebi kabiliyetiyle etrafındakileri etkisi altında bırakır, yapılan ufak tefek itirazlar, onun kendine güveni, dehası karşısında erir giderdi.

- **Sosyalizm Tartışmaları**

Toplantılarda tartışılan konulardan biri de, sosyalizmdi. Türkiye, milli kurtuluş savaşından çıkalı aşağı yukarı 10 yıl olmuştu. Bu devrede memlekette çok ileri adımlar atılmış, bazı reformlar yapılmış, geri kalmış Türkiye'nin kalkındırılması için yeni prensipler ortaya sürülmüştü. Atatürk'ün savunduğu prensipler arasında en önemlisi devletçilik prensibi idi. Lozan Anlaşması ile kapitülasyonlar kaldırılmış, yabancı sermayenin memlekete girişine karşı setler konmuştu. «Devletçilik» bir milli burjuvazi yetiştirme amacına dayanıyor, devlet yardımıyla özel teşebbüsün gelişmesine önem veriliyordu. Devlet ancak özel teşebbüsün yapamayacağı işleri yapacak, deniyordu. İş Bankası, Kredi Bankası, Sümerbank, Etibank özel teşebbüsü geliştirme amacıyla kurulmuştu.

Konuşmalarda bazıları devletçiliği, memleketin o günkü şartları içinde bir merhale olarak kabul ediyor, geri kalmış Türkiye'nin, özel teşebbüsü geliştirme yoluyla sosyalizme gidemeyeceğine inanıyordu. Ama bu merhalelerden geçmek zorunluluğunu da duyuyorlardı. İçimizde doğrudan doğruya sosyalizme geçmeyi mümkün görenler vardı. Bunlara göre Tür-

kiye'nin o günkü şartları içinde, memleketin muhtaç olduğu sanayii kuracak birikmiş sermaye yoktu. Bunları kurmak için sonunda emperyalizme teslim olmak kaçınılmaz olacaktı. Özel teşebbüsün eliyle sanayi kurulamazdı. Sermayedarlar ancak kâr getiren sahalara yatırım yapacak, memleketin gelir kaynaklarını kendi hesaplarına işleteceklerdi. Bunlar, memleket kaynaklarını işletebilmek için, bu kaynakların sosyalleştirilmesini istiyorlar, aksi halde özel teşebbüsün devlet sermayesini kendi yararlarına kullanacağını söylüyorlardı. Bu fikir yanlış değildi. Fakat o günkü şartlar içinde doğrudan doğruya sosyalizme geçmek imkanı var mıydı?

Bu noktada fikirler çeşitli idi. Bazılarına göre, gelişme düz bir hat üzerinde olamaz, zaman zaman sıçramalar lazımdır. Devlet, özel teşebbüsün yardımcısı olmamalı, servet kaynaklarını kendisi işletmeli, milli geliri adaletli bir şekilde dağıtmalıydı. Demokratik yoldan sosyalizme geçilemezdi. «Bu sıçramanın itici kuvveti hangi sınıf olacak?» sorusuna şu cevabı veriyorlardı: Proletarya.

Fakat o günlerin Türkiye'sinde işçi sınıfı yalnız adet bakımından değil, şuurlanma bakımından da çok geride kalmıştı. Köylü sınıfı darmadağın idi. Ziraat işçilerinin hiçbir teşkilatı yoktu. Köyde mevcut teşkilatların başında toprak ağaları oturuyordu. Derebeylik sistemi hukuk bakımından yıkılmış, fakat artıkları yaşıyordu. Ortakçılık, marabalık sistemi devam ediyordu. Türkiye'de sosyalist bir devrim için objektif, sübjektif şartlar olgunlaşmamıştı. Böyle bir devirde demokratik burjuva inkılabının tamamlanması için demokrasi savaşını öngörenler vardı. Burjuva diktatoryası altında işçi sınıfının gelişmesine, teşkilatlanmasına imkan yoktu. İdareci sınıf, işçi sınıfının, ilericilerin savaşma imkanlarını elinden alıyordu. Henüz gelişmeye başlayan burjuvazinin işçiyi, toprak ağalarının köylüyü sömürmesine karşı bu sınıfları

kendi davaları etrafında şuurlandırmak, birleştirmek günün en önemli konusuydu. Herşeyden önce, geri kalmış Türkiye'yi, yabancı sermayenin boyunduruğundan kurtarmak, emperyalizme karşı savaşmak gerekiyordu. Bu düşüncede arada ayrılık yoktu. Ancak bazıları burjuva demokratik inkılabının tamamlanmasını beklemeden, Türkiye'nin sosyalizme geçmesini mümkün görüyorlardı.

Bu hedefe nasıl varılabilirdi?... Teşkilat ve yayınlarla. Halkı hazırlamak, teşkilatlandırmak suretiyle. Oysa burjuva devriminin ilk günlerinde, burjuvazi rotasını sol hareketlere çevirmiş, komünist sosyalist partileri yasak etmiş, bunlara karşı amansız bir savaş açmıştı.

Bu şartlar altında sosyalist fikirleri yaymak, işçi sınıfını teşkilatlandırmak güçleşmişti. Bu konuyu tartışanlar bu şartlar içinde çıkacak bir yol arıyorlardı.

Bu konuşmalarda dikkatle üzerinde durulacak nokta, sekterlik dogmacılıktı. Şunu itiraf etmek lazımdır ki, o zaman hepimiz, az veya çok, derece derece sekterdik. Kimisi memleketin objektif, sübjektif şartlarını gözönünde tutmadan, Türkiye'nin sosyalizme geçmesini çok kısa vadeli görüyor, bir dünya inkılabını yakın bir devrede bekliyorlardı. Bunlar arasında emperyalistlerin bir ikinci dünya harbi açacağı fikri hakimdi. Birinci Dünya Harbi'nden sonra, Sovyetler Birliği nasıl Yedi Oktobr Devrimi ile sosyalizme geçmişse, ikinci bir dünya harbinden sonra, her tarafta değilse bile, Avrupa'nın birçok yerlerinde sosyalist devletler kurulacak, emperyalizmin temelleri çökecek, diyorlardı. Türkiye'de de sosyalizm ancak böyle bir harbin sonunda kurulabilecekti.

Memlekette sosyalizmin kurulmasını, iç kuvvetlerden, şartların olgunlaşmasından ziyade, dış etkilerden bekleyen bu düşünce, hareketi kitleye maletmekten çok uzaktı. Koyu sekterler, reformların yapıldığı

bir devrede, gerici din adamlarına, yabancı sermaye ile işbirliği yapan sermayedarlara karşı çetin bir savaş istedikleri halde, milli burjuvazi ile muayyen meselelerde olsun, işbirliği yapılmasına taraftar değillerdi. İlerici burjuva aydınlarına karşı en küçük bir yaklaşma dahi, oportünizm sayılıyordu. Klişe olarak, köylü müttefikimizdir, diyorlardı. Fakat köylü ile işçi arasında henüz en küçük bir bağ bile yoktur. Gericilere, emperyalistlere karşı, işçi ile birleşmesi mümkün olan orta sınıflarla ittifaka yanaşmıyorlardı. Bunları, küçük burjuva diye toptan kenara atıyorlardı.

Demokrasi meselesinde de tam bir anlaşma yoktu. Sekterlere göre demokrasi, ancak sosyalizm inkılabını yapmış bir memlekette kurulabilirdi. Burjuva demokrasisi bir etiketten ibaretti. Daha demokratik burjuva inkılabının tamamlanmadığı bir devirde, proleter devletin getireceği demokrasiye bağlanıp, burjuva demokrasisini kökünden inkar etmek, ilerici harekete geçecek yolu tıkamak demektir. Avrupa ölçüsünde yapılan demokratik burjuva devrimlerinin sosyalizme yol açtığı gerçeği unutuluyordu. Hattâ «Resimli Ay»ı demokrasiyi savunduğu için suçlayanlar vardı. Benim «Cumhuriyet» Gazetesi'ne yazı yazmama kızanlar vardı. Burjuva ilmi, tabu gibi kenara atılıyor, bu ilim hazinelerinden faydalanmak bir suç sayılıyordu. Burjuva kültürünü okuyup da ne yapacaksın diyorlardı.

Bunun içindir ki, koyu sekterler burjuva aydınlarını sallantılı unsurlar olarak sayıyor, bunlarla herhangi bir şekilde işbirliği yapmaktan çekiniyorlardı. Mademki işçi sınıfından gelmemişlerdi, bunlara itimat edilemezdi. Yedi Oktobr Sovyet Devrimi'nde, birçok burjuva aydınlarının nasıl sınıf değiştirdiklerini, harekete nasıl faydalı olduklarını unutuyorlardı. Bunlar, sosyalizmi hayalci sosyalist Fourier Owen gibi fikaralıkta eşitlik sayıyor, insan gibi yaşamayı,

iyi giyinmeyi burjuvalık diye hoş görmüyorlardı. Sosyalizmin hedefinin, bütün çalışanların hayat seviyesini yükseltmek olduğu gerçeği unutuluyor, yakalıksız gömlekle, kasketle, üstü başı perişan gezmek bir marifet sayılıyordu. Bunlara göre halk yok, yalnız emekçi sınıfı vardı. Bu düşüncenin hareketi kitleden nasıl uzaklaştırdığının farkında değildiler. Onlara göre iyi bir sosyalist olmanın şartı, mutlaka hapishaneye girmek, çıkmaktı.

İşte bu gibi konular, tartışmaların esasını teşkil ediyordu. Bu devrede sosyalist düşünce, bir romantizmdi denebilir.

- **Nazım Hikmet Hakkında Birkaç Söz**

Nazım realist bir şairdi. Bu realizmi şiirlerinde bir dahi üstadlığı ile inceledi. Mistik, romantik edebiyata karşı cephe aldı. Diyalektik materyalist felsefeyi bir tarih görüşü olarak kullanmakta gösterdiği üstadlıkla yalnız eski Türk ediplerinden değil, çağında yaşayan birçok ediplerden, şairlerden ayrıldı. Nazım, yalnız kendi memleketinin insanlarının değil, dünya ölçüsünde ezilen insanların savunucusu idi. Onu milletlerarası bir şair haline getiren, insana, insanlığa karşı sevgisi ve ezilenlerin kurtuluşu için duyduğu heyecan, beslediği fikirlerdi. O bu duygu ve düşüncelerini yalnız şiirler ile dile getiren bir şair değil, davasını bir militan olarak savunan bir devrimci idi. Dünya işçileri arasında birlik, dayanışma enternasyonalizm ideolojisinin temel taşları idi. Kendi memleketinin ezilen sömürülen işçisine, köylüsüne, halkına karşı, duyduğu sevgi ne kadar milli ise, ezilen bütün insanlara karşı duyduğu sevgi de o kadar enternasyonaldi. Mısraları, kelimeleri yalnız sadelik bakımından değil, heyecanlarını, duygularını, fikirlerini aksettirme bakımından da bir kıvılcım niteliği, taşırdı. Kuvvetli şahsiyeti, edebiyattaki dehasıyla devrinin gençleri üzerine büyük bir etki yaptı. Onun attığı te-

mel üzerindedir ki, bugün yetişen yeni şairler, edipler, romancılar edebiyat alanında büyük yer aldılar. Yeni bir edebiyat meydana geldi. Bugün bu yeni edebiyatın ön saflarında yeralan Yaşar Kemal'ler, Kemal Tahir'ler, Orhan Kemal'ler, Orhan Veli, Oktay Rıfat, Melih Cevdet, Mahmut Makal, Fakir Baykurt'lar ve daha niceleri Nazım'ın izlerinde yetiştiler. Bugün Türk edebiyatının en kuvvetli elemanları oldular.

Fakat idareci çevreler, onun büyük dehasını, sanat değerini anlamadılar, kasıtla anlamak istemediler. Onu en basit sebeplerle hapishanelerde çürüttüler. Memleketinde değeri takdir edilmeyen Nazım Hikmet, dünya edebiyat tarihinin sayfalarında yerini aldı. Eserleri altmış, yetmiş dile çevrildi.

Dünya kültür hazinesine şaheserler bıraktı. Nazım, bir proleter şairi, vatansever bir şairdir. Yazdığı milli kurtuluş destanı, hasret şiirleri, bunun örnekleridir. Varna'da Mehmed'e, karısı Münevver'e yazdığı şiirler bu vatan hasretinin ifadeleridir. Nazım, şiirlerinin bir çok dillere çevrildiğini, bütün halkların onu okuduğunu gördüğü zaman seviniyor, fakat kendi halkının şiirlerini okuyamamasından sonsuz bir azap duyuyordu. O, bir Dreyfüs gibi masum olarak yıllar boyu hapishanelerde yattı. Hayatına karşı hazırlanan tertipler, onu memleket dışına çıkmak zorunda bıraktı. Vatanına hasret kaldı. Son yıllarda en büyük azabı bu vatan hasreti ve şiirlerinin kendi memleketinde okutulmaması idi.

Memleketin ender yetiştirdiği böyle bir şairi hapishanelerde çürütmek suçunu bugünkü ve yarınki nesiller ve tarih affetmeyecektir.

•

1960 senesinde Viyana'da kendisiyle buluştuğumuz zaman pek sevinmişti. Geçmiş günleri hatırladık.

— Gençliğimin en heyecanlı günlerini «Resimli Ay»da yaşadım. Onlar, ne mesut günlerdi, dedi.

«Resimli Ay»da yaptığımız tartışmalar üzerine konuştuk. Hayat ve tecrübeler bize çok şeyler öğretmişti. O zamanki hataları gözden geçirdik. Nazım gülümsedi:

— O zaman sekterdik, dedi. Biz mesela «Putları kırıyoruz» kampanyasını neden açtık?. Abdülhak Hamid milli şair değilmiş. Memleket konularıyla ilgilenmezmiş... Proleter şairi değilmiş... Saltanat devrinde, proleteryanın daha doğum halinde olduğu bir devirde onun proleter şairi olmasını nasıl bekleyebilirdik?!... Adam büyük şair. Kendi ufuklarından çıkmış, dünya konularıyla ilgilenmiş. Abdülhak Hamid yaşadığı devrin, şartların mahsulüydü. Mehmet Emin ise şair bile değildi. Mehmet Akif'in mistik ideolojisini, gerçekçi eserlerimizle çürütmeli idik. Namık Kemal bir vatan şairi idi. Zamanında Abdülhamit diktatörlüğüne karşı savaştı. Bu yüzden menfalarda süründü. Biz bunların hepsine çattık. Bunları burjuva şairi, edibi diye kenara attık. Neydi benim o «Berkeley» şiiri?!... Dialektik materyalizm şiirle mi öğretilir?! Proleter şairi, aşk şiiri yazamaz dedik. Tabiatı ve insanı unuttuk.

Nazım artık edebiyatın da, sanatın da tarihi gelişmeler içinde yeni şekiller aldığını, şartlarla beraber muhtevanın da değiştiğini, her devrin yetiştirdiği edipleri, şairleri burjuva diye kenara atmanın doğru olmadığını söylüyor, bunları kökten inkarın sekterlik olduğunu kabul ediyordu. «Biz bunları kendi yaratacağımız edebiyatla çürütmeliydik» diyordu.

Nazım işçi hareketinin memlekette geliştiğini, şiirlerinin bugün Türkiyede basıldığını görmeden öldü.

«Resimli Ay» yazarları, ona dergide yer vermekle, onunla beraber çalışmakla, dün olduğu gibi bugün de şeref duymaktadır.

• «Resimli Ay»ın Kapanması

«Resimli Ay» «Savulun geliyorum» mahkemesinden sonra da, ilerici yazılarına devam ediyordu. İşçi, köylü meseleleri yanında, emperyalizme karşı yazılar, Sovyetler Birliği'nde gelişmekte olan Azerbeycan, Özbekistan gibi cumhuriyetlere ait röportajlar dergide yer alıyordu. Sabahaddin Ali'nin, Sadri Ertem'in, Suat Derviş'in hikayeleri, Nazım Hikmet'in, Orhan ve Süleyman imzalı yazıları, «İmzasız adam» başlıklı şiirleri, «Resimli Ay»ın bu ikinci devresinde, en çok ilgi çeken yazılardı.

İlerici yazarların «Resimli Ay»da toplanması, polisin dikkatinden uzak kalmamıştı. Matbaanın karşısındaki binadan dergiye girip çıkanlar gözetiliyor, aramıza polis ajanları sokuluyordu. Bunlar güya yazı getirmek vesilesiyle geliyorlardı. Yazıların herbiri bir provakasyondu.

Bu durum ortakları ürküttü. Onlar, «Resimli Ay Limited Şirketi»ne kâr için ortak olmuşlardı. Politik, sosyal hiçbir amaçları yoktu, fakat «Resimli Ay» bizim için bir kâr getirme aracı değildi. Demokrasiyi, ilerici fikirleri, işçinin, köylünün, dar gelirli halkın menfaatlerini savunmak için bir araçtı.

«Resimli Ay» ortakları dergiden Nazım Hikmet'in, sol yazarların çıkarılmasını istediler. Buna Zekeriya ve ben karşı koyduk. Bu yüzden çıkan anlaşmazlık, ortaklığın bozulması sonucunu verdi. 1930 yılının son aylarında «Resimli Ay Limited Şirketi»nin gazetelerde şu garip ilanı çıktı:

«Son zamanlarda «Resimli Ay» Mecmuası neşriyatında memleket ve okuyucuların hiçbir ihtiyacını tatmin etmeyen köhne mevzulara, faydasız yazılara yer verildiğini gören müessesemiz, baş muharrirlerinin vazifelerine nihayet vermiş ve bu mecmuayı kapatmaya karar vermiştir.»

İlanda, imtiyazın şirketin malı olduğu, bundan faydalanarak, dergiyi tekrar kendilerinin neşre de-

vam edecekleri bildiriliyordu. Biz, «Resimli Ay»ın kuruculan olduğumuzu düşünerek, mecmuayı bu isimde çıkarmaya devam kararındaydık. Şirketten ayrıldık. Bâbıâli yokuşunda küçük bir oda kiraladık, 1 Ocak 1931 tarihinde çıkardığımız ilk sayıda «Resimli Ay» hikayesini şöyle anlatmıştık:

«Biz «Resimli Ay»ı yedi sene önce yayınlamaya başladık. Resimli Ay yedi senelik hayatı içinde birçok zorluklarla karşılaştı. Bu zorluklara, hapis cezalarına, durmadan mahkemelerde yargılamalara rağmen yayınlarına devam etti. Çünkü «Resimli Ay» bir ideal mecmuası idi. Dergi bu memleketin edebiyat ve fikir hayatında küçük bir rol oynamak, ıstırap çeken kitlelerin dertlerini dile getirmek, demokratik bir düzenin kurulmasını sağlamak amacıyla çıkıyordu. Karşılaştığı zorluklar onun azim ve iradesini sarsmadı. Mahkemeden mahkemeye düştük. Fakat son defa karşılaştığımız zorluk, «Resimli Ay»ın çıkmasına engel olmayacaktır. Ortaklar bu isme sahip çıkmak istiyorlar. «Resimli Ay» bizimdir. Ve yayınlarına devam edecektir.»

Bundan sonra 1930 başlarında «Resimli Ay»ın son sayısı da çıktı. Fakat ortaklar, imtiyazın, şirketin malı olduğu iddiasıyla mahkemeye başvurdular. Ve derginin yayınlanmasına engel oldular. Resimli Ay bu yüzden yayın hayatından çekildi.

Biz faydalı olmak amacıyla ortaya atılmıştık ve hizmet ettiğimiz kanısındayız. Bu vesile ile, Nazım Hikmet'in, Sabahaddin Ali'nin Çekoslovakya'da basılan «İçimizdeki Şeytan» başlıklı kitabına yazdığı başlangıçtan, Resimli Ay'la ilgili bazı satırları buraya kaydetmeden geçemeyeceğim:

«Ben, bir zamanlar, Sabiha ve Zekeriya Sertel'in çıkardıkları Resimli Ay Dergisi'nin teknik sekreteri ve redaktörü idim. Resimli Ay emperyalizme karşı savaşıyor, demokrasiyi savunuyordu.

«O zaman tıpkı bugün olduğu gibi, demokrasi

düşmanları, pantürkistler, emperyalizm ajanları, tek cephe halinde birleşmişlerdi. «Resimli Ay» yayınlarıyla bu cepheye karşı mevzi alıyordu. Mecmuanın sütunlarında «Yıkılan putlar» başlığı altında edebi tartışmalar yapılıyor.

«Bu edebi tartışmalar, gerçekte halkın politik haklarının savunulması uğrunda bir nevi vasıta idi. Aynı zamanda mecmua, grev yapan İstanbul tramvay işçilerini desteklemeye çağıran şiirler, yayınlıyordu. «Genç Hristiyanlar» teşkilatının, «İncil» Cemiyeti'nin İstanbul'da Amerikan kolejlerinin ve emperyalistlerin ajanları olan diğer teşkilatların içyüzünü açıklıyordu. Buna cevap olarak genç hristiyanlar teşkilatı ile, Türk Ocağı'ndaki pantürkistler, İstanbul polisiyle birleşerek, mecmuanın yayınlandığı matbaaya hücum ettiler.

«Resimli Ay» Mecmuası'ndan boşuna bahsetmiyorum. Bu mecmua birçok ilerici yazarlar gibi Sabahaddin Ali'nin edebi ve siyasi hayatında önemli bir rol oynamıştır.»

Nazım Hikmet'in Resimli Ay hakkında yazdığı bu satırlar bizim için bir şereftir.

Zekeriya Sertel (solda), Bekirağa bölüğünde. Fuat Köprülü (ortada) ve Ferit Bey isminde bir diğer tutuklu ile beraber.

5

Politik Hayatta

- **Sosyalist Eserlerin Tercümesi**

Daha «Resimli Ay» kapanmadan önce, Zekeriya «Son Posta» adıyla günlük bir gazete çıkarmak üzere, gazeteci Selim Ragıp, Ekrem Uşaklıgil, Halil Lütfi Dördüncü ile bir ortaklık kurmuşlardı. Ortaklar, şirketin kurulmasından önce, benim gazeteye yazı yazmamamı şart koşmuşlardı. Böylece ben işsiz kalmıştım. Bu devrede biraz daha serbest çalışmak için elverişli bir durum vardı.

Dünya ölçüsünde meydana gelen 1928-1929 iktisadî buhranının etkileri Türkiye'de de duyulmuştu. Bundan başka o yıl kötü mahsul alınmasının sonucu ekonomik buhran başgöstermişti. Halk büyük bir geçim sıkıntısı içindeydi. Hükümetin devletçilik politikasıyla, birçok maddeler üzerine tekeller kurması, ticaret burjuvazisinin de muhalefetini artırmıştı. Ekonomik durumun kötüleşmesi, işçi ücretlerinde yapılan indirimler, burjuvaziyle emekçiler arasındaki zıddiyeti de artırmıştı.

Halk Partisi'nin tek parti olarak hüküm sürmesi, demokratik hakların gerçekleşmesine engel oluyordu. Avrupa monopollerinin Türkiye ekonomisi üzerinde yaptıkları baskı, emperyalist basının Atatürk'ü bir diktatör olarak göstermeleri, onu ekonomik politikasında bazı değişikliklere zorlamıştı. Mustafa Kemal ve arkadaşları liberal bir politika yürütmek, yeni bir parti ile devletin, hükümetin murakabesini sağlamak istiyorlardı. Ekonomik çıkmazdan kurtulmak için de yabancı sermayeye bazı müsaadeler vermek lüzumunu duydular. Liberal bir parti olarak 12 Ağustos 1930'da «Serbest Cumhuriyet Fırkası» kuruldu. Bunun başına Atatürk'ün en çok güvendiği dostlarından Fethi Okyar, öteden beri liberal ekonomi taraftarı olan Ağaoğlu Ahmet Bey getirildi. Bu fırka, halkın hoşnutsuzluğunu yatıştırmak, ekonomik buhrandan kurtulmak için çareler aramak üzere, doğrudan doğruya Mustafa Kemal'in teşebbüsüyle kurulmuştu. Parti önce gizli hazırlanmış, sonraları halka bir muhalefet partisi olarak sunulmuştu.

Serbest Fırka'nın kurulduğu 1930 senelerinde basına da bazı hürriyetler verildi. Artık savcılar, her yazıdan dolayı yazarı soruşturmaya çekmiyor, bu yazıyı ne maksatla yazdın, diye sormuyorlardı.

Ben bu fırsattan faydalanarak, sosyalizme ait eserleri tercümeye karar verdim. Elimde seçme imkanı verecek kadar kitap yoktu. Çünkü bu kitaplar memlekete giremezdi. Londra'da bir dostun gönderdiği kitaplar arasından seçmek zorundaydım. İlk olarak Kautski'nin «Sınıf Kavgası» eserini Türkçeye çevirdim.

Bâbıâli'de bir kitapçı ile anlaşma yaptım:

«Bu kitabın sermayesini ben koyacağım. Kârı senin olsun... Kitap satıldıktan sonra bana sermayemi verirsin» dedim. Kitapçı bu şartı kabul etti. Benim istediğim kâr değil, bu fikirlerin yayılmasıydı.

Kitap altı ay müddet içinde satıldı. Neden son-

ra polis kitapları toplatma kararı aldı. Fakat artık kitapların çoğu satılmıştı. Kitapçı polisin kitapları toplattığını bahane ederek bana sermayemi geri vermedi. Fakat benim isteğim yerine gelmişti. Kitap altı ay içinde satılmıştı.

Bundan sonra 1930'dan 1936'ya kadar, Adoratski'nin «Diyalektik Materyalizm», «1936 Sovyet Anayasası», Lenin'in «Harp ve Sosyalizm», August Bebel'in «Kadın ve Sosyalizm» eserlerini Türkçeye çevirdim. Bu kitapları «Tan»a yazdığım yazılardan biriktirdiğim para ile bastırmıştım. Fakat «Kadın ve Sosyalizm»i bastırmak için param yetmiyordu. Eser çevrilmiş halde elimde duruyordu.

Bu sıralarda Türkiye'nin tanınmış avukatlarından ve Baro Reisi Haydar Rifat Bey ve «Vakit» Gazetesi sahiplerinden Hakkı Tarık bir şirket kurmuşlar, Marksist eserleri Türkçeye çeviriyorlardı. Bunlar Marksist eserlerin, Nazım'ın şiir kitaplarının bir çırpıda satıldığını görünce, kâr etmek için aralarında bir şirket kurmuşlar, bu eserleri Türkçeye tercüme ettiriyorlardı. Haydar Rifat benim «Kadın ve Sosyalizm»i Türkçeye çevirdiğimi, bastıramadığımı nasılsa haber almış... Bana bu eserleri basmayı teklif etti:

— Sizinle bir anlaşma imzalayalım, kârını yarı yarıya paylaşırız, dedi.

Benim için kâr söz konusu değildi. Maksat, kitabın basılması idi. Mukaveleyi yaptık ve kitap basıldı. Yıllar boyu satıldı. Bu vesile ile daha sonralara ait bir hatıramı anlatmadan geçemeyeceğim.

İkinci Dünya Harbi içinde bir gün matbaaya gelmiştim. Daha matbaa kapısından girer girmez, polisin beni aradığını, «Kadın ve Sosyalizm» kitabı ile Kautski'nin «Sınıf Kavgası» adlı eserlerini almaya geldiğini haber verdiler. «Sınıf Kavgası»nın mevcudu kalmamıştı. «Kadın ve Sosyalizm» ise bende değildi. Bende ancak her ikisinden ayırdığım 15'er nüsha vardı. Ötekiler Haydar Rifat Bey'in elindeydi.

Yukarı çıktım, daha masama oturmamıştım, ki telefon çaldı. Polis Müdürü Muzaffer Bey beni arıyordu.

— Hanımefendi, dedi, «Kadın ve Sosyalizm» ve «Sınıf Kavgası» kitaplarını polis toplama kararı aldı. Lütfen bu kitapları, göndereceğim polislere teslim ediniz.

— Kitaplar bende değil beyefendi, Haydar Rifat Bey'e baş vurunuz. Onlar bastırdılar, nüshalar da onlardadır.

— Haydar Rifat Bey sizde olduğunu söylüyor.

— Yanılıyor.

Muzaffer Bey telefonu kapadı. Az sonra tekrar telefon çaldı:

— Ben Haydar Rifat. Sabiha Hanım, kızım, ben sizi çok severim, bu sizin kitabı bastık, fakat bir türlü satamıyoruz. Sizin matbaanız var, bayileriniz var. Kolaylıkla satabilirsiniz. Ben kitabı, maliyet fiyatına size devredeyim. Kârı sizin olsun. Bu kitapların geleceği açıktır. Şimdi ben yanınıza geleyim, sizinle bir anlaşma imzalayalım. Anlaşacağımız bedel üzerinden kitapları ben size devir edeyim. Parasını isterseniz taksitle ödersiniz.

— «Tan Matbaası bu kitapları satmaz beyefendi. Ben, kâr filan da istemiyorum. Bugüne kadar sizden hesap sormadım.

— Biliyorum kızım, ama, benim bu kitapları koyacak yerim yok. Siz matbaada saklıyabilir, satabilirsiniz.

— Siz depo mu arıyorsunuz? Polis Müdürü Muzaffer Bey, polis müdürlüğünde bir depo hazırlamış... Oraya gönderebilirsiniz.

Haydar Rifat Bey telefonu kapadı.

Polisin kitapları toplatmasına rağmen, savcılık harekete geçmedi. Bu, o devirde verilen nisbi hürriyetin bize sağladığı bir kazançtı. Ben bu imkandan faydalanabildiğim için memnundum. Ancak, akşam

eve döndüğüm zaman ummadığım bir sahne ile karşılaştım. Evin arka bahçesinde, kitaplar yanıyordu. Bunlar benim her kitaptan kendime ayırdığım beşer onar nüsha idi. Yanımızda çalışan Nakliye Hanım, bende bazı nüshaların olduğunu biliyordu. Bana haber vermeden eve gelmiş, kütüphanede kitapları bulmuş, annemle beraber bahçede kitapları yakıyorlardı. Sahneye baktım ve üzüldüm:

— Hitler, Marksist kitapları yakıyor... Ama bizim bahçede bunlar yakılabilir mi? dedim.

Annem adeta hiddetle,

— Sen yanacağına, onlar yansın, dedi.

Böylece elimde tek bir nüsha bile kalmadı. 1950'de Paris'te 1955'te Viyana'da rastladığım gençler, «Biz ilk Marksist eğitimi sizin Türkçeye çevirdiğiniz kitaplardan aldık,» dedikleri zaman sevinç duydum. Emekler boşa gitmemişti.

• «Hayat» Ansiklopedisi'nde

Serbest Fırka az bir zaman sonra, Atatürk tarafından kapatıldı. Bu partinin kapatılmasının başlıca iki sebebi vardı. Biri politik, diğeri ekonomikti. Liberalizm esası üzerine kurulan bu parti, bütün ticaret burjuvazisini etrafına toplamış, bunlar Halk Partisi'nin devletçilik politikasına karşı cephe almışlardı. Halk devrimden beklediği gelişmeyi görmemişti. Yeni partinin kendisine refah getireceği ümidiyle bu partiyi destekliyor, Halk Partisi'ne yüz çeviriyordu. Halk Partisi kredisini kaybetmişti. Atatürk, Halk Partisi'ni yıkılıştan kurtarmak için Serbest Parti'nin kapatılmasına lüzum gördü.

İkinci sebep de ekonomikti. Atatürk'ün kurduğu devletçilik sisteminin hedefi, milli ekonomiyi yabancı sermayenin tahakkümünden kurtarmak, yerli burjuvaziyi devlet yardımıyla geliştirmekti. 1924'te kurulan İş Bankası'nın amacı yerli sanayie kredi vermekti. 1925'te Türk sanayiini geliştirmek emeliyle Sümer-

bank kurulmuştu. 1931'de kurulan Merkez Bankası'nın gayesi, yeni kurulan bankalara mali bir kaynak olmaktı. Bütün bu tedbirlere rağmen ekonomi yavaş adımlarla ilerledi. Devlet yardımıyla özel teşebbüs geliştiği halde, devlet kuruluşları zarar veren kuruluşlar haline gelmişti. 1930 senelerinde, Serbest Fırka kurulduğu günlerde, özel teşebbüse serbestlik vermek, bunları devlet kontrolünden kurtarmak eğilimi arttı. Sermaye terakümü nispeten hızlandı. Aynı zamanda özel teşebbüsün himmetiyle Trakya'da «Alpullu» adlı bir şeker fabrikası kurulmuştu. Bu fabrikanın sahipleri Hayri İpar ve Ticaret Bakanı Şakir Kesebir, şeker imtiyazını adeta ellerine aldılar. Dışardan 36 kuruşa getirdikleri şekeri 70 kuruşa satıyor, ihtikar yapıyorlardı.

«Son Posta» Gazetesi, şeker ihtikarına karşı bir kampanya açtı. Hayri İpar'ın yaptığı yolsuzlukları delilleriyle ortaya koydu. Hayri İpar, ticari itibarını kırmak, haysiyet ve şerefini zedelemek suçuyla Zekeriya'yı yazının sahibi, Selim Ragıp'ı da mesul müdür olarak mahkemeye verdi.

O zamanki kanunlara göre, bir adamın hırsızlığı, ihtikarı delillerle ispat edilse dahi, hırsızın adını ve yaptığı hırsızlığın niteliğini gazetelerde yayınlamak yasaktı. İhtikar yapanlara karşı halkın menfaati savunulamazdı. Mahkeme bu kanuna dayanarak her ikisinin üçer sene hapsine karar verdi.

Zekeriya bu sıralarda Yunus Nadi Bey'le beraber «Hayat Ansiklopedisi»ni yayınlıyordu. Hapse girince «Hayat Ansiklopedisi»ni çıkarmak işi bana kalmıştı. Ansiklopedinin bütün işleri organize edilmişti. Ben ancak teknik işlere bakıyordum. Gündüzleri ansiklopedide çalışıyor, geceleri marksist eserlerin tercümesine devam ediyordum. Halkla ilgilerim kesilmişti. Onların günlük dertleri, sosyal meseleleriyle uğraşmaktan uzak kalmıştım. «Resimli Ay»daki mücadele hayatına hasret çekiyordum.

Zekeriya bir buçuk sene sonra, yine genel aftan faydalanarak hapisten çıktı. 1934 senelerinde Halil Lütfi ile beraber Tan Gazetesi'ni yayınlamaya başladı. Ben de böylece politik hayata girmek fırsatını buldum.

- **«Tan» Gazetesi'nde**

Zekeriya «Son Posta» Gazetesi'nde ortakları ile aralarında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden gazeteden ayrılmıştı. Halil Lütfi ile Siirt Mebusu Mahmut Bey tarafından çıkarılan «Tan» Gazetesi'ni satınalma kararını vermişlerdi. Bu gazete İş Bankası'nın yardımıyla çıkıyordu. Serbest Fırka zamanında hükümet liberalizmi savunmak, gelişmekte olan burjuvazinin menfaatlerini korumak amacıyla bu gazeteyi çıkarıyordu. Celal Bayar İş Bankası'nın başında idi. O, Halk Partisi'nin yürüttüğü devletçilik politikasına kısmen karşı idi. Devletçiliği esas itibariyle kabul ediyor, fakat bunun ticaret burjuvazisinin gelişmesine engel olmamasını, işlerine müdahale etmemesini, bunlara yardımcı olmasını istiyordu. «Tan» Gazetesi bu emelle kurulmuştu.

Bu devletçilik konusu Halk Partisi içinde de bir tezat doğurmuştu. Rejimin niteliği birçok defa Atatürk tarafından belirtilmişti. Atatürk meclis konuşmalarında, yabancı gazetecilere verdiği demeçlerde, devletçiliğin özel teşebbüse karşı olmadığını, ancak özel teşebbüsün yapamadığı kuruluşları devletin yapacağını söylemişti. Serbest Fırka kurulduğu zaman ekonomik liberalizm de açık açık savunuldu. İnönü devletin özel teşebbüse karışmasını öngörüyor, Celal Bayar müdahaleye karşı koyuyordu. «Tan» Gazetesi, bu parti içindeki anlaşmazlığı da belirtiyordu. Fakat gazete halk tarafından sevilmedi, başarı kazanmadı. Zararına çıkan bu gazeteyi kapamak zorunda kaldılar. Matbaasını, teçhizatını, hatta adını satılığa çıkarmışlardı.

Zekeriya ile Halil Lütfi, matbaayı ve gazeteyi aldıktan sonra nedense adını değiştirmediler. Az sonra Amerikan emperyalizminin ajanı, eskiden Amerikan mandasını savunan Ahmet Emin Yalman da gazeteye ortak edildi. Zekeriya teknik işlerle uğraşıyor, başyazıları Ahmet Emin Yalman yazıyordu. Yani gazetenin politik cephesini o idare ediyordu. Ahmet Emin yazılarında Amerika'nın emperyalist olmadığını iddia ediyor, devletçiliğe karşı özel teşebbüsü savunuyordu. Her makalesinde «Hayır ve Şer» kuvvetlerinden söz açardı. «Hayır» kuvvetleri özel teşebbüsçüler, «Şer» kuvvetleri sollardı. Gazeteye Ulunay gibi gericileri, Refik Halit gibi halife taraftarlarını getirmişti. Milli kurtuluş savaşı günlerinde, Ulunay ve Refik Halit, Damat Ferit Paşa Hükümetine hizmet etmiş, bu yüzden halifeye hizmet eden 150 kişi ile beraber Atatürk tarafından memleket dışına çıkarılmışlardı. Refik Halit kuvvetli bir yazardı, fakat fikir bakımından gericiydi.

«Tan» Gazetesi bu ekiple, asma bahçeleriyle meşhur Babil Kulesi'ne benziyordu. Asma bahçelerinin bir katında gericiler, bir katında Burhan Felek gibi fanteziciler, bir katında Ömer Rıza gibi koyu müslümanlar, bir katında ilericiler vardı. Ben bu şartlar içinde «Tan» Gazetesi'ne yazı yazmaya başladım. «Son Posta»da bana karşı konan yazı yazma yasağı kalkmış, nisbi bir hürriyete kavuşmuştum.

Fikirlerimi yaymak için her imkandan faydalanmak taraflısıydım. Yazılarım, hükümetin sansüründen değil, ama gazetenin yazı işleri müdürünün kontrolünden geçiyordu. Amerikan emperyalizminden söz açamazdım. Patronlara karşı işçileri savunamazdım. O devirde işçileri savunmak dahi komünistlik sayılıyordu.

Bir gün odama kalabalık bir işçi grubu geldi. Çalıştıkları kuruluşta, patronla aralarında anlaşmazlık çıkmış.

Patron, işçilere vaadettiği ücreti ödemiyor, zarar ettiği bahanesiyle ücretleri azaltıyormuş. O zaman toplu sözleşme kanunu yoktu. İşçiler haklarını savunmak için grev yapamazlardı. Patronlar ücretleri istedikleri gibi azaltabilirdi. Yanıma gelen işçiler hükümete bir istida yazmışlardı. Bunun gazetede neşrini istiyorlardı. Yazı işleri müdürü bunu gazeteye koymaktan çekinmişti. Benim bu istidayı gazeteye koydurtmamı istiyorlardı.

Bunlar, benim Babil Kulesi'ndeki bahçenin bir köşesine sığındığımı bilmiyorlardı.

— Siz bana bir mektup yazın, dedim. Şikayetlerinizi bildiriniz. Ben okuyucu mektubuna cevap olarak derdinizi dile getirebilirim.

Ve öyle oldu. Yazı çıktıktan bir müddet sonra tekrar geldiler. Patronla anlaştıklarını, ücretlerin kesilmeyeceğini bildirdiler ve teşekkür ettiler.

Bir müddet sonra Ahmet Emin'le Zekeriya arasında çıkan anlaşmazlık yüzünden, Yalman gazeteden ayrıldı. Gazetenin başyazılarını Zekeriya yazmaya başladı. Ben de biraz daha hürriyete kavuşmuştum. «Tan» da yazdığım fıkralarda, makalelerde sosyal konuları ele alabiliyordum. «Tan»ın kapandığı 1945 yılına kadar bu sütunlarda faşistlere, gericilere karşı savaştım.

• Cep Kitapları

«Tan»da çalıştığım günlerde cep kitapları diye bir seri yayınlıyordum. Bu kitaplar Amerika'da «Senede Yüz Kitap» başlığı altında çıkıyor, çeşitli konuları ele alıyordu. Ben bu kitapları Türkçeye çeviriyordum. Bu kitaplarda her devirde meydana gelen devrimler, çeşitli memleketlerin edebiyatına ait eserler, ekonomik ve sosyal konulara ait yazılar yayınlanıyordu. Ben bunlardan daha ziyade ilerici olanları seçiyordum. Memlekete ait konuları yetkililere yazdırıyordum. Kitaplar halk arasında büyük bir rağbet

gördü. Tercümeleri kısmen kendim yapıyor, diğerlerini Ömer Rıza'ya ve Cevat Şakir'e yaptırıyordum. Cevat Şakir İngiltere'de Oxford'ta okumuştu, Shakespeare'in dilini bir İngilizden daha iyi bilirdi. Ömer Rıza'nın da İngilizcesi kuvvetliydi.

Fakat bir gün tuhaf bir olaya şahit oldum. Ömer Rıza'ya, Anatole France'ın, «Haşmetmeab Adalet» adlı kitabını tercüme etmek üzere vermiştim. Tashihleri okurken hayretler içinde kaldım. Meğer Anatole France sosyalizm düşmanı imiş, dindarmış, din felsefesini savunuyormuş... Anatole France böyle laflar etmez, dedim. Kitabın orijinalini getirttim, tercüme ile karşılaştırdım. Kitap tercümede tamamıyla değiştirilmişti. Ömer Rıza'yı çağırdım, kitaptaki yazıları gösterdim.

— Bu ne demek? dedim.

Ömer Rıza kızardı, bozardı:

— Efendim, dedi, ben dindar bir adamım. Anatole France din aleyhine yazıyor. Ben sosyalizme düşmanım, o, sosyal adaleti savunuyor, halkın bu fikirleri öğrenmemesi için metni değiştirdim.

— Buna ne hakkınız var? dedim. Ve işine son verdim.

Halikarnas Balıkçısı da başka bir metod kullanıyordu. O, gerici değildi. Fakat yaptığı tercümelerde bir fikir kendi düşünüşüne uymuyorsa, satırların arasına bir parantez açıyor, yazı sahibine küfür ediyor, «Bu işin doğrusu öyle değil, böyledir» diye kendi fikrini yazıyordu. Bunun tamiri kolaydı. Ben tashihleri okurken, parantezleri çiziyordum.

Bu sıralarda bir roman denemesi yaptım. «Çitra Royla Babası» adlı bir eser yazdım. Yazının konusu İngiliz emperyalizmi üzerine idi. O sıralarda İngiliz gazeteleri, Hindistan'da «Mirut» Mahkemesi diye bir mahkemeyi yazıyorlardı. Bu eser, Hindistan'da İngiliz emperyalizminin yaptığı baskı sonunda, sosyalistlerin nasıl tevkif edildiklerini, işkence gördüklerini anlatı-

yor, sosyalist bir kızın, babası tarafından polise haber verilmesi üzerine olayın patlak verdiğini gösteriyordu. Ben bunu roman şeklinde yazdım. Bu kitap hiçbir engele uğramadan satıldı.

«Tan» Gazetesi'nde en büyük savaşı, İkinci Dünya Harbi yıllarında yaptım. Bunun hikayesi, bu kitabın ve bu hatıraların köküdür. Bunu sırası ile anlatacağım.

- **Amerika Seyahati**

Büyük kızım Sevim'i Amerika'da tahsile göndermiştik. Biz New York'ta, Columbia Üniversitesi'nde okumasını istiyorduk. New York'ta Türkiye'nin eğitim ataşesi Ragıp Nureddin, onu Missouri'de bir üniversiteye göndermiş. Sevim'in eğitim meselesini çözmek için benim Amerika'ya gitmeme karar verdik.

1937 yılı idi. Bu devirde Almanya, Birinci Dünya Harbi'nde kaybettiği toprakları geri almak, emperyalistlerin elindeki ham madde pazarlarına, sömürgelere ortak çıkmak emeliyle harbe hazırlanıyordu. 1937'de Japon emperyalistleri Çin'in merkez eyaletlerine gelmiş. Çin'i zaptetmek, onu sömürge haline getirmek için harp açmışlardı.

İspanya'da demokrat kuvvetlerle faşist Franco kuvvetleri bir iç harp halinde idiler. Faşist İtalya, Almanya, Franco kuvvetlerine yardım ediyor, dünyanın her tarafından İspanya'ya gelen gönüllü ekipler halk kuvvetleriyle yanyana çarpışıyorlardı. İspanya'da iç harp kanlı bir boğuşma haline gelmişti.

Gerici Türk basını olayı tersyüz gösteriyor, Franco'nun komünistlere karşı savaştığını iddia ediyor, gerici Franco kuvvetlerini destekliyorlardı. Fransa'da gericiler, Demokrat İspanyol Hükümeti'ne karşı bir tutum almışlardı. Fransız sınırlarından Franco kuvvetlerine silah yardımı yapıyorlardı.

Ben seyahate çıkmazdan önce «Tan» Gazetesi, benim Fransa'dan, Amerika'dan röportajlar yazma-

mi istedi. Aynı zamanda «Tan»a yazı yazan Suat Derviş de Sovyetler Birliği'ne bir seyahate çıkıyordu. Göndereceğim yazılar «Tan»da yayınlanacaktı. Bu yazıların bir kısmı yayınlandı, bir kısmı yayınlanamadı.

Paris'te bulunduğum günlerde o zamanın dışişleri bakanından bir buluşma istedim. Kendisini dışişleri bakanlığında gördüm. Beni bir Fransız nezaketi ile karşıladı. Bir Türk kadınının politika ile uğraşmasına şaştı. Kendisine Fransız Hükümeti'nin neden faşistlere göz yumduğunu, tarih boyunca Fransa'ya düşman olan Alman Hükümeti'ne karşı neden yumuşak bir politika yürüttüğünü sordum.

Bakan biraz düşündü ve:

— Biz Fransa'daki faşistlere karşı göz yummuyoruz. Fakat burası demokratik bir memlekettir. Herkes istediği gibi konuşur, istediği teşkilatı kurar. Biz Fransa için bir faşizm tehlikesi görmüyoruz, dedi.

— Almanya, İtalya, Japonya mihveri kuruldu. Bunlar sömürgeleri yeni baştan paylaşmak için harbe hazırlanıyorlar. Almanya dünya pazarlarına yayılmak istiyor. Çekoslovakya'dan, Polonya'dan toprak istiyor. Bu yeni bir dünya harbinin başlangıcı ve Fransa ve bütün dünya için bir tehlike değil midir?

Bakan hemen cevap verdi:

— Almanya bize saldırmayacaktır. O, Sovyet hudutlarına doğru yayılmak emelindedir. Komünizme karşı cihad açmıştır. Böyle bir harp başlasa dahi biz harbin dışında kalacağız. İspanya Hükümeti'ne karşı yardımcı bir durum alırsak, Almanya'yı kendimize karşı kışkırtmış oluruz. İspanya harbi, bir dünya harbi sonucunu vermeyecektir. Biz İspanya'da krallığın yıkılacağına, demokrat kuvvetlerin galebe çalacağına inanıyoruz. Fransa sınırlarından İspanya'ya silah kaçırılmasına karşı da tedbirler aldık.

Fransız Dışişleri Bakanı çok rahattı. Almanya'ya

verilecek tavizlerle harbin önleneceğine inanıyordu. Bunun için Fransa, İspanya İç Harbi'ne, İtalya ve Almanya'nın Franco'ya yardımına seyirci kaldı. Sınırlarından silah kaçırılmasına uzun müddet göz yumdu. İç harp sonunda demokrat hükümet yıkıldı, faşist Almanya'nın, İtalya'nın yardımıyla Franco iktidara geldi. Bakan, devekuşu gibi başını toprağa sokmuş, ayaklarını dışarda bırakmıştı. Sonra bir gün faşist ordular bu devekuşunu bacaklarından çekip tüylerini yoldular. Alman orduları Fransa'ya saldırdığı zaman hep bu dışişleri bakanını hatırladım.

- **Genevieve Tabouis İle Görüşme**

Genevieve Tabouis, o zamanlar Fransa'nın politik hayatında büyük rol oynayan bir Fransız yazarı idi. Sosyalist geçinirdi. Bütün dünyanın büyük devlet adamlarıyla temasta idi. Kimsenin bilmediği haberleri, önce o verirdi.

Genevieve Tabquis orta yaşlarda, zayıf, kuru fakat cıva gibi hareketli bir kadındı. Beni lüks apartımanında, mükellef döşenmiş yazı odasında karşıladı. Kendisine, Fransa'da sosyalistlerin neden emperyalist hükümeti desteklediklerini, faşizme karşı, komünistlerle neden işbirliği yapmadıklarını sordum.

Genevieve Tabouis güldü:

— Siz, Fransa'da sosyalistlerin, emperyalistlerin kuyruğuna takılmış bir kuvvet olduğunu bilmiyor musunuz? Sosyalist Partisi tıpkı İngiltere'deki İşçi Partisi gibi, her şeyden önce Fransız milli sermayesinin korunmasını düşünür. Dünya pazarlarında Fransız sermayesinin hakim olması, onlarca milli davadır. Komünistlere gelince, onlar da Üçüncü Enternasyonal'e bağlıdırlar. Bugün Sovyetler Birliği, kendi rejimini korumak için kabuğuna çekilmiştir. Moskova'dan barış seslerinden başka birşey duyulmuyor... Oysa insanlık bir ikinci dünya harbinin eşiğindedir. Tek memlekette sosyalizm kuracağız diye,

devrimi yarıda bıraktılar. Avrupa'da kapitalizm ancak silah kuvvetiyle, devamlı bir harple yıkılabilir. Bize bir dördüncü enternasyonal lazımdır, dedi.

Genevieve Tabouis'nin sosyalist değil troçkist olduğunu anladım.

— Sosyalizm, her memlekette kendi şartlarına göre, kendi kuvvetleri tarafından gerçekleştirilecek bir akım değil midir? Sosyalizmi, komünizmi silah kuvvetiyle yaymak, milletlere istemedikleri rejimleri zorla kabul ettirmek, bir nevi emperyalizm olmaz mı? dedim.

Genevieve Tabouis kaşlarını çattı:

— Emperyalizmin kendi kendine yıkılacağını mı bekliyorsunuz? Bugün Avrupa'da mevcut sosyalist veya komünist partilerinden kapitalizmi, emperyalizmi yıkacaklarını bekleyemezsiniz. Ancak Sovyetler Birliği, bu işi silah zoruyla, devamlı ihtilal şiariyle yapabilirdi. Bu fırsatı kaybetti.

— Siz sosyalizmin gerçekleşmesini değil, Sovyetler Birliği'nin emperyalist kuvvetler karşısında yıkılmasını istiyorsunuz, dedim. Kendisine bu alanda başka soru da sormadım. Bahsi değiştirdim.

— İkinci bir dünya harbini yakın görüyor musunuz?

Genevieve Tabouis heyecanla yerinden kalktı, odada aşağı yukarı gezinmeye başladı. Geziniyor ve konuşuyordu:

— Yakın, hem de çok yakın. Hitler'in harp makinası işliyor. İngiliz Tori'leri, Sosyalistleri, bizim hükümet ve Sosyalist partisi Hitler'e tavizler vermekle harpten kurtulacaklarını sanıyorlar. Çeşitli memleketlerin devlet adamlarıyla görüştüm. Hepsi Hitler'in Sovyetler'e saldıracağına, Sovyet hudutlarında genişleyeceğine inanıyorlar. Almanlara bu alanda yardım dahi ediyorlar. Fakat görürsünüz, Almanlar Sovyetler'den önce bize saldıracaklardır.

Genevieve Tabouis'nin bu görüşünde onunla beraberdim. Kendisine teşekkür ederek ayrıldım.

- «Voix Européenne» Dergisi'nde

Bu seyahate çıkmazdan epeyce önce Fransa'da «Voix Européenne» adlı bir dergiden, Mişel Loren imzalı bir mektup almıştım. Benden üç yazı istiyorlardı. Biri Türkiye'nin ekonomik durumu, ikincisi, o günlerde Türkiye'de hazırlanan toprak reformu kanun tasarısı, bir de Türk kadınının durumu üzerine idi. Kendisine beni salık vermişler. Ben bu üç yazıyı da göndermiştim. Dergide yayınlandı. Fransa'da bulunmamdan faydalanarak kendilerini bürolarında ziyaret ettim. Beni büyük bir ilgiyle karşıladılar. Kendileriyle dünya politikası üzerinde uzun uzun konuştum. Genevieve Tabouis ile ve dışişleri bakanıyla yaptığım mülakatları anlattığım zaman pek memnun oldular. «Aman bu mülakatları yayınlayınız. Fransa'nın nasıl uykuda olduğunu sizin devlet adamlarınız, halkınız da öğrensin» dediler.

Fransa'dan Amerika'ya geçtim. Orada kızımın mektep meselesini çözmek mümkün olmadı. Artık Missouri Üniversitesi'ne yerleşmişti. Onunla yaz tatilini geçirmek üzere bir sayfiye yerine gittik. Orada Amerika'ya ait röportajları yazdım ve memlekete gönderdim.

Dönüş biraz sıkıntılı oldu. Amerika'dan geldikten sonra, Paris'ten Milano'ya geçecek, orada bir akşam kaldıktan sonra trenle Venedik'e gidecektim. Venedik'ten İstanbul'a gidecek vapur için biletimi almıştım. Amerika'da, Fransa'da bulunduğum günlerde birçok sol kitaplar aldım. Bunları tahta bir sandığa yerleştirip mıhlattım. Üst iki sıraya roman ve ehemmiyetsiz kitapları dizdim. Sol kitapları alta yerleştirdim. Eşyamı bagaja verdikten sonra, trende okumak üzere bir L'Humanite Gazetesi aldım.

Vagona girdiğim zaman kimseler yoktu. Biraz sonra bir İtalyan karı koca benim kompartımana geldiler. Ben gazeteyi okumaya devam ediyordum. İtal-

yan kadını beni çatık kaşlarla süzüyordu. Bir ara,

— Siz bu gazeteyi İtalya'ya sokamazsınız, dedi.

— Sınıra gelince atarım, dedim.

Bundan sonra hiç konuşmadık. Tren saat birde hududa vardı. Kontrolör, eşyaları muayene için kompartımana girdi.

— Ben transit geçiyorum, dedim. Bununla beraber bakınız.

Elimde küçük bir çanta vardı. Üstten şöyle bir karıştırdı, çıkıp gitti. İtalyan karı koca, hemen arkasından gittiler. Onlara L'Humanite okuduğumu haber vermiş olacaklar ki, kontrolör tekrar döndü.

— Yanınızda İtalyan parası var mı? dedi.

Paris'ten gelirken, yanımda beş on liret bulunsun diye seyahat acentesinden 100 frankı lirete çevirtmiştim. Acentede bu miktar parayı götürebileceğimi söylemişlerdi.

— 100 franklık liret var, dedim.

Kontrolör, hemen cebinden bir kağıt kalem çıkardı, bir şeyler yazdı, sonra:

— Buyurun, dedi, karakola gideceğiz.

— Ne münasebet?!... Eğer liretleri geçirmek yasaksa, alınız, dedim.

— Öyle şey olmaz, cezası vardır, onu ödeyeceksiniz.

— Burada ödiyeyim...

Beni karakola götürmekte ısrar etti. Yağmurlu bir geceydi. Trenden indik. Az mesafe ötede bulunan karakola beraberce girdik. Kontrolör, şefine İtalyanca bir şeyler söyledi. Ben sabırsızlanıyordum:

— Tren kalkacak, lütfen ne ceza verecekseM, söyleyiniz vereyim... dedim.

— Hayır bekleyiniz... Tren kalkarsa, bu gece burada kalırsınız.

Faşist İtalya'da, geceyi karakolda geçirmek hoş bir şey değildi. Kontrolör gitmişti. Şefin yanına yaklaştım. Fransızca, yabancı olduğumu. İtalyan ka-

nunlarını bilmediğimi söyledim. Eline iki dolar verdim. Bunu cezama mahsup edin, dedim.

Şef, dolarları görünce gülümsedi, aldığına dair hiçbir kağıt yazmadan,

— Buyurun gidiniz, dedi.

Trene girdiğim zaman, içimi bir korku aldı. Bu İtalyanlar Milano'da başıma bir iş açarlar diye düşünüyordum. Milano'ya vardık. Bagajdan eşyalarımı aldım. İstasyonda emanet bürosuna bıraktım. O geceyi otelde geçirecek, ertesi gün saat birde kalkacak olan trene yetişecektim. Trenin kalkmasından bir saat önce eşyalarımı almak üzere büroya yaklaştım. Hemen yanıma bir siyah gömlekli milis geldi:

— Bu eşyaları muayene edeceğiz, dedi.

— Ben transit geçiyorum, eşyalarımı açmaya hakkınız yoktur, dedim.

— Biz emir aldık, açacağız.

Bavulları açtım. Didik didik ettiler. Bir taraftan da tren düdük öttürüyordu. Sıra tahta sandığa gelince yüreğim cız etti. Bir L'Humanite Gazetesi yüzünden başıma bu işler gelirse, sol kitapları gören İtalyanlar ne halt etmezlerdi!...

Muayene memurunun kulağına eğildim,

— Tren kalkıyor, ben bir yabancıyım, burada kalırsam, param yoktur, dedim.

— Bu sandıkta ne var? dedi.

— Roman kitapları...

Adam yumuşadı. Tren sık sık düdük öttürüyordu. Eline iki doları sıkıştırır sıkıştırmaz, milis çantalarımı kendisi taşıyarak beni vagona getirdi.

Basamağa ayağımı attığım zaman tren hareket etmek üzereydi. Güçlükle kendimi içeri attım. Oturacak yer bulamadım. Bundan ötesi artık kolaydı. Bununla beraber kitapları Türk gümrüğünden geçirme zorluğunu düşünüyordum.

Türk gümrükçüleri kaçak eşya aradıkları için, ben de gazeteci olduğum için, hiçbir zorluğa rastlamadan İstanbul'a varabildim.

• İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Daveti

«Tan»da röportajlarım, makalelerim çıkıyordu. Bir gün telefonla, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'dan bir davet aldım. Telefon eden yaveri, Şükrü Kaya'nın ertesi gün saat 2'de beni Perapalas Oteli'nde bekleyeceğini, benimle görüşmek istediğini bildirmişti.

Ertesi gün o saatte Perapalas Oteli'ne gittim. Otelin giriş salonunda, Suat Derviş ve kocası Nizameddin Nazif oturuyorlardı. (Suat o zaman Nizameddin Nazif'le evliydi, sonra ayrıldılar.) Onları orada görünce,

— Sizi de Şükrü Kaya mı çağırttı? dedim.

— Evet, dediler...

Onlar benden önce geldikleri için, Şükrü Kaya önce onları davet etti. Epeyce bekledim. Çıktıkları zaman Suat'ın yüzü asıktı.

— Ne oldu, Şükrü Kaya ne istiyor, dedim.

Suat,

— İçeri girin de anlarsınız... Beni iyice payladı... Size ne yapar bilmem... dedi.

Az sonra genç bir memur beni içeri çağırdı. Burası Perapalas Oteli'nin misafir salonu idi. Şükrü Kaya salonu büro haline getirmişti. Kendisi büyük salonun bir köşesinde, mükellef bir yazı masasının önünde oturuyordu. Salonun her tarafına masalar dizilmişti. Kimisi daktilo ile yazıyor, kimisi evrak okuyordu. Ben bakanın yanına yaklaşınca yerinden kalktı.

— Buyurun oturun, dedi. Masasının üzerinde Voix Européenne dergileri yatıyordu. Ben dergileri görünce işi çaktım.

— Beni niçin çağırdınız? dedim.

O masa üzerinde yatan dergileri gösterdi,

— Bunlar nedir? dedi.

— Ne olduğu üzerinde yazıyor.

— Sen bu dergiye yazı yazmışsın.

Şükrü Kaya, sanki eskiden beri dostmuşuz gibi bana «sen» diyordu.

— Evet, yazdım. Bir müddet önce Paris'te çıkan bu dergiden mektup almıştım. Benden bazı makaleler istiyorlardı. Yazmakta hiçbir mahzur görmedim.

— Sen bu derginin bir komünist dergisi olduğunu bilmiyor musun?

— Hayır, bilmiyorum, bilsem de yazarım. Eğer yazdığım yazılarda bir suç varsa, bunun hesabını savcılık benden sorar. Siz İçişleri Bakanısınız, sorgu hakimi değilsiniz.

— Ben sorarım, toprak kanununu tenkit ediyorsun, hem de bir yabancı memlekette, bir komünist dergisinde.

O zamanlar Şükrü Kaya'nın hazırladığı toprak kanunu tasarısı Meclise gelmişti. Ben bu kanunun iyi taraflarını belirttiğim gibi, eksik taraflarını da yazmıştım. Bu, Şükrü Kaya'nın hoşuna gitmemiş...

Cevap verdim:

— Yabancı memleketlerde çıkan gazetelere, dergilere yazı yazılamaz, diye kanunlarda bir madde yoktur. Hem ben dün akşam İş Bankası Müdürü Muammer Eriş'in garden partisine davetliydim. Bütün gazetecilerle beraber ...Celal Bayar benimle tanışmak istemiş, geldi. Bana Voix Européenne'de yazdığım yazıları beğendiğini söyledi. Başbakanımız beğenir de siz ne diye beni suçlarsınız?

Şükrü Kaya çok laubali konuşan bir adamdı.

— Bana bak, Celal Bayar bu derginin ne dergisi olduğunu bilmez. Bu fikirleri bırak, senin polis müdürlüğündeki dosyaların tavana ulaştı. Sen memleketin kıymetli bir yazarısın... Seni mebus yaparız. Fikirlerinden daha iyi faydalanırız.

Ben hemen ayağa kalktım.

— Bana inançlarımı mebuslukla değişmemi mi teklif ediyorsunuz? Teşekkür ederim. Allahaısmarladık.

Hemen kolumdan tuttu, oturttu.

— Kızma, ben seni sevdiğim için doğru yola ge-

tirmeye çalışıyorum. Nedir o çıkardığınız «Projektör» Dergisi? Senin yazı yüzünden dergiyi toplattım.

«Projektör» Dergisi'ni bazı arkadaşlarla beraber çıkarıyordum. Tek nüsha çıkan bu dergide «Mebus hanımlar, niçin susuyorsunuz?» başlıklı bir yazım vardı. O zaman çalışan kadınların da yol vergisini ödemelerini sağlayan bir kanun mecliste konuşuluyordu. Ben de yazdığım yazıda, evlerinde tufeyli yaşayan, memlekete hiçbir hizmeti olmayan burjuva kadınlarının vergiden affedilmelerini tenkit ediyor, makina başında çalışan işçi kadınlara yol vergisi ödetmenin haksızlık olduğunu iddia ediyor, meclisteki mebus hanımları bu hakları savunmaya çağırıyordum. Şükrü Kaya'nın sözünü ettiği yazı ve dergi buydu.

— Neden bu yazı yüzünden dergiyi toplattınız? Söylediklerim yalan mı, yanlış mı, haksız mı?

— Bu komünizm propagandası değil de nedir? Bu dergide daha birçok ipsiz sapsız yazılar var. Sovyetler Birliği'nde «Miçurin Metodu» diye bir yazı. Bu halka da, bana da vız gelir. Ben bu gibi yazılardan korkmam. Senin yazılarından korkarım. Sen hem işçi kadınları tahrik ediyor, hem de mebus bayanları vazifelerini yapmamakla suçlandırıyorsun. İşte halk bu yazıya kulak asar. Onun için toplattım.

— Demokrasiyi de rafa koydunuz...

— Söylediklerimi iyi düşün... Bir gün, Şükrü Kaya demişti, dersin... Ben de Fransa'da okurken sosyalist olmuştum. Memlekete gelince, bunun geçer akça olmadığını gördüm. Memlekete daha faydalı alanlarda hizmet ettim.

Şükrü Kaya'nın faydalı alanlar dediği şey, mebusluğu ve vekilliği idi. Bana da bu oportünizmi öğüt veriyordu. Cevap verdim:

— Siz inançlarınızdan vazgeçmiş olabilirsiniz. Ben gerçek bir demokrasinin sağlanmasını istiyorum. Bugün memlekette sosyalizm için şartlar olgunlaşmış değildir. Tehlike solda değil, sağdadır. Siz sağa

göz yumuyor, sola vuruyorsunuz. Memlekette milliyetçilik perdesi altında ırkçılık, nazizm propagandaları yapıldığını neden görmüyorsunuz? Bunlar Türk genel efkarını bir İkinci Dünya Harbi'ne, Almanya yanında harbe sürüklemek için hazırlanıyorlar. Bunları neden görmüyorsunuz?

— Bunlar bir avuç insandır. Yürüttükleri dava bu memlekette geçmez. Ben onlardan korkmam, sizden korkarım. Bir İkinci Dünya Harbi olursa Atatürk bu harbe girmeyecektir. Faşizme yol vermeyecektir, tarafsız kalacaktır. Biz doğudan gelecek tehlikeye karşı uyanık durmak istiyoruz.

Şükrü Kaya rahattı. İkinci Dünya Harbi açıldı. İlk zamanlar Türkiye tarafsız kaldı, fakat Alman orduları Stalingrat önlerine dayandığı günlerde, Emin Erkilet Paşa'lar, Kafkaslara geçmek, Almanlara yardım etmek için sınırda beklediler. Eğer Stalingrat'ta Alman orduları, Sovyet birlikleri tarafından durdurulmamış olsaydı, Türkiye harbe girmiş olacaktı. Fakat Şükrü Kaya memleketteki ırkçı faşist akımlardan korkmuyordu.

- **İkinci Dünya Harbi Arifesinde Türkiye**

Hitler, 1933'te iktidara geldikten sonra, ikinci bir dünya harbi hazırlıklarına başlamıştı.

Avrupa havalarını korkunç bir harp dumanı sarmıştı. Bu devirde Türkiye, harp ihtimallerine karşı müttefikler arıyordu. Balkan Paktı bu amaçla kurulmuştu. Romanya, Yunanistan, Türkiye arasında kurulan bu anlaşmaya büyük önem veriliyordu.

1938 Temmuz ayında tedavi için küçük kızım Yıldız'la beraber Romanya'da «Herkülane» kaplıcalarına gidiyordum. «Tan» Gazetesi, Romanya Dışişleri Bakanı Pretyano ile bir mülakat yapmamı istedi. Dışişleri Bakanı beni Bükreş'te, Dışişleri Bakanlığı'nda, çalışma odasında kabul etti. Bakan, kısaya yakın orta boylu, şişman, yuvarlak yüzlü bir adamdı. Kendi-

sine mülakat sebebini anlattım. İkinci bir dünya harbini yakın görüp görmediğini sordum. Bretyano hiç tereddüt etmeden :

— İkinci bir dünya harbi belki de önlenecektir. Almanya'ya Birinci Dünya Harbi'nin sonunda çok haksızlıklar yapıldı. İngiltere, Fransa devlet adamları şimdi bu hatayı anlıyor, bunu düzeltmeye çalışıyorlar.

— Kimin zararına bu hatayı düzeltecekler?

— Mesela Südetler'in yaşadığı bölge, bir Alman bölgesidir. Hitler Polonya'dan toprak istiyor. Bu haklı bir istektir. Biz Almanya'ya karşı bir uzlaşma politikası yürütürsek, hem Balkanlar, hem de Avrupa kurtulur.

— Hitler'in Fransa'ya, İngiltere'ye saldırmayacağına emin misiniz?

— Yapamaz. Birinci Dünya Harbi tecrübesinde bu devletlere karşı koyamayacağını anlamıştır. Eğer böyle bir harbe teşebbüs ederse, Amerika'nın da bu harbe katılacağını bilir. Fakat Sovyetler'e karşı harbederse, İngiltere ve Fransa'nın kendisine yardım edeceğinden emindir. Hitler'in komünizme karşı açtığı harp, Sovyetler'e karşı açmaya hazırlandığı harbin başlangıcıdır.

— Almanya yalnız Südet bölgesini değil, Alsace Lorraine'i de istiyor.

— Majino hattını geçemez.

— Hitler, Balkanlar'da da faşizm propagandası yürütüyor. Balkan memleketlerinde birçok devlet adamları, Hitler'in isteklerini destekliyorlar. Balkan Anlaşması, Hitler'in Balkanlar'a inmesini önleyecek midir?

— Balkan Anlaşması Almanya ile Sovyetler arasında bir tampondur. Bu anlaşma Almanların Balkanlar'a, Sovyetler'in Türkiye'ye ve Balkanlar'a inmesine set çekecektir. Bu sebeple Türkiye'nin Balkan Birliği'ne girmesi, kendisi için büyük fayda olduğu gibi, Balkan devletleri için de büyük bir destektir.

— Hitler, bin senelik bir rejim kurduğunu, tek dünya devleti kuracağını söylüyor. Demek oluyor ki, Hitler'in istila planında Balkanlar da vardır.

— Bunlar hayallere dayanan arzulardır. Gerçekleştirilemez. Balkan Birliği'ni, İngiltere, Fransa, Amerika da destekliyor. Düşündüğünüz tehlikeler varit değildir.

Bretyano da Fransız devlet adamları gibi çok rahat bir uykudaydı. Kendisinden ayrılırken, gözlüklerimi masanın üstünde unuttum. Benim gözlüklerim Bretyano'nun işine yaramazdı. Dünya olaylarını başka başka gözlüklerle görüyorduk.

Herkülane'ye gittikten sonra, kendisine telefon ettim, 24 saat sonra gözlüklerimi gönderdi.

Aradan yıllar geçti. Tam 10 sene. 1948'de yaz aylarında İtalya'ya gitmiştik. Bretyano da orada idi. Sovyetler, Romanya'ya indikten sonra orada duramamış, İtalya'ya kaçmıştı. İstila günlerinde faşistlere yardımla suçlanıyordu. İtalya'da, Amerika'ya geçmek için imkanlar arıyordu. «Hitler Balkanlara inemez» diye bana verdiği mülakatı hatırladım.

• Atatürk'ün Ölümü

Atatürk uzun zamandan beri hastaydı, 1938 Kasım ayında İstanbul'da, Dolmabahçe Sarayı'nda hayata gözlerini yumdu. Memleket büyük bir matem içindeydi. Dolmabahçe Sarayı'nda katafalkın önünde, devlet adamları, gençler, sendika ve diğer teşkilatların temsilcileri üç gün, üç gece saygı duruşu yaptılar. Katafalkın etrafında Atatürk'ün altı prensibini temsil eden altı meşale gece gündüz yandı.

«Tan» Gazetesi'nin bütün muhabirleri, yazarları cenaze merasimini yazmak için, alayın geçeceği çeşitli bölgelere dağılmıştı. Benim, Dolmabahçe Camii'nin minaresinden cenazenin çıkışını yazmamı istediler. Sabah saat yedíden sonra sokağa çıkmak yasak

edilmişti. Ancak gazetecilere polis özel müsaadeler veriyordu.

Ben sabah altı buçukta, daha gün ağarırken yola çıktım. Nişantaşı'ndan, Beşiktaş üzerinden, Dolmabahçe'ye indim. Yolda gazetecilik kartımı polislere göstererek geçebiliyordum. Camiin kapısına geldiğim zaman imam beni karşıladı. Kendisine önceden bilgi verilmişti. Minarenin, dar, dolambaçlı merdivenlerini çıktım. Alayı ilk şerefeden izleyecektim. Hiçbir tarafta ses, hareket yoktu. Evlerin pencerelerine siyah bayraklar çekilmişti.

Önümde Boğaziçi, deniz, Beylerbeyi Sarayı, karşı sahil uzanıp gidiyordu. Denizde hiçbir kıpırdama yoktu. Boğaziçi'nin beyaz yolcu vapurları, sanki bu matem havasını bozmamak için, sulara sürünerek geçiyordu.

Minarede fır dönüyordum. Şerefenin arkasına geçiyorum. Güneş doğuyor. Evlerin balkonları, pencereleri tıklım tıklım... Yıkılmış duvarların üstüne, küme küme insanlar dizilmiş... Ağaçlardan armut gibi insanlar sarkıyor. Katafalkın bulunduğu Dolmabahçe Sarayı'nın bahçesine bakıyorum. Celal Bayar, Şükrü Saraçoğlu, Recep Peker, bütün devlet adamları, generaller, yüksek memurlar birer birer saygı duruşundan dönüyorlar. Tabutu bir top arabasına yerleştiriyorlar. Mızıka matem havasını çalıyor. Alay, adım adım, ağır ağır ilerliyor. Herkes bu büyük ölüye karşı duyduğu saygıyı sakin, vekarlı adımlarıyla duyurmak istiyor.

Minareden gördüğüm en haşmetli, en gurur verici görünüş, evlerin balkonlarına, pencerelerine, duvar üstlerine yerleşen insanların hıçkırıkları idi. Bu hıçkırıklar yolboyu böyle devam etmişti. Bütün bir millet ağlıyordu. Türk halkı, kurtarıcısına duyduğu minneti, gözyaşları ile dile getiriyordu. Bu Türkiye'de, hiçbir devlet adamına, hiçbir padişaha, hiçbir kahramana karşı gösterilmemiş bir saygı ve sevgiydi.

Atatürk, Birinci Dünya Harbi sonunda yıkılan İmparatorluğun enkazı üzerinde bir yeni Türkiye kurdu. Emperyalist devletlere karşı, binbir güçlük içinde bir milli kurtuluş savaşı verdi. Bağımsız bir Türkiye'nin temellerini attı. Saltanat ve hilafeti yıktı. Şeriat kanunları yerine medeni kanunu getirdi. Reformlar yaptı. Bu Türkiye ölçüsünde bir devrimdi. İleri sürdüğü altı prensiple (Cumhuriyetçilik, laiklik, halkçılık, milliyetçilik, devletçilik, inkılapçılık) sosyal ve kültürel alanlarda önemli değişmeler yaptı. Şeriat kanunları ile eski müslümanlık akidelerine bağlı Türkiye'yi, şeriatın tahakkümünden kurtardı.

Dinle devleti ayırdı, dinin eğitim üzerindeki gerici baskısını kaldırdı. Cumhuriyetçiliği, devletin değişmez rejimi olarak anayasaya geçirdi. Halkın egemenliğine dayanan bir devlet sistemi kurmak istedi. Çağdaş Avrupa toplumlarında yürütülen demokrasiyi Türk toplumuna uygulamaya çalıştı. Fakat Türkiye'nin o günkü şartları içinde, yeniliğe düşman olan tutucu, gerici zümreler karşısında, rejimi korumak için baskı sistemine geçmek zorunda kaldı. Milli kurtuluş savaşında toprak ağalarına, henüz gelişmekte olan burjuvaziye dayandığı için, halkçılık prensibini gereği gibi gerçekleştiremedi. «Sınıfsız Cemiyet» şiarıyla henüz gelişmemiş emekçi sınıfına gelişme imkanı verilmedi. Gerçek demokrasi isteyen ilericilere, daha ilk gününden baskı tedbirlerine başvuruldu.

Atatürk milliyetçi idi. Onun milliyetçiliği, 1908 devriminde ortaya çıkan milliyetçiler gibi ırk esasına dayanmıyordu. Türkçülüğe (Pan Türkizm'e) karşı idi. Onun, Türkiye'nin dışında çeşitli bölgelere dağılan Türkleri kurtarmak gibi bir amacı yoktu. Ancak yabancı sermayeye, memleketin ekonomisini elinde tutan azınlık sermayesine karşı, Türk burjuvazisinin geliştirilmesini istiyordu. Devletçilik prensibinin esasında da bu milliyetçi görüş hakimdi. Devletçilik, memleketin servet kaynaklarını halkın yararı-

na işletmekten, millileştirmekten ziyade, özel sermayenin yapamayacağı yatırımları devletin yapması esasına dayanıyordu. Devlet özel sermayenin yardımcısı durumunda idi. Devletçiliğin diğer amacı da yabancı sermayeye karşı, Türk burjuvazisini korumak, emperyalistlerin ekonomik, politik nüfuzlarını kırmaktı. Birçok yabancı şirketlerin kaldırılması, yabancı sermayeye karşı sınırlar konması bu amaca dayanıyordu. Fakat gelişmekte olan burjuvazinin baskısı, şartların olgunlaşmamış olması, Atatürk'ün yanında bu prensibi halk yararına kullanacak bir kadronun bulunmaması, Meclis'te ağaların, varlıklı sınıfların bulunması, devletçilik rejiminden beklenen faydaların sağlanmasına engel oldu. İş Bankası'nın kurulması ve yabancı bankaların Türk ekonomisi üzerinde yaptığı baskı sonunda, özellikle Atatürk'ün ölümünden sonra, devlet işletmeleri devlet zararına işleyen kuruluşlar haline geldi. Yabancı sermaye ile işbirliği yapan, halk zararına büyük servetler biriktiren bir ticaret burjuvazisinin gelişmesi sonucunu verdi. Sanayileşme hareketi gelişemedi.

Atatürk devrimci idi. Fransız inkılabının, bir dereceye kadar Sovyetler Birliği'nde meydana gelen Oktobr Sosyalist devriminin etkisi altında idi. Ancak Türkiye'de yapılacak değişmelerde, sosyal yapı değişmelerini ikinci planda bıraktı. Bir toprak reformu ile, derebeylik artıklarını temizlemek, sanayileşmeye başlayan Türkiye'de işçi sınıfının şuurlanmasına, bir sınıf olarak haklarını savunmasına yol verilmedi. Yapılan değişmeler üst yapıda bazı reformlardan ibaret kaldı. Böylece burjuva demokratik devrimi gerçekleştirilemedi. Bu yüzden ilericiler, sollar, işçiler devamlı bir baskı altında tutuldu.

- **İnönü Cumhurbaşkanı**

Atatürk'ün ölümünden sonra, İsmet İnönü cumhurbaşkanlığına getirildi. İnönü Atatürk'ün son yıl-

larında, aralarında çıkan fikir anlaşmazlığı yüzünden kenara atılmıştı. O zaman Başbakan olan Celal Bayar, Halk Partisi'nin isteğiyle İnönü'yü cumhurbaşkanlığına getirdi.

Atatürk, demokratik rejimi gerçekleştirememiş, diktatörlüğe geçmişti. Fakat bu diktatörlük hiçbir zaman terör derecesine varmamıştı. Zaman zaman basın hürriyetini tanımıştı. Nasıl ki bu devrede birçok ilerici dergiler yayınlanmış, Nazım'ın şiirleri, benim tercüme ettiğim marksist eserler basılmış, satılmış, polis bunları toplattığı halde, birer mahkeme konusu yapılmamıştı.

Fakat İsmet İnönü tek parti, tek şef sisteminin en şiddetli yürütücüsü oldu. İlerici fikirlere, bu fikirlerin tartışılmasına dahi göz yumulmadı. Zaten Atatürk devrinde dahi, şiddet tedbirleri en ziyade İnönü tarafından yürütülmüştü. İsmet Paşa iktidara geldikten sonra, Halk Partisi içindeki bürokrat grup kuvvetlendi. «Cemiyetler Kanunu» ile teşkilatlanma hürriyeti hemen de yokedildi. Mevcut teşkilatlar kontrol altına alındı. Basın şiddetli bir baskı altına girdi. Kanunlarda yapılan değişmelerle 1924 Anayasası'nın sağladığı nisbi hürriyetler dahi yokedildi. Sollara karşı baskı artırıldı. İlerici, sol dergiler kapatıldığı gibi 1938 yılında Nazım Hikmet önemsiz bir sebeple tevkif edildi. 28 sene hapse mahkum edildi.

Gizli çalışmak zorunda bırakılan komünistlere karşı şiddet artırıldı. Nazım ordu içinde komünizm propagandası yapmak, orduda ihtilal çıkarmak iddiasıyla, askeri mahkemeye sevkedildi. Yavuz Zırhlısı'nda, kapatıldığı hücrede işkencelere tabi tutuldu. Nazım'ın tevkifine sebep gösterilen olay, hiçbir kanuna sığmayan, delilleri olmayan, sudan bir sebepti. Nazım kendisinden imzalı kitap isteyen Harbiye'li bazı gençlere, imzalı kitaplarını verdiği için, ordu içinde ihtilal hazırlamak gibi bir cürümle suçlandırılmıştı. Oysa, Nazım'ın verdiği kitaplar, kitapçılarda serbest

satılıyordu. Bu olay ilericileri, solları korkutmak için yüksek kademelerde kararlaştırılmış, emniyet tarafından tertiplenmiş bir suikasttı. Nazım bu yüzden 14 sene hapishanede yattı. Bir Dreyfüs gibi hayatının, gençliğinin en verimli senelerini demir parmaklıklar arkasında geçirmek zulmüne uğradı. Bundan sonra memlekette ilerici hareketler kösteklendi. Meydan, gericilere, ırkçılara, faşistlere bırakıldı.

- **Pan - Türkistler Başkaldırıyor**

1939 yılının ilkbaharı. Hitler, emperyalistlerden gördüğü yardımla isteklerini artırıyor, Polonya'ya saldırmaya hazırlanıyor. İngiltere ile Fransa, ne bahasına olursa olsun, harbi kendilerinden uzaklaştırma amacında... Durmadan faşistler yararına fedakarlıklar yapıyor, Almanların, İtalyanların istilacı emellerini kuvvetlendiriyorlar.

Ben bugünlerde «Tan»da yazdığım yazılarda Münih Anlaşmasıyla barışın pamuk ipliğine bağlandığını, faşistlere yapılan fedakarlıkların barışı kurtaramayacağını, aksine Hitler'in harpçı emellerini körüklediğini iddia ediyorum. Bir taraftan da memlekette gittikçe yayılmakta olan ırkçılığa, «Yeni Nizam» propagandalarına karşı savaşıyorum. Bu yazılar, faşist basında hücumlara uğruyor.

Havada barut kokusu var. Devlet adamları arasında, basında fikirler ayrılıyor. Kimi İngiltere ve Fransa'nın bir İkinci Dünya Harbi'nde yıkılacaklarına, zaferi Almanların kazanacağına inanıyor, Almanya'ya karşı hiçbir ittifaka girilmemesini istiyor. Kimi Almanya'nın bütün kuvvetine rağmen, hem emperyalistlere, hem de Sovyetler Birliği'ne karşı açacağı bir harpte yenileceğini söylüyor, Türkiye'nin Batı blokuna girmesini istiyor, Sovyetler'in de ergeç İngiltere ve Fransa ile bir anlaşmaya varacağına inanıyor.

Hitler Almanyası bu sarsıntılı durum içinde, Türkiye'yi kendi cephesine çekmek çabasında. Politika çevrelerinde olduğu gibi, ırkçılar ve Pan-Türkistler arasında da gizli çalışmalar yapılıyor. Bir taraftan Birinci Dünya Harbi'nde Alman ordusuyla silah arkadaşlığı yapmış bazı generalleri elde etmeye çalışıyor, bir taraftan da komünizme, Sovyetler Birliği'ne karşı bir politika yürüten Pan-Türkistleri gizliden gizliye teşkilatlandırıyorlar.

Türkçülük akımı Türkiye'de yeni değildir. Daha Birinci Dünya Harbi'nde başlamış bir akımdır. Çarlık Rusyası'ndan Türkiye'ye kaçan Resulzade Emin, Ayaz İshaki, Sadri Maksudi, Yusuf Akçora, Ahmet Ağaoğlu, «Turan» ideali ile ortaya çıkmışlardı. Çarlık Rusyası'nda bulunan Türk aslından halkları kurtarmak gibi bir hayal peşinde koşuyorlardı. Bu işi kendi kudretleriyle başaramayacakları için, Türkiye'yi bir alet olarak kullanmak istiyorlardı. Aynı asıldan, aynı milletten olan insanlar arasında birbirlerine yakınlık, sevgi duymak başka bir şey, Türk milletlerini, Türk bayrağı altında toplamak başka bir şeydi. Bu, bir hayal olduğu kadar, emperyalist bir nitelik taşıyan bir akımdı. Yeni kurulmakta olan Türkiye'yi böyle bir maceraya sürüklemek, Birinci Dünya Harbi'nde olduğu gibi, onu yıkılışa götürmek olurdu.

İkinci Dünya Harbi'nin arifesinde, Atatürk zamanında kökü kazınmış olan bu akımın tekrar baş kaldırması, rastgele bir olay değildi. İkinci bir dünya harbini hazırlayan Hitler Almanyası, Türkiye'yi kendi cephesine çekmek için bunlardan faydalanmak amacını güttü. Göbbels'in yardımıyla «Turan» Cemiyeti kuruldu. Bu cemiyet, Türkçülük akımını kuvvetlendirmek için politik çalışmalara başladı. Bu fikirleri yayan irili ufaklı dergiler meydana salındı. «Bozkurt», «Çınaraltı», «Börü», «Millet», «Orhun», «Dönüm», «Türk Yurdu» vesair... Bunun gibi bazı günlük gazetelerde, «Cumhuriyet», «Tasviri Efkar»

ve diğerlerinde bazı yazarlar bu fikirleri savunmaya başladılar.

Milliyetçilik maskesi ile ortaya çıkan bu dergiler, Almanya'nın zaferleri sırasında Türkiye'nin, Almanya'nın yararına harbe girmesini savundular.

Turancılar yayınladıkları broşürlerde, Nihal Adsız, «Dalkavuklar Gecesi» adlı broşüründe, Atatürk'ün milliyetçiliğine çatıyor, halka Sovyet düşmanlığını yaymaya çalışıyordu. Turancılara başkanlık eden Nihal Adsız, Hitler gibi alnına perçem düşürüyor, evinin bahçesinde, Gandi gibi beyaz don, gömlekle gezerek müritlerine vaizler veriyordu.

İşte bu gerici duruma karşı «Tan» Gazetesi'nde bir kampanya açtık. Atatürk'ün dış politikasının anti-emperyalist olduğunu, Türkiye'nin, kimsenin toprağında gözü olmadığını, kendi sınırları içinde bağımsızlığını savunmaktan başka kaygısı bulunmadığını belirttik. Almanya ile beraber harbe girmenin en büyük tehlike olduğunu anlatmaya çalıştık. Bu yüzden ırkçılarla yaptığım tartışmalar yüzünden defalarca mahkemelere düştüm. Çeşitli hakaretlere uğradım. Bunları aşağıdaki bahislerde anlatacağım.

- **İngiliz - Türk Anlaşması**

Batı devletleri, Münih Anlaşması'nı yaptıkları zaman, harbi Sovyetler'e doğru ittiklerine inanıyorlardı. Faşist devletlerle aralarında olan menfaat zıddiyetlerini bu yolla çözeceklerini umuyorlardı. 1939 Mart'ında Hitler kuvvetleri, Çekoslovakya'nın Südetler'den öteye kalan yerlerini işgal etti. Çekoslovakya'nın işini bitirdikten sonra, hemen Polonya'yı işgal hazırlıklarına başladı. 1939 yılının Nisan ayında, İtalya ansızın Arnavutluğa asker çıkardı. İngiltere ve Fransa'nın aczinden yüz bulan Almanya'dan sonra, İtalya da Balkanları istila için yola çıkmıştı. İtalya'nın öteden beri, Türkiye'nin güney sahilleri üzerinde gözü vardı. Arnavutluğa inmesi, Türk devlet adam-

larını telaşa düşürdü. Artık Balkan Birliği'nin, Türkiye'nin ve Balkanlar'ın güvenliğini sağlamayacağını anlıyorlardı. Bu endişe ve telaşların devam ettiği günlerde, Türk halkıyla beraber bütün Avrupa'yı hayretler içinde bırakan bir olay meydana geldi.

İnönü, cumhurbaşkanlığına geldikten sonra, kendisine düşman saydığı Celal Bayar'ı kenara atmış, Doktor Refik Saydam'ı başbakanlığa getirmişti. 12 Mayıs 1939'da Doktor Refik Saydam Ankara'da Millet Meclisi'nde, İngiliz Başbakanı Chamberlain Londra'da Avam Kamarasında, Türkiye ile İngiltere'yi birbirine bağlayan bir bildiri okudular. Bu bildiride «İngiltere ile Türkiye'nin sıkı konuşmalardan sonra, iki devletin milli güvenliği yararına olarak, karşılıklı taahhütlerle, uzun müddetli bir anlaşmayı imzalamayı karar altına aldıkları» bildiriliyordu.

Böylece Türkiye artık tarafsızlıktan çıkıyor, batı devletlerinin tarafına geçiyordu. Bu bildiri kamuoyunda, basında memnuniyetle karşılandı. Ancak Almanya ile birleşmek isteyen turancılar, faşistler bir taraftan İngiltere ile yapılan anlaşmayı tenkit ediyor, bir taraftan da Sovyetler'e saldırıyorlardı.

İngiliz Sovyet konuşmaları başlamıştı. Fakat İngiltere ve Fransa hâlâ, Sovyetler'e karşı Hitler'le anlaşmak işini terketmiş değillerdi. Faşist saldırganlara karşı müşterek mukavemet politikasına samimi olarak dönmüş değillerdi. Bir taraftan Sovyetlerle konuşuyor, öte yandan Hitler'le anlaşmak için yollar arıyorlardı. İngiliz ve Fransız halkları hükümetlerinden, Sovyetlerle yakın bir işbirliği istiyorlardı. Bu baskılar altında İngiliz ve Fransız hükümetleri, asıl hedeflerini gizlemek için Sovyetler'le konuşmalara başladılar. Bir taraftan da bu konuşmalarla Hitler üzerinde baskı yapmak istiyorlardı. Kendisine karşı muazzam bir birlik kurulmakta olduğunu görünce, Hitler'in yumuşayacağını umuyorlardı.

Sovyetler Birliği harbi önlemek için İngiltere ve

Fransa ile anlaşmayı gerekli görüyordu. Fakat konuşmalar, İngilizlerle Fransızların, Sovyetlerle gerçekten bir işbirliği yapmak niyetinde olmadıklarını gösterdi. Sovyetlerle bir anlaşmaya varmak için Moskova'ya giden Stafford Cripps, hiçbir anlaşmaya varmadan döndü. Çünkü İngiltere ve Fransa'nın asıl amacı, harbi batıdan doğuya çevirmek, konuşmalarla vakit kazanmaktı.

İngilizlerle Fransızların Sovyetler'e yaptıkları teklifler, Sovyetler tarafından kabul edilmedi. Emperyalist devletler, üzerlerine hiçbir mecburiyet almıyor, bütün yükü Sovyetler'e yüklüyorlardı. İngiliz, Fransız tekliflerine göre, eğer kendileri Almanlarla bir harbe tutuşturulursa, Sovyetler kendilerine yardım edeceklerdi. Fakat Sovyetler'le Almanlar bir harbe tutuşurlarsa, kendileri bu harbe girmeyeceklerdi. Bu sebeple Sovyetler, eşitlik esasına aykırı olan bu teklifi kabul etmediler. Üç devlet arasında karşılıklı yardım anlaşmasının imzalanmasını istediler. Bu anlaşmaya göre, üç devlet Avrupa'da bir saldırı karşısında kalırlarsa, veya Polonya'ya, Baltık devletlerine, Belçika'ya, Türkiye'ye bir saldırı olursa, üç devlet de saldırıya uğrayanlara yardım etmeyi taahhüt edeceklerdi. Bu birlik, faşist Almanya'ya karşı muazzam bir cephe olacak, belki de harbi önleyecekti. Fakat İngiliz ve Fransız hükümetleri, karşılıklı taahhütler yükleyen böyle bir anlaşmayı imzalamaktan çekindiler. Bunun sonucu olarak konuşmalar kesildi.

Sovyetler için kötü bir durum meydana gelmişti. Sovyetler Birliği tamamıyla yalnız bırakılmıştı. Harp tehlikesiyle karşı karşıya idi. Sovyetler, ne bahasına olursa olsun, kendilerini bu tehlikeden kurtarmak istiyorlardı. Bu sıralarda Alman Hükümeti, Sovyetler'e bir saldırmazlık paktı imzalamayı teklif etti. Bu teklif, Sovyetler'in İngiltere ve Fransa ile anlaşmaktan ümitlerini kestikleri bir devirde yapılmış-

tı. Sovyetler Birliği'yle konuşmalara girişmek üzere Almanya Hükümeti, Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop'u Moskova'ya gönderdi.

Hitler, Sovyetler Birliği'ne saldırmazlık anlaşması teklif ettiği zaman, Sovyetlere karşı harp açmaktan vazgeçmiş değildi. Fakat iki cephede birden harp etmemek için şimdilik Sovyetler'i dışarda bırakmak istiyordu. Önce emperyalistleri mağlup etmeyi, sonra Sovyetler'e saldırmayı uygun görmüştü. Sovyetler Birliği de, bu anlaşmayı yapmakla vakit kazanmak, hazırlanmak istiyordu.

- **Harp Başlıyor**

1 Eylül 1939'da Almanya Polonya'ya saldırdı. Polonya halkı, istilacı faşist ordulara karşı şiddetli bir dayanma gösterdi. İşçiler, halk, büyük bir kahramanlıkla memleketlerini korumaya çalıştılar. Polonya, Hitler'in şiddetli hücumlarına dayanacak durumda değildi. Hitler'in faşist orduları, Polonya halkını kılıçtan geçirdi. Kurduğu «toplama kamplarında» yüz binlerce Polonya'lıyı fırınlarda yaktı, çeşitli işkencelerle öldürdü. Polonya'lılar, Sovyet yardımını reddettiklerine pişman oldular. Ama başlarındaki faşist hükümetin hiyaneti ve İngiltere ile Fransa'nın taahhütlerinden dönmesi yüzünden bu akıbete düştüler.

İngiltere ve Fransa 3 Eylül 1939'da Almanya'ya harp ilan etti. Böylece, milyonlarca insanın ölümüne, ülkelerin yıkılmasına sebep olan İkinci Dünya Harbi başlamış oldu.

6

Harp Yıllarında Türkiye

• Sovyet - Alman Anlaşmasının Basında Tepkileri

İngiltere ve Fransa, Sovyet - Alman Anlaşması'ndan sonra, harbin kendilerine çevrildiğini anlamışlardı. Bu sıralarda müttefiklerin yüksek harp konseyi Paris'te toplandı. Bu toplantıya İngiltere adına Mister Chamberlain, Lord Halifax, Mister Churchill, Hava Bakanı Sir Kingsley Wood, Harp Bakanı Oliver Stanley, Fransa adına Daladier, General Gamelin, Amiral Darlan, birçok askeri erkan, İngiliz, Fransız büyükelçileri katıldılar. Bu toplantıdan sonra yayınlanan bildiride, iki memleketin daha sıkı işbirliği yapacağı bildirildi.

1940 Şubat ayının başlarında Doktor Refik Saydam tarafından daha önce hazırlanan, İngiltere, Fransa, Türkiye Anlaşması, Paris'te İngiliz ve Fransız temsilcileri, Türkiye adına Paris Büyükelçisi Numan Menemencioğlu tarafından imzalandı. Bu anlaşmaya göre Türkiye artık tarafsız değil, batı müttefiklerinin yanında idi. Aynı günlerde Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Belgrat'ta toplanan Balkan

Birliği konseyine giderken, «Ulus» Gazetesi muhabirine verdiği demeçte şöyle diyordu: «Türkiye tarafsız değil, sadece harp dışıdır. Tarafsız olmak veya harp dışı kalmak demek, herhangi bir harp alevinin saçağını sarmaması için gereken bütün tedbirleri almak demektir.»

Türkiye, İngiltere, Fransa arasında yapılan anlaşma, bütün basında memnuniyetle karşılandı. Fakat Sovyet - Alman anlaşması basında çeşitli yorumlara yol açtı.

«Vakit» Gazetesi başyazarı Asım Us, 15 Şubat 1940 tarihli yazısında «Türk - İngiliz - Fransız yardım paktı ile İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği arasında çıkan herhangi bir harpte, Türkiye'nin tarafsız kalacağı kabul edilmiş olduğuna göre, Sovyetler'in savunma maksadıyla büyük askeri tedbirler almasına akıl ermez,» diyordu.

15 Şubat 1940 tarihinde «Yeni Sabah» Gazetesi'nde Hüseyin Cahit Yalçın, Chamberlain'in bir konuşması üzerine yazdığı yazıda: «Chamberlain'in sözleri her zamanki gibi açık ve ümit vericidir. Fakat şimdi onun lisanı bir kat daha yumuşamış, ve adeta ışık saçan bir tatlılık almıştır.

«Chamberlain Almanya'dan toprak istemiyor, Almanya'dan tazminat istemeyeceğini söylüyor, rejimini değiştirmesini de istemiyor, yalnız iyi niyet istiyor,» diyordu.

Almanya «iyi niyetini», Avusturya'yı, Çekoslovakya'yı işgalden sonra, Polonya'ya saldırmakla gösterdiği halde Hüseyin Cahit Yalçın hâlâ batı emperyalistleriyle faşist Almanya'nın uzlaşmasını, harbin Sovyetler'e çevrilmesini savunuyor, Sovyet-Alman Anlaşması'nı tenkit ediyordu. Birinci Dünya Harbi içinde Almanya ile yaptığı vagon ticaretinden yüz binlerce lira vuran Hüseyin Cahit Yalçın, faşist rejimin değişmesini istemiyor, Almanya'ya karşı yumuşak dil kullandığı için Chamberlain'i övüyor, hâ-

lâ İngiltere ile Almanya arasında bir anlaşma bekliyordu.

Gazetelerin Nazi rejimini, Hitler Almanya'sını tutan, Sovyetler'e karşı düşmanlık ruhu taşıyan bu gibi yazıları halkı şaşırtıyordu. Türk halkı, Birinci Dünya Harbi'nde Almanya ile beraber harbe sürüklenmenin felaketlerini unutmuş değildi. Almanya ile bir ittifaktan ve harbe sürüklenmekten korkuyordu. Atatürk'ün aşıladığı Sovyet dostluğu hisleri de o zaman sarsılmış değildi. Bu sebeple halk İngiltere ve ve Fransa ile olduğu gibi, Sovyetlerle de bir anlaşmaya varılmasını istiyordu.

Gerici basının çeşitli propagandaları, nazizmi savunan yazıları karşısında yalnız «Tan» Gazetesi bütün kuvvetiyle faşizme karşı savaşıyor, Türkiye'nin Sovyetler'e karşı bir harbe sürüklenmemesini savunuyordu. «Tan»da ırkçıların bu propagandalarına karşı yazdığımız yazılar, faşistleri kızdırıyordu. Bu vesile ile ilerici kuvvetlere «Tan» Gazetesi'ne, özellikle şahsıma karşı bir savaş açtılar.

Bu propagandaları yürütmek için geçmişteki ilerici yazarlara hücuma geçtiler. Tarih sayfalarını çeviriyor o devirlerin ilerici yazarlarına çatıyor, tanzimat hareketini, Atatürk'ün devrimlerini çürütmeye çalışıyorlardı. Amaçları, halkı kendi kafalarındaki «yeni nizam»a hazırlamaktı. Bunlara karşı yazdığım yazılar yüzünden yine mahkemelik oldum.

- **Tevfik Fikret Davası**

Faşizm propagandasının alıp yürüdüğü 1940 senesinde, «Yeni Sabah» Gazetesi'nde Kâmuran Demir imzasıyla «Şair Tevfik Fikret'in eserlerini yakmak lazım» başlıklı bir yazı çıktı. Bu yazıda Fikret'in devrimci fikirlerine, insaniyetçiliğine, ateizmine, şahsına hücuma geçildi. Hücuma esas tutulan tez, Fikret'in milliyetçi ve dindar olmaması iddiasıydı. Delil olarak, Fikret'in, Amerikalıların açtığı Robert Kolej'-

de öğretmenlik etmesi gösteriliyordu. Bundan sonra aynı gazetede Fikret hakkında bir anket açıldı. Bu ankete cevap verenlerin bir kısmı lehinde tutum almışlardı. Bunlar, kampanyanın ne maksatla açıldığını bilmiyorlardı. Fakat büyük bir kısmı — ki bunlar bilerek aleyhte olanlardan seçilmişti — Fikret'e gayet çirkin hücumlarda bulundular. Bu kampanyadan sonra, softaların dergisi olan «Sebil - el - Reşat» Dergisi de bu savaşa katıldı. Derginin sahibi Eşref Edip sahneye çıkarıldı. Bu dergide 1908 Devrimi'nden sonra şair Tevfik Fikret'le, şair Mehmet Akif arasında geçen tartışmalar tazelendi. Bu planlı bir hareketti. Bu yazılarda yalnız bu iki şair arasındaki kavga tazelenmekle kalmadı, insaniyetçi, ilerici, devrimci fikirlere karşı da bir savaş açıldı.

Gerici ideolojilerin, kendi muhalifi olan ilerici ideolojiye hücumu için en elverişli zaman, harp devirleridir. Böyle zamanlarda gerici düşüncenin zafer kazanması için, gericiler muhalif ideolojinin önderlerini iftiralarla lekeleme silahına başvururlar. İdeoloji alanında gericilerin en büyük müttefiki dindir. Bu devirlerde gerekirse ölüler mezardan çıkarılır, fikirleri bir daha süzgeçten geçirilir, bu gizli siperden ilerici düşüncelere harp açılır. İşte Tevfik Fikret de bir gerici ideolojiyi, nazizm ideolojisini savunmak, Atatürk prensiplerini çürütmek için bir araç olarak kullanılıyordu. Ölümünden 24 sene sonra, durup dururken Fikret tekrar sahneye çıkarıldı. Gericilik okları Fikretin çürümüş kemiklerine fırlatıldı. Türk gençleri, «Fikretçiler», «Akifçiler» diye iki gruba ayrıldılar. Birbirleriyle tartışmalara, mücadelelere giriştiler. Milliyetçilik, Türkçülük maskesi altında gericiliği koruyanlar Akif'i; hür düşünceyi, insaniyetciliği devrimciliği benimseyenler Fikret'i savundular. Bu maksatlı hücumlarda ırkçılarla softalar birleşmekte gecikmediler. Tevfik Fikret'in komünist olduğu, Sovyetler Birliği'nde heykelinin dikildiği iddia edil-

di. Zaten bu hücumların hedefi, Tevfik Fikret'i alet ederek komünizme ve Sovyetler Birliği'ne karşı propaganda yapmaktı.

Türkçülük davasını da aynı emellerle yürüten, milliyetçilik maskesi altında nazizm propagandası yapan faşist zümre, Türkiye'yi 1914 Harbi'nde olduğu gibi, Almanya ile beraber harbe sürüklemek için daha kuvvetle faaliyete geçtiler. İçeride ve dışarıda buldukları, yardımlarla, çeşitli cephelerde teşkilatlandılar. Ellerinde bulundurdukları dergilerle, günlük gazetelerle, çıkardıkları broşürlerle bu gerici davayı yürüttüler. Gençlere, insaniyetçiliğin, milliyetçiliğe zıt olduğu, bir komünist ideolojisi olduğu, komünizmin bir vahşet olduğu telkinleri yapıldı.

Türkiye'de ırkçılık siyaseti gütmek, vatandaşlar arasında ırk ve din düşmanlığını tekrar alevlendirmek demekti. Sovyetler'e düşman Turancı bir politika, yirmi senede kurulan dostluğu düşmanlığa çevirmek demekti. Fakat ırkçılar, faşistler her tarafta kol salan teşkilatları ve yayınları ile bunu hayli başardılar. 1940'ta Fikret'in tekrar sahneye çıkarılması, bu sistemli çalışmaların bir sonucu idi.

«Yeni Sabah» Gazetesi'nde ve «Sebil El Reşat» Dergisi'nde Fikret'e yapılan bu hücumlara karşı, «Tan» Gazetesi'nde, «Kundakçı», «Fikret'i bir irticaa bayrak mı yapmak istiyorlar?», «Gençlik ve Fikret» başlıklı yazılarla cevap verdim. Bu yazılar «Yeni Sabah» Gazetesi'ni ve «Sebil - el - Reşat» sahibi Eşref Edib'i aleyhimde bir dava açmaya sevketti.

Şair Tevfik Fikret'i bir mahkeme önünde savunmak ödevi bana düştü. Bu ödevin aciz omuzuma yüklenmesi benim için bir şerefti. Fakat memleket hesabına acıklı bir olaydı.

Tevfik Fikret Türk edebiyat tarihinde önemli bir yer tutan, halk tarafından sevilen bir şairdi. Bu konuda bir dava açılması, gazetelerde de tartışma konusu oldu.

Davanın başladığı gün, ben mahkemeye avukatsız gittim. Bu davayı benim kadar hiçbir avukatın savunamayacağına inanıyordum. «Sebil - el - Reşat» Dergisi sahibi Eşref Edip Hoca mahkemeye gelmedi. Avukatını gönderdi. Kendisi ile tanışmak şerefine erişemedim. «Yeni Sabah» adına gazetenin mesul müdürü avukatıyla gelmişti.

Mahkeme salonu gençlerle doluydu. Ancak bir tarafa ırkçı, faşist gençler, karşı tarafa ilerici, demokrat, sosyalist eğilimli gençler dizilmişti. Mahkeme, gençler arasında bir tartışma, dövüşme çıkmasını önlemek için, etrafa polisler dizdirmişti.

Yargıç, ilk soruşturmaları yaptıktan sonra, beni ayağa kaldırdı:

— Şair Tevfik Fikret hakkında yazdığınız yazılarda, «Yeni Sabah» Gazetesi'ne ve «Sebil - el - Reşat» Dergisi sahibi Eşref Edip Hoca'ya hakaret etmek suçuyla sanık bulunuyorsunuz. Bu iddialara bir diyeceğiniz var mı?

— Var. Ben bu yazılarımda kimseye hakaret etmedim. Hakarete uğrayan şair Tevfik Fikret'i savundum.

— Kendilerine faşist, gerici, demişsiniz. Bunu bir hakaret sayıyorlar.

— Türk kanunlarına göre, bir kimseye gerici, tutucu, faşist demek, bir suç değildir.

— Fikret'in Moskova'da heykelinin dikildiği iddiası doğru mudur?

— Hayır. Böyle bir şey yoktur. Eğer Fikret'in heykeli Moskova'da dikilmiş olsaydı, bu Türk milleti için ancak bir şeref olabilirdi.

Bundan sonra davacıların avukatları konuştular. Benim sözü geçen kişilere hakaret ettiğimi isbata çalıştılar. Benim komünist olduğumu, bu sebeple Fikret'i savunduğumu söylediler. Savcı bu iddiaları dinledikten sonra, ayağa kalktı:

— Sanıktan sorulmasını istiyorum. Sabiha Hanım komünist midir, değil midir?

Beni buradan yakalamak istiyorlardı. Fakat yargıç bana söz vermedi, savcıya döndü:

— Mahkememiz, kanunlarımızın hükümlerine uyarak, kişilerin vicdani, felsefi inançlarını sormakla ödevli değildir. Bu yazılarda bir hakaret unsuru olup olmadığını araştırmakla ödevlidir, dedi.

Savcı süklüm püklüm yerine oturdu. Fakat savcının aleyhimde bir iddia yapacağını anlamıştım. Ve öyle oldu. Savcı iddiasında özetle şöyle diyordu:

«Her ne kadar bir adama gerici, faşist demek suç değilse de, yazının genel havası hakaret ruhu taşımaktadır. Siz yabancı bir devletin propagandasını yapıyorsunuz demek, o kişiye bir hakarettir.» İddia belgesi epeyce uzundu. Savcı Tevfik Fikret'in ideolojisini ele alıyor, bu ideolojinin zaman zaman nasıl tartışmalara sebep olduğunu, ateist bir şairin, dindar kimselerin hislerini rencide ettiğini, bu sebeple buna karşı koymalarının bir suç olmadığını iddia ediyordu.

Bundan sonra davacı avukatları savunmalarını yaptılar. Saat epeyce ilerlemişti. Yargıç, benim müdafaamı yapmam için, mahkemeyi bir başka güne erteledi.

İkinci mahkemede ben savunmamı yaptım. Bu savunma elimde olmadığı için, tam metnini hatırlamıyorum.

Fakat özellikle Tevfik Fikret'in yaşadığı devirde bile bu inançlarını serbestçe savunduğunu, bu yüzden hiçbir mahkemede hesap vermek zorunda kalmadığını, ölümünden 28 sene sonra, cumhuriyet devrinde bu inançların hakarete uğramasının memleketimiz hesabına utanç verici bir olay olduğunu belirttim. Öteden beri ilerici, insaniyetçi şairlerle, gericiler, softalar arasında bir ideoloji tartışması olan bu konunun, zamanımızda ele alınmasının politik amaçlara dayandığını, Tevfik Fikret'in insaniyetçi ideolojisine vurmak amacının arkasında ırkçı,

nazist fikirlerin savunulduğunu söyledim. Bu iddialarda bir hakaret unsuru bulunmadığını isbata çalıştım.

Dava bir iki celse devam etti. Son celsede yargıçlar heyetinin kararı okundu. Karar, özetle şu hükümlere dayanıyordu: «Gerek Tan Gazetesi'nde, gerek Yeni Sabah ve Sebil-El-Reşat Dergisi'nde çıkan yazıların bir fikir tartışması olduğunu Tan'da Sabiha Sertel imzasıyla çıkan yazılarda hakaret unsuru bulunmadığını, bu sebeple beraatine karar verildiğini» bildiriyordu.

Mahkemeden çıkarken, ilerici gençler etrafımı sardılar. Tevfik Fikret'i ve Fikret'in şahsında ilerici, insaniyetçi düşünceyi savunduğum için bana teşekkür ettiler. Kendilerine Tevfik Fikret davasının içyüzünü inceleyeceğimi, bu konuda bir kitap yazacağımı söyledim. Savunmamda da bu vaadi yapmıştım. Tevfik Fikret hakkında yazdığım kitap 1946'da «Fikret'in ideolojisi ve felsefesi» adıyla İstanbul'da yayınlandı. Ve polis tarafından toplattırılmadı.[1]

• Alman Zaferleri

Harp genişliyordu. Fransa tamamıyla faşistlerin istilası altına girmişti. Hükümet gazeteleri, bağımsız basın bir şaşkınlık içindeydiler. Özellikle askeri yazarların bir çoğu, ırkçılar, faşistler, artık batı demokrasilerinin yıkıldığını, Almanya'nın harp gücü karşısında yenilmeye mahkum olduklarını yazıyorlardı. «Yeni nizam» içinde küçük milletlerin bağımsız yaşamak hakkı olmadığını, büyük milletlerin küçükleri yutmasının tarihi bir zaruret olduğunu iddia ediyorlardı.

(1) Bu kitabın ikinci baskısı 1957'de Sofya'da, üçüncü baskısı 1965'te «İlericilik - Gericilik Kavgasında Tevfik Fikret» adıyla yine Sofya'da basılmıştır.

«Cumhuriyet» Gazetesi'nde Peyami Safa, etrafına topladığı müritleriyle beraber nazizm lehine, Pan - Türkizm lehine bir kampanya açmıştı. Peyami kendi imzasını kullanmıyor, perde arkasında bu kampanyayı idare ediyordu. «Tasviri Efkar» Gazetesi'nde Zeyyad Ebüzziya, Alman emperyalizmini bir milliyetçilik ideali olarak gösteriyordu. 30 Aralık 1941'de yazdığı yazıda «Alman milleti bugün tarihinin en tam manasını bulduğu ve bu kaynaşmanın büyük şeylere gebe olduğunu» söyledikten sonra, şu soruyu soruyordu:

«Türk milliyetçiliğinde değişen nedir? Bu yeni program nedir? Bu davanın erbab ellerini titretecek kadar ağır olduğunu biliyorum. Ağır, fakat onun milliyetçi ellerden ziyade, Türkçülük davasının düşmanlarını titreteceği günün uzak olmadığını da biliyorum. Bu imanda yetişmiş iki buçuk milletle bir değil, iki kıtayı dolduran bütün Türk kardeşlerimizle beraberiz.»

İşte Tasvir'in milliyetçilik perdesi arkasına sakladığı dava, Turancı, faşist bir nitelik taşıyordu. «Türkçülüğün daha gerçek, daha müşahhas, ırki ve coğrafi, sosyal ve politik istikametler çizen programı» dedikleri şey, Alman birliklerinin yardımıyla Sovyetler Birliği'ne yürümekti. Bunu gerçekleştirmek için de Alman militarizmine, Alman emperyalizmine el vermekti.

Bu akımı, Almanya ile ekonomik bağı olan ticaret burjuvazisi, siyasi partiler içindeki bazı ağalar, gericiler, bazı küçük burjuva aydınları destekliyorlardı. Daha kötüsü mecliste, kabine içinde dahi müttefikleri vardı. Türkçülük, din, ahlak «Büyük Türkiye» sloganlarıyla gençleri ve bir kısım halkı kandırmaya çalışıyorlardı. «Tan» Gazetesi'nin bu gerici akımlara karşı açtığı savaş, birçok aydınlar, ilericiler arasında büyük bir sevgiyle karşılanıyordu.

- **Von Papen Türkiye'de**

Fransa yenilmişti. Bu yenilgi, yalnız basında değil, hükümet çevrelerinde de endişeler yaratmıştı. Bu sıralarda, 1939 Mayıs'ında Von Papen, Hitler'den İsmet İnönü'ye bir mesaj getirdi. Von Papen Almanya'nın temsilcisi olarak Türkiye'ye gönderilmişti. Bu mesajdan sonra, Hitler ile İnönü arasında dostluk ifade eden telgraflar teati edildi. 1941'de Alman zaferlerinden sonra, Türkiye'nin dış politikasında önemli bir değişiklik meydana geldi. Avusturya'da anlaşma yapan, Avusturya'nın bağımsızlığını yokeden Von Papen'in Türkiye'ye gönderilmesi iyi bir alamet değildi. Hitler elde ettiği zaferlerden faydalanarak, Türkiye'yi, İngiltere ve Fransa ile yaptığı ittifaktan ayırmak, yalnız başına kalacak bir Türkiye'yi kendi amaçlarına kullanabilecek bir duruma getirmek istiyordu. Alman uçaklarının Girit'e asker indirmesi, Alman taraftarlarını çileden çıkarmıştı. Yalnız faşist basında değil, diğer gazetelerde de Almanya ile anlaşma yapılması eğilimleri gelişiyordu.

Biz «Tan»da gerici basının açtığı bu propagandalara karşı uyarıcı fikirlerimizi yayınlıyorduk. Ben «Görüşler» sütunumda gerçekleri Türk genel efkarına anlatmaya, Türkiyenin Almanya hesabına bir harbe sürüklenmesinin yaratacağı tehlikeleri belirtmeye çalışıyordum. 1941 Haziran ayında, Almanların girdikleri memleketlerde halka yaptıkları zulmu, yahudilerin fırınlarda yakılmasını belirten bir yazı yazdım.

Bu yazılar çıktıktan sonra başta Peyami Sefa olmak üzere, «Cumhuriyet» Gazetesi'nde bu yazılara karşı bir kampanya açıldı. Doğrudan doğruya şahsıma hücuma başladılar. Hergün «Cumhuriyet» Gazetesi'nde sütun sütun yazılar yazılıyor, çeşitli karikatürlerim neşrediliyordu.

Bu karikatürlerin altında «Bolşevik dudusu», «Eli maşalı Çingene» ve bunun gibi ağır hakaretler birbirini kovalıyordu.

Ben bu yazıları şahsi bir polemik haline sokmak istemiyor, yalnız nazizmin teorisi ve faşistlerin barbarlıkları üzerinde duruyordum. Fakat arkadaşlar, bu kadar ağır hakaretler karşısında susmanın, aczime yorulacağını söylüyorlardı. Buna rağmen, şahsi polemiğe girişmedim. «Cumhuriyet» Gazetesi aleyhine dava açtım.

Bütün hayatımda mahkemelerde hep suçlu olarak sanık sandalyesine oturtulmuştum. Hayatımda ilk defa davacı sandalyesine oturdum. Dava, gazetenin imtiyaz sahibi Yunus Nadi bey adına açılmıştı. Fakat mahkeme, Yunus Nadi Bey'i mebus olduğu, teşrii masuniyeti bulunduğu için, davaya sokmadı, Gazetenin mesul müdürü Agah Bey avukatıyla geldi. Yazılar imzasız yazıldığı için, bütün sorumluluk onun üzerinde toplanıyordu. Peyami böylece gizlendiği perdenin arkasında kalıyordu.

Mesul müdür, bu yazılar yazıldığı zaman hastanede olduğunu belirten bir belge getirmişti. İşbaşında olan arkadaşlarının acemi olduklarını, bu sebeple yazıların gazeteye girdiğini, kendisinin de buna üzüldüğünü söylüyordu. Mahkeme, hastalık bahanesini hafifletici sebep olarak kabul etti. İmzasız çıkan yazıların kimin tarafından yazıldığını sormadı ve cezalandırılmasına lüzum görmedi. Ancak «Cumhuriyet» Gazetesi'ni bana 150 lira para cezası vermeye mahkum etti. Tahkir edilmiş bir insanın haysiyet ve şerefi, 150 lira ile ödenebiliyordu. Eğer bu hakaretleri ben yapmış olsaydım yerim mutlaka Sultan Ahmet Cezaevi'ydi.

• Türk - Alman Anlaşması

Hitler Almanyası'nın Balkanlar'a inmeyeceğini iddia edenler, 1941 Nisan'ında, gözlerini ovuşturarak

uykularından uyandılar. Bu tarihte faşist ordular Yugoslavya'ya saldırdı ve işgal etti. Daha sonraları Alman orduları, paraşütlerle Afrika sahillerine asker indirdiler. Bu haberlerin hükümet çevrelerinde, Alman taraflısı burjuvazi arasında tepkisi büyüktü.

18 Haziran 1941'de Ankara'da, dışişleri bakanlığında Türkiye Almanya arasında bir anlaşma imzalandı. Anlaşmayı, Alman Reich'ı adına Ankara Büyükelçisi F. Von Papen, Türkiye adına İsmet İnönü ve dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu imzaladılar. Bu anlaşmaya göre, iki devlet birbirinin mülki toprak bütünlüğüne riayet edecek, doğrudan doğruya veya dolayısıyla birbiri aleyhinde her türlü hareketlerden sakınacaklardı. İki dost, müşterek menfaatlerine taalluk eden her meselede birbirlerinin mutabakatını alacaklardı. Bu anlaşma 18 sene müddetle devam edecekti. Bu muahedenin tasdik edilmiş sureti Berlin'de teati edilecekti.

Bu anlaşma ile Türkiye, İngiltere ile ittifakı baki kalmak şartıyla, artık tarafsızlık ve harp dışı kalma durumundan çıkıyor, Almanya ile karşılıklı, birbirlerinin menfaatlerine hizmet etmeyi taahhüt ediyorlardı. Bu anlaşmadan sonra, Hitler Almanyası'nın davetiyle birçok gazeteciler Almanya'ya aktılar. Memlekette Alman dostluğu propagandaları gelişti.

Anlaşma, 20 Haziran 1941'de Meclis'e getirildi. Saraçoğlu bu anlaşmanın süratle konuşulmasını istedi. Ve verdiği izahatta «Dostlarımıza vaktiyle verilmiş olan sözleri tutmak için, asıl şart olarak sürdüğümüz bu kaydı kabul etmek suretiyle, hepimize Alman Türk dostluğu esasında çalışmak imkânı vermiş olan Alman devlet adamlarına huzurunuzda teşekkür etmeyi bir vazife bilirim,» dedi.

Anlaşma, mecliste ittifakla kabul edildi. Türkiye'nin Almanya ile yaptığı anlaşma, İngiltere'de gayet kötü karşılandı. İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin

24 Haziran 1941'de Avam Kamarasında verdiği beyanatta şöyle diyordu:

«Türkiye bu yeni harpte tarafsızlığını ilan etmişti. 1939 Ekim ayında imzaladığımız karşılıklı yardım anlaşmasından beri, Türkiye ile münasebetlerimiz çok özel bir esasa dayanıyordu. Türkiye bizim dostumuz ve müttefikimizdir. Türk Hükümetinin, Alman Hükümetiyle hiçbir anlaşma yapmamış olmasını tabiatıyla tercih ettiğimizi söylersem, her halde bir sır ifşa etmiş olmam.»

Bu beyanattan sonra söz alan mebus Winterstone da, «Türkiye gibi bir memleketin bugün bulunduğu vaziyette bulunabileceği durumlar geçmiştir. Türkiye'nin ergeç hangi tarafta olduğunu bildirmesi lazımdır,» diyordu.

Almanya ile yapılan anlaşmadan en ziyade ırkçılar ve faşistler faydalandılar. Bunlar dergilerinde «Yeni Sabah» ve «Tasviri Efkar» Gazetesi'nde, Almanya'nın harp gücünü göklere çıkaran yazılar yazıyor, bunlar harp sonunda İngiltere ve Fransa'nın, Sovyetler Birliği'nin yıkılmaya mahkum olduklarını iddia ediyorlardı. Aynı zamanda İngilizlerle yapılan ittifakın bozulmasını istiyorlardı.

22 Haziran 1941'de, yani Almanların Sovyetler'e saldırdığı günde, Almanya'da çıkan «Frankfurter Zeitung» Gazetesi başmakalesinde şöyle diyordu: «Bu pakt, Türk - Alman diplomasisinin bir başarısıdır. Türk diplomasisi, milletin mukadderatının açık surette çizilmesi ve yabancı müttefiklerden müstakil bir istikbale tevdi edilmesi lazım geldiğini anlamıştır.

«Ankara ile Berlin arasındaki münasebetlerin geçirdiği buhran, eski sağlam dostluğu örten bir sıvadan başka bir şey değildi. Alman diplomasisi dış görünüşe aldanmamış, sabır ve sebat ile beklemiş, yeni bir anlaşma için çalışmasını bilmiştir.»

Hiç şüphe yok ki, bu başarı Von Papen'in bir başarısı idi.

- **Okuyuculardan Aldığım Mektuplar**

Masamın üstü okuyuculardan aldığım mektuplarla dolu... Bu mektupları okurken hayretler içinde kalıyorum. Hâlâ hatırımdadır. Bu mektuplardan birinde şöyle deniyordu: «Birinci Dünya Harbi'ne, Kafkaslara yayılarak, İmparatorluk hudutlarını geliştirmek sevdasıyla girdik. Evlatlarımızı Galiçya'dan, Yemen'e kadar, Alman komutanlarının emri altında bir cepheden bir cepheye sürükledik... Bu geçtiğimiz topraklarda yalnız mezarlar bıraktık... Yine mi bizi Almanya ile bir maceraya sürüklemek istiyorlar?»

Diğer mektubun meali de şuydu:

«Hükümetimizin dış politikası, oynak bir kadının psikolojisine benziyor. Sovyetler Birliği'yle nişanlandık. İngiltere ile evlendik; Şimdi Almanya'ya kur yapıyoruz.» Mektupların çoğu, bu anlaşmanın aleyhinde idi. Halkın bu sağ duyusu karşısında hayretlere düştüm. Bu anlaşmanın iç politikada etkisi de çok acıklı oldu. 21 Haziran 1941'de «Sıkıyönetim» tekrar uzatıldı. Basın, daha sıkı bir baskı altına alındı. Basın Yayın Genel Müdürlüğü, her yeni meselenin nasıl yorumlanacağı hakkında gazetelere bilgi veriyor, bunun dışına çıkan gazeteler kapatılıyordu. Faşist İtalya'nın ceza kanunundan maddeler tercüme edilip kanunlaştırılıyor, Alman polis kanunu kopya ediliyordu. Sollara, komünistlere karşı olan polis baskısı artırılıyor, en önemsiz sebeplerle tevkifler yapılıyordu. Anti - demokratik kanunların çıkarılması, anayasanın rafa konması en kuvvetli şekilde bu devrede başlamıştı. Atatürk zamanındaki hürriyetsizliği arar olmuştuk. İnönü, tek parti, tek şef sistemini bütün şiddetiyle yürürlüğe geçirmişti.

Yazı yazmak güçleşmişti. Sosyal konulara dokunamazdım. Dış politika konularını konuşamazdım. «Tan»da yazdığım yazılarda faşizmin niteliğini açıklamaya devam ettim. Bu yazılar ırkçı dergiler tarafından tekrar hücuma uğradı. Irkçılık propagandala-

rı halk arasında da hoş karşılanmıyordu. Bunların savundukları «Bir Türk'ün yedi göbeğine kadar Türk kanı taşıması» iddiası, yalnız ilericileri, solları değil, sağduyusu olan herkesi tedirgin ediyordu. «Tan»daki yazılar geniş kitleler tarafından memnunlukla karşılandı. Hergün okuyuculardan aldığım mektuplar beni teşvik ediyordu.

Fakat faşistlerin polise verdiği jurnaller etkisini göstermişti. Polis arkamdan ayrılmıyordu. Oturduğumuz evin karşısında bir işportacı belirdi. Hergün sabah gelir, kapının tam karşısında, bir tahtanın üzerine mendillerini serer, güya mendil satardı. Hiç alışveriş yapmadığı halde, akşama kadar orada oturuyordu. Birgün mahallenin bakkalı beni çağırttı. Hergün akşam beşten sonra iki sivil polisin dükkanına geldiğini, oradan evi gözetlediklerini haber verdi. Vapurda, takside, yolda hep bir yaverle beraber geziyordum.

Birinci Şube, adamlarını «Tan» Gazetesi'nin içine muhabir, müsahhih ve diğer adlarla sokuyor, gazeteyi devamlı bir kontrol altında tutuyordu. Hattâ evin içine bile adamlarını sokmuştu. Bir gün dost geçinen biri, hizmetçi aradığımızı haber almış, bize bir Ermeni kadını getirmişti. Kendisinin ne iş bildiğini sordum. «Her işi yaparım, ben sefarethanelerde çalıştım. Gayet iyi yemek pişirir, turtalar yaparım,» dedi.

Başımıza devletkuşu kondu diye sevindim. Fakat hergün yazı masamın çekmecelerini karıştırılmış buluyordum. Kendisine sorduğum zaman «Toz alırken karışıyor» dedi. «Tozu, ben alırım, çekmeceleri karıştırma» dedim. Birgün İngilizce bir dergiyi arıyordum. Hemen sordu:

— Harpers Dergisi'ni mi arıyorsunuz? dedi ve getirdi.

— Sen İngilizce biliyor musun?

— Evet, ben Amerikan Kız Koleji'nde okudum.

— Neden hizmetçilik ediyorsun?

— Ne yapayım, bir kör annem var, iş bulamadım. Ona bakabilmek için hizmetçilik etmek zorunda kaldım.

Düşünüyordum. Kolejde okumuş! Sefarethanelerde hizmetçi! Kağıtların karıştırılması... Şüphelerim artmıştı...

Bir akşam yemekte misafirlerimiz vardı. Misafirler gittikten sonra, masanın geçme tahtalarını yerinden çıkarıyorduk. Kadın parmağını sıkıştırmak üzereydi.

— Dikkat et, dedim parmağını sıkıştıracaksın.

Parmağını çekti.

— Zaten baş parmaklarımdan birisi kopmuştur. Ötekisini de kaptırmayayım, dedi.

— Parmağın nerde koptu?

— Bir zamanlar polis müdürü Bey beni bir fabrikaya yerleştirmişti. Orada parmağımı makinaya kaptırdım.

Artık şüpheye yer yoktu. Az zaman sonra çekilip gitti.

• **Askeri Sorgu Hakimliğinde**

Bir gün Suat Derviş telefon etti. «Yeni Edebiyat» adında bir dergi çıkaracaklarını söyledi ve benden gazeteye yazı istedi. Teklifini kabul ettim. Ve yazıyı gönderdim. Aradan az bir zaman geçmişti. Bir gün askeri mahkemeden bir celp aldım. Aklıma «Yeni Edebiyat» Gazetesi'ndeki yazı hiç gelmemişti. Soruşturma için seçilen günde mahkemeye gittim. Garnizon mahkemesi, Fındıklı'da, büyük bir avlunun içinde, büyükçe bir bina idi. Demir parmaklıklı, büyük kapının önünde iki süngülü er bekliyordu. Kendilerine mahkemeden gelen celbi gösterdim. Okudular. Erlerden biri «Buyurun, dedi, gidelim!»

Ben önde, er yanımda, binanın içine girdim. Er, beni aşağı katta küçük bir odaya götürdü. İçeri gir-

diğim zaman daha beş altı kişinin orada beklediklerini gördüm. Bunlar Reşat Fuat, Şair Hasan Dinamo, Suat Derviş ve daha tanımadığım üç kişi idi. Niçin çağrıldığımın sebebi artık açıktı.

Mübaşir, birer birer sanıkları yukarı çıkarıyor, onun soruşturması bittikten sonra diğerlerini çağırıyordu. Soruşturmadan çıkan sanık bir daha yanımıza dönemiyordu. Benim sıram geldi. Erle beraber merdivenleri çıktık. Girdiğimiz yer büyükçe bir salondu.

Kenarlarına odalar dizilmişti. Er, beni küçük bir odaya soktu. Genç bir subay masasının önünde oturuyordu. Beni görünce karşısındaki koltuğa oturmamı söyledi. İsim ve kişiliğimi tesbit ettikten sonra sordu:

— Edebiyat Gazetesi'ne bu yazıyı ne sebeple verdiniz?

— Suat Derviş bir edebiyat gazetesi çıkaracaklarını telefonda söyledi. Ve benden yazı istedi. Bu teklifi kabul ettim ve yazdım.

— Suat Derviş'i tanıyor musunuz?

— Çok eskiden beri tanıyorum. «Resimli Ay»da hikayelerini yayınladığımız gibi, «Tan» Gazetesi'nde de yazı yazardı. Teklifini kabul etmekte hiçbir mahzur görmedim.

— Gazetedeki yazıların hepsini okudunuz mu?

— Okudum.

— Bu gazete hakkında ne fikir edindiniz?

— Bu ilerici bir sanat gazetesidir. Edebiyat konularını, son edebi görüşleri aksettiriyor. Ressam Abidin Dino'nun realizm ve sürrealizm yazısı tamamıyla yeni bir edebiyat görüşünü belirtiyor. Şair Tevfik Fikret hakkında yazılan yazı, Fikret'in insaniyetçi niteliğini inceliyor. Diğer şiirler, yazılar da devrimci bir ruhla yazılmış yazılardır.

— Bu yazılar komünizm propagandası değil midir?

— İlmi nitelikte olan yazılar, hiçbir zaman propaganda olamaz.

— Siz «Yeni ve Eski» başlığı altında yazdığınız yazıda, eskiden neyi kastediyorsunuz?

— Yazı bir bütün olarak neyi kasdettiğimi belirtiyor. Atatürk prensiplerine, devrimciliğe, laikliğe, halkcılığa karşı olan, her türlü değişmeye set çeken tutucuları kastediyorum.

— Yeniden kasdınız nedir?

— Toplum devamlı bir değişme seyri içindedir. Zamanın ve şartların değişmesi ile toplumun alt yapısı değiştiği gibi, fikirler ve düşünceler de değişir. İlerici kuvvetler eski kalıpları kırar, fikir ve düşünce sisteminde de yeni görüşler ortaya sürerler. Halkın daha ileri bir merhaleye varması için savaşırlar. Ben gericilerle ilericiler arasındaki ayrılığı bu bakımdan inceledim.

— Yeni ve ilerici derken, komünistleri kasdetmiyor musunuz?

— İlerici fikirleri savunanlar, komünist de olabilir, sosyalist de olabilir, kapitalist de olabilir. Atatürk komünist miydi? Fakat ilericileri savunurdu. «Edebiyat» Dergisi, demin de söylediğim gibi, komünist propagandası yapmış değildir. İlmi niteliktedir, sanat görüşlerini belirtmiştir. Benim «Eski ve Yeni» başlıklı yazıda da savunduğum fikirler, ilmi niteliktedir.

Soruşturma bitmişti. Subay ayağa kalktı, gidebilirsiniz, dedi. Çok nazik bir subaydı, beni kapıya kadar geçirdi.

Bu soruşturmadan sonra benim hakkımda dava açılmadı. Diğer yazarlar mahkemeye sevkedildiler. Fakat mahkeme sonunda onlar da beraat ettiler.

• Sabahaddin Ali'nin Mahkemesi

İstanbul'da «Tan» Gazetesi'yle aynı zamanda Ankara'da yayınlanan «Yurt ve Dünya», «Adımlar» dergileri de, ırkçılara, faşistlere karşı savaşıyordu. Hıf-

zı Oğuz Bekata ile Samet Ağaoğlu'nun çıkardıkları Anadolucu eğilimli «Çığır» Dergisi'nde, yukarıda adı geçen dergi sahiplerine karşı şiddetli hücumlara geçtiler. «Yurt ve Dünya»yı, «Adımlar»ı Amerikancılıkla suçlandırdılar. «Anadolucu», Turancı fikir akımlarıyla, «Yurt ve Dünya», «Adımlar» dergileri kapanmak zorunda kaldılar. Bu olayı dergi kurucularından Pertev N. Boratav bana şöyle anlattı: «O sıra maarif vekili olan Hasan Ali Yücel «Yurt ve Dünya»nın sahibi olarak beni, «Adımlar»ın sahibi olarak da Behice Boran'ı makamına çağırdı. Provokasyonlara meydan vermemek, maarif politikasında yapılacak mühim işlerin engellenmesini önlemek için, bizden mecmualarımızın kapatılmasını istedi. Bunun sadece bir tavsiyeden ibaret olduğunu belirtti. Biz de kabul ettik. Böylece her iki mecmua kendi kendilerini kapadılar.

«Bu iki dergiye karşı yapılan polemikler, hücumlar, Turancıların ve Anadolucuların organları olan, şair Orhan Seyfi'nin yayınladığı «Çınaraltı», Anadolucu grubun yayınladığı «Çığır», tanınmış Türkçülerden Reha Oğuz Türkkan'ın yayınladığı «Ergenekon» dergilerinden geliyordu.

«Ama Meclis Kulislerinde de her iki dergiye karşı bir kontrol hazırlıkları olduğunu duyuyorduk. Gayretkeş Halk Partisi mebuslarından Anadolucu grup diye gösterilebilecek kimseler, Reşat Şemseddin Sirer, Şevket Raşit Hatipoğlu (eski ziraat bakanı) etrafında toplanmışlar ve hazırlıklara girişmişlerdi. Aleyhimizde en çok yaygara yapanlardan biri Fahri Ecevit idi. (Şimdiki Halk Partisi'nin Ortanın Solu akımını yürüten Bülent Ecevit'in babası.)

«Irkçılar, Anadolucularla, ilericiler arasında devam eden bu tartışmalar sırasında, ırkçıların başı olan Nihal Adsız'ın Şükrü Saraçoğlu'na yazdığı açık mektup kendi dergilerinde yayınlandı. Sabahaddin Ali bu mektupta kendi aleyhine yapılan hakaretler yüzünden Nihal Adsız aleyhine bir dava açtı.

«Bu sıralarda Sabahaddin Ali devlet konservatuvarında rejisör asistanı olarak çalışıyordu.»

Sabahaddin muhakeme bittikten epey sonra İstanbul'a gelmişti. Mahkeme safhasını bana şöyle anlattı:

— Yargılamanın görüleceği gün mahkeme binasının bulunduğu yeri atlı polisler sarmıştı. Hadise çıkmasından korkuyorlardı. Fakat ırkçılar bu muhakemeyi fırsat bilerek oyunlarını oynamaya karar vermişlerdi. Mahkeme salonuna sızan bir sürü sağcı, faşist birdenbire salonda gösteri yapmaya başladı. Yargıç celseyi tatil etmek istiyordu. Irkçılar hemen istiklal marşı söylemeye başladılar. Tabii, yargıç da sesini çıkaramadı. İçeride, dışarıda müthiş bir gürültü vardı. Ben tehlikenin azametini anladım. Bereket versin mahkeme, binanın birinci katında idi. Pencereden atladım. Zor bela kendimi kurtarabildim.»

Sabahaddin bu hikayeyi anlatıyor, ikide bir fişek gibi yerinden fırlıyor, kahkahalarla gülerek başından geçenleri anlatıyordu:

— Faşistlerin oyunu bitmedi, dedi. En büyük destekleri Saraçoğlu'dur. Hepimizin çok dikkatli olması gerektir.

Sabahaddin'e muhakemeden sonra da hücumlar devam ediyordu. Hatta kendisini öldürmeye bile teşebbüs etmişlerdi. Sabahaddin'e yapılan saldırının hikayesini de Pertev Boratav'ın eşi Hayrünisa'dan şöyle dinledim:

«Devlet Konservatuvarı talebeleri bazı geceler Halkevi binasının tiyatro salonunda temsil verirlerdi. Sabahaddin Ali, Almanya'dan getirtilen rejisör Ebert'in asistanı olarak, her geceki temsillerde bulunmaya mecburdu. Ben de mektebin hocası olarak bu temsillere giderdim. Pertev'le ben Sabahaddin'in muhakemesinden sonra onu merak ettiğimiz için, o gece tiyatroya gitmeden önce evine uğradık. Oturduğu ev Kızılay'da idi. Onu aldık, üçümüz yürüye yürü-

ye Halkevi'ne doğru gitmeye karar verdik. Sabahaddin bize heyecanla gündüzki olayı anlatıyor, arasıra kahkahalar atıyor, kendini günün kahramanı gibi görmekten adeta hoşlanıyordu. Keyifli idi. Arasıra sağcılara atıp tutuyordu. Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin önüne geldik. Yandaki karanlık, kestirme yoldan Halkevine doğru yürümeye başladık. Birdenbire önümüze kocaman bir taş düştü. Arkadan bir ikincisi Sabahaddin'in omuzuna değerek fırladı. Sabahaddin birdenbire döndü, ne demeye kalmadı, bir üçüncü taş geldi. Nasıl oldu bilmiyorum, o küçük boyu ile Sabahaddin, bir fişek bir atıldı, bütün kuvvetiyle geriye doğru koşmaya başlayınca, fakülte bahçesinin şimşirleri arasından bir insan da koşmaya başladı. Sabahaddin onu yakalamak için bütün kuvvetini sarfediyordu. Tabii, Sabahaddin'e bir şey olmasın diye Pertev de koşmaya başladı, arkadan ben de...

«Atatürk Bulvarı'nın öte tarafına geçmiştik. Baktık, Sabahaddin birini yakalamış, ayakları kolları ile bütün hızı ile yakaladığını dövüyordu. Pertev de Sabahaddin'in kollarını tutup bir hadise çıkmasına engel olmak istiyordu. Bir hayli sürdü bu böyle. On adım ötede ufak bir polis kulübesi vardı. Oradan polisler koştular. Sabahaddin'e saldıranın «Osmar Yüksel»[1] adında bir genç olduğu anlaşıldı.

Osman Yüksel polislerin yanında kendini emin hissedince bir yumruk atarak Sabahaddin'in gözlüklerini kırdı.

Polisler Osman'ı o gece karakola götürdüler. Ertesi gün dördümüz cürmümeşhut mahkemesine düştük. Halbuki zavallı Pertev'in ayırmak istemekten başka bir rolü yoktu. Hakim ikisine de ufak bir ceza verdi. Fakat biri taş atmaktan suçlu, diğeri dövmek-

(1) Osman Yüksel eski ırkçılardandır, 1964'te Adalet Partisi'nden mebus çıkmış, daha sonraları partiden atılmıştır.

ten, karşılıklı suçlu olduklarından ceza karşılıklı tecil edildi.»

Bu hikayeden de anlaşıldığı gibi ırkçılar, faşistler daha o zaman Sabahaddin'i savaş alanından uzaklaştırmak için, öldürmeye dahi hazırdılar. Bu olaylar 1948'de Sabahaddin'i öldürme teşebbüslerinin bir başlangıcı idi.[1]

1944'ten sonra ilericilere yapılan hücumlar şiddetini artırdı. Çünkü, San Francisco Anlaşması'ndan, hükümetin Atlantik Beyannamesi'ni imzalamasından sonra, ilericilere nisbi bir hürriyet verilmişti. Çeşitli ilerici dergiler çıkıyor, memleket konuları biraz daha serbest konuşuluyordu. Fakat hükümet bu ilerici akımları önlemek için faşistleri bir alet olarak kullanıyor, dolambaçlı yollardan bu hareketi önlemeye çalışıyordu.

• Yazı Yazmaktan Menedildim

«Tan» Gazetesi, 1941 senesinin başlarında, herhangi bir sebeple geçici olarak kapatılmıştı. Ahmet Emin Yalman devlet adamlarıyla görüşmek, Tan'ın açılmasını sağlamak emeliyle Ankara'ya gitmişti. Bir akşam gece yarısından sonra, yataklarımızda uyurken telefon çaldı. Ahmet Emin Ankara'dan telefon ediyordu. Zekeriya ile uzun uzun konuştular. Ahmet Emin, «Tan» Gazetesi'nin açılmasını sağladığını, ancak bunun bir şarta bağlı olduğunu söylüyordu. Şart da şu: Sabiha Hanım «Tan»a yazı yazmayacak...

Gazetenin açılmasını sağlamak için Zekeriya bu şartı hemen kabul etti. Şükrü Kaya'nın bana karşı olan düşüncelerini biliyordum. Fakat beni yazı yazmaktan menetmek için hangi sebeplere dayanıyordu?

Ahmet Emin Ankara'dan döndü. Odamda çalışıyordum. Yanıma geldi:

— Sizin için Şükrü Kaya ile uzun boylu tartıştım.

---

(1) Sabahaddin'in öldürülmesi olayını aşağıda anlatacağım.

Fakat o, dış politika yazılarının ağır bir uslupta yazıldığını söylüyor. Faşizme, Almanya'ya çatmanız hoşlarına gitmiyor. Biz Almanya ile bir anlaşma yaptık. Bu sırada Almanya'ya çatmak doğru olmaz. Biz, İngiltere ile müttefikiz. Sabiha Hanım, İngilizlerin emperyalist politikasını sert bir lisanla tenkit ediyor. Sovyet emperyalizmini savunuyor. Bu sebeple bir müddet yazmaması daha doğru olur,» diyor. Biz de «Tan»ı kurtarmak için, sizi feda ettik, dedi.

— İyi yapmışsınız, dedim. Şüphe yok ki, «Tan»ın mutlaka çıkması lazım.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya bir mektup yazdım. «Anayasanın bana verdiği yazı yazma hürriyetini elimden almak için, kanunların hangi maddesine dayandığını» sordum. «Bu konuların bugünlerde tartışılmasını hükümet uygun görmüyorsa, ancak bana tavsiyelerde bulunabilir. İngiltere müttefikimiz olabilir, İngiltere'nin emperyalist politikası, İngiliz basınında tenkit edilmiyor mu? Almanya ile bir anlaşmaya varılabilir, faşizmin dünya halklarına getirdiği, getireceği faciaları yazmak, neden Türkiye'nin menfaatlerine aykırı sayılır? Sovyet emperyalizmine gelince, ben buna inanmıyorum. Milli kurtuluş savaşında bize maddi, manevi yardım eden, Osmanlı imparatorluğu ile Çarlık Rusyası arasında imzalanan kapitülasyonları yırtan, Sovyetler Birliği olmuştur. Atatürk Sovyet dostluğunu dış politikasına esas olarak koymuştu. Eğer dediğiniz gibi bir gün Sovyetler bize saldıracak olurlarsa, o zaman ben onlara da karşı olurum. İngiliz Torileri, Hitler, Mussolini, bu komünizm düşmanlığını, Sovyet düşmanlığını yayarak, insanlığı ikinci bir dünya harbine sürüklediler. Ben yalnız Türkiye'nin değil, bütün insanlığın harp faciasından, faşizm barbarlığından kurtulması için yazıyorum. Fakat mademki, yazı yazmamaklığımı istiyorsunuz, yazmayacağım. Bir gün, yazdıklarımın doğru olduğuna, sizin de inanacağınızı umuyorum.

Yazı hürriyetimin bir an önce verilmesini diliyorum,» dedim.

Şükrü Kaya bu mektuba cevap vermedi. Kendimi bir boşlukta hissediyordum. Harbe, faşizme karşı savaşacağımız en önemli bir zamanda hürriyetimi kaybetmiştim. Zamanımı boş geçirmemek için bir kitap yazmaya karar verdim. Faşizmin ne şartlar altında doğduğunu, İngiliz, Fransız emperyalizminin, Hitler Almanyası'nın harp gücünü nasıl artırdığını, harbi Sovyetlere çevirmek için oynadıkları oyunları dile getiren bir kitap yazdım. Bu kitap tabii o günkü şartlar içinde neşredilemezdi. Marksist eserlerin tercümesine devam ettim. Lenin'in «Emperyalizm, Kapitalizmin Son Safhasıdır» adlı eserini, Stalin'in «Leninizmin problemleri» adlı eserini Türkçeye çevirdim. Bu tercümeler de neşredilemezdi. 1950'de memleketten çıkarken bu eserleri, ağabeyim Neşet Deriş'e bırakmıştım. Ağabeyim 1956'da öldü. Şimdi bu kitapların kimin elinde olduğunu bilmiyorum.

Yazı yazma hürriyetimin elimden alınmasından epeyce zaman geçmişti. Bir akşam deniz klubünün, deniz üstündeki taraçasında bazı arkadaşlarla beraber oturuyordum. Deniz Kulübü Moda'da, büyük zenginlerin, aydınların, devlet adamlarının devam ettiği bir yerdi. Şükrü Kaya, Atatürk'ün en yakınlarından Kılıç Ali ile beraber kulübe geldiler. Şükrü Kaya bizim masanın yanından geçerken hepimize selam verdi. Ellerimizi sıktı, oturmasını teklif ettik. Hiç reddetmeden oturdu. İngilizlerin, Fransızların zaafından konuşuyorduk. O, Almanların bu harpten muzaffer çıkmayacaklarına inanıyordu. «Amerika bu harbe girecekti. O girdikten sonra, Almanların kazanma şansları azalır. Faşizm, Avrupa'da kök tutamayacaktır,» diyordu.

— O halde, beni yazı yazmaktan ne diye menettiniz? dedim. Cevap verdi:

— Sen o yazıları yazdığın zaman biz Almanya ile bir anlaşma yolu arıyorduk. Zamansız yazılardı.

— Daha zamanı gelmedi mi, ben yazı hürriyetime ne zaman kavuşacağım?

— Yaz, dedi, amma dış politika meselelerine dokunma.

Buz tabakası kırılmıştı. Artık «Tan»da yazı yazabilirdim.

Ben «Tan»daki «Görüşler» başlıklı fıkra köşeme döndüm. Bir İçişleri Bakanının, kişinin hürriyetini istediği zaman elinden aldığı, istediği zaman verdiği bir devirdi bu.

• **Almanya Sovyetler'e Saldırıyor**

1941 yılının 22 Haziran'ında faşist Almanya, harp ilan etmeden, Sovyet sistemini yıkmak, doğuya doğru yayılmak için, Sovyetler Birliği'ne hücum etti. Aralarında saldırmazlık paktı olduğu halde, milletlerarası kanunlara aykırı olarak, Sovyet sınırlarına dayandı. Alman orduları Sovyetler Birliği'nin batı sınırlarında toplantı. Kuzeyden, Karadeniz'e kadar uzanan hudutlarda saldırılara başladı. Harbin ağırlık merkezi doğuya döndü. Sovyet - Alman Harbi başladığı zaman, Bursa'da kaplıcalarda idim. Haberi radyoda dinler dinlemez, Bursa Hapishanesi'nde yatan Nazım Hikmet'e telefon açtım, haberi verdim.

Nazım şaşırmıştı :

— Eceli gelen köpek, cami duvarına işer, dedi.

Ertesi gün, hapishanede kendisini ziyarete gittim. Hapishane müdürünün odasında buluştuk. Nazım odada bir aşağı bir yukarı geziyor :

— İşte şimdi Almanya'nın işi bitmiştir. Moskova'nın önüne kadar gelse dahi, sonunda mağlup olacaktır, diyordu.

Nazım, Sovyet insanının gücüne, zorluklar karşısında yılmayan iradesine güveniyordu. Olaylar, bu görüşü doğruladı.

Alman Sovyet Harbi'nin, Türkiye'nin dış politikası üzerinde önemli bir etkisi oldu. 22 Haziran'da

Anadolu Ajansı, hükümetin resmi tebliğini yayınladı:

«Cumhuriyet Hükümeti Almanya ve Sovyetler Birliği arasındaki harp dolayısıyla hasıl olan durum karşısında, Türkiye'nin tarafsızlığını ilana karar vermiştir.»

Artık Saraçoğlu'nun önce söylediği gibi yalnız «Harp - dışı değil, aynı zamanda tarafsızdık. Bu, Türkiye'nin dış politikasında çok önemli bir değişme idi. Bu değişiklik, İngiliz Hükümeti'ni tedirgin etmişti. 30 Haziranda Anadolu Ajansı, Fransız ajansına atfen, şu haberi veriyordu:

«İngiliz Dışişleri Bakanı Eden ile, Türkiye Büyükelçisi Tevfik Rüştü Aras ve Sovyetler Birliği Büyükelçisi Mayıski arasında önemli bir toplantı yapılmıştır. Von Papen'in, Alman kıtalarının Kafkasya'ya doğru Türkiye'den geçmesini temin için, Türkiye'ye Gürcistan ile Kafkasya'da müslümanlarla meskun toprakların verilmesi vaadiyle, yeni manevralar çevirmesinden endişe edilmektedir. Mister Eden Türkiye'nin Rus - Alman Harbi'nde tam bir tarafsızlıktan çıkarak, herhangi bir suretle Alman davasına yardım etmesinin, İngiliz - Türk dostluğunun ruhuna uygun düşmeyeceğini, Tevfik Rüştü Aras'a izah etmiştir.»

İngiliz Hükümeti, Hitler'in Avrupa'daki başarılarından sonra, Sovyetler'e saldırması karşısında politikasını değiştirmek zorunda kalmıştı. Almanların bu bölgedeki zaferi, Alman ordusunun kudreti karşısında batı emperyalistlerini daha zor bir duruma düşürecekti. Bu sebeple İngiltere Hükümeti 1941 yılının Haziran ayında, Almanya'ya karşı Sovyetlere yardıma hazır olduğunu ilan etti.

24 Haziran'da Amerikan Hükümeti, aynı şekilde beyanatta bulundu. Böylece dünyanın en büyük iki kapitalist devleti, Alman faşizmine karşı yapılan savaşta, Sovyetlerle ayni cephede yer aldılar. İngiltere ve Amerika'yı bu karara sevkeden sebep-

lerden biri de, harpten önce İngiltere, Fransa, Amerika ile Almanya arasındaki keskin ziddiyetlerin, harbin seyri içinde daha da keskinleşmiş olması idi. Bu sıralarda Almanya, hemen de bütün Batı Avrupa'yı istila etmişti. Şimdi İngiliz adalarını tehdit ediyordu. Alman istilası altına giren devletler, faşist sürülerini memleketlerinden çıkarmaya muktedir değillerdi. İngiliz ve Amerikan idareci çevreleri, Hitler Ordusu'nun belkemiğini, ancak Sovyet ordularının kırabileceğini, Almanya'nın dünyaya hakim olmasını önleyeceğini anlamışlardı. Bu sebeple İngiltere ve Amerika'nın müşterek düşmana karşı Sovyetlerle birleşmekte faydaları vardı.

Bu birleşme, İngiltere ve Amerika'nın, Sovyetler Birliği'ne karşı besledikleri düşmanlıktan vazgeçtikleri manasına gelmezdi. Amerika'nın Cumhurbaşkanı yardımcısı olan Truman, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırdığı günün ertesi şöyle demişti:

«Eğer Almanya'nın kazandığını görürsek, Rusya'ya yardım etmeliyiz. Eğer Rusların kazandığını görürsek, Almanya'ya yardım etmeliyiz. İkisi de mümkün olduğu kadar çok, birbirlerini öldürsünler.»

İngiliz ve Amerikan hükümetleri, halklarının baskısı altında idiler. İki memleket halkları da Sovyetlere yardım için mitingler yapıyorlardı. 1941 sonunda iki emperyalist devlet arasında Hitlere karşı bir birlik kuruldu.

Bu birleşme faşizme karşı olan bütün demokratik kuvvetlerin sempatisini kazanmıştı. İngiltere ve Amerika'nın, faşist Almanya'ya karşı birleştikleri bugünlerde, Türkiye'de aksi rüzgarlar esiyordu. Alman Türk ittifakından, ve Almanya'nın zaferlerinden sonra, gazeteler bir taraftan İngiliz - Türk ittifakından söz açıyor, öteyandan iç sayfalarında Alman zaferlerini şişiriyor, Sovyetler'in cephelerde geri çekilmesini sevinçle karşılıyorlardı. Bazı gazetelerde Napolyon'un hayatı, Rusya seferi tefrika

ediliyor, Fransa'ya, Fransız inkılabına, Sovyet inkılabına çatan yazılar çıkıyordu. Fransa'ya hiyanet eden Mareşal Petain, Laval birer kahraman olarak gösteriliyordu.

Bu propagandalara karşı «Tan»da anti-faşist kampanyayı kuvvetlendirdik. O günlerde «Tan»ın yazı kadrosu genişletilmişti. Sadrettin Celal, Sabahaddin Ali, Sadri Ertem, Naci Saadullah, Burhan Arpad ve diğer birçok sol yazarlar «Tan»da yazı yazıyorlardı. Ben Şükrü Kaya'nın tenbihlerine rağmen fıkra sütunumda ve imzasız olarak gazetenin iç sayfalarında faşizme karşı makaleler yazıyordum.

Türkiye'deki faşist akımlardan, İngiliz ve Amerikan hükümetleri de memnun değildi. Hükümet üzerinde baskı yapıyorlardı. Bu sebeple hükümet, faşizm aleyhine olan bu yazılara artık dokunmaktan çekiniyordu. Biz bundan faydalanarak ve susturulmadan kampanyamıza devam ediyorduk.

- **Alman Orduları Moskova Önünde**

Harp bütün şiddetiyle devam ediyor. Leningrad muhasara altında... Byelo Rusya, Moldavya, Litvanya, Letonya, Estonya, Kırım, Alman ordularının elinde... Sovyet halkı görülmemiş bir ıstırap içinde kıvranıyor. Hitlerciler girdikleri her yerde terör idaresi kuruyorlar. Köyleri şehirleri tahrip ediyor, yakıyor, fabrikaları, kollektif çiftlikleri boşaltıyor, hububatı, hayvanları halkın elinden alıyorlar. Kara bir açlık hüküm sürüyor... Ellerine düşen esirlere işkenceler yapıyor, öldürüyor, sivil halkı Almanya'ya gönderiyorlar.

İkinci cephe hâlâ açılmamıştır. Sovyetler Birliği Alman ordularının karşısında yalnızdır. Japonlar, Mançurya ve Kore'de Sovyetler'e saldırma hazırlıkları yapıyorlar. Alman orduları Moskova'ya yaklaşmıştır.

Partizanlar görülmemiş fedakarlıklarla Kızılordu'ya yardım ediyorlar. Bütün Sovyet halkı, tek bir vücut gibi saldırılara karşı koyuyor.

Almanların Moskova önüne dayandıkları o günlerde Türkiye'de faşist basın, Alman taraflısı devlet adamları, ticaret bağlarıyla Almanya'ya bağlı burjuvazi bayram yapıyor. Bir Alman zaferinin Türkiye'nin faşist Almanya'nın boyunduruğu altına girmesi demek olduğunu anlayanlar üzgün... Almanya ile beraber harbe sürüklenmek korkusu gittikçe artıyor. Yalnız faşist basın değil, hükümet çevreleri de artık Almanya'nın zaferini kati görüyor. Irkçılar, dolu dizgin «yeni nizam»ın propagandasını yapıyorlar.

«Ulus» başyazarı Falih Rıfkı Atay, «Ulus»un 3 Ocak 1942 sayılı nüshasında, harpten sonra yeni batı toplumlarının kuruluşunun kolay ve çabuk olmayacağını söyledikten sonra «Artık sınıf tezatları içinde olmayan bir millet ve hegemonyası altında bir milletler nizamı düşünülmelidir. Yeni nizam cemiyetlerinde, sınıf menfaatlerini planlı ve kontrollü bir iktisat devletçiliği altında geliştirmek nasıl şart ise, milletlerarası münasebetlerde de aynı adaletçi, ve müsavatçı disiplin ruhunu hakim kılmak lazım,» diyor.

Artık sınıf tezatları içinde olmayan bir millet ve hegemonyası altında bir milletler nizamı!... Dumanı üstünde faşizm... Eline kalemi alıyorum. Falih'in adını anmadan bir millet ve hegemonyalar altında bir milletler nizamının ne olduğunu yazıyorum. Ve korku ile bekliyorum. Yazı sessiz sedasız geçiyor.

• Celal Bayar ve Tevfik Rüştü Aras'la Görüşme

1942 sonları... Kızılordu, geniş bir cephe üzerinde hücuma geçmiştir. Alman orduları Moskova önünde saplanıp kalmıştır. İkinci Dünya Harbi'nin

başladığı günden bu güne, faşist Alman ordusu ilk defa büyük bir mağlubiyete uğramıştır.

Bu sıralarda Ankara'da bulunan kızım Sevim'i görmek üzere Ankara'ya gitmiştim. Bir gün Kızılay Meydanı'ndan geçerken Tevfik Rüştü Aras'a rastladım. Kendisini eskiden tanıyordum. Benim nikah şahidimdi. Konuşarak yürüyorduk. «Tan»ı ve benim yazılarımı okuduğunu, ve beğendiğini söyledi. «İyi savaşıyorsunuz» diyordu. O akşam beni evine davet etti. Gittim. Eski başbakan Celal Bayar da orada idi. Kendileriyle harbin aldığı seyir, memleketin durumu, dış politika konuları üzerinde konuştuk.

Celal Bayar, Almanya ile yapılan anlaşmaları beğeniyor, fakat müttefikimiz İngiltere'ye karşı daha ihtiyatlı davranmak gerektiğini söylüyordu. Celal Bayar ile İnönü arasında dış politikada ayrılık yoktu. Ekonomik meselelerde, özellikle devletçilik meselesinde anlaşamıyorlardı. Celal Bayar, ekonomik görüşünü şöylece açıkladı: «Devletçilik ekonomide rolünü oynamıştır. Bir zaman fertlerin elinde sermaye biriktirmesine hizmet etmiştir. Fakat şimdi durum değişmiştir. Devletin ekonomideki rolü, özel sermayeye daha geniş şerbestlik vermek, ekonomiyi bu yolda ayarlamaktır. Devletçiliğe son verilsin demek istemiyorum. İlk hamlede devletçilikten ayrılmamak lazım. Ancak devletçilik yeniden ayarlanmalıdır. Devlet sermayesi, özel teşebbüsün kâr edemeyeceği alanlara yatırılmalıdır. Devletin ekonomiye müdahalesi azaltılmalıdır. Onun ödevi ekonomideki kuvvetleri birleştirmek ve ayarlamak olmalıdır,» diyordu.

Bayar bu görüşüyle, Atatürk'ün devletçilik politikasından epeyce ayrılıyor, liberal bir görüşü savunuyordu. İnönü ise, devletçilikte hiçbir değişiklik yapmak istemiyordu. Aralarındaki anlaşmazlıkların bir sebebi buydu.

Tevfik Rüştü Aras ise, hükümetin dış politika-

sına karşı idi. Von Papen'in oynadığı menfi rolden şikayet ediyor, Saraçoğlu'nun Almanya'ya taraftar durumunu beğenmiyor, memleketi yine Almanya'nın kuyruğunda harbe sürükleyeceklerinden korkuyordu.

Özellikle Sovyetler Birliği'ne karşı yürüttükleri politikayı şiddetle tenkit ediyordu. «Almanlarla yapılan son anlaşmalar hem müttefiklerimizle yaptığınız anlaşmaya aykırıdır, hem de Sovyet düşmanlığını üzerimize çekme bakımından memleket için tehlikelidir. Atatürk'ün dediği gibi, biz Sovyetlere karşı zinhar düşman bir politika yürütmemeliyiz. Sovyetler, milli kurtuluş savaşında bize yardım eden tek devlet olduğu gibi, «Cemiyeti Akvam»da bizim isteklerimizi destekleyen de yalnız o olmuştur. Ben, başım sıkıştıkça, onlardan yardım görürdüm,» dedi.

Celal Bayar, Tevfik Rüştü'nün dış politika görüşlerine hiç sesini çıkarmıyor, ciddi ciddi dinliyordu. Sözü değiştirdi, İnönü'nün baskı siyasetinden şikayet etti: «Mecliste konuşamıyoruz. Beni devamlı suretle takip altında bulunduruyor. Beni tanıyan polisler gelip bana haber veriyorlar,» dedi.

— Pekala, dedim. Siz mebussunuz. Mecliste istediğiniz gibi serbest konuşabilirsiniz. Neden bu düşüncelerinizi Mecliste açıklamıyorsunuz? Bizi susturuyorlar, takip ediyorlar, biz buna karşı bir şey yapamayız. Siz neden susuyorsunuz?

Celal Bayar, oturduğu koltuktan doğruldu:

— Meclis'te İnönü'nün bu despot idaresine karşı bir muhalefet uyanmıştır. Fakat her şeyin bir zamanı var. Bugün bu harp tehlikesi içinde milli birliği bozmak doğru olmaz, dedi.

Bayar, kendisine ve basına yapılan baskıdan şikayet ediyor. Oysa Şükrü Kaya beni yazı yazmaktan menettiği zaman kendisi başbakandı. Ona bunu hatırlatacaktım. Vazgeçtim. Bundan sonra Ankara'da bulunduğum günlerde Celâl Bayar ve Tevfik Rüştü Aras'la birkaç defa görüştüm. Cumhuriyet Halk Par-

tisi içinde İnönü'ye ve grubuna karşı Mecliste bir kaynaşmanın ilk uyandığı günlerdi bu. Bundan sonradır ki, Celal Bayar, arkadaşları ile beraber harekete geçti ve Demokrat Parti'nin başkanı oldu.

Ankara'da bulunduğum günlerde öteden beri tanıdığım Niyazi Berkes, Pertev Boratav, Behice Boran, Muvaffak Şeref, Sabahaddin Ali ve diğer arkadaşlarla buluşup görüşüyordum. Bunlar Amerika'da, Avrupa'da tahsil görmüş sosyalist eğilimli gençlerdi. Ankara'da Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde öğretmenlik yapıyorlardı. Pertev Boratav fakültede folklor profesörü, Niyazi Berkes ve Behice Boran sosyoloji doçenti idiler. Muvaffak Şeref, aklımda kaldığına göre, bir lisede ekonomi, Adnan Cemgil edebiyat dersleri veriyorlardı. Bunlar hep birlikte «Yurt ve Dünya», «Adımlar» dergilerini yayınlıyorlardı. «Yurt ve Dünya» 1941 Ocak ayında çıkmaya başlamıştı. Niyazi Berkes, Adnan Cemgil, Muzaffer Şerif, Behice Boran, Pertev Boratav derginin kurucuları idiler. Bundan başka yazı kadrosunda Mediha Berkes, Sabahaddin Ali, Orhan Kemal, Necmi Sarıoğlu, Cevdet Kudret, Muvaffak Şeref, Halil Aytekin ve diğerleri vardı.

Daha sonraları Muzaffer Şerif ile Behice Boran «Yurt ve Dünya»dan ayrıldılar. «Adımlar» adlı bir dergi yayınlamaya başladılar. «Yurt ve Dünya», «Adımlar» yayınlandığı müddetçe günlük politikaya dokunmuyor, ideoloji edebiyat ve sanat konularını ele alıyor, yazılar anti-faşist bir tonla yazılıyordu. Onlarla memleketin durumu, harp ve baskı konuları üzerinde tartışırdık.

Ankara'da bulunduğum günlerde Basın Birliği'nin kongresi toplanıyordu. Beni de davet ettiler. Kongreye, o zaman Basın Yayın Müdürü olan Selim Sarper başkanlık ediyordu. Daha kongre açılmazdan önce, fikir işçileri etrafımı sardılar. Basın Yayın Bir-

liği, patronlar, fikir işçileri ve hükümet temsilcilerinden mürekkepti.

Fikir işçileri, bu teşkilat içinde hiçbir haklarını savunamadıklarından şikayet ediyorlar, teşkilatın ikiye ayrılmasını, fikir işçilerinin ayrı bir teşkilat kurmasını istiyorlardı.

Kongrede, geçen senenin raporu okunduktan sonra, çeşitli meseleler konuşuldu. Herkes dileklerini, teklifler halinde kongre başkanlığına sunuyordu. Ben de fikir işçilerinin isteklerini dile getirerek, kendilerine serbest teşkilat kurma hakkının verilmesi yolunda bir teklif yaptım. Sıram gelince, fikrimi savundum. Bu teklifi başkaları da yapmıştı.

Fakat nedense, oya konduğu zaman işçilerin lehine olan teklifler kazanamadı. Patronların fikirleri üstün geldi.

Kongreden çıkarken Selim Sarper yanıma yaklaştı.

— Siz patron karısısınız, nasıl oluyor da kendi aleyhinize olan bir fikri savunuyorsunuz? dedi.

— Ben patron karısı olmaktan önce, bir fikir işçisiyim. Ben de «Tan»da yazılarıma verilen ücretten, yazılarıma konan sansürden şikayetçiyim. Ben de onlarla aynı durumdayım. Bundan başka, haklı olan bir davayı savunmada hislerime, fikirlerime hakim olan, kendi menfaatim değil, haklı olanın menfaatidir.

Selim Sarper güldü:

— Bütün konuştuklarınız banda alındı, dedi.

— Ben gizli bir toplantıda konuşmadım. Herkesin yanında konuştum. Varsınlar alsınlar, dedim.

Selim Sarper devam etti:

— Yalnız sizin değil, bütün fikir işçilerinin sözleri banda alındı.

— Tebrik ederim, dedim.

Bu da hükümetin ilericiler üzerindeki baskısını gösteren bir örnekti.

• Varlık Vergisi Konuyor

Türkiye harbe girmediği halde, harp yıllarında harbe girmiş gibi bir ekonomik buhran içindeydi. Ticaret sermayedarları adet bakımından arttığı gibi, Almanya ile ticaret yapanlar, komisyoncular, karaborsacılar büyük servetler biriktirmişlerdi. Harp yüzünden doğan kıtlıktan, dar gelirliler büyük bir sefalete sürüklenmişlerdi. Varlıklı sınıflar lüks bir hayat yaşıyor, büyük kârlar sağlamak için hileli yollara sapıyorlardı. Devlet bütçesinin açığı her yıl artıyordu. Hükümet bütçe açığını kapatmak, halk kitleleri arasında doğan hoşnutsuzluğu gidermek amacıyla yeni bir vergi koymaya lüzum görmüştü.

«Varlık Vergisi Kanun layihası» 11 Kasım 1942'de Saraçoğlu kabinesi tarafından meclise getirildi. Bu layiha hükümet memurları ve seçilmiş iş adamları tarafından hazırlanmıştı. Uzun zaman bu layiha Mecliste konuşulmadı. Ancak 1943'te Maliye Bakanlığı'nın hazırladığı kanun projesi Büyük Millet Meclisine getirildi. Bu projede şöyle deniyordu: «Varlık vergisi, yalnız kazançtan alınan bir vergi olmadığı, ve servete de sirayet eden bir mükellefiyet olduğu için bu verginin kazanç vergisi masrafından indirilmesi doğru olamazdı. Bu durumu gözönüne alan maliye vekili, varlık vergisinin kâr ve zarar hesabına kaydedilmemesini kararlaştırmıştır.»

Harp güçlüklerinden faydalanarak büyük kârlar, servetler biriktiren tüccarların, komisyoncuların, karaborsacıların, büyük toprak ağalarının servetleri üzerine konacak bir vergi, yalnız hükümetin güçlüklerine yardım etmekle kalmayacak, sınıf tezatları içinde gelişen sosyal adaletsizliği de bir dereceye kadar azaltacaktı.

Başbakan Şükrü Saraçoğlu, kanun layihası Mecliste görüşülmezden evvel, Ankara'da bir basın top-

lantısı yaptı. Gazetelerin baş yazarlarını toplantıya davet etti. Zekeriya İstanbul'da olmadığı için «Tan»ın baş yazılarını ben yazıyordum. «Tan» namına ben gittim.

Trende «Akşam» Gazetesi baş yazarı Necmeddin Sadak, «Vakit» Gazetesi sahiplerinden ve yazarlarından Hakkı Tarık Us'la beraber gidiyorduk. Varlık Vergisi üzerine konuşuyorduk. Necmeddin Sadak:

— Büyük varlıklardan vergi almak doğru bir şey, fakat biz milli burjuvazinin gelişmesini istediğimiz bu devirde, bunların kazançları, servetleri üzerine böyle ağır bir vergi koymak, bu sınıfın gelişmesini durduracaktır, dedi.

Hakkı Tarık gülümsedi,

— Üstadım, dedi, bu vergi daha ziyade azınlık sermayedarlarını zayıflatacaktır, Benim sağlam kaynaklardan öğrendiğime göre, Türk sermayedarları korunacaktır.

Necmeddin Sadak,

— Böyle bir şey olamaz, kanun herkese aynı şekilde uygulanır, dedi.

Ben, kanunun büyük servetler üzerine konmasını uygun görüyordum. Fakat Hakkı Tarık'ın dediği gibi verginin böyle bir amacı varsa, hoş bir şey değildi.

Ankara garına vardığımız zaman «Tan»ın Ankara muhabiri Emin Karakuş beni karşılamaya geldi. «Cihan» Oteli adlı kötü bir otelde ancak bir yer bulabildim. Emin'e, kanun hakkında bazı sorular sordum. Onun verdiği bilgi, benim bilgimden fazla değildi. Hattâ benim kadar dahi bilmiyordu.

Ertesi gün toplantı olacaktı. Orada görüştüğüm dostlardan aldığım bilgi, Hakkı Tarık'ın söylediklerini doğruluyordu. Basın toplantısının hangi salonda yapıldığını hatırlamıyorum. Ancak büyükçe bir oda idi. Ortasında dar, uzun bir masa vardı. Saraçoğlu masanın başında, gazete baş yazarlarına kanunun ne

maksatla konulduğunu anlattı. Bu konuşmayı şöyle özetliyebiliriz:

«Tarihin önemli bir devresinde yaşıyoruz. Harp, bütün dünyanın ekonomik muvazenesini bozmuştur. İthalat ve ihracatımız durmuştur. Ne mallarımızı dışarıya sevkedebiliyor, ne de gerekli maddeleri ithal edebiliyoruz. İngiltere ile yaptığımız ticaret, piyasamızı doyuracak durumda değildir. Harp bugün sınırlarımızın dışındadır. Fakat biz her ihtimale karşı hazırlanmak zorundayız. Askeri masraflarımız büyüktür. Bütçemiz açıktır. Bunu devlet gelirleriyle, mevcut vergilerle kapatmak mümkün değildir. Memleketimizde dış memleketlere iş yapmak imkanını bulan bazı sermayedarlar, komisyoncular, karaborsacılar büyük servetler yapmışlardır. Halk sefalet içinde, harp güçlükleri içinde kıvranırken, bunlar kendilerine büyük kârlar sağlamışlardır. Şimdi Varlık Vergisi'yle, hem hükümetin zorluklarını karşılamak, hem de, dar gelirli sınıfın geçim sıkıntısını çözmek için, hükümet böyle bir verginin konmasına lüzum görmüştür. Şimdi gazetecilerden istediğimi, bu kanunun niteliğini halka anlatmaları, bunun halkın ve memleketin yararına olduğunu genel efkara bildirmeleridir.»

Bu konuşmadan sonra sorular başladı. Sorular hep teferruat üzerinde idi. Hiç kimse, kanunun asıl niteliğini belirtecek soru sormuyordu. Nihayet Necmeddin Sadak söz aldı:

— Bu kanunun memleket yararına olacağına inanıyorum. Ancak bir nokta hakkında başbakanın beni aydınlatmasını rica ederim. Biz öteden beri memleketimizde milli burjuvazinin gelişmesini istiyoruz. Böyle olağanüstü bir vergi, gelişmekte olan burjuvaziyi zayıflatmayacak mıdır?

Saraçoğlu hiç düşünmeden cevap verdi:

— Kısa bir zaman için sarsılacaklardır. Fakat devlet ekonomisi kuvvetleneceği için, onlara yeni ka-

zanç alanları açmak kolaylaşacaktır. Almanya ile yeni ticaret anlaşmaları yapmak üzereyiz. Bu anlaşmalardan sonra, meşru yollarla ticaret yapmaları, kârlarını artırmaları mümkün olacaktır. Bu vergi daha ziyade, harp güçlüklerinden faydalanarak halk zararına fiyatları artıranlara karşıdır.

Genel olarak konan bir vergide hangilerinin meşru kazanç sağladıklarını, hangilerinin hileli yollarla servet biriktirdiğini nasıl ayıracaklardı? Ben söz istedim:

— Kanun layihası, bütün gelir sahiplerini, servet sahiplerini, servet beyannamesi vermeye zorluyor. Bu beyannameler alınmış mıdır? Bu beyannamelerde vergi kaçakçılığı yapılmadığı, servetlerin gizlenmediği nasıl iddia edilebilir? Bu vergi ne zaman yürürlüğe girecektir?

Saraçoğlu'nun cevabı şu idi:

— Bu kanun mecliste onaylandıktan sonra hemen yürürlüğe girecek. Tasarı daha 11 Kasım 1942'de hazırlanmış, maliye komisyonları bu beyannameler üzerinde çalışmıştır, dedi ve kesti. Servetlerin gizlenmesi ihtimaline hiç değinmedi.

Hakkı Tarık masada yer bulamamıştı. Masanın karşısındaki kütüphanenin önünde ayakta duruyordu. Söz istedi:

— Memleketimizde en büyük servetler, azınlık sermayedarlarının elinde toplanmıştır. Türk sermayedarları henüz palazlanma halindedir. Bunlara eşit bir vergi koymak, milli ekonomimiz için zararlı değil midir?

Saraçoğlu şu cevabı verdi:

— Kanun önünde vatandaşları birbirinden ayıramayız. Büyük servetler en çok kimin elinde ise, onlar daha çok vereceklerdir. Bu vergi 15 gün içinde ödenecektir. Vergiyi ödemeyenlerin veya kısmen ödeyenlerin mallarına elkonacaktır.

Saraçoğlu'nun son sözleri, verginin 15 gün için-

de, baskı yolu ile alınacağını sezdiriyordu. Nasıl ki kanun yürürlüğe girdikten sonra, Varlık Vergisi daha çok azınlık sermayedarların üzerine konan bir vergi oldu. Bu kanun esas itibariyle haklı bir kanundu. Ancak, azınlıklar karşısında Türk sermayedarlarını korumak, bir adaletsizliğin ifadesi idi. Türk halkının parasını çalan haksız servetler yapan, ister Yorgi, ister Avram, ister Mehmet olsun, halkı soymakta eştiler. Cezalarının da eşit olması gerekirdi. Varlık Vergisi, dumanı üstünde faşizm kokuyordu.

İstanbul'a döndüm. Fakat Varlık Vergisi üzerine gazeteye tek satır yazmadım. Çünkü bu kanunun tenkit edilmesi mümkün değildi. Az sonra vergi kanunu meclisten çıktı ve yürürlüğe girdi. 15 gün içinde vergi borcunu ödemek zorunda olanlar, bir panik halindeydiler. Bunların iddialarına göre, bu borcu ödemek için ellerinde nakit yoktu. Sermaye mala yatırılmıştı. Bunları 15 gün içinde satmak imkansızdı. Kimi karısının elmaslarını satıyor, kimi borçlanıyor, kimi evini, malını spekülatörlere hiç bahasına satıyor, rehine veriyor, kimi de param yok, bir canım var, isterlerse onu alsınlar, diyordu.

Hükümet vergi ödemeyenleri Doğu Anadolu'da «Aşkale»ye sürmek kararını vermişti. Borçluların Aşkale'ye ne suretle gönderildiklerini görmek üzere Haydarpaşa Garı'na gitmiştim. Peronda bir mahşer kalabalığı. Aşkale'ye gönderilen kocalarını, evlatlarını, kardeşlerini geçirmeye gelen kadınlar ağlıyor, erkekler ellerini oğuşturarak peronun bir tarafından bir tarafına koşuyor, kendilerini geçirmeye gelen dostları yolculara para bulup göndereceklerini, kendilerini kurtaracaklarını vaadediyorlardı.

Borçluların Aşkale'ye sürülmesi büyük burjuvalar arasında bir panik yaratmıştı. Gidenlerden gelen mektuplar, allahın çayırında, çadırlar, barakalar içinde yaşadıklarını, yiyecek bulamadıklarını, hergün sabahtan akşama kadar taş kırdıklarını bildiriyordu

Kanun, nazi metotlarıyla yürütülüyordu. Şükrü Saraçoğlu, efendisi Von Papen'den, Hitler'den iyi ders almıştı. Aşkale'ye gönderilenler arasında Türkler azdı. Bunların vergilerini ödemedikleri söyleniyordu. Verginin bu şekilde alınması hem içte, hem dışta kötü tepkiler yaptı. Dünya basınında Türk toplumu için yüz kızartıcı yazılar çıkıyordu.

Bütün gürültülere, baskılara rağmen Varlık Vergisi, hükümetin istediği geliri sağlamadı. Ekonomik durum daha da kötüleşti. Ancak büyük firmalar yaşayabildi, küçükler yıkıldı. İşadamları zararlarını karşılamak için her çeşit eşyanın fiyatlarını yükselttiler. Halk daha büyük bir geçim sıkıntısına düştü. Hükümet içten ve dıştan gelen baskı altında, tenkitler karşısında yavaşladı. Bu verginin işadamları, etnik gruplar arasında etkisi o kadar büyük olmuştu ki, nihayet hükümet Meclisi, Varlık Vergisi Kanunu'na bir ek madde getirmek zorunda kaldı. 18 Eylül 1943'te meclise getirilen bu ek kanun «Vergilerini ödemeyecekleri tahakkuk eden hizmet erbabıyla günlük gayrisafi kazançları üzerinden kazanç vergisine tabi mükelleflerin, tahsil edilmemiş bulunan borçlarını silmeye Maliye Vekili mezundur,» hükmünü taşıyordu.

15 Mart 1944'de ise, Varlık Vergisi tamamıyla kaldırıldı. Fakat bu yüz kızartıcı olay tarih sayfalarına maloldu.

• «İğneli Fıçı» Broşürü ve Yine Mahkeme

Stalingrad önünde çetin savaşlar olduğu günlerdi. Faşist orduları karlar içine saplanmış, Stalingrad'ta çevrilen birliklerinin imdadına yetişemiyorlar. Soğuk, sıfırın altında 30 civarında. Alman askerleri siperlerinden çıkamıyor. Sovyet erleri Alman faşistlerinin alevli tanklarına karşı sonsuz bir fedakarlıkla çarpışıyorlar.

Türk basını, özellikle askeri yazarlar, bir Alman

zaferine o kadar inanmışlardır ki, Stalingrad önündeki duraklamanın geçici olduğunu, arkadan yetişmekte olan Alman birliklerinin mutlaka Stalingrad'ı alacaklarını yazıyor, hükümeti bu kötü günlerinde Almanya'ya yardıma çağırıyorlardı.

Bugünlerde ırkçılar bir milliyetçilik savaşı açtılar. Bu maskenin altında Nazizm ideolojisini savunuyor, varlık vergisini övüyor, azınlık düşmanlığını her tarafa yayıyorlardı. Vapurlarda, tramvaylarda Rumca, Ermenice, Yahudice ve diğer yabancı dillerde konuşanların eline «Vatandaş Türkçe konuş» gibi bastırılmış kartlar sunuluyor, azınlıklara hakaretler ediliyordu. Dükkanların üzerine Rumca, Fransızca, diğer dillerde yazılmış levhaları söküp indiriyor, azınlık ve yabancı düşmanlığını yayıyorlardı. Azınlıklara devlet dairelerinde iş verilmemesini, azınlık sermayesine ağır vergiler konmasını istiyorlardı.

Bu sıralarda ırkçılar «İğneli Fıçı» adlı bir broşür yayınladılar. Bu broşürde yahudi düşmanlığını körüklüyorlardı. Bunlara göre memleketimizde yahudilere karşı bir terör rejimine geçilmeli, yahudiler bir ırk olarak tasfiye edilmeli idiler. Türk halkına yahudilerle alış veriş etmemeleri, nerede görürlerse yahudilere hakaret etmeleri öğüt veriliyor, yahudilerin ekonomik hayattan uzaklaştırılmaları isteniyordu.

Ben «Tan»da yazdığım yazılarda yahudi düşmanlığının, anti-semitizmin Türkiye'de hiçbir zaman yer bulmadığını, genel olarak ırk düşmanlığı bulunmadığını yazdım. Çarlık Rusya'sında «pogromlar», Amerika'da zenci düşmanlığı mevcut olduğu günlerde dahi, Türkiye'de ne yahudi, ne zenci düşmanlığı vardı. Bunun hem kanunlarımıza, hem de anayasamıza aykırı olduğunu belirttim. «İğneli Fıçı»nın maksadının, memlekette bir ırk düşmanlığı yaratmak, Türk vatandaşları arasına kin sokmak olduğu açıktı. Ben bunun bir hıyanet sayılabileceğini yazdım.

Irkçılar hemen dergilerinde hücuma geçtiler. Bana çeşitli hakaretler yaptıktan sonra, beni vatana hıyanetle suçlandırdılar. Ve aynı zamanda aleyhime bir dava açtılar. Dava, sivil mahkemede görülüyordu. Yargıç, soruşturmaları yaptıktan sonra, savcı iddiasını okudu. «Her ne kadar Sabiha Sertel önce dava sahiplerini hıyanetle suçlandırmış ise de, kendisine karşı yapılan hakaretlerin daha ağır olduğunu» söyledi. İki tarafın da cezalandırılmasını istedi. Yargıç, «İğneli Fıçı» sahiplerini sıkıştırıyor, memlekette neden bu yahudi düşmanlığına lüzum gördüklerini soruyordu. Hakimin bu sorusu üzerine ırkçıların dava vekili, yargıcın reyini belli ettiğini, bu sebeple «reddi hakim» davası açacağını söyledi.

Mahkeme ertelendi. Celseler boyu sürdü. Günlerce mahkeme koridorlarında süründüm. Davacıların «reddi hakim» isteği kabul edilmedi. Nihayet mahkeme iki tarafın da birbirini hinayetle suçlandırmak suretiyle, aynı cürümü işlediklerini, suçun aynı nitelikte olması sebebiyle davanın düşmesine karar verdiğini bildirdi.

• İkinci Defa Yazı Yazmaktan Menedildim

Almanların Stalingrad önündeki mağlubiyeti karşısında burjuva yazarlarını bir düşünce almıştı. Eğer Sovyetler galip gelirse, bütün dünyanın «komünizm tehlikesi» karşısında kalacağı korkusu içindeydiler. «İğneli Fıçı» mahkemesinden sonra bu faşist akımlara karşı «Tan» Gazetesi'nde bir seri makale yayınladım. Şahsi hiçbir polemiğe girişmeden faşizmin teorik esaslarını, emperyalist amaçlarını belirttim. Bu yazılarımda, cumhuriyet anayasasının Türk uyruğunda olan, devlete vergi ödeyen, vatandaşlık ödevlerini yerine getiren her ferdin, hangi ırktan hangi milletten olursa olsun, hangi dili konuşursa konuşsun, vatandaş sayıldığını belirttim. Azınlıklara artık «reaya» muamelesi yapılamayacağını, Türk milli-

yetçiliğinin ancak memleketi sömüren yabancı sermayeye karşı, milli varlığı koruma niteliği kazandığını, anti-emperyalist bir milliyetçilik olduğunu anlattım. Atatürk'ün Pan-Türkizm hakkındaki sözlerini ileri sürdüm. Türk dünyasını, islam alemini birleştirmek niyetinde olanlara Atatürk tarihi nutkunda şu cevabı vermiştir:

«Bir an farzedelim ki, bahis konusu vazifeyi (Türk aslından olanları birleştirme) kabul etmiş ve bütün islam alemini bir noktada birleştirmeye, sevk ve idare etmeye muvaffak olmuş olalım. Pekala ama, bize bağlı tutmak ve idaremiz altına almak istediğiniz milletler derlerse, bize büyük hizmetler ve yardımlar yaptınız, teşekkür ederim. Fakat biz müstakil kalmak istiyoruz. İstiklal ve hakimiyetimize kimsenin karışmasını uygun görmeyiz. Bizim kendi kendimizi sevk ve idareye gücümüz yeter. O halde Türk halkının çalışmaları ve fedakarlığı sadece bir teşekkür almak için mi ihtiyaç olunacaktır?»

Atatürk bu emperyalist nitelik taşıyan Türkçülüğü tasfiye etmiş, bu fikri yürüten Ziya Gökalp'i ve diğerlerini kenara atmıştı. Bu cümlelerden de anlaşıldığı gibi Atatürk Türk ırklarını birleştirmek, idaresi altına almak gibi emperyalist bir amaç gütmüyordu.

Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlar içinde milliyetçilik, işçinin emeğini sömüren sermayedarlara, memleketin servet kaynaklarını sömüren yabancı sermayeye karşı, memleketin bağımsızlığını korumak esasına dayanan bir milliyetçilik olmalıydı. Şeker ihtikarıyla, çocukları kemik veremiyle, çeşitli hastalıklarla karşı karşıya bırakan muhtekir hangi ırktan olursa olsun, hiç farksız, memleketin aleyhine çalışıyordu. Bugün milliyetçilik, ezilenlerin haklarını iç ve dış sömürücülere karşı korumak, memleketin ekonomik ve politik bağımsızlığını sağlamaktır. Türkçülük milliyetçilik maskesi altında yerli ve yabancı sermayeyi savunmakla, ırkçı kışkırtmalar yapmakla ırk-

lar arasında kinler, nefretler yaratmakla, Cumhuriyetin halkçılık prensibine de aykırı hareket eden bir akımdır.

Bu yazılar gerici basında şiddetli tenkitlere, saldırılara uğradı. Nedense, bu tartışma Büyük Millet Meclisi'ne getirildi. Bazı mebuslar başbakandan izahat istediler.

Saraçoğlu verdiği cevapta şöyle diyordu: «Türk milliyetçiliği pasif bir milliyetçilik değildir. Dış ülkelerde yaşayan Türk ırkları ile samimi bağlarımız olduğu gibi, bunların saadetini istemek de her Türk'ün ödevidir. Biz Türkçüyüz ve Türkçü kalacağız.»

Böyle bir durumda bu sözlerin söylenmesi, yalnız ideolojik değil, aynı zamanda politik bir nitelik de taşıyordu. Stalingrad Harbi sıralarında Emin Erkilet ve diğer bazı paşaların Kafkas hududunda bekledikleri, Almanların, yardımına koşacakları rivayetleri dolaşırken, başbakanın Türk milliyetçiliğinin pasif bir milliyetçilik olmadığını söylemesi, dikkate değerdi. Bu politika, Atatürk'ün milliyetçiliğine ve anti emperyalist politikasına taban tabana zıttı.

Dış memleketlerde yaşayan Türklere karşı yakınlık, sevgi duymak tabii bir şeydir. Fakat, emperyalist bir politika ile, diğer ülkelerdeki Türklerle bağ kurmak ve bu politikayı yürüten Türkçüleri desteklemek günün şartları içinde Faşist Almanya'nın politikasına hizmetti.

Faşist basın bayram yapıyordu. Bunlara göre «Tan», özellikle Sabiha Sertel, davasını kaybetmişti. İşte Saraçoğlu da Turancıların tarafında idi. Türkçülüğü savunuyordu. Bu iddialara cevap vermedim. Ben davamı kaybetmemiştim. Bunu zaman gösterecekti. Ancak memleketin nekadar büyük bir tehlike karşısında olduğunu, Alman taraftarlığının bizi bir daha yanlış yola götürdüğünü anladım.

Tartışmalardan sonra Ankara'dan, basın - yayın genel müdürlüğünden gelen bir telefonla, benim

bu nazik devrede tartışmalara devam etmemekliğimi iki ay müddetle gazeteye yazı yazmamaklığım, bildirildi. Bu, yazı hürriyetimin ikinci defa elimden alınması idi. Birincisinde faşist Almanya ile işbirliğini tenkit ettiğim için susturulmuştum. Şimdi de ırkçılığa, Türkçülüğe karşı savaştığım için susturuluyordum. Fakat ilerleyen zaman benim bu iki davada da nekadar haklı olduğumu ispat etti.

• «En Büyük Tehlike» Broşürü

1943 Haziran ayında «En büyük tehlike» başlığı altında bir broşür yayınlandı. Bunu Faris Erkman adında bir yurttaş yayınlamıştı. Broşürde faşizmin memleket için en büyük tehlike olduğu iddia ediliyordu. Faşistlerin çıkardığı broşürler, dergiler, hiçbir engele uğramadan yayınlandığı halde, bu broşür toplatırıldı. Konu Meclise getirildi.

Meclisin 6 Temmuz 1943 tarihli celsesinde, Sinop Mebusu ve Halk Partisi Genel Sekreteri Çevdet Kerim İncedayı, propagandalara, fikir akımlarına karşı titiz ve uyanık olma lüzumundan bahsettikten sonra, son günlerde çıkan «En Büyük Tehlike» adlı broşürü okuduğunu söylüyor ve şu sözleri ekliyordu:

«Bu risale başından sonuna kadar, Türkiye'de ecnebi menfaatler lehine yaratılan bir akımdan bahsediyor. Güya Türk vatandaşlığı, Türk milliyetperverliği kisvesi altında bu memlekette Türkçülük cereyanları yaratıldığı ve Türkiye'nin sınırlarımız dışında bulunan Türkleri kurtarma gibi, emperyalist cereyanlara sevk edildiği iddia ediliyor. Ben memleketimizde ne böyle bir cereyan ve ne de bu şekilde bir milliyet mefhumu biliyorum. «En Büyük Tehlike» adı altında çıkan risale sahibinin maksadı, siyasi ve içtimai hüviyeti nedir? Alakadar yetkililerin izahat vermesini istiyorum,» diyordu.

Bu soruya Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu verdiği cevapta, risaleyi kendisinin de okuduğu-

nu, bir ecnebi dergisinin de bu risaleden bahsettiğini söyledikten sonra şöyle diyordu:

«Esas meseleyi biraz deşmek lazım gelecektir. Bu kitabı okuduğumuz vakit filvaki bizim de gözümüzün önüne gelen, sanki bu memlekette bir takım cereyanlar vardır. Bu cereyanları büyük bir tehlike gibi göstermek, memleket namına en büyük hizmet teşkil eder. Bizim bu konuda düşündüğümüz nedir? Halk Partisinin programı şöyle der:

«Millet, dil, kültür ve ülkü ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği içtimai ve siyasi bir bütündür.» Türkiye için düstur budur. Biz Türküz, Türkçüyüz» diyoruz. Fakat bunu söylediğimiz zaman maksadımızın ne olduğunu siz benden daha iyi bilirsiniz. Bu memlekette asırlarca her türlü nimetten mahrum, her türlü külfeti yüklenmiş, fakat milleti hakime vasfı altında yaşamış olan Türkü, biz iktisat, kültür ve ülkü bakımından en yüksek bir seviyeye çıkarmak iddiasındayız. Bizim memlekette ciddiyetle kaalaya alınabilecek bu vasıflar üstünde, veya haricinde bir milliyetçilik, ne mevcuttur, ne de bu yolda tezahürata şahit olduk.»

Menemencioğlu'nun kulaklarının sağır olduğunu biliyordum. Fakat kör olduğunu bilmiyordum. Harp yıllarından önce ve harp yılları içinde faşistlerin tomar tomar çıkardıkları dergileri, ta Urallara kadar dayanan bir «Büyük Türkiye» propagandasını neden göremiyordu? «Tan» Gazetesinin «Cumhuriyet», «Tasviri Efkar» ve diğer gerici basınla yaptığı tartışmaları hiç mi duymamıştı? Menemencioğlu, «memleketimizde faşist akım, Pan-Türkist akım yoktur» derken, bu akımı yürütenlerin kororken, efendisi Von Papen'e yaranmak istiyordu. «En Büyük Tehlike» broşürüne karşı duyduğu hiddet de, mensup olduğu sınıfın menfaatlerini korumak, memleketimizde halk arasında, aydınlar arasında faşizme karşı günden güne genişleyen nefreti boğmak içindi.

İdareci sınıf, Atatürk öldükten sonra Turancılık hareketini daima korumuş, bütün gücüyle ilericilere saldırmıştı.

«En Büyük Tehlike» broşürünün meclise getirilmesindeki sebep Türk hükümetinin, faşist Almanya'nın düşmanlarına göz yummadığını Hitler Almanyasına göstermekti. Saraçoğlu Hükümeti, Von Papen'in Hitler Almanyası'nın o kadar nüfuzu altına girmişti ki, bu kulluğunu daha sonraları faşist Almanya'nın harp gücünü artırmak için yaptığı yardımla da isbat etti.

Faris Erkman, «En Büyük Tehlike» broşürü yüzünden tevkif edildi. Polis hücrelerinde işkenceler altında inletildi. Zaten verem olan Faris Erkman, yıllarca hapishanede yattıktan sonra, mide kanseri yüzünden kan kusarak genç yaşında öldü.

- **Üçüncü Defa Yazı Yazma Hakkından Yoksun Edildim**

Çocukluğumda annem bir masal anlatırdı. Küçük bir kız, yolda giderken beş kuruş bulmuş. Bununla ne alayım diye düşünürmüş. Üvey anası cadı bir kadınmış. Anasından korktuğu için, beş kuruşa ne alacağını kararlaştıramıyormuş. Ceviz alsam, kabuğu var, ev kirlenir... Armut alsam, sapı var, çöpü var, ev kirlenir, nar alsam çekirdeği var, ev kirlenir. Bir türlü ne alacağını bulamazmış.

Ben de onun gibi düşünüyordum. Faşizmin, aleyhine yazsam, fincancı katırlarını ürkütürüm. Hükümetin dış politikasını tenkit etsem, «Tan» kapanır, işçi, köylü haklarını savunsam, komünist damgası vururlar. Emperyalizm aleyhine bir seri yazı yazmaya karar verdim.

Hangi harplerin haklı harpler olduğunu, hangilerinin emperyalist harpler olduğunu belirtecek, sömürgelerde ezilen halkların savaşını yazacaktım. Bu yazılarda emperyalistlerin 19'uncu yüzyılda Asya,

Afrika pazarlarını nasıl silah zoruyla zaptettiklerini, buraları nasıl sömürgeleştirdiklerini anlattım. Birinci Dünya Harbi bir sömürgeleri paylaşma harbi olduğu gibi, İkinci Dünya Harbi'nin de İngiliz, Fransız, Amerikan kapitalistleriyle, Alman, Japon kapitalistleri arasında bir sömürgeleri paylaşma savaşı olduğunu belirttim. İngiltere ve Amerika'nın ikinci cepheyi açmamakla, bir taraftan pazar rakipleri olan Almanya'yı ve Japonya'yı zayıflatmak, bir taraftan da ideoloji düşmanları olan Sovyetler Birliği'ni zayıf düşürmek istediklerini belirttim.

Bu yazıların yayınlanmasından az sonra yine Basın Genel Müdürlüğü'nden gelen yazılı bir belge ile, bir sene yazı yazmaktan menedildim. Hızla giderken raydan çıkan bir tren gibiydim. Ne kadar söyleyeceklerim vardı. Ne kadar savunacağım sosyal, ekonomik, politik konular vardı... Ben artık bunların hiçbirinden söz açamazdım. Büyükçe bir defter aldım. Düşündüklerimi bu deftere yazacaktım. Defterin başına Nazım Hikmet'in «Jokontla Siyau» eserinde yazdığı şu mısrayı aldım:

«Ben karar verdim, bugünden itibaren bir hatıra defteri tutmaya».

Sayfanın başında da şu cümleler vardı:

«Ben kendi kendime hürriyet ilan ettim. Artık hiçbir baskıdan korkmuyorum.

Olayları günü gününe izleyecek, düşüncelerimi bu deftere yazacağım.»

Ve öyle yaptım. Hergün gazete sütunlarında, devlet adamlarının demeçlerinde rastladığım sakat düşünceleri ele alıyor, bu konular üzerinde kendi fikirlerimi yazıyordum. Tıpkı «Tan»da Görüşler sütununda yaptığım gibi. Üç defter doldu. 1945'te faşist sürüleri «Tan» Matbaası'nı yıktıktan sonra, polis evimizde araştırma yaptı. Diğer evrakla beraber bu defterleri de götürdü. Ve bir daha bu defterleri bana geri vermedi.

• Almanya'ya Krom Verilmesi Olayı

İkinci Dünya Harbi beşinci yılına basmıştır. Sovyet orduları istila altında olan şehirleri ele geçirmek için savaşıyorlar. Sovyet hücumları karşısında Alman mukavemeti kırılıyor. İkinci cephe işgal altında olan memleketlerde milli mukavemet hareketleri gelişiyor.

«Tan» Gazetesi, devlet adamlarının Türkiyeyi harp dışı bırakmasını alkışlıyor, fakat faşist Almanya'ya karşı alınan lüzumundan fazla dost durumu tenkit ediyordu. Bu faşist Almanya'yı destekleme politikası, harbin tamamıyla Almanya aleyhine döndüğü günlerde dahi devam ediyordu. 1944 Ocak ayında Sovyet orduları Leningrad şehrini muhasaradan kurtardı. Estonya, Moldavya topraklarına girdi. Düşmanın Kırım'daki mukavemetini kırdı. Hitler ordularını kovalayarak Romanya'ya girdi.

O zamana kadar faşist Almanya'nın harbi kazanacağına inananlar, büyük bir hayal kırgınlığı içindeydiler. Sovyet ordularının Romanya'yı faşist istilasından kurtarmak için savaştığı o günlerde, «Ulus» baş yazarı Falih Rıfkı Atay, Alman faşistlerinin Romanya'dan çekilmemesini istiyordu. «Ulus»un 1 Nisan 1944 tarihli nüshasında, Führer'in artık siyasi muharebe yapmayacağını, bırakılması gerekenleri bırakacağını söyledikten sonra şöyle diyordu:

«Şimdi iş Almanya'nın elindeki bütün imkanları, hangi menfaat için ortaya atacağını bilmeye kalıyor Romanya'yı bırakmak, yalnız Romen petrollerinden vazgeçmek değil, mihver ordusunun kızılorduya silah atmayacağı temin olunduğuna, hattâ Romanya yıkılırsa bu memleketin Rusya ile anlaşacağı söylendiğine göre, bütün Balkanlar'dan vazgeçmek demektir. Rusya büyük askeri kuvvetler göndermeden de Balkanlar'ı altüst tedebilir.»

Falih Almanya'yi Balkanlar'dan çekilmemeye çağırıyor. «Akşam» Gazetesi baş yazarı Necmeddin

Sadak da Sovyetlerin düşmanını kovalamasına kızıyordu. Sadak, «Akşam» Gazetesi'nin 4 Nisan 1944 tarihli nüshasında «Sovyet orduları Romen topraklarına girerken» başlıklı yazısında «Rusya'nın, topraklarını kurtararak kendi sınırlarında durması, yalnız askeri değil, siyasi bakımdan da önemlidir,» diyordu.

Faşist Almanya'yı savunma kayguları o kadar ileriye gitmişti ki idareciler, Sovyet zaferlerini, müttefik orduların Avrupa'da ilerleyişini hiç hesaba katmıyor, yenilen Almanya'ya yardım için ellerinden geleni yapıyorlardı. Bu sıralarda harp malzemesi imaline yararlı maddelerin, özellikle kromun Almanya'ya verilmesi, İngiltere ve Amerika'da, Sovyetler Birliği'nde büyük tepkiler yapıyordu. 1944 Nisan ayının ortalarında Amerika ve Sovyetler Birliği, İngiltere hükümetleri, Türkiye'ye verdikleri bir nota ile Almanya'ya krom ihracatının kesilmesini istediler.

«Akşam» Gazetesi baş yazarı Necmeddin Sadak bu nota münasebetiyle 18 Nisan 1944'te yazdığı baş yazıda şöyle diyordu:

«Tarafsız memleketlerin Almanya ile işbirliği yapması, müttefiklerin düşmanı olan bir devlete yardım düşüncesini, o memleketin ekonomik ihtiyaçlarından ayırmak şarttır. Harp içinde olan bir memleketin düşmanı her yandan sıkıştırmak gayesi ne kadar haklı ise, harp dışında kalan memleketlerin, en zaruri ihtiyaçlarını savaşanlar lehine feda etmek kaygısı ile, içerden çökûp yıkılmamaya çalışmaları da o kadar tabiidir.»

Necmeddin Sadak'ın bu savunmalarına rağmen, Hükümet müttefiklerden gelen baskılar karşısında gerilemek zorunda olduğunu duydu. 21 Nisan 1944'te Numan Menemencioğlu, müttefiklerin notasına gönderdiği cevapta: «Bu akşamdan itibaren Almanya'ya ve mihver devletlerine krom sevkiyatı durdurulacaktır. Dış siyasetimizin umdesi ve esası, İngilizlerle olan ittifak muahedesi olduğuna göre, biz bitaraf değiliz.»

• **Alman Gemilerinin Boğaz'dan Geçirilmesi**

Saraçoğlu Hükümeti'nin faşist Almanya'ya yaptığı yardım, yalnız krom ve diğer harp malzemesi imaline yararlı maddeleri vermekle kalmadı. 1944'te harp artık tamamıyla Almanya'nın aleyhine döndüğü bir devirde, dışişleri bakanlığının emriyle, Alman gemileri boğazdan geçirildi. İngiltere ve Sovyetler Birliği hükümetleri Türkiye'yi protesto ettiler. Bu hareketin Montreux Anlaşması'na aykırı olduğunu bildirdiler. İngiliz Avam Kamarası'nda hükümeti şiddetle tenkit ettiler. Mister Eden, Boğaz'dan geçen Alman gemilerinin Türkiye makamları tarafından acele ve kifayetsiz muayene edilerek ticaret gemisi sayıldığını, halbuki bunların harp gemisi, yahut yardımcı gemi olduklarını bildirdi. Eden, Montreux Muahedesi'nin hiçbir tereddüde meydan vermeyecek kadar açık ve kesin olduğunu ileri sürdü. Montreux anlaşmasının 19'ncu maddesi «Harp zamanında Türkiye harp dışında ise, savaşan devletlerin harp gemileri boğazdan geçemez kaydını taşır» dedi.

Alman gemilerinin Boğazdan geçirilmesi olayı bütün dünya basınında şiddetle tenkit edildi. Türk halkı da bu olayı hoşnutsuzlukla karşılamıştı. İçten ve dıştan gelen baskılar sonucunda, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu 16 Haziran 1944'te istifa etti.

Aynı günde yabancı gazetecilere beyanat veren Şükrü Saraçoğlu şöyle diyordu: «Türkiye'nin malik olduğu kuvvetler ve haklar, müttefikimiz İngiltere ve dostlarımız Sovyet Rusya ile Birleşik Amerika aleyhine yalnız kullanılmamalı değil, hiçbir vakit kullanılamaz.»

Bu mülakatta Times muhabiri, gemilerin boğazdan neden geçirildiğini soruyor. Buna da Dışişleri Bakan Vekili cevap veriyor. «Mademki bu mevzuya temas ettiniz, size üç mühim haber daha vereceğim:

1 — Hâlâ Karadeniz Boğazı'nda muayene edilmiş

bulunan Kessel gemisinin geçmesi menedilmiştir.

2 — Bundan böyle de Mannerheim ve Ems tipindeki gemilerin de, boğazdan geçmeleri menedilmiştir.

3 — Boğazlara gelecek bütün Alman gemileri, ticaret olup olmadıkları tesbit edilmek üzere muayeneye tabi tutulacaklardır.»

Bu beyanat dahi Türk Dışişleri Bakanlığı'nın şimdiye kadar geçen gemileri muayeneye tabi tutmadığını, şimdiden sonra tutacağını açıklıyordu. Saraçoğlu bir taraftan, Türkiye'nin malik olduğu kuvvetler ve haklar, müttefiklerimiz aleyhine kullanılamaz diyor, öte yandan Alman gemilerinin boğazlardan kontrolsuz geçmesine izin veriyordu.

İşte «Tan» Gazetesi, harp yıllarında faşizme, emperyalizme, Türkiye'yi faşist Almanya ile beraber harbe sürüklemek isteyen akımlara karşı savaştığı için, hükümet çevreleri tarafından durmadan cezalandırıldı. Fakat bu savaşın ne kadar haklı olduğunu zaman isbat etti.

Harp yıllarında Saraçoğlu Hükümeti'nin dış politikası, birbirine zıt zigzaglar geçirdi. Harp başlangıcında Türkiye tarafsız idi. Daha ileri bir safhada tarafsız değil, harp dışı kaldı. Daha ileride İngiltere'nin müttefiki ve Almanya'ya karşı idi. Alman zaferleri sırasında Almanya ile anlaşma yaptı, onun harp gücünü artırmaya çalıştı. Almanya mağlup olduktan sonra ise, Almanlara harp ilan etti.

Saraçoğlu Hükümeti harp yılları içinde, yeni nizam propagandası yapan faşistleri korudu. İlericilerin bu gerici akıma karşı savaşını önledi. Almanya'ya krom vermek, Boğazdan gemileri geçirmek suretiyle, İngilizlerle olan ittifakına riayet etmedi. İngilizlerle arası açıldığı gibi, Sovyetler Birliği'yle olan dostluk anlaşmaları da çiğnendi.

Bütün bu gayretlerin, Türkiye'yi harp dışı bırakmak için sarfedildiğini kabul etsek, bunu şükran-

la karşılasak dahi, Saraçoğlu Hükümeti'nin faşist Almanya'nın harp gücünü artırmak için yaptığı yardım, Irkçı Türkçü akımları desteklemesi mazur görülemez.

Sabiha Sertel soldan birinci, yanında Zekeriya Sertel. İstanbul'da Matbuat balosunda, 1930'larda.

Zekeriya Sertel, Yıldız Sertel, Sabiha Sertel Karadeniz seyahatinde, 1936.

7

Harp Sonlarında Türkiye

Harp sonlarında harp talihi tamamıyla Almanya'nın aleyhine dönmüştü. Sovyet birlikleri, Baltık'tan Karpatlar'a kadar bütün cephelerde düşmana şiddetli darbeler indiriyordu. Alman müdafaası yıkılıyordu. Hitler, Sovyet Alman cephesine yeni kuvvetler getirmek zorunda kalmıştı. Bundan faydalanan İngiliz ve Amerikan birlikleri batıda taarruza geçmişlerdi.

1945 İlkbaharında ise, Kızılordu, Alman militarizminin kökü olan Doğu Prusya'yı, Silezya'yı işgal etmiş. Avusturya topraklarına girmişti. Berlin üzerine yürüyordu. Polonya, Macaristan, Çekoslovakya'nın doğu tarafları, Avusturya'nın büyük bir kısmı Alman kuvvetlerinden kurtarılmıştı.

O günlerde Türkiye devlet adamları büyük bir endişe içindedirler. Kendilerini yalnız hissediyorlar. Faşist Alman ordularının harp gücünü artıracak maddeleri Almanya'ya vermek, Alman gemilerini boğazdan geçirmek sebebiyle İngiltere ve Amerika'yı kızdırmış, Sovyetler'e karşı yürüttüğü düşmanca politika yüzünden, Sovyetler Birliğiyle arası açılmıştı.

Saraçoğlu içten ve dıştan gelen büyük bir baskı altında idi.

Müttefikler, Türkiye'de genişleyen faşist akımlara karşı açıktan cephe almışlardı. İngiliz ve Amerikan basını, Türkiye'nin harp içindeki durumunu şiddetle tenkit ediyor, baskı rejimine karşı halk arasında ve mecliste muhalefet artıyordu. Bu etkenler, İnönü'yü gerilemek zorunda bırakmıştı: Faşistlere karşı tutum almaya başlamıştı.

Almanya'nın artık harbi kaybettiği anlaşılmıştı. Devlet adamları Sovyet zaferleri karşısında, iç politikada değişiklikler yapmak lüzumunu duyuyordu. Artık tek parti sistemini yürütmek güçleşmişti. İngiltere ve Amerika ile anlaşma yollarını arıyorlardı. Harp içinde gelişen, büyük servetler biriktiren, varlıklı sınıflar da hükümeti, batı emperyalistleriyle anlaşmaya sevkediyorlardı. Türkiye, Birleşmiş Milletler'e girmek, bu birliğin anayasasını kabul etmek ve batı devletlerine bağlanmak istiyordu. İnönü, demokratik bir rejim kurmadıkça batı emperyalistlerine tavizler vermedikçe, batı ile anlaşamayacağını anlamıştı.

Devlet adamlarıyla beraber, basının da dili değişmişti. Artık faşist Almanya savunuculuğunu bırakmış, müttefiklerin arabasına binmişlerdi. Türkiye'nin batı blokuna girmesini savunuyorlardı. İnönü iç politikada değişiklik olduğunu göstermek amacıyla, Turancılara, faşistlere karşı açıktan baskı hareketine geçmiş, Turancıları mahkemeye sevk etmişti.

Ben de bu değişen havadan faydalanarak, tekrar yazı hürriyetime kavuştum.

• Turancıların Muhakemesi

1945 Ocak ayının sonlarına doğru bir kısım Turancılar tevkif edilip mahkemeye verildiler. 3 Şubat 1945 tarihli gazeteler savcının iddia belgesini yayınladılar. «Akşam» Gazetesi, yüzlerce sayfa tutan sav-

cının iddia belgesini özetledi. Ben de bu özetten bazı parçalar alıyorum:

«Turancılar, hükümeti devirmeye matuf gizli cemiyet kurmakla sanıktırlar. İkinci Cihan Harbi ile patlak veren siyasi buhranda, ihtirasları artan Zeki Velidi Togan, kanunlarımızın menine rağmen, gayesi tamamıyla siyasi olan Türkistan milli birliği için memleketimizde faaliyette bulunduğunu, huzurumuzda itiraf etmiş ve şöyle demiştir: «Türkistan'ın azatlığı için kurulan, merkezi Taşkentte bulunan «Türkistan Milli Birliği» gizli cemiyeti, kendisini hariçte temsil etmek yetkisini bana vermiştir. Bu birliğin Avrupa mümessilliğini Berlin'de Mustafa Çokay'a devrettim. Kendim de, Doktor Rıza Nur'un ısrarı ile, Berlin'den Türkiye'ye gelerek faaliyette bulundum. Bu teşkilata İstanbul'dan aza topladım.» Bir taraftan bu şekilde siyasi ve gizli faaliyette bulunan sanık, diğer taraftan Nihal Adsız, Reha Oğuz Türkkan ve hempalarını emellerine çekmekten bir an bile geri durmamıştı.

«Sanık, Sovyet - Alman harbinin başlamasından sonra Almanyaya gidip faaliyette bulunmak istediğimi huzurunuzda itiraf ediyorum, dediği gibi, hatıra defterinde de şunları yazmıştır:

— Dahiliye ve hariciye vekilleri, ilim maksadıyla dahi Almanya'ya gitmeme müsaade etmediler. Alman sefiri Von Papen, gitmem için bana vazife verilmesini istemişse de, hariciye bunu reddetmişti. Böylece hükümetimizin tarafsızlık siyaseti ihlal edilmiştir.»

İddia belgesi şöyle devam ediyor:

«Sanık 1941 senesi sonlarında hâlâ Almanya'da bulunan Ahmet Karadağlı, Neriman Karadağlı ile görüşerek Almanya ile birleşip derhal Rusya'ya karşı taarruza geçmeyen, Türkistan'ın istiklali ile «Büyük Türk Birliği»nin kurulmasına hizmet edecek tarihi fırsatı kaçırmakla hükümetimizi tenkit etmiştir.

Alman zaferi müsbet bir şekil alınca, derhal bir karışıklık çıkararak hükümeti devirmeye matuf gizli bir cemiyet kurmaya karar verdikleri şu olayla sabit olmuştur: Neriman Karadağlı'nın Taksim'de bulunan apartımanında Zeki Velidi Togan, Ahmet Karadağlı, Neriman Karadağlı, Reha Oğuz Türkkan, Cihat Savaşfer, Heybetullah İdil, Nurullah Bariman ile toplanarak, Zeki Velidi Togan'ın önünde, bu gaye için icabederse, öleceklerine dair yemin etmişlerdir. Böylece Almanya'daki esirleri de faaliyetinden haberdar ederek, bunları teşkilatlandırmak için «İstanbul'daki Türkistanlılara Yardım» adı altında bir cemiyet kurmayı kararlaştırmışlar, gizli faaliyetlerine devam etmişler. Bu teşebbüsler, dört sanığın ifadeleriyle de tahakkuk etmiştir.

«Zeki Velidi Togan siyasi faaliyetlerini geliştirmek için «Tutsak Türk Elleri Birliği», «Türkistan Milli Birliği» gibi cemiyetler kurmuş, «Türk Yurdu» Mecmuası'nı neşretmiştir. Sanıklardan Cihat Savaşfer de şu itirafta bulunmuştur:

— 1941 senesi sonlarında Nurullah Bariman bana Zeki Velidi beylerin gizli ve kuvvetli bir teşkilatı var dedi. Biz, Oğuz'la bu cemiyete girdik, seni de götüreceğiz. Üçümüz beraber Neriman Karadağlı'nın apartımanına gittik. Zeki Velidi Togan, Heybetullah ile bana bu odada Kuran, tabanca, Türk ve Türkistan bayrakları üzerine yemin ettirdi.»

«Sanık, cemiyetin gayesini şöyle anlattı:

1) Türkistan'ın kurtarılması, ve büyük Türk Birliğinin kurulması.

2) Alman zaferi müsbet bir şekil alınca, derhal bir ayaklanma ile hükümeti devirmek.

3) Gayet gizli çalışıp teşekkülümüze eleman toplamak.

4) Zeki Velidi Togan Almanya'daki teşkilatlarla irtibat kurarak, esirleri teşkilatlandırmak için Almanya'ya gidecek, tarzdaki ifadeleri ile açıkça itirafta bulundu.»

Savcı belgesinde, Turancıların başı olan Nihal Adsız'ın itiraflarını da şöyle belirtiyor:

«Faşizm ve Turancılıktan mahkumiyeti bir şeref telakki ederim» demek suretiyle suçunu itiraf ettiği gibi «Turancılık, Türkcülüğün lazımı gayri müfarıkıdır. Türk, üç batın ilerisine kadar Türk olandır. Devlet teşkilatının Türk ırkından olanlar tarafından idaresi lazım ve zaruridir. Bugün hükümet erkanı arasında karışık ırklar mevcuttur. Türkiye'de bulunan ve Türk tebaası olan gayri Türkler, Arnavut, Çerkez, Boşnak, Kürt, Laz ve sair unsurlardır. Bunlar mensup oldukları memleketlere gönderilmelidirler, demektedir.»

İddia belgesinde Alpaslan Türkeş hakkında da şu iddialar ileri sürülmüştür: «Tahkikattaki itiraflarını huzurunuzda da teyit eden bu sanık, Türkiye'de yalnız Türk soyundan gelenler yaşamalıdır. Karışık ırklar memleketten ayrılırsa, nüfus azalacaktır, bu sebeple büyük bir Türk Birliği kurmak zaruridir.» şeklinde suçunu itiraf etmiş, ve bu husus Nihal Adsız'a yazdığı mektuplarla da sabit olmuştur.

«28.11.1943 tarihli mektubunda: «Maateessüf biz çok dağınık ve başsız olarak yaşıyoruz. Türkçülüğün hakim ve muzaffer olması için mutlaka birlik ve baş lazımdır. Bunlara ne zaman kavuşacağız. Bu yolda yüksek hizmetlerinizin devam etmesini ve hızlanmasını candan gönülden isterim.» sözleriyle Nihal Adsız'ın ordu içinde ajanlığını yapan sanık, onu adeta ihtilale tahrik ediyor. 4.4.1944 tarihli mektubunda da: «Türk milletinin içinde bulunduğu tehlikelerden kurtulmasının mümkün olacağını umuyorum. Adsız'ın kılıçtan keskin olan kalemi bu işi herhalde muvaffakiyete erdirecektir. Kalem kifayet etmezse, o zaman işi silahlara bırakacağız. Ruhumuz, yüreğimiz, kılıçlarımız seninle beraberdir.» gibi mektuplarıyla da suçu sabit olmuştur.»

Savcı, bugün Adalet Partisi'nin önderlerinden

olan Doktor Fethi Tevetoğlu hakkında da şöyle diyordu: «Tahkikatta faşist ve turancı olduğunu itiraf etmiştir. Nihal Adsız da onun hakkında şu bilgiyi vermiştir: «Fethi Tevetoğlu'nu eskiden beri tanırım. Benimle aynı fikirdedir. Cumhuriyet, hükümet ve Büyük Millet Meclisi hakkındaki görüşlerimi ona da söyledim. Kendisi şubay olduğu için, muhitindeki genç subaylara ve harbiye stajiyerlerine müessir olmaya çalışmıştır. Fethi Tevetoğlu Türkçü olduğu için turancıdır.» Huzurunuzda okunan mektuplardan başka, 22 Şubat 1939'da Nihal Adsız'a yazdığı mektup ile de şuçu sabit olmuştur.»

Savcı belgesinde Reha Oğuz Türkkan hakkında da şu bilgiyi veriyor: «Son tahkikat kararımızda arzolunan ve hükümeti devirmeye matuf gizli ittifaka dahildir. Arkadaşlarından Ceyhun Tansu, Cihat Savaşfer, Hikmet Tunyu ve Bülent ile birlikte Türk Birliği'ni tahakkuk ettirecek, Türk ırkından bir hükümet kurmak ve bugünkü hükümeti devirmek için «Gürem» adını verdikleri bir cemiyet kurmuşlardı. Bundan sonra «Ergenekon» mecmuası arkasına gizlenen sanıklar teşkilatlarını genişletmek için keyfiyeti Nihal Adsız ve Hüseyin Namık Okun'a bildirmişler, Ergenekon mecmuasının kapatılması üzerine «Bozkurt» mecmuasını neşretmişlerdir.

«Ankara'da evinde tertip ettiği ve Hikmet Tanyu, Nurullah Bariman, Hamza Saadi Özbek ve Tahsin Ergun'un iştirak ettiği toplantıda «Artık yapılacak iş kalmamıştır, esasen ben içerisinde generaller bulunan gizli bir cemiyete mensubum. Cemiyetimiz beşer kişilik, birbirine bağlı hücrelerden teşekkül ediyor. Ben şef olacağını» dediği yalnız Tahsin Ergun'un muhalefeti ve diğerlerinin kabulü ile, «Gürem» Cemiyeti'ni ihyaya muvaffak olduğu anlaşılmıştır.

«Böylece faaliyete geçen sanıkların 1941 senesinden itibaren neşrettikleri «Bozkurt» mecmuası idarehanesini merkez ittihaz ederek, gizli cemiyetle-

rin teşkilat faaliyetlerini planlı surette tesbit ve tanzim ettikleri sabit olmuştur.»

Savcı iddiasında şu noktaları da belirtiyor:

«Turancılar şu gayeleri takip etmişlerdir:

1 — Asya'daki Türkleri, Türkiye ile birleştirerek, saf Türk ırkından müteşekkil bir devlet kurmak.

2 — Bu gayeye muhalif olan bugünkü hükümeti merkezden ani ve süratli bir darbe ile devirmek. Onun yerine, ırkçılık ve turancılığı tahakkuk ettirecek hükümeti kurmak.

3 — Propaganda yaparak gizli cemiyeti, Türk ırkından aza ile kuvvetlendirmek ve onlara merasimle yemin ettirmektir.

«Sanıklardan Orhan Şaik Okyay «Orhun» Mecmuası imtiyazının alınmasına tavassut etmiş, yazı kontrolörlüğünü ifa etmiştir. Nihal Adsız ve Cemal Oğuz'u evine davet ederek bunlara Sabahaddin Ali'nin gazetelerin yazdığı gibi vekalet emrine alınmadığını, bunların uydurma olduğunu, ırkçılar aleyhine davayı bile tahrik ile açtığını söylemek suretiyle onları da menfi hareketlere sürüklemişlerdir.»

Savcı iddiasında şu noktaları da belirtiyor:

«Madem ki Sabahaddin Ali, direktörü bulunduğu bir müessesede menfi faaliyette bulunan bir uzuvmuş, o halde sanık neden salahiyetli makamlara raporlarını vermemiştir. Mademki kendisi menfi faaliyette bulunmuyordu, neden her ikisi de yakın arkadaşı bulunduğu halde, onları ikna edip, siyasi buhranın tevlit ettiği nezaket içinde bulunan hükümet merkezinde müessif hadiselere sebebiyet vermiştir? Tabii bu da Nihal Adsız'la müşterek bulunuşundandır. Nitekim nümayişleri müteakip ısrarla onu evinde alıkoyan sanık, Nihal Adsız'ın Ankara ajanlığını yapmıştır. Suçu 5 Mart 1944 tarihli mektuplarıyla da sübut bulmuştur.

«Sanıklardan Fazıl Hisarcıklı, Nihal Adsız'ın

propaganda faaliyetinde yakın bir elemanı olduğunu huzurunuzda itiraf etmiştir. Ankara'da tertip edilen gizli toplantılara iştirak etmiş, cemiyetin esaslı rüknü olmuştur. Kayseri'de de aynı faaliyetlerde bulunduğu Nihal Adsız'a 17.5.1944'te yazdığı aşağıdaki mektuptan da anlaşılmaktadır:

«Bu davanın nasıl insanlara ihtiyacı olduğunu, ve nasıl taktik kullanılması gerektiğini, davacılarının ne kadar sabır, azim, enerji sarfetmesi icabettiğini biliyoruz. Engel olmak isteyenleri önceden kestirmişizdir. Ayrıca Konya, Adana, Kayseri'den irtibat temin ettiğimiz eşhasa ırkçılık ve turancılık faaliyetine dair eserler gönderilmelidir.»

Nihal Adsız da ifadesinde şunları söylemiştir «Fazıl Hisarcıklı ile iyi tanışırız Irkçılık ve Turancılıkta fikir ve faaliyetimiz müşterektir».

Cemal Oğuz Öçal ve Zeki Özgür de tahkikatta bu hususu açıkça itiraf etmişlerdir.

Savcı sanıklar için şu cezaları istemiştir:

«Arzettiğimiz mucip sebepler ve delilleriyle suçları sabit olan Zeki Velidi Togan'ın teşebbüsüyle, Almanya'nın yanında harbe girmeyen hükümetimizi devirmek üzere, hususi merasimle yemin ederek gizli cemiyet kurmak suretiyle ittifak eden, ve yakalanıncaya kadar faaliyette bulunan Zeki Velidi, Reha Oğuz Türkkan, Cihat Savaşfer, Nurullah Bariman haklarında Türk Ceza Kanunu'nun 171'inci maddesinin ikinci fıkrasına uyularak cezalarının tayinine,

«Aynı maksatlarla hükümeti merkezden ani bir darbe ile devirmek için yemin etmek veya söz vermek suretiyle birleşen ve faaliyetlerine yakalanıncaya kadar devam eden Reha Oğuz Türkkan, Cihat Savaşfer, Muzaffer Eriş, Zeki Özgür, Hikmet Tanyu, İsmet Tümtürk'ün Türk Ceza Kanunu'nun 171'inci maddesinin ikinci fıkrasına uyularak cezalandırılmalarını isterim.»

Bu muhakemeyi ve sonucunu okuduktan sonra

insan acı acı düşünüyor. Ortada hiçbir suç delili olmadığı halde şair Nazım Hikmeti 28 sene hapse mahkum eden adalet, hükümeti silahla devirmek teşebbüsü yapanlara karşı ne kadar şefkatli idi.

Irkçıların muhakemesi 30 Mart 1945'te sona erdi. Sanıkların altı yıla kadar hapis cezasına ve emniyet nezareti altına alınmasına karar verildi.

Savcının da iddia belgesinden anlaşıldığı gibi ırkçılar, Turancılar Türkiye'yi faşist Almanya ile beraber harbe sürüklemek amacıyla gizli cemiyetler kurmuşlar, merkezi Almanya'da olan Türkistan'lılarla bağ kurmuşlar, 1941'den, hattâ 1939'dan beri açık ve gizli çalışmışlardı. Mahkemede yapılan itiraflardan da anlaşıldığı gibi bu gizli teşkilatların içinde generaller de vardı. Teşkilatın kökü dışarda idi. Polis, hükümet 1945'e kadar bundan nasıl haberdar olmamıştı?

Bu muhakeme de, harp yılları içinde Turancılara, Türkiyeyi faşist Almanya ile beraber harbe sürüklemek isteyenlere karşı yaptığımız savaşın ne kadar haklı olduğunu gösterir.

Bu ırkçılara, faşistlere karşı savaştığımız yıllarda beni defalarla susturan, mahkemelerde süründüren hükümet, çeşitli yayınlarıyla bar bar bağıran ırkçılara, faşistlere neden göz yummuştur?

Yukarıda belirttiğimiz «En Büyük Tehlike» broşürü meclise geldiği zaman «Memleketimizde ırkçılık ve turancılık akımı yoktur» diyen Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu değil miydi? Bu tartışmalar sırasında meclis kürsüsünden:

«Türkçüyüz, Türkçü kalacağız,» diyen, Başbakan Şükrü Saraçoğlu değil miydi?

- **Mecliste Muhalefet Açığa Çıkıyor**

Türkiye'de Saraçoğlu Hükümeti ve çevreleri, hükümete bağlı basın, Alman zaferinden artık ümitlerini kesmiş gibi idiler. İnönü durmadan memleketin

geniş bir demokrasiye gideceğini vaad ediyor, demokrasiye aykırı kanunların yeniden gözden geçirileceğini söylüyordu. Dünyada ve memlekette değişen havadan faydalanan Celal Bayar Grubu, parti içinde örtülü bir şekilde yürüttükleri muhalefetten sıyrıldılar.

13 Nisan 1945'te yapılan parti grubu toplantısında, İzmir Milletvekili Celal Bayar, İçel Milletvekili Refik Koraltan, Kar Milletvekili Fuat Köprülü ve Aydın Milletvekili Adnan Menderes bir önerge verdiler. Önergede Halk Partisi tüzüğü ile, bazı kanunlarda değişiklikler yapılması isteniliyordu. Bu konu etrafında sözalan birçok milletvekilleri ve en son konuşan Şükrü Saraçoğlu, önergeyi inceledikten sonra:

«Kanunlarda değişiklik yapılmasını isteyenlerin, usulü dairesinde tadil teklifine başvurmaları mümkün olduğunu, parti tüzüğünde değişiklik yapılması da kurultaya ait işlerden bulunduğu cihetle, bunların grupça görüşülmesine ve bir komisyona havalesine lüzum olmadığını» bildirdiler. Önerge, imza sahiplerinden maada, mevcudun oybirliğiyle reddedildi.

Celal Bayar parti grubunda, meclis içinde yapacağı muhalefetin böyle oybirliğiyle reddedileceğini anlamıştı. Yıllar boyu tek parti, tek şef baskısı altında ezilen halktan, kendi mensup olduğu ticaret burjuvazisi çevrelerinden de teşvikler görüyordu. Halk hürriyete, demokrasiye kavuşmak istiyordu. Devletçilik prensibine karşı olan menfaat çevreleri de, Bayar'ın iktidara gelmesiyle, kendilerine daha geniş kâr imkanlarının sağlanacağını umuyorlardı. Celal Bayar, bir hürriyet ve demokrasi kahramanı olarak ortaya çıkmak istiyor, fakat İnönü'nün mecliste dayandığı bürokrat gruplardan, küçük burjuva aydınlarından, özellikle İnönü'nün manevra kabiliyetinden korkuyordu.

Celal Bayar, Tan Gazetesi'nde demokrasinin genişletilmesi için açılan kampanyadan cesaret alarak, bizimle temas kurmuştu. Moda'daki dostlarına geldiği zaman bizi de çağırtıyor, bazen ziyaretimize geliyordu. Bir konuşmada bu korkusunu açıkça belirtti:

«Biz, kanunlarda bir değişiklik yapmak, daha geniş bir demokrasi kurabilmek için, iktidara gelmeliyiz. Bugün bir seçim yapılsa, halkın bütün muhalefetine rağmen, oyları yine İnönü toplayacaktır. Memleketimizde seçimlerin nasıl yapıldığını bilirim. İktidarda olan hükümet, seçim listelerini valilere, kendine bağlı yüksek memurlara gönderir. Onlar da bu listelere dayanarak bazen zor ile, bazen menfaat sağlayarak oyları toplarlar.. Biz henüz, küçük bir muhalefetiz. Parti disiplinine uymaya mecburuz.»

Bayar, bugünlerde daha parti dışında bir muhalefeti düşünmüyordu. Veya henüz bunu açıklamıyordu. O, etrafına adam toplamaya çalışıyordu. «Tan» Gazetesi gibi halk tarafından sevilen bir gazetenin, onun davasını gütmesi onun için bir kuvvet kaynağı olabilirdi. Bu sebeple bizimle görüşmelerine devam ediyordu.

Bu sıralarda, Fransızca çıkan «La Turquie» Gazetesi de İnönü diktatörlüğüne karşı mücadeleye geçmişti. Gazetenin baş yazılarını yazan, kurtuluş savaşının ilk içişleri bakanı «Cami Baykut», bir rejim buhranından bahsediyor, değişen dünya karşısında, Türkiye'nin sosyal ekonomik yapısında gerçek demokrasiyi sağlayacak esaslı tedbirlerin alınmasını savunuyordu. Böylece «Tan» Gazetesi'yle «La Turquie» arasında bir fikir birliği meydana gelmiş oldu. Cami Bey yazılarının Fransızca olmasından, Türk halkına erişemediğinden müteessirdi. O da «Tan»a yazı yazmaya başladı.

«Tan»ın yazı kadrosu genişletildi. Sosyalist Partisi'ni kuran Esat Adil Müstecablıoğlu, Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi doçentlerinden, şimdi

İşçi Partisi'nin önderlerinden olan Behice Boran, öğretmen Adnan Cemgil, üniversite öğretmenlerinden Muvaffak Şeref, romancı Sabahaddin Ali, doktor Hulusi Dosdoğru, Aziz Nesin ve diğer ilerici, sol yazarlar da «Tan» sütunlarında yer almışlardı. Faşizme, diktatörlüğe karşı savaş daha kuvvetle yürütülüyordu. Bayar grubuyla beraber çalışan eski dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras da «Tan»a yazılar gönderiyordu. Muhalefet cephesi yavaş yavaş gelişiyordu. «Tan tamamıyle ilerici konuları savunan, anti-faşist, anti-emperyalist bir gazete haline gelmişti.

- **Harp Sonlarına Doğru**

16 Nisan 1945 Sovyet kuvvetleri, Berlin bölgesinde büyük bir saldırıya geçmiştir. Berlin teslim oluyor. Sokaklarda Sovyet bayrakları dalgalanıyor. İngiliz Sovyet birlikleri Elbe'de buluştular. Ne stratejik engeller ne de Hitler kuvvetlerinin karşı koymaları, Sovyetlerin ilerlemesini durdurabiliyor. Sovyet birlikleri üç cepheden Berlin'e girmişlerdir. Faşizmin temellerini çökerten harpler oluyor.

2 Mayıs 1945. Berlin garnizonu silahlarını atıyor. 1 Mayıs 1945. Himmler son teslim teklifini yapıyor. 8 Mayıs 1945. Kayıtsız şartsız teslim anlaşması müttefikler komutanı Eisenhower'in genel karargahında imzalanıyor. Batı memleketlerinde, Sovyetler Birliği'nde zafer şenlikleri yapılıyor. Göbbels, karısı ve çocuklarıyla beraber Unter Den Linden'deki sığınağında intihar ediyor. Adolf Hitler Berlin'deki sığınağında kaybolmuştur. Amiral Dönitz yeni Alman führeri ilan edildi. Almanlar Danimarka'yı boşaltıyorlar. Halk, Mussolini'yi gizlendiği adada buluyor, ağaca asıyor. 3 Mayıs 1945'te İtalya'da bulunan bir milyon Alman eri kayıtsız şartsız teslim olmuştur. Alman filosu da teslim bayrağını çekti.

Bu zafer münasebetiyle Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun verdiği demeç, iki yüzlülüğün tarihi

bir vesikasıdır. Saraçoğlu 12 Mayıs'ta Büyük Millet Meclisi'nde verdiği demeçte, İngiltere'nin fedakarlığını, Amerika'nın insanlık savaşına yardımlarını, Sovyetler Birliği'nin kahramanlığını belirttikten sonra şöyle diyordu:

«San Francisco'da toplanan dünyanın bellibaşlı devletleri, harbi mezara sokmak, barışı, medeniyeti, hürriyeti, insanlığı neşe içinde yaşatmak için çalışmalara başladı. Türk milleti kendi varlığına ve kudretine inanıyor. Biz millet olarak, devlet olarak, Alman milletine önayak olanları, hazırlamakta olduklarını faciaları, daha hazırlanırken sezdiğimiz gibi, hakkın, adaletin ve zaferin hangi cephede bulunduğunu anlamakta güçlük çekmedik.

«Bu seziş ve anlayıştan sonra yavaş yavaş tedbirlerimizi almaya çalıştık. Ve dış politikamıza kati ve muayyen bir istikamet verdik. Biraz sonra, bu defa harpten kurtulmanın, harbi göze almakla mümkün olabileceğini gördüğümüz için, harbin patlamasından dört ay kadar önce, evvela İngiltere ve Fransa ile Akdeniz'in barışını korumak için karşılıklı beyannameler ilan ettik. Bundan sonra da her iki devletle de ittifak muahedeleri bağladık. Harbin her safhasında müttefik ve dostlarımıza elimizden gelen bütün yardımları yaptık.»

Bu sözleri buraya geçirirken şair Süleyman Nazif'in, Doktor Abdullah Cevdet hakkında söylediği şu mısrayı hatırladım:

Silmiş yüzünden hayayı, desti hılkat tırnaklarıyla[1].

Almanların teslim haberi Türk basınında bir bomba gibi patladı. Faşist basın, hükümete bağlı gazeteler, geleceğe ait kötümser haber ve düşüncelerle dolu. «Üçüncü bir dünya harbinin başlangıcında mıyız?» diye soruyorlar. Milyonlarca insanın ölümüne son veren müttefikler zaferini, sevinçle değil, endişey-

(1) Yaradılışın eli utanmayı yüzünden tırnaklarıyla silmiş.

le karşılıyorlar. Hele Sovyet zaferlerine karşı duydukları endişeyi gizlemeye lüzum görmüyorlar.

Bu vesileyle harp yıllarındaki bir hatıramı buraya yazmadan geçemeyeceğim.

Almanların Stalingrad'a saldırdıkları sıralarda Zekeriya ile beraber gezmeye çıkmıştık. Falih Rıfkı Atay'ın Caddebostan'ındaki evinin önünden geçiyoruz. Falih'in köşkü deniz kenarında, büyük bir bahçenin içinde. Bahçesinde koltuğuna yaslanmış. Caddeden geçerken bizi görüyor ve içeri çağırıyor. Harp üzerine konuşuyoruz. Falih, gayet kati bir dille:

— Artık Sovyetler Birliği belini doğrultamaz. Komünizm tarihe karışıyor. Faşizm dünyaya hakim olacaktır, dedi.

Dünyaya hakim bir faşizmi düşündüğüm zaman içim sızladı. Cevap vermedim.

Harp yıllarında İstanbul'da İngiliz, Amerikan elçiliklerinde, Matbuat Ataşeliği'nde harbe dair filimler gösterilirdi. Sovyet Konsolosluğu binasında da filimler gösterilmeye başlamıştı. Bir akşam, galiba Stalingrad savaşlarına ait bir filim gösteriliyordu. Bütün gazetecilerle beraber biz de davetliydik. Filmi büyük bir ilgiyle seyrettik. Stalingrad'ta Sovyet birliklerinin gösterdiği kahramanca mukavemet ve saldırılar karşısında hayran olmamak mümkün değildi.

Filim bittikten sonra davetlileri sofraya çağırdılar. Büyük avizelerle süslü salonda dar, uzun bir masa kurulmuştu. Masanın etrafı daha çok gazetecilerle dolu idi. Benim karşıma Necmeddin Sadak'la, Falih Rıfkı Atay gelmişlerdi. Necmeddin Sadak yüzüme baktı ve kadehini kaldırdı.

— Sovyetler harbi kazanıyorlar, dedi.

Gülümsedim. Aklıma Alman faşist orduları Stalingrad'a, Moskova önlerine dayandıkları günlerde, Falih'in bahçesinde söylediği sözler geldi. Necmeddin Sadak'a cevap veriyor. Falih'in yüzüne bakıyordum:

— Almanlar bir gün kendilerini toparlayacaklar.

Fakat faşizm belini doğrultamayacak. Bin sene yaşayacağını söyledikleri rejim, pek kısa ömürlü oldu.

Falih başını çevirdi, yanındaki arkadaşıyla konuşmaya başladı.

- **İkinci Dünya Harbi Sona Eriyor.**

Hemen de 6 yıl dünyayı bir cehenneme çeviren İkinci Dünya Harbi sona erdi. Katil faşist orduları, Avrupa'nın batısından kuzeyine kadar uzanan toprakları kanla yıkadılar. Evlerin ocakları tütmez oldu. Yerin altı kemiklerle, denizler leşlerle doldu. Barış yıllarının kurduğu mamureler, taşla toprak oldu. Faşistlerin yaktığı fırınlardan hâlâ kavrulmuş insanların dumanı tütüyor. İnsanlık barışa hasret çekiyor. Halklar faşist barbarların cezalandırılmasını istiyorlar.

1945 Ağustos ayı. Üç büyük devlet başları. Roosevelt, Stalin, Churchill Potsdam'da toplanıyorlar. Müttefiklerin Almanya'ya karşı yürütecekleri politika, Almanya'nın geleceği konuşuluyor. Faşizmi yoketmek, Almanya'yı demokratlaştırmak için kararlar alıyorlar.

Üç büyük devletin başları, Almanya'ya karşı bir daha barışı tehdit edemeyecek tedbirler alacaklarını vaadediyorlar. Bu anlaşmalara dayanarak, Almanya'nın silahsızlandırılması, Alman harp sanayiinin yokedilmesi, Nazi Partisi'nin ve ona bağlı teşkilatların kapatılması, militarist ve faşist faaliyetlerin imkansız hale getirilmesi kararlaştırılıyor. Sovyetlerin teklifiyle, başlıca harp mücrimlerinin muhakeme edilmesine karar veriliyor.

Almanya'nın teslim olması, harbin sona ermesi demek değildi. Harp Avrupa'da bitmiş, fakat Uzak Doğu'da, Japonya ile Çin, Japonya ile Amerika arasında devam ediyordu. Japon orduları Sovyetler'e saldırmak için Kore'de yerleşmişlerdi. Saldırıya hazırlanıyorlardı. Bu sebeple Sovyetler harp yıllarında bir

çok birliklerini bu cepheye bağlamak zorunda kalmışlardı. Üç müttefik, Uzak Doğu'daki harbi de durdurmaya karar verdiler. Sovyetler Birliği, Yalta Konferansı'nda müttefiklerine, Almanya ile harp bittikten sonra, Japonya'ya karşı müttefiklerin açtığı harbe katılacağını bildirmişti.

5 Nisan 1945... Sovyet Hükümeti, Sovyet — Japon Anlaşmasını bozuyor. 8 Ağustos 1945. Sovyetler Birliği İkinci Dünya Harbini süratle bitirmek için faşist Japonya'ya harp ilan ediyor. Amerika, Japonlara karşı savaşıyor. Bu savaşların devam ettiği günlerde, dünyayı dehşetler içinde bırakan bir olay meydana geliyor.

6 ve 9 Ağustos 1945. Amerikan uçakları, Japonya'nın iki önemli şehri olan Hiroşima'ya, Nagasaki'ye iki atom bombası atıyor.

Hiroşima ve Nagasaki... Bombaların patladığı üç gün. Neron'un Roma'yı yakması, bu cinayet karşısında ne gülünç bir yangın... İnsanlar bir anda kömür oluyor. Yerden yükselen alevler içinde insan kemikleri uçuşuyor. Evlerin damlarından, yanar dağların tepesinden dökülen lavlar gibi, yanmış insan cesetleri dökülüyor. Sağ kalanlar nesiller boyu zehirlenmiş, sakat, alil, birer insan iskeletidir.

Harbi bitirmek için olsa dahi, masum bir halkın üzerine atom bombası atmak, insan neslini yıllar boyu ölüme mahkum bırakmak, insanlığın affedebileceği bir olay değildir.

2 Eylül 1945. Japon kuvvetleri kayıtsız şartsız teslim oluyorlar. Bu kanlı faciadan sonra, 6 yıl insanlığa ölüm ve göz yaşı getiren İkinci Dünya Harbi sona eriyor.

- **Türkiye'de İç Değişmeler**

3 Mayıs 1945. San Francisco Konferansı toplanıyor. Bu konferansta, insanlığı bir Üçüncü Dünya

Harbi'nden kurtaracak prensipler konuşuluyor, kararlar alınıyor. Bu konferansa katılıp dönen İçişleri Bakanı Hasan Saka, gazetecilere verdiği demeçte, Türkiye'nin de bu konferans kararlarına uyacağını, devlet politikasının barış, güvenlik, hak ve adalet prensiplerine dayanacağını söylüyor.

Amerikan Cumhurbaşkanı Roosevelt'in dünyaya yayınladığı dört hürriyet, insanlığı dört korkudan, açlık, işsizlik, söz ve düşünce hürriyeti yoksunluğundan kurtarmak prensipleri, ilericiler, aydınlar arasında sevinçle karşılanıyor. İnönü verdiği demeçlerde halka, batılı müttefiklerine durmadan, Türkiye'nin geniş bir demokrasiye geçeceğini vaadediyor.

Bu gelişmeden cesaret alan Celal Bayar Grubu, 4 Haziran 1945'te «Dörtlü Takrir» adı verilen tekliflerini, parti grubuna sundular. Takrir sahipleri Celal Bayar, İzmir mebusu Adnan Menderes, Köprülüzade Fuat, Refik Koraltan'dır. Bunlar baskıların kaldırılmasını, Meclis içinde hükümeti kontrol edecek ikinci bir partinin kurulmasına imkan verilmesini istiyorlar. Halk Partisi, 12 Haziran 1945'te yaptığı toplantıda bu teklifi reddetti. Bu takririn ancak mecliste konuşulabileceğini bildirdi. Bazı mebuslar da teklif sahiplerinin Halk Partisi'nden çıkarılmasını istediler. Celal Bayar Grubu'nun teklifi, halk arasında İsmet İnönü'nün tek parti, tek şef sistemiyle kurduğu baskıdan bıkmış, usanmıştı. Demokratik bir burjuva devrimi yapmak amacıyla ortaya çıkan Cumhuriyet Halk Partisi, gelişme seyrinde bu amaçtan uzaklaşmış, söz, düşünce, örgütlenme hürriyetlerini ortadan kaldırmıştı. İşçiler, emekçiler, aydınlar bu hürriyetlere kavuşmak hasreti içindeydiler.

Biz «Tan» Gazetesi'nde ikinci bir partinin kurulmasını, burjuva demokratik devrimini tamamlama yolunda atılmış bir adım olarak övüyorduk. İkinci bir parti kurulması teklifi, Halk Partisi'ne bağlı zümreler, yüksek memurlar, gerici basın arasında kötü

bir tepki yapmıştı. Hükümetin resmi organı olan «Ulus» Gazetesi'nde Falih Rıfkı Atay, ilerici basında değişen dünyaya uymak zarureti üzerinde yazılan yazılara 20 Ağustos 1945'te şu cevabı veriyordu:

«Mademki, San Francisco'da imzaladığımız Birleşmiş Milletler Anlaşmasını Büyük Millet Meclisi'nde tasdik etmişiz, hemen bugünkü rejimi ve vesikaya uygun olarak insan hak ve hürriyetleri prensiplerine göre tadil etmeli imişiz. Yoksa yeni demokrasiler rejimi içinde yer tutamazmışız. Soldan kendi hesabına bu ses, sağdan yine kendi hesabına bu ses geliyor.

«Bu memleketi yeniden din ve irtica, veya dağılma ve anarşi kavgaları içine sürükleyecek cereyanları, kanunlarıyla meneden Türk demokrasisini, hürriyet düşmanlığı ile suçlandırmak kimsenin hatırından geçemez. Zaferi elde eden demokrasiler alemi dediğimiz zaman, pek iyi görüyoruz ki, bu alem tek partili, çift ve çok partili zıd cephelere ayrılmıştır. Biz Türk demokrasisini sadece bizim menfaatlerimizi ilgilendiren açıdan düşünüyoruz. Eğer bir takım fikir farkları tabii bir ayrılmayı gerektiriyorsa, bundan asla kaygılanmıyoruz. Fakat memleketi bir şahsi kıskançlıklar, şahsi hırslar ve bu harpten ister istemez doğacak olan çarpışmalar ve kaynaşmalar çorbasına çevirmek doğru değil,» diyordu.

«Vakit» Gazetesi'nin baş yazarı Asım Us da aynı tarihte şöyle diyordu:

«Şimdi görüyoruz ki, yeni bir istihale devrine giriyoruz. Etrafımızda demokrat idarelerden, parti mücadelesinin faydasından, lüzumundan, hattâ zaruretinden bahseden insanlar türemiştir. Bizim kanaatimiz şudur: Demokrasi adına, Türklere parti mücadeleleri tavsiye edenler, şayet gaflet içinde fikri muvazenelerini şaşırmış olanlar değillerse, mutlaka Türk milletinin birliğine düşman olanlar, yahut bu düşmanlara hizmet edenlerdir.»

İşte ikinci bir parti kurma gayretleri gerici basında böyle karşılanıyordu. Biz, hürriyet ve demokrasiyi savunan bütün ilericiler, bu zihniyetle savaşmak zorunda idik. «Tan» Gazetesi'nde çıkan yazıların, bu gericiler cephesinde menfi karşılanmasının sebebi açıktı. Yıllar boyu iktidarı elinde tutan sınıf ve hükümeti, çıkarcı zümreler, hürriyet ve demokrasi içinde, sömürülen sınıfların başkaldırmasından, demokratik, sosyal bir sisteme doğru ilerlemesinden korkuyorlardı. İkinci bir partinin doğmasını önlemek için Celal Bayar'ın, Adnan Menderes'in Meclisteki konuşmalarını, kürsü kapaklarını vurarak susturmaya çalışıyorlardı. Nihayet Temmuz ayında Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, parti divanına verdikleri bir önergede parti kongresinin toplanmasını ve burada prensiplere aykırı hareket edenlerin tesbiti ile partinin prensiplerine sadakat göstermeyenlerin partiden çıkarılmalarını, kanunlarda Anayasa hükümlerine aykırı maddelerin değiştirilmesi için bir komisyon kurulmasını teklif ettiler. Halk Partisi grubu bu teklifleri reddetti. Bundan sonra Fuat Köprülü ile Adnan Menderes, gazetelerde hükümeti tenkit mahiyetinde yazılar neşrettiklerinden dolayı parti divanınca, disipline aykırı hareket ettikleri iddiasıyla partiden çıkarıldılar. Bundan bir müddet sonra Celal Bayar milletvekilliğinden istifa etti. Böylece dörtlü önerge veren mebuslar 1945 ortalarında Halk Partisi'yle bütün ilgilerini kestiler.

İnönü 1 Kasım 1945'te meclisin açılması münasebetiyle verdiği demeçte, muhalefeti teşvik etti. Memleketin hürriyet ve demokrasiye doğru gittiğini, Meclisteki murakabe edecek bir partiye ihtiyaç olduğunu söyledi. Fakat İnönü bu beyanatı yaparken pek muhtemeldir ki, seçimlerde yine Halk Partisi'nin kazanacağını umuyordu. «Serbest Fırka» gibi ikinci bir partinin kurulmasında bir sakınca görmüyordu.

- **Bayar Grubuyla Beraber Dergi Çıkarma Teşebbüsü**

Celal Bayar mebusluktan istifa ettikten, Halk Partisi'yle ilgisini kestikten sonra yeni bir parti kurmak için faaliyete geçti. Bu arada Zekeriya ile temasa geçerek Tan Gazetesi'nden faydalanmak istediler. İşte o tarihlerde bir gün Tevfik Rüştü Aras'la beraber Moda'daki evimize geldiler. Tevfik Rüştü Aras mebus değildi. Fakat Bayar grubuyla beraber çalışıyordu. Bana bir dergi çıkarmak niyetinde olduklarını, bu derginin benim tarafımdan çıkarılmasını istediklerini söylediler. «Sermayesini vermeye de hazırız» dediler.

Celal Bayar'a, bu derginin hedefinin ne olacağını, yeni bir parti kurmak niyetinde olup olmadığını sordum. Bayar şu cevabı verdi:

— Bizim hedefimiz, memlekette yarım kalan demokrasi devrimini tamamlamaktır. Kanunlarda anayasaya aykırı maddelerin kaldırılması, üniversiteye muhtariyet tanınması, hürriyetleri boğan polis kanununun değiştirilmesi, mecliste muhalif partilere murakabe hakkının tanınması için savaşacağız. Yeni bir partinin kurulması için çalışıyoruz. Dergi, bu prensipleri savunacaktır.

— Partinizin programında, toprak reformuna yer verecek misiniz?

— Programımız henüz hazırlanmış değildir. Toprak reformu, uzun vadeli bir iştir. Memlekette uzun tetkiklere dayanan bir kadastro yapılmadıkça, toprak dağıtımı düşünülemez. Köylünün topraklandırılması, ziraatın geliştirilmesi için çalışacağız. Fakat bundan önce vatandaşların söz, düşünce, örgütlenme hürriyetlerini sağlamak, insan haklarını güvenlik altına almak gerek.

— İşçilere teşkilatlanma, sendika kurma, grev haklarını tanıyacak mısınız?

— Demokratik bir rejimde bu hakların tanınması şarttır. Eğer bir gün iktidara gelirsek, bu hakları mutlaka savunacağız.

(Bayar iktidara geldiktan sonra bu sözlerini tamamiyle unuttu. İnönü diktatörlüğünden daha kuvvetli bir diktatörlüğe geçti. Büyük toprak sahiplerinin, ticaret burjuvazisinin temsilcisi olduğunu isbat etti ve bu yüzden yıkıldı.)

Bayar'ın vaatlerini yerine getireceğinden çok şüpheliydim. Kendisi başbakan iken, iş kanununun yıllarca Meclis çekmecelerinde uyutulduğunu, toprak kanunu konuşmalarında grubuyla beraber, kanunun geçmesine karşı olduğunu biliyordum. Fakat memlekette demokrasiye doğru bir gelişmenin yapılması, faşizme kadar yol almış olan baskı sisteminin yıkılması lazımdı. Kendisine şu cevabı verdim:

— Halk Partisi devrimci niteliğini yitirmiştir. Yeni kurulacak partinin ödevi, burjuva demokratik devrimini tamamlamaktır. Bu da ancak geniş bir cephe muhalefeti çalışmalarıyla sağlanabilir. Bugün mecliste, partide, bir kaç mebusun muhalefete geçmesi, bir kitle hareketini sağlamaz. Kurulacak partinin işçi sınıfına, köylüye, ilerici aydınlara, orduya, halka dayanması lazımdır. Basında az çok bir muhalefet cephesi kurulmuştur. «Tan», «La Turquie», hattâ «Vatan» Gazetesi, ayrı amaçlarla olsa dahi, demokratik bir rejimin kurulmasını savunuyorlar. Basında olduğu gibi, tek parti, tek şef sistemine karşı olan bütün demokrasi taraflıları arasında, bir cephe kurmak lazımdır.

Celal Bayar da, Tevfik Rüştü Aras da cephe fikrini uygun gördüler. Kendilerine dergi hakkındaki düşüncelerimi şöyle anlattım: Demokrasiyi savunacak bir dergi çıkarmayı biz öteden beri düşünüyorduk. Bazı sebeplerle bunu gerçekleştirememiştik. Bu dergiyi çıkarmak için benim sermayeye ihtiyacım yoktur. Ancak bu dergi demokratik bir cephenin or-

gani olmalıdır. Buna sizler, aydınlar, sollar yazı yazmalıdırlar. Ben böyle bir dergiyi çıkarabilirim.

Tevfik Rüştü Aras, eğer parası olsa, dergiye ortak olabileceğini, fakat parası olmadığını söyledi. Ben zaten sermaye almak suretiyle, bağımsızlığımı kaybetmek istemiyordum. Celal Bayar, kendisinin yazı yazamayacağını, ancak dergiye mülakatlar verebileceğini söyledi.

- **Amerika'ya Yaklaşma**

Demokrat Parti'nin bu hazırlık devresi içinde yeni bir olay meydana çıktı. Cumhuriyet Halk Partisi içten ve dıştan gelen baskı karşısında, kendisine bir destek arıyordu. Bir taraftan perişan halde olan ekonomiyi düzenlemek, dış memleketlerden kredi almak lüzumunu duyuyor, diğer taraftan ekonomide meydana getireceği bir gelişme ile, mevkiini sağlamlaştıracağını düşünüyordu. Bu sebeple zaten batıya çevrilmiş olan dış politikayı, Amerikan emperyalistleriyle birleşmek suretiyle, yeni bir mecraya sokmak istiyordu. Bir taraftan da Amerikalılarla konuşmalar yapılıyordu. Bu sıralarda hükümete bağlı basında Amerika'ya yaklaşma propagandaları yer almaya başladı.

Bu Amerika'ya yaklaşma politikasına karşı bütün ilericiler muhalefete geçtiler. Saraçoğlu Hükümeti, çeşitli cephelerden gelen muhalefete karşı, bütün demokrasi vaatlerine rağmen, tekrar dizginleri çekmek kararını aldı. Dergiler birbiri ardına kapatılıyor, gazetelere kağıt vermemek, dışardan kağıt getirtme müsaadelerini kısmak suretiyle baskı yapılıyordu. Hükümete bağlı basın, Saraçoğlu'ndan aldıkları emirle, ilericilere, özellikle «Tan» Gazetesi'ne karşı şiddetli bir hücuma geçtiler.

- **Basında Bir Meydan Muharebesi**

Gazete yazarlarıyla aramızda başlayan meydan

muharebesi, benim 6 Mayıs 1945'te «Nihayet Dilimi Kesemedi» başlığı altında «Görüşler» sütununda yazdığım bir yazı ile başladı. Yazının muhtevası şuydu:

«1937 senesindeydi. Alman faşizmi bütün dünyada, beşinci kol teşkilatını kurmakla meşguldü. Türkiye'de faşist akımlar, hareketler göze çarpıyordu. Daha başlangıçta bu mikrobun memleketimize girmemesi için ben de, yazılarımla faşistlerin yüzlerindeki maskeleri indirmeye çalışıyor, bu akıma karşı koyuyordum.

Bu sıralarda İstanbul'a gelen bir Alman kadın gazeteci, beni matbaada görmeye geldi. Bana faşizmin uzun methiyelerini yaptıktan sonra, şöyle dedi:

— Sizin yazılarınız Almanya'da çok fena akisler yapıyor. Göbbels'in size selamı var, «eğer birgün elime geçerse dilini keseceğim» diyor.

Ben de efendisine selam söylemesini, dilimi keseceği güne kadar faşizmle mücadele edeceğimi söylemiştim. Göbbels o zamanlar dilimi kesemedi. Fakat Ankara Caddesi'ndeki köpeklerini üzerime saldırttı. Zaman zaman beni mahkemelere sürükledi. Zaman zaman onun ilhamıyla dilimi ağzımın içine kıvıranlar oldu. Zaman zaman Türk genel efkarına yanlış anlatılan gerçekleri söyleyememek azabıyla kıvrandım. Fakat imkan bulduğum nisbette bu dili Göbbels'in ve faşizmin aleyhine kullandım. Hadiseler onu ebediyen susturdu. Fakat o, benim dilimi kesemedi.»

Bu yazı münasebetiyle «Vakit Gazetesi sahiplerinden Hakkı Tarık Us, bana hitabederek yayınladığı açık bir mektupta «Bâbıâli köpeklerinin kimler olduğunu» sordu. 26 Mayıs 1945'te Tan'da kendisine verdiğim cevapta köpeklerin kimler olduğunu şöyle açıkladım:

«1933'ten itibaren Ankara Caddesi'nde gazetelerle, dergilerle, broşür ve kitaplarla bir faşizm propagandası başlamıştı. Bu propagandacılar faşizmin her taktiğini kullanarak, Türk genel efkarını faşist Al-

manya lehine kazanmak, Türkiye'yi Almanya ile beraber harbe sokmak için çalışmaya başladılar. «İğneli Fıçı» isminde bir kitap çıktı. Yahudiler aleyhinde yaptığı bir propaganda ile Türk vatandaşları arasına nifak sokmaya çalışıyordu. Ben bu propagandalara cevap verdim. Bu yüzden mahkemeye düştüm. Siz o zaman sustunuz.

«Yine bu neşriyat memlekette irticayı körükledi. Faşizmin din getirdiğini ileri sürerek, devrimin aleyhine yürüdüler. Komünist diye şair Tevkif Fikret'e hücum ettiler. Ben Türk edebiyatında, şiirinden ziyade, devrimci fikirleriyle bir rehber olan Tevfik Fikret'i, Fikret'in şahsında devrimciliği, ileri fikirleri savundum. Bu yüzden yine mahkemeye düştüm. Bana «Dönme», «Bolşevik dudusu», «Vatan haini» diye haykırdılar. Daha bir çok hakaretler savurdular. Yine mahkemeye düştüm. Ben gazete sütunlarında, mahkeme salonlarında, bana bir köpek gibi saldıran faşistlere karşı konuştum. Fakat zatıaliniz sustunuz.

«O zaman Basın Birliği Başkanı olan, birliğe bağlı üyelerin haysiyetlerini korumak için bugün bu hassasiyeti gösteren Hakkı Tarık, siz o günlerde neredeydiniz? Ben de bir basın üyesiydim. Benim haysiyetimi korumak için neden harekete geçmediniz?»

Hakkı Tarık bu yazıya cevap vermedi. Fakat hükümete bağlı basında «Tan» Gazetesi'ne ve şahsıma karşı şiddetli bir polemik açıldı. «Tan»ın yıllardan beri savunduğu davalar, memlekette yarım kalan burjuva demokratik devriminin tamamlanması, fikir, söz, teşkilatlanma hürriyetlerinin tanınması davasıydı. Irkçılığa, faşizme karşı bir savaştı. Türkiye'nin bağımsızlığını korumak için emperyalizme karşı bir mücadele idi. Cumhurbaşkanının, daha geniş bir demokrasiye geçileceğini vaadettiği bir devirde, bu konuların artık serbestçe konuşulması gerekirdi. Fakat aksi oldu. «Tan»a karşı yapılan hücumlar artırıl-

dı. Her yazdığımız yazıyı süzgeçten geçiriyor, bu savaşı çürütmeye çalışıyorlardı.

Bu tartışmalardan bazı örnekler vereceğim:

O günlerde ölen veya istifa ederek çekilen altı mebusun yerine yeni bir seçim yapılacaktı. Bu mebusluklar için partinin aday göstereceği ilan edildi. Bu, bundan sonra adayların parti tarafından değil, halk tarafından seçilmesi lüzumundan bahsettim. «Demokrasi oyunu oynamayalım» başlıklı bir fıkra yazdım.

Yazının metni şudur:

«Asım Us, bizim de bir sol ve sosyalist devlet olduğumuzu söylüyor. Filvaki Anayasa demokratiktir. Parti programıyla kabul edilen maddelerde devletçilik de vardır. Fakat bütün geçen hadiseler, yakın ve uzak tarih, yazılı kanunların tatbikata geçtiği zaman, bir kıymet ifade etmediğini göstermiştir. Devletçilik, demokrasi, sosyalizm, klişe formüller değildir. Bir devlet rejiminin canlı programlarıdır.

«Faşizm de devletçidir. Nazizm de devletçidir. Sosyalist de, komünist de devletçidir. Fakat bunlar arasında öyle farklar vardır ki, aynı ismi taşıdıkları halde birbirinin tam zıddıdırlar. Faşist devletçi, monopolcu, burjuva kliğin menfaati hesabına işçi ve halk kitlelerini istismar eder, sosyalist veya komünist devletçi geniş halk kitleleri hesabına bu soyguncu kliği kontrolü altına alır veya onu tasfiye eder.

«Türkiye'deki nasıl bir sosyalizmdir? Sol olduğumuzu söyleyenler, Alman Nazizmi iktidarda iken bizim rejimin mahiyeti itibarıyla faşist olduğunu iddia ettiler. Sola karşı cephe alındı. Demokrat, sosyalist, her nevi sol, bir mücrim gibi cezalandırıldı. Hangi sosyalist rejim, sol düşünmeyi cürüm telakki eder ve cezalandırır?

«Faşizm yıkıldı. Bu yeni sollar müttefiklerin zaferine bin güçlükle inandılar. Fakat zafer gününde

bizim de demokratik bir devlet olduğumuzu, dini irtica ile sol tehlike arasında fark olmadığını söylediler. İngiliz Muhafazakar Partisi'nin müdafaa ettiği liberal demokrasiyi savundular. İngiltere'de sosyalistler iktidara gelince, bizim de sol ve sosyalist olduğumuz iddiaları ortaya atıldı.

«Türkiye'de rejim, hangi tarafa çekersek, hangi manada kullanırsak, muayyen bir zümrenin keyfine göre, hangi manada tefsir edersek, mahiyetini değiştiren bir idare sistemi midir, yoksa bir ortaoyunu mudur?

«Birinci perdede sahnede Nazizm mizanseni vardır. İkinci perdede sahnede demokrasi mizanseni vardır, aynı aktörler bir Abraham Lincoln rolü oynarlar. Üçüncü perdenin mizanseni sosyalisttir, yeni yeni aktörler bir Fourier veya Saint-Simon rolü oynarlar. Bu böyle değilse, tarihin hangi devrinde bir rejimin böyle muhtelif mahiyeti olduğu görülmüştür. Daha düne kadar bize sol diye hücum edenlerin, bugün bizi sağlarına alıp, kendilerinin sol olduklarını iddia etmeleri, bir ortaoyunu seyredenleri güldürecek kadar komiktir.»

Necmeddin Sadak bu yazıdan sonra hemen hücuma geçti. Bunun neden bir oyun olduğunu sordu. 13 Haziran 1945'te kendisine verdiğim cevapta şöyle diyordum: «Necmeddin Sadak Cumhurbaşkanının 19 Mayıs nutkunu herhalde okumuştur. Bu nutukta daha geniş bir demokrasiye geçileceği vaadini görmüştür. Daha geniş bir demokrasi deyince akla, siyasi hürriyetleri (Söz, düşünce, toplantı, teşkilatlanma), iktisadi hürriyetleri (işsizlikten, hayat emniyetsizliğinden kurtulma hürriyetlerini) içine alan bir demokrasi gelir. İnsan böyle daha geniş bir demokrasi beklediği bir devirde, bu hürriyetleri sınırlayan kanunların değiştirilmesi için ortada bir teşebbüs görmezse, halk pahalılık ve sefalet içinde yaşarken kurtuluş için ciddi bir hareket görmezse, altı millet-

vekilinin parti tarafından seçilmesini, daha geniş bir demokrasiye geçiş için ciddi bir adım değil, bir oyun telakki eder.»

Necmeddin Sadak, ille de polemiğe devam etmek istiyordu, yazdığı cevapta:

«Kim kurtuluş bekliyor?» diyordu, «Kurtuluş kelimesi komünistlerin kullandığı tabirdir. Yani bugünkü rejimden kurtuluş... Bayan Sertel bu kurtuluşu mu bekliyor?»

Tartışmayı başka bir mecraya sürüklemeye çalışıyorlardı. 24 Haziran'da «Mevzudan Ayrılmayalım» başlığı altında yazdığım yazıda şöyle diyordum: «Necmeddin Sadak tartışmayı komünizm mecrasına sürüklemeye çalışıyor. Bugün konuştuğumuz konu, daha geniş bir hürriyet ve demokrasiye geçme konusudur. Faşizme karşıdır. Baş yazarın buna bir komünizm damgası vurup, asıl davayı kenara bırakması, önce memleket menfaatlerine, sonra da tartışma adabına aykırıdır. Tartışma, ancak ortaya atılan mesele üzerinde yapılır. Ortaya atılmamış bir meseleyi, başka bir mecraya çekmekte ancak hususi bir maksat olabilir. Komünizm, bahis mevzuu olmadığına göre, bunu ileri sürmek, başlıbaşına bir demagojiden başka birşey değildir.»

Hükümete bağlı gazetelerde «Tan» Gazetesi'ne ve şahsıma yapılan hücumlarda bir ahenk yoktu. Kimi, bizdeki demokrasinin örnek demokrasi olduğunu söylüyor, kimi geniş bir hürriyetin memleketi anarşiye götüreceğini iddia ediyordu. Bu arada Asım Us, Ağustos ayının başlarında yazdığı bir yazıda bizim rejimin sosyalizm olduğunu iddia etti, benim nasıl bir sosyalizm istediğimi sordu. Kendisine Ağustos 1945'te «Kanaat Buhranı, Oportünizm» başlıklı yazımda şu cevabı verdim:

«İngiltere'de bir sosyalist hükümetin iktidar mevkiine gelmesi, Türk basınında sosyalizm hakkında bir takım mütalaaların yürütülmesine vesile oldu.

Sosyalizm hakkında yapılan tariflerin, ilmi hiçbir mahiyet taşımadıklarını kenara bırakalım. Ancak bu mevzu üzerinde yapılan mugalata hayrete değer.

«Türk milliyetçiliğini inhisarı altına alan bazı muharrirler, Alman nazizmi iktidar mevkiinde iken, Türk rejiminin nazist bir rejim olduğunu, hattâ Hitler'in bu rejimden çok dersler aldığını iddia etmişlerdi. Faşist manada bir milliyetçiliği ilk defa savunanlar onlar oldu. Faşizm yıkıldı, faşist milliyetçiler derhal demokrat kesildiler. Fakat öyle bir demokrat ki, demokrasinin müdafaası, muhafazakar Churchill'in, emperyalist ve kapitalist Tori'lerin müdafaası oldu. Churchill, «Ben Nasyonalistim» dediği için az daha ağzını öpeceklerdi.

«Churchill ve partisi seçimleri kaybetti. Yerine sosyalist parti geldi. Evvelsi gün faşizmin, dün liberal demokrasinin müdafaasını yapanlar, bugün hemen sosyalist oluverdiler.

«Bir muharrir, Türkiye'deki rejimin bir sosyalist rejim olduğunu isbata çalışan yazısında «Her sosyalist milliyetçi değil, fakat her milliyetçi sosyalisttir» diyor. Bu iddianın çürüklüğünü isbat için sadece Churchill misali kafidir. Churchill nasyonalist olduğunu söylemiştir. Fakat «Sosyalistim» demeye dili varmaz. Çünkü Churchill'in iktisadi manada kullandığı nasyonalizm, İngiliz burjuvazisinin menfaatlerini değil, geniş halk kitlelerinin menfaatlerini burjuvaziye karşı müdafaa eden rejimdir.

«Nasyonalizm ile sosyalizmi birleştiren, işçileri ve geniş halk kitlelerini aldatmaya çalışan rejimin adı nasyonal sosyalizm, yani faşizmdir. Şimdi bu muharrir «Her sosyalist milliyetçi değildir, fakat her milliyetçi sosyalisttir» derken, nasyonal sosyalizmin müdafaasını yapıyor. Hakikat tamamen bunun aksidir. Her sosyalist kendi milletinin menfaatlerini korurken nasyonalist, milletlerarası barışı, emperya-

lizme karşı, sömürücülere karşı halklar arasında dayanışmayı savunurken enternasyonalisttir. Çünkü o sosyalist milleti teşkil eden geniş halk kitlelerinin, milletin menfaatlerini müdafaa eder. Fakat her milliyetçi sosyalist değildir. Çünkü milletin içinde hakim bir burjuva sınıfının menfaatini, milletin menfaati üstünde tutar. Bir insan muayyen bir kanaati taşır ve müdafaa eder. Faşist olur, fakat zaman değişince bu kanaatin üzerine bir demokrasi gömleği geçirip ben demokratım derse, daha ertesi günü her milliyetçi sosyalisttir deyip, kanaatinin üstüne bir sosyalist gömleği geçirirse, buna oportünizm derler. Bu gibi safsatalar ve mugalatalarla, bu meselelerle ilgili olmayanlar kandırılabilir. Fakat bu kanaat buhranı içinde hergün bir şekil alanların, halkı ahmak yerine koyup aldatmaya hakları yoktur.»

«Tan» Gazetesi'nde hükümetin ileriye doğru bir değişmeye lüzum gördüğü, fakat bunu eski zihniyete bağlı adamların yapamayacakları belirtiliyordu.

Zekeriya Sertel 27 Ağustos tarihli «Tan» Gazetesi'nde «Değişmeyi bu Meclis yapamaz, bu hükümet yapamaz, bu parti yapamaz» başlığı altında üç makale yazdı. Bu yazılarda Zekeriya şu tezi savunuyordu: Bu meclis demokratik yolla seçilmemiştir. Bu hükümet demokratik bir hükümet değildir. Bu parti demokrat bir parti değildir. Bu sebeple demokratik rejimi bunlar getiremezler. Gerçek demokrasiye erişebilmek için evvela yeni bir meclis seçilmesi, iktidara demokrasiden yana olan bir hükümetin gelmesi gerektir.

Bu yazılar basının ve hükümetin yıldırımlarını üzerimize çevirdi. Bu mugalata zihniyetini değiştirmek gerekir yolunda yazdığım yazılara cevap veren Hüseyin Cahit Yalçın, 27 Ağustos tarihli «Tanin» Gazetesi'nde, «Göze çarpan hakikatler» başlığı altında yazdığı yazıda bana hücum ederek şöyle diyordu:

«Sabiha Sertel hükümetin, hattâ devlet reisinin

değişmesini, Halk Partisi'nin yetkilerini diğer partilerle paylaşmasını istiyor. Moskova da böyle istiyor. Sabiha Sertel bugün demokrasi istiyor, yarın başka şeyler isteyecek.»

Hüseyin Cahit sert bir lisanla benim demokrasi isteklerimde samimi olmadığımı iddia ediyordu. Bütün mesele bana komünizm istediğimi söyletmek, sonra beni ceza kanununun 141 ve 142. maddeleriyle yasak edilen komünizmi savunmak suçu ile mahkemeye verdirmekti. Kendisine verdiğim cevaplarda, memlekette hürriyet ve demokrasi isteyen geniş bir halk kitlesi bulunduğu, hattâ basında dahi bu davayı savunanlar (Tan, La Turquie, Vatan) ve buna karşı olanlar (Hükümet basını) bulunduğunu, basının da, iki cepheye ayrıldığını ve kendisinin de demokrasiden korkanlar cephesinde bulunduğunu belirttim ve şu soruyu sordum:

«Tan ve Vatan gazetelerine karşı açılan bu otomatik ve sistemli hücumlar neyi hedef tutuyor? Bu hürriyet ve demokrasi cephesini yıkmayı mı? Onlar hürriyet ve demokrasi taraflısı değil midirler? Kendi iddialarına göre, onların da istedikleri hürriyet ve demokrasidir. O halde neden bize çatıyorlar? Çünkü bu isteklerinde samimi değillerdir. «Tan»ın bu hürriyet ve demokrasi mücadelesini çürütmek için, onu Moskova'nın ajanı gibi göstermek, gerici basının aralarında kurdukları müşterek bir tabyadır. Dünya milletlerinin gerçek demokrasiye geçmesini yalnız Moskova mı istiyor? Roosevelt ölünceye kadar dört hürriyetiyle bunu haykırmadı mı? Türk milleti bunu istemiyor mu? Bu gerçekler, «Göze çarpan hakikatler» yazarının neden gözüne çarpmıyor? Gelişme halinde olan bir toplum için daimi ve ebedi hiçbir kalıp yoktur. Yarın memleket daha ileri bir safhaya erişirse, sosyalizm için memlekette objektif, subjektif şartlar olgunlaşırsa, belki o vakit daha ilerisini de isterim. Ben devlet reisinin değişmesinden hiç bahsetmedim. Bu sadece bir tezvirden ibarettir.»

Hüseyin Cahit tartışmayı kesmek istemiyordu. Yazdığı bir yazıda bana soruyordu: «Sen marksist misin, sosyalist misin? Nesin?» Yazıyı okudum ve güldüm. «Bayan Sertel sünni midir, şii midir?» başlıklı şu yazımla cevap verdim:

«Bu soru bana, din muharebeleri yapıldığı devirde, mutaassıp dindarların, birbirlerinin boğazlarına sarılıp «Sen sünni misin, şii misin?» diye sorduklarını, mezheplerinin dışında kalanların boyunlarını vurduran taassuplarını hatırlattı. Hüseyin Cahit Yalçın Türkiye'de demokrasi meselesi konuşulurken, «Söyle bakalım, Sovyet Rusya'da demokrasi var mıdır?» diyor. Sovyetler Birliği'nde demokrasi var mı, yok mu, beni hiç ilgilendirmez. Bay Yalçın, Türkiye'de demokrasi var mı, yok mu? Siz bana onu söyleyin.»

Necmeddin Sadak da ikide bir bana aynı soruyu soruyordu. Ona verdiğim cevapta da, «Bay Necmeddin Sadak, lütfen söyler misiniz, siz nesiniz? Biriniz diktatörlüğü savunursunuz, biriniz kemalistsiniz, biriniz, Bevinci sosyalistim, dersiniz. Bu yazarlar müsterih olsunlar, ben ne sünniyim, ne şiiyim. Ne de «Tan» Gazetesi komünist. Daha burjuva demokratik devrimi gerçekleşmemiş bir memlekette, sosyalist bir devrim şartları olgunlaşmamış bir memlekette, ne sosyalizmin, ne de daha başkalarının temel tutacağına inanıyorum. Ben sadece demokrasi istiyorum. Bu demokrasiyi vermek istemeyenlerdir ki, «Tan»ın bu mücadelesine karşı gerici bir mukavemet gösteriyorlar. Bugünkü basın tartışmaları, Türkiye'de demokrasi olmadığının açık delilidir. Türkiye'de demokrasinin bu idareciler elinde gerçekleşemeyeceğini de bu zihniyet, açıkça göstermektedir. Memleketin bütün önemli işleri bir tarafa, davaları bir kenara, her şeyden önce bu mesele halledilmelidir: Bayan Sertel sünni midir, şii midir?»

Celal Bayar ve grubu meclis içinde açıkça mu-

halefete geçmişlerdi. Halk Partisi ve Saraçoğlu hükümeti, memlekette ve başında gelişmekte olan demokrasi akımlarının, kendi iktidarlarını zorladığını duyuyorlardı. Daha geniş bir demokrasiye geçmekle, iktidarı ellerinden kaçırma korkusu içindeydiler. Demokrasiyi savunan gazetelere karşı yürütülen sistemli hücumlar, Halk Partisi'nin bu korkusundan doğuyordu. Bir taraftan da İngiltere ve Amerika'ya, dünya kamuoyuna, Türkiye'nin demokratik bir devlet olduğunu göstermek çabası içindeydiler.

Hürriyet ve demokrasi üzerine yaptığımız mücadele yanında, faşizme karşı yaptığımız savaşın da önemi büyüktü. Harp içerisinde dolu dizgin mevcut nizamı savunanlar, şimdi kendilerini savunma zorunda kalıyor, hükümetin ilerici basına yaptığı hücumlardan faydalanarak, onlar da kervana karışıyorlardı. «Tasviri Efkar» Gazetesi, benim «Milliyetçilik Nedir?» başlıklı yazılarımı ele alarak eski hakaretleri tekrarlıyordu. Peyami Safa «Bayan Sertel inkılaba hakaret ediyor» başlığı altında yayınladığı yazıda, benim faşistlerin hükümetten himaye gördüğünü iddia eden yazıma cevap veriyor, Turancıların değil, solların himaye gördüğünü iddia ediyordu. Kendisine verdiğim cevapta:

«Faşistler harp yıllarında milletlerarası faşizmin bütün metotlarını kullandıkları halde, ancak içlerinden beş on kurban vermek suretiyle bu işin içinden sıyrılmışlardır. Fakat demokratik neşriyat yapan gazeteler, anti-faşist neşriyat yapan dergiler (Yurt ve Dünya, Ses, Yeni Ses, Adımlar, vesaire) susturulmuştur. Peyami soruyor:

«Sabiha Sertel sol düşüncenin memleketimizde bir cürüm telakki edildiğini nasıl iddia edebilir ki, kendisinin Engels'ten Türkçeye çevirdiği ve «Vakit» matbaasında basılan «Kadın ve Sosyalizm» kitabı satılmaktadır.

«Önce benim İngilizceden Türkçeye çevirdiğim

«Kadın ve Sosyalizm» Engels'in değil, August Bebel'indir. Bu kitap, Hakkı Tarık'ın ortak bulunduğu «Dün ve Yarın» neşriyatı tarafından bastırılmış, polis tarafından toplattırılmıştır. Benim diğer tercüme kitaplarım da toplattırılmıştır. Demokrat veya sol hangi memlekette, tamamen akademik, ilmi kitaplar birer suç sayılmış ve toplattırılmıştır?

«Sol düşüncenin memleketimizde bir cürüm telakki edildiğine, bugünkü kanunlar ve hürriyetten mahrum bütün sollar birer şahit olduğu gibi, ben kendimi de bir örnek olarak gösterebilirim:

«Bugüne kadar hürriyet namına, demokrasi namına, insan hakları namına yaptığım mücadeleye bir «hiyanet» damgası basan, ikide bir gazetelerde bunu haykıran, sizin faşist zihniyetinizdir. Birçok defalar beni mahkemelere düşüren, sık sık gazete ve mecmualarımızı kapatan, beni yazı hürriyetinden mahrum eden, bir hırsızlık veya sahtekarlık cürmü değil, demokrasi için yaptığım mücadeledir. Alman faşizmi bütün Avrupa'yı istila altında kıvrandırdığı bir devirde, Avrupa'daki milli kurtuluş hareketlerini savunduğum için bir yıl yazı yazmak hürriyetinden mahrum edildim.

«Devrimci bir Türkiye'de, milli kurtuluş mücadelesi yapmış bir Türkiye'de, düşman istilası altındaki memleketlerde yürütülen milli mukavemet hareketlerini müdafaa, nasıl olur da bir suç olur? Bir fikir adamını hapsetmekle, yazı hürriyetinden mahrum etmek arasında hiçbir fark yoktur.

«Faşist Peyami'nin, «Bayan Sertel inkılaba hakaret ediyor» diye açık bir jurnalla savcıya müracaatı ise hâlâ bu zihniyetin memlekette nasıl şiddetle hüküm sürdüğünün en açık bir vesikasıdır.»

Hükümete ve Halk Partisi'ne bağlı basınla «Tan» Gazetesi arasındaki tartışma devam ediyordu. Hüseyin Cahit Yalçın 21 Ekim 1945'te «Tanin»de yazdığı uzun bir başyazıda şöyle diyordu:

«Matbuatımızda bir müddetten beri faşistlik ve komünistlik münakaşası devam ediyor.

«Bu meseleyi en çok «Tan» Gazetesi ve Bayan Sabiha kurcalamaktadır. Muhterem bayanın hüsnüniyet ve samimiyetini bahis konusu edecek değiliz. Bundan tereddüdümüz yoktur. Yalnız bir nokta bizi müteessir ediyor. O da Bayan Sabiha Sertel'in bu bahisteki görüşü, düşünüşü ve söyleyişi ile Moskova'dan Türkiye aleyhine yapılan neşriyatın tarzı, şekli, ruhu arasında yalnız müşabehet değil, adeta ayniyet mevcut olmasıdır.

«Bunu bilhassa tebarüz ettirmek mecburiyetindeyiz. Çünkü memlekette hakiki bir hürriyet ve Avrupalı manasında bir demokrasi rejimi kurulması için en büyük engelin bu zihniyet olduğuna inanmaktayız. Bunun faşist zihniyetten farkı yoktur.»

Bu yazı Hüseyin Cahit'in kötü niyetini açıkça meydana koyuyordu.

Faşizm aleyhine yalnız Moskova'da değil, İngiltere, Amerika, Fransa'da tümen tümen yazılar yazılıyor, aşağı yukarı hepsi aynı dili kullanıyor, aynı tezi savunuyorlardı. Her memlekette faşistlerin zararsız hale getirilmesi için savaşılıyor. Faşistler bu yüzden Nurenberg mahkemesine sevkedildiler. Fakat Hüseyin Cahit bunu yalnız Moskova'nın dili olarak göstermekle, benimle Moskova arasında bir ilişki aramakla, kötü niyeti ortaya koymuş oluyordu.

Bütün bu hücumların gayesi, harp yılları içinde faşist Almanya'ya yardım eden, Almanya'nın harp gücünü kuvvetlendirmek için ona krom veren, Boğazları açan Saraçoğlu Hükümeti'ni savunmak, ırkçıları milliyetçi olarak göstererek, bunların faşistlerle yaptıkları işbirliğini gözlerden saklamaktı.

Basında bize karşı açılan meydan muharebesinde benim ve diğer yazarların emperyalizm aleyhine yazılan yazılar da ele alınıyordu. «Tan»da bir müddet önce «Emperyalizm ve Sömürgeler» başlığı altında bir seri yazı yazmıştım. «Ulus»ta, «Vatan» Gazetesi'n-

de, «Akşam»da bu yazılara cevap olarak, «İngiltere ve Fransa'nın sömürgelerde zulüm yapmadıkları, bunları kalkındırmak için bu ülkelere sermaye döktükleri ve bunları kısmen kalkındırdıkları» söylendi. Başta Ahmet Emin Yalman, Amerika'nın emperyalist olmadığını isbat için sütunlar yazıyordu. Bu hücumlara karşı «Tan»da verilen cevapların, halk arasında büyük bir destek bulması, «Tan» Gazetesi'nin en çok satılan bir gazete haline gelmesi, hükümeti ve parti çevrelerini kızdırıyordu.

Başbakan Saraçoğlu 6 Eylül 1945'te yaptığı basın toplantısında, memleketin her tarafında, meclis te, basında gelişmekte olan muhalefeti ele alıyor, özellikle, «Tan» ve «Vatan» gazetelerine çatıyordu. Toplantıda hükümetin düşüncelerini anlattıktan sonra, vereceği bilgileri kendi adına değil, gazetelerin kendi fikirleri imiş gibi yazmalarını istiyordu. Başbakanın konuşması gazetelere şu şekilde aksetmişti:

«Son haftalarda, İstanbul gazetelerinin bir kısmı birdenbire şahlandı. 40 köşeli harici politikanın yalnız bir köşesine oturarak, daha şimdiden millete ve hükümete akıl vermeye başlandı. Dahili politikada ise, Halk Partisi'nin ve hükümetinin işlediği günahları saya saya bitiremez bir hale düşüldü. Hürriyet isteyen, demokrasi isteyen bu iki gazete (Tan ve Vatan) ile beraber kendi kendimize soralım: Acaba biz hür değil miyiz? Acaba biz demokrat değil miyiz? Son dünya harbinin alevleri her tarafı sararken, yeryüzünün bütün devletleri demokratlık ve faşistlik denen iki kutuptan birine doğru daha sıkı adımlarla yürümeye başladı. Harp biter bitmez mağluplardan başka hemen hemen bütün devletler de demokrat olduklarını ilan etmekte tereddüt göstermedi. Tek çatlak ses Türkiye'den çıktı. Bir millet vekili (Adnan Menderes) Büyük Millet Meclisi kür-

süsünden «Anayasamız demokrattır ama, fiiliyat demokrat değildir» dedi. Bu sözü iki İstanbul gazetesi uzun alkışlarla karşıladı.

«Biraz sonra kanunlarımızda demokrat olmayan hükümler aranmaya, ve sayılmaya başlandı. Matbuat Kanunu'nun ellinci maddesi, Ceza ve Cemiyetler Kanununun şu veya bu maddeleri ileri sürüldü. Tek dereceli intihaptan, üniversiteye istiklal verilmesi lüzumundan, ikinci partiden ve hattâ daha ileri gidilerek milletvekillerinin tekaüt edilmesinden ve Halk Partisi başkanının çekilmesinden bahsedildi.»

Saraçoğlu, gazetecilerle yaptığı bir toplantıda, «Ben sırası gelince, ellinci madde hükmünü daha uysal bir hale getirmek için çalışmayı düşünüyorum. Fakat korkuyorum ki, bu hususiaki asıl müşkilat gazetecilerden gelmesin,» diyordu.

Saraçoğlu'nun basın kanununda, diğer kanunlarda hürriyeti sağlamayan hükümetleri değiştirmeyi düşünmesi, demokrasi isteyen gazetelerin haklı bir davayı ele aldıklarına en büyük delildi. O halde bu tenkitler neden hoşlarına gitmiyordu?

Başbakanın konuşması, bir taraftan meclis içinde, bir taraftan basında gelişen muhalefetin, yeni bir partinin doğuşuna sebep olacağı endişesini gösteriyordu. Zaten Celal Bayar mebusluktan istifa etmişti. Dörtlü takrire imza koyan arkadaşları ve bunlar etrafında toplanan bir zümre, Halk Partisi'nin diktatörlüğüne karşı açık bir cephe almışlardı. Bu gürültü ve patırtı ile, herkesi korkutmak istiyorlardı. Halk Partisi'ni, yapılan hataları tenkit, vatana hiyanet sayılıyordu. Bu iddialara karşı 11 Ekim'de «Tan»da yazdığım fıkrada şöyle diyordum:

«Muhalefet bir suç imiş gibi, hükümeti ve partiyi tenkit edenlere karşı ilk verilen sıfat, «Hain»dir.

Bütün insanların kafalarını totaliter bir silindirden geçirip, makina gibi işleten, tenkit edenleri hapishanelere götüren, demokratları, sosyalistleri, yahudileri fırınlarda yakan rejimin adı faşizmdir. Bu rejimde her türlü tenkit, her çeşit muhalefet vatana hiyanettir.

«Bugün dünyanın her tarafında partiler arasında yapılan seçim kavgaları, iktidarı ele alma mücadeleleridir. Bu suç değil, demokratik rejimin icabıdır. Yoksa muhalefet, iktidarın karşısına geçip «Zatıalinizi bazı kusurlarınızdan dolayı tenkit etmeme müsaade eder misiniz?» yollu nazikane bir reveransla muhalefet etmek değildir.»

1945 yılı ortalarında işçi haklarını savunmak için yazdığım yazılar, hücumları şiddetlendirdi. Hükümeti, Halk Partisi'ni, memleketin ekonomik durumunu tenkit etmek suç olduğu gibi, işçilerin durumundan bahsetmek de suçtu. Hattâ suçların en büyüğü idi. 1945 Eylül ayında, «İşçilerin çalışma durumu» «Kartal Çimento Fabrikası'ndaki işçilerin şikayetleri», «Maden işçilerinin bugünkü yaşayışı» başlıklı yazılar yazmıştım. İşçilerin devlet tarafından, patronlar tarafından teşkilatlandırılması konuları konuşuluyor, tramvay işçilerinin, işçi olmayıp devlet memuru oldukları iddia ediliyordu. Bu konuda yazdığım yazılarda işçilerin kendi sendikalarını, teşkilatlarını, kendileri kurması lüzumundan bahsettim, işçilerin kötü durumlarını belirttim.

Bu yazılar da komünistlik propagandası sayıldı.

8

Görüşler Dergisi

Basında bu tartışmalar devam ederken, yukarıda bahsettiğim gibi Celal Bayar ve Tevfik Rüştü Aras'la çıkarılmasını kararlaştırdığımız derginin hazırlıklarını yapıyordum. Dergiye benim sütun başlığım olan «Görüşler» adını vermeyi uygun görmüştük. Bu dergi yukarda da belirttiğim gibi bir cephe dergisi olacaktı. Celal Bayar grubu bu dergiye yazı yazacakları gibi, Tevfik Rüştü Aras, Cami Baykut, «Türk ve Dünya», «Adımlar» dergilerini çıkaran Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev Boratav, Sabahaddin Ali ve diğerleri de yazacaklardı. Cami Bey, bu dergiye Halide Hanım ve Adnan Adıvar'dan da yazı almamızı tavsiye etti. Dergide, diktatörlüğe karşı, faşizme karşı, demokrasi taraflısı olan herkesten yazı almayı kararlaştırmıştık.

Dergi hakkında görüşmek üzere Halide Hanımdan randevu aldım.

Halide Hanım'ı apartımanında ziyaret ettim. Adnan Adıvar hasta idi. Yatıyordu. Beni bir odaya aldılar. Halide Hanım ihtiyarı ile gittiği menfasından

1939 senelerinde dönmüştü. Romanlarını yazmaya devam ediyor, politika ile uğraşmıyordu. Adnan Bey de İslam Ansiklopedisi'ni çıkarıyordu. Kendilerine memleketin durumunu, baskı sistemine karşı halk arasında, aydınlar arasında keskinleşen muhalefeti anlattım. Celal Bayar ve grubunun meclisteki muhalefeti üzerine konuştuk. Ben bütün muhalefet unsurlarının bir cephede toplanması lüzumundan bahsettim. Dağınık kuvvetlerin ezilmeye mahkum olduğunu söyledim. Bu sebeple «Görüşler» adında bir dergi çıkarmayı kararlaştırdığımızı, kendilerinin de bu dergiye yazı yazmalarını istedim. Halide Hanım dinledi, gayet kati bir lisanla konuşmaya başladı:

— Ben de memlekette demokratik bir rejimin kurulmasına taraftarım. Bu diktatörlük sistemi, Atatürk'ün kurduğu sistemdir. Biz buna muhalefet ettiğimiz için gadre uğradık, ve memleketi terketmek zorunda kaldık. Dünyanın bugünkü durumunda artık bu sistem yürütülemez. İnönü'nün bu hürriyetleri vereceğine inanmıyorum. O bir politika cambazıdır. Bir gün totaliter sistemin başındadır, ertesi gün demokrasi taraflısı görünür. Bir başka gün durum değişir, faşist metotları kullanır. Daha öbürsü gün sosyalist olur. Bu değişmeler, inandığı fikirleri savunmak için değil, iktidar meykiini elinde tutmak içindir. Fakat Celal Bayar iktidara gelirse, onun da bu hürriyetleri vereceğine inanmıyorum.

Cevap verdim:

— Aynı sistemi elele, yanyana yürüten adamların, bugün birdenbire demokrat olduklarına, memlekete demokratik bir rejim getireceklerine ben de inanmıyorum. Ancak Celal Bayar grubu bugün tek parti sisteminin yıkılması anti-demokratik kanunların değiştirilmesi iddialarıyla yola çıkıyorlar. Hangi

istasyona kadar beraber gidebilirsek kârdır. Bu sebeple gerçek demokrasi kurulmasını isteyen kuvvetleri birleştirmeliyiz. «Görüşler» Dergisi kişisel inançları, ideolojileri ayrı da olsa, demokrasi davasında birleşenlerin bir forumu olacaktır.

Adnan Bey yatağında doğruldu, başını yastıklara dayadı:

— Bu dergiye kimler yazı yazacak? dedi.

— Tan Gazetesi yazarları, Cami Baykut, Tevfik Rüştü Aras, Köprülüzade Fuat, Adnan Menderes, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi doçentlerinden Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev Boratav ve diğer sollar. Dediğim gibi bu dergi ileri düşünenlerin bir forumu olacaktır.

Halide Hanım sözümü kesti:

— Cami Bey, dünyada tanıdığım en namuslu insandır. İnançlarında samimidir. Atatürk'ün diktatörlüğüne karşı geldiği için, onu da yerden yere vurdular. Hakiki bir demokrasi taraftarıdır. Tevfik Rüştü Aras'a gelince, Sovyet dostluğu inancında samimi olduğunu kabul ediyorum. Fakat Bayar grubuyla birleşmesi, sadece kaybettiği mevkii geri almak içindir. Behice Boran'la bir toplantıda buluşmuştum. Ufacık tefecik, «dağları ben yarattım» gibi bir edası var. Bana karşı öyle küstahça konuştu ki, bütün toleransıma rağmen, kendisini azarlamak lüzumunu duydum. Bütün bunlara rağmen, ben «Görüşler» Dergisi'ne yazı yazarım. Ancak birinci nüsha çıksın, ben ikinci nüshaya yazı veririm.

Adnan Bey hemen doğruldu:

— Halide, Halide, ne yapıyorsun? Biz İsmet Paşa'ya karşı nasıl çıkabiliriz? Bizim memlekete gelmemiz için sarfettiği gayretleri unutuyor musun? dedi.

Halide Hanım yine kati bir dille cevap verdi:

— Atatürk bize karşı çıktığı, bizi memleketten kaçma zorunda bıraktığı zaman, İsmet Paşa'nın, Atatürk'ü desteklediğini de unutmuyorum. İnandığım bir davayı savunmak için, şahsıma yapılan yardımı da unutabilirim. Bu, bizim şahıslarımız meselesi değil, memlekette demokratik bir rejimin kurulması meselesidir.

Adnan Bey cevap vermedi. Ben de konuşmaya devam için bir sebep görmedim. Halide Hanımın ikinci nüshaya dahi olsa yazı vermesi bizim için bir kazançtı.

• **Köprülüzade Fuat'la Bir Konuşma**

Köprülüzade Mehmet Fuat o sıralarda İstanbul'da idi. Kendisini Akbıyık'ta, deniz kenarındaki büyük konağında ziyaret ettim. Oğlu kapıyı açmıştı Beni babasının çalıştığı kütüphaneye götürdü. Köprülü masasının önünde çalışıyordu. Beni iltifatla karşıladı. Kendisine ziyaretimin sebebini anlattım. Köprülü:

— Bu derginin çıkmasını hepimiz istiyoruz. Günlük gazeteler, bin bir kayıtla bağlıdırlar. Kapanmak korkusu içindedirler. Biz, fikirlerimizi serbestçe söyliyeceğimiz bir dergi istiyoruz. Bütün emelimiz melekette bütün fertlere eşit haklar tanıyan, demokratik bir rejim kurmaktır. Halk Partisi devrimci bir parti olarak ortaya çıktı. Önemli işler gördü. Fakat bugün bu devrimci hüviyetini kaybetti. Hattâ faşistlerle işbirliği yaparak, memleketin kredisini kırdı. Hürriyet, demokrasi namına ne varsa hepsini çiğneyip geçti. Bugün halkımız hürriyete susamış bir durumdadır. Biz bu hürriyetleri, eşitlik haklarını sağlamak için ortaya çıktık.

— Söz, düşünce, inanç hürriyetlerini kabul ede-

ceğinizi anlıyorum. Eşitlikten ne kastediyorsunuz? dedim.

Köprülü ayağa kalktı, odada dolaşarak konuşuyordu:

— Vatandaşların yalnız kanun karşısında eşit olması yetmez. Bir tarafta büyük servetler yapan, halkı soyan zümreler gelişirken, geniş kitlelerin açlık ve sefalet içinde sürünmesi en büyük eşitsizliktir. Biz bunu önlemeye çalışacağız.

— İşçilerin serbest sendika kurmasına, teşkilatlanmasına, haklarını savunmasına imkan verecek misiniz?

— Elbette... Şimdi parti programını hazırlıyorum. Bütün bu istekler programda yer alacaktır. Ben, şahsen memleketin sosyalizme gitmesine de taraftarım. Fakat arkadaşlar bu konuda benimle beraber değillerdir.

Köprülü'nün sosyalist eğilimi olduğunu ilk defa işitiyordum. Gülümsedim... Büyük toprak sahibi Adnan Menderes ile, liberal ekonomi taraftarı Bayar'la işbirliği yapan eski Turancı Köprülü'nün sosyalistliğine gülmemek mümkün değil.

— Biz, Görüşler'i bir sosyalist dergi olarak çıkarmıyoruz. Bugün memlekette sosyalist bir rejim için şartlar olgunlaşmamıştır. Biz burjuva demokratik devriminin tamamlanması, daha da gelişmesi için savaşıyoruz. Söz, düşünce, teşkilatlanma haklarının güvenlik altına alınmasını istiyoruz. İşçilerin sendikalarını serbest kurabilmesini, köylünün, ağaların baskısından kurtulmasını, vatandaşların teşkilatlanma hürriyetinin tanınmasını istiyoruz. Kuracağınız parti bu hakları sağlarsa, memlekette gerçek demokrasiye doğru bir adım atmış olacaktır. Sizden bu konuda yazılar istiyoruz.

Köprülü,

— Bunun için hiç merak etmeyiniz. Söylediğim gibi şimdi partinin programını hazırlıyorum. Bu iş biter bitmez, size yazı hazırlayacağım, dedi.

Beni kapıya kadar geçirdi ve sözünü tutacağını vaadetti.

• **Devlet Politikasında ve Basında Dönüş**

1 Kasım 1945'te İsmet İnönü Meclis'in açılması münasebetiyle verdiği nutukta, memleketin hürriyet ve demokrasiye doğru gittiğini, bu yoldaki çalışmalara derhal başlanacağını, icraata geçileceğini, kanunlarda yapılacak değişiklikler üzerinde incelemeler yapacak komisyonlar kurulacağını bildirdikten sonra, «Cemiyetler Kanunu'nda, Ceza Kanunu'nda, diğer bazı kanunlarda değiştirilecek yerler her zaman bulunabilir. Bu maddelerin değiştirilmesinde, yeni partiler kurulmasına, toplantı ve güvenlik haklarına karşı olan hükümler de değiştirilmelidir,» dedi.

Bu demeç, Halk Partisi'nin icraata geçmek üzere olduğunu belirtiyordu. Muhalefete imkan verileceğine bir işaretti. Siyasi çevrelerde bu nutkun, Türkiye'nin siyasi hayatında yeni bir devre açtığı inancı vardı.

Bundan sonra bütün memleket meselelerinin daha demokrat bir zihniyette ele alınacağı söyleniyordu. Bu sebeple Meclisin bu devresi, memleket için çok yeni faaliyetlere sahne olacak, muhalefette olan mebuslar ciddi tenkitler yapabilecek, deniyordu. Böylece, Celal Bayar grubunun Mecliste verdikleri dörtlü takrir, kabul edilmiş oluyordu.

Basında da bir değişiklik başlamıştı. «Akşam» Gazetesi'nde Necmeddin Sadak «Demokrat» imzasıyla yazdığı yazıda «Hükümet gazete kapatmamalı-

dır. Bu da ancak kanunda değişiklikle olur,» diyordu.

Biz bunu istediğimiz zaman bize hain demişlerdi. 9 Kasım 1945'te Görüşler sütununda «Vay hain, vay» başlığı altında yazdığım yazıda bu duygumu belirttim:

«Üç ay evvel bu sözleri yazdığım zaman, «Akşam» Gazetesi'nin baş yazarı ve diğer gazeteler bana «Vay hain, vay» diye kızmışlar, Anayasaya aykırı kanun olmadığını söylemişlerdi. Oysa, şimdi Necmeddin Sadak «Gazete davaları için hususi mahkeme kurulmasına taraftar değiliz, böyle bir mahkeme daima sert olur, matbuat davalarında mahkemeye bir jüri heyeti ilavesi bir fikirdir» diyor.

«Oysa Necmeddin Sadak üç ay evvelki yazılarında basın suçlarının ne olduğunu sormuş, bunları ne özel mahkemelere, ne de jüriye havale etmenin doğru olmadığını, mülki mahkeme ve mevcut kanunların bu işi görmeye kafi olduğunu söylemişti. Şimdi «Demokrat» imzası altında «Bazı kanunlarda, meselâ Cemiyetler Kanunu'nda değişiklik lazımdır» diyor.

«17 Kasım 1945 tarihli gazeteler şu haberi yayınladılar: «Anayasaya aykırı kanunlar değiştiriliyor. Proje vekiller heyetine gönderildi. Matbuat Kanununun 50. maddesi değiştirilecek, İçtimaiyatı Umumiye Kanunu (Genel toplantı) kaldırılacak, Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu'nda değişiklikler yapılacaktır.»

Bu maddelerin değişmesi, şüphesiz ki, basın ve toplantı hürriyetlerini güvenlik altına alabilecek hükümlerdi. Fakat biz, yıllar boyu, bu kanunların değişmesi gerektiğini söylediğimiz için suçlu sayılmıştık.

Biz bu değişmeleri gözönünde tutarak, bugüne kadar yürütülen kanunlara göre hapsedilen siyasi mahkumların affedilmesi meselesini ortaya attık.

Hüseyin Cahit Yalçın 20 Kasım 1945'te «Fikri hürriyet etrafında karışık mutalaalar» başlığı altında yazdığı yazıda, meseleyi şu şekilde ele aldı:

«Tan Gazetesi'nde gerek Zekeriya Sertel, gerek Sabiha Sertel son günlerde çok mühim bir noktaya ısrarla temasta bulundular. Refiklerimizin kurcaladıkları bahis, siyasi mahkumların affı meselesidir. Fikir ayrılığından dolayı memlekette bir kimsenin mahkum olduğuna emin değilim. Bayan Sabiha, Kautsky'nin eserlerini tercüme etti. Kendisini ne hapse attılar, ne de menfalara sürdüler. Fikir hürriyetlerini müdafaa eden yazılarından dolayı hiç bir takibe uğramadı. Hükümetten başka türlü düşündüklerinden dolayı kimsenin mahkum edildiğini duymadım.

«O halde mahkum edilmiş olanlar kimlerdir? Bunlar, bir kısmı Rusya'dan kaçtıktan sonra memlekete dönen, komünist propagandası yapan kimselerdir, ki hareketleri Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142 ci maddeleri çerçevesine girmektedir. İşte Sertel'lerin siyasi af ile hapishaneden çıkarılmalarını istedikleri bunlardır.»

Tamamıyla ilmi mahiyette olan Kautsky'nin, August Bebel'in eserlerini, ve diğerlerini tercüme ettiğim için hapsedilmemiştim. Fakat bu kitapların hepsi polis tarafından toplattırılmıştı. Hükümetten başka türlü düşündüğü için mahkemelere sevkedilen, hapsedilen gazetecileri Hüseyin Cahit bilmiyor muydu? Kendisi yazıları, yüzünden istiklal mahkemesine gönderilmemiş miydi? Benim faşizme karşı, diktatörlüğe karşı savaştığım için defalarca mahke-

melere sürüklendiğimi, üç defa yazı hürriyetinden yoksun edildiğini, memlekette gazetelerin devamlı surette kapatılıp açıldığını bilmiyor muydu? Biliyordu, fakat demokratik hakları vermeye bir türlü yanaşmadıkları için bir siyasi af isteği onları çileden çıkarıyordu.

Bu maddelere dayanarak 28 yıl hapse mahkum edilen Nazım Hikmet, ne hükümeti devirmeye teşebbüs etmiş, ne de gizli propaganda yapmıştı. Kitapçılarda satılan eserlerini bir iki gence verdiği için 13 yıl hapishanelerde yatırılmıştı. Bütün insanlığa mal olan bu büyük şairin, bir Dreyfüs gibi suçsuz olarak 13 yıl yatırılması olayını tarih ve insanlık asla affetmeyecektir.

Yüzlerinde bu karayı taşıyanlar, bizim siyasi mahkumların affını istememizden, bunun için korkuyorlardı.

Bu yazılardan sonra Başbakanlığın, Basın Genel Müdürlüğünün emriyle «Tan» ve «Vatan» gazetelerinin sattırılmaması için bayilere emirler verildi. Bayilerden aldığımız mektuplar bunu doğruluyordu. Bayiler «Biz ne pahasına olursa olsun, Tan'ı satmaya devam edeceğiz» diyorlardı.

• **«Görüşler» Dergisi ve «Yeni Dünya» Gazetesi**

«Görüşler» Dergisi'nin birinci sayısı hazırlanmıştı. Aynı zamanda Cami Baykut, Sabahaddin Ali, sosyalist partisini kuranlardan Esat Adil Müstecabioğlu da «Yeni Dünya» adında günlük bir gazete çıkarmaya hazırlanıyorlardı. Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'den bizim dergiye yazı gelmemişti. Tevfik Rüştü'ye yazdığım bir mektupla yazıları istedim. Ve derginin kapağında Celal Bayar, Menderes, Köprülü ve Tevfik Rüştü'nün yazı heyetimiz arasında olduğunu ilan etmemize müsaadeleri olup

olmadığını sordum. Tevfik Rüştü'den aldığım cevapta, derginin kapağında bunları ilan edebileceğimizi, yazıların da gönderileceğini bildiriyordu. Onların göndereceği yazıların birinci nüshaya yetiştirilmesi artık mümkün değildi. Ben dergiyi makinaya verdikten sonra, Ankara'ya gitmeyi, bu yazı işini güvenlik altına almayı düşündüm. Geleceğimi telefonla Tevfik Rüştü Aras'a bildirdim. Beni gelip istasyondan karşılayacağını söyledi. 28 Kasım'da sabah treni ile hareket ettim. Tren üç saat gecikerek Ankara'ya vardı. Trenden indiğim zaman Tevfik Rüştü Aras yoktu. Beni gönderdiği bir genç karşıladı. Tevfik Rüştü'nün muayyen saatte istasyona geldiğini, fakat trenin üç saat sonra geleceğini haber alınca döndüğünü bildirdi. Gençle beraber Adnan Menderes'in evine gittik. Yemek salonunda uzun bir sofra kurulmuştu. Ben yetişemediğim için onlar yemeklerini yemişlerdi.

Celal Bayar, Menderes, Köprülü, Aras misafir salonunda, yuvarlak bir masanın etrafında çalışıyorlardı. Masanın üstü evrakla doluydu. Zannederim parti programı üzerinde çalışıyorlardı. Ben yemeğimi yedikten sonra yanlarına gittim. Derginin ilk nüshasının ne şekilde hazırlandığı hakkında kendilerine bilgi verdim. Yazı göndermedikleri için şikayet ettim.

Adnan Menderes:

— Görüyorsunuz, dedi, çok meşgulüz, fakat ikinci nüshaya mutlaka yazı göndereceğiz. Tan'da yaptığınız hürriyet ve demokrasi savaşını ilgi ile izliyoruz. Yüz yıldan beri gerçekleşmeyen demokrasiyi memlekette kurmak zorundayız. Bugünkü devirde bu eski kalıplarla yürünemez. Artık İnönü de bu lüzumu anlamıştır. Biz Halk Partisi dışında mu-

halefete devam edecek, partimiz kurulduktan sonra seçimlere katılacağız. Birinci seçimlerde başarı sağlamasak bile, ikinci seçimlerde çoğunluğu mutlaka kazanacağız,» dedi.

Biz konuşmalarımıza devam ederken, kapı açıldı. Bayar muhalefet grubunun dördüncü üyesi Milletvekili Refik Koraltan içeri girdi. O günkü parti grup toplantısında Koraltan'ın, «Vatan» Gazetesi'nde 2 Ekim 1945'te yazdığı yazı yüzünden muhakemesi görülecekti. Bayar ve Menderes onun dönüşünü merakla bekliyorlardı. Refik Koraltan heyecan içindeydi. Parti genel kurulunun, Kütahya Mebusu Recep Peker'in başkanlığında toplandığını, «Vatan» Gazetesi'nde yayınladığı yazının, parti nizamnamesi hükümlerine aykırı görüldüğünü, bu sebeple 280 oyla partiden çıkarılmasına karar verildiğini bildirdi. «Artık serbestim.» diyordu. Partiden çıkarıldığına pek memnundu.

Benim konuşacaklarım bitmişti. Kendilerine veda ettim. Tevfik Rüştü Aras beni kapıya kadar geçirdi:

— Mücadeleye devam ediniz, dedi. Sovyet dostluğu hakkındaki yazıları ihmal etmeyiniz.

Dergi işlerini görüşmek üzere, «Akba» Kütüphanesi'ne gittim. Kitapçı dükkanının camları yeni çıkacak olan «Görüşler» Dergisi'nin ve «Yeni Dünya» Gazetesi'nin ilanlarıyla doluydu.

İçeri girdiğim zaman Sabahaddin Ali, başını iki ellerinin arasına almış, hiddetle bir aşağı bir yukarı dolaşıyor, yüksek sesle konuşuyordu.

— Hayrola Sabahaddin, kime kızdın? dedim.

— Şu başıma gelene bak, dedi. Eliyle «Yeni Dünya» afişini gösterdi.

— İlanlarda gördüğün «Dünya» resminin etra-

fına, bütün dünya milletlerinin bayraklarını dizmiştik. Ben Türk bayrağını başa koydurmuştum. Müttefik ve dost devletlerin bayrakları sonra geliyordu. Ben, burada iken bayrakların yerlerini değiştirmişler, başa Sovyet bayrağını koymuşlar. Bu bir sabotajdır. Bu bir hiyanettir, bu bir alçaklıktır.

Sabahaddin yüzü kıpkırmızı, ellerini, ayaklarını oynatıyor, küfredip duruyordu.

— Bunu kim yapabilir Sabahaddin? Esat Adil iş başında değil miydi?

— Bunu Esat Adil yapmaz... Mutlaka içimizde bir provokatör vardır. Fakat şimdi ben ne yapabilirim? Ben ne yapabilirim?... diye dövünüyordu.

Şüphesiz bu bayrak hadisesi «Yeni Dünya»yı vurmak için düşmanlar tarafından tertip edilmişti.

Aynı günde dergiye yazılacak yazılar hakkında konuşmak üzere Behice Boran'ın evinde toplandık. Ben gittiğim zaman Sabahaddin Ali, Niyazi Berkes, Pertev Boratav, Muvaffak Şeref, Adnan Cemgil ve diğer arkadaşlar orada idiler.

Sabahaddin yerinde duramıyor, oturuyor, kalkıyor, hiddetle bayrak hadisesini anlatıyordu. Behice ikide bir kendisini azarlıyordu.

— Sus Sabahaddin, bağırma, komşular duyacak...

— Komşulardan bana ne? Bunu dünya duyacak... Bu bir tertiptir. Çok kuvvetli bir düşmanla karşı karşıyayız... diyordu.

O kuvvetli düşman, daha bu dergi ve gazete çıkmazdan önce daha nice tedbirler hazırlıyormuş meğer... Biz o dakikalarda bunun hiç farkında değildik.

Akşam trene geldiğim zaman «Tan» Muhabiri

Emin Karakuş'la, Emin Türk'ü istasyonda buldum. Tren kalkmak üzereydi. Pencereden onlarla konuşuyordum. Uzaktan Adnan Menderes'le Köprülüzade Fuat göründü. Beni uğurlamaya gelmişler... İkisine de, ikinci nüshaya yazı göndermelerini tekrar rica ettim. İkisi de:

— Hiç merak etmeyiniz... Mutlaka, mutlaka göndereceğiz, dediler...

29 Kasım'da İstanbul'a döndüm. Daha matbaa kapısından girer girmez, mürettipler, yazarlar, makina dairesinde çalışan işçiler etrafımı sardılar:

— Müjde müjde, Görüşler'i bu sabah erken piyasaya çıkardık. Saat 11'de tek nüshası kalmadı. Anadolu'da bayilerden telgraf üstüne telgraf alıyoruz. Gönderilen miktarın iki üç misli artırılmasını istiyorlar. Biz sizi beklemeden ikinci baskıyı yapıyoruz. Bir iki saat sonra hazır olacak, dediler.

Görüşler'in ikinci baskısı da çıktı. Yine yetmemişti. Dergi her tarafta büyük bir memnunlukla karşılanmıştı. Akşam Zekeriya ile beraber Beyoğlu'nda «Degüstasyon» denen bir lokantaya gitmiştik. Sadreddin Celal'in bu lokantada hususi bir masası vardı. Her zaman o masaya oturur, orada çalışırdı. Bizim girdiğimizi görünce bizi masasına çağırdı:

— Haberiniz var mı? dedi. Görüşler mecmuasının başındaki «G» harfini oraga benzetmişler. Görüşler, orak çekiç başlığı altında çıkmış diye rivayetler salıyorlar ortalığa...

Bu da «Yeni Dünya» Gazetesi'ne yapılan sabotajın bir başka türlüsü idi. Kapağın yazısını, İhap Hulusi yapmıştı. İhap Hulusi'nin sosyalistlikle, komünistlikle hiçbir ilgisi yoktu. Zengin bir aileye mensup, hayatının çoğunu Avrupa'da geçiren bir ressamdı. Tesadüfen o da lokantaya geldi. Dergi

elindeydi. Kendisine çıkarılan rivayeti anlattığımız zaman güldü:

— Öküzün altında buzağı arıyorlar, dedi.

Görüşler asıl Ankara'da bir bomba gibi patladı. Halk Partisi özel bir toplantı yaptı. Gazetelere hücuma geçmeleri için yeniden emirler verildi. Bayilere, «Tan», «Yeni Dünya» gazetelerinin, «Görüşler» Dergisi'nin sattırılmaması, devlet memurlarına, öğrencilere bu gazetelerin okutturulmaması hakkında şifahi ve tahriri emirler verildi. Bundan başka, «Vatan» Gazetesi'ne yazı yazan partili mebuslar partiden çıkarıldı.

Bütün bu gürültü ve patırtılara rağmen biz savaşımıza devam etmek kararındaydık. Görüşler'in ikinci nüshasına yazı istemek için Ankara'ya, Tevfik Rüştü Aras'a telefon açtım. Yazıların hâlâ gelmediğini söyledim. Tevfik Rüştü bir panik içindeydi:

— Evet, dedi. Şimdi arkadaşlar hep beraberiz. Biz de bunu konuşuyorduk. Fakat arkadaşlar yazı göndermekte tereddüt ediyorlar. Ben kendilerini kandırmaya çalışıyorum. Ama, Adnan bu fikrin aleyhinde...

— Siz verdiğiniz sözü böyle mi tutarsınız? Birinci nüshanın kapağına fotoğrafların konması ve hepinizin yazı yazacağınızı ilan için sizden müsaade almadım mı? Şimdi hücumlar karşısında böyle gerilemek olur mu?

Tevfik Rüştü özür diledi, fakat elinde yapacak bir şey olmadığını üzülerek bildirdi.

Ankara'daki muhabirimizden şu telgrafı aldık:

«Eski Başvekil Celal Bayar'ın yeni bir parti kurmak üzere olduğu etrafında son zamanlarda yapılan neşriyat, burada derin bir ilgi uyandırmıştır. Ankara'da sabık başvekilin bir dergiye yazı yazıp

yazmayacağı keyfiyeti de günün meselesi olmuştur. Bu hususta kendisine müracaat ettiğim Celal Bayar, bana şu cevabı vermiştir:

— Size şunu kesin olarak söylerim. Kemalizm ve onun istihdaf ettiği milli hakimiyete bağlılığım saf ve samimidir. Kemalizmden başka her hangi bir ideoloji ile hiçbir alakam yoktur. Zaten Kemalizm deyince, bunun demokrasi mefhumunun tam ifadesi olduğunu biliyorsunuz. İlk günden beri içinde bulunduğum ve zaman zaman mesuliyetini üzerime aldığım inkılabımızın esaslarından ayrılabilmek benim için mümkün değildir. Siyasi hayata devam etmek için bana hakim olan fikirleri ortaya koyacağız, herkes görecektir. Şimdiye kadar muharrirlik iddiasında bulunmadım. Bu yola girmek niyetinde değilim. Bu dergide olduğu gibi herhangi bir mecmuanın tahrir heyetine dahil olacağım da bahis konusu değildir.»

Celal Bayar bize yukarıda da söyledim gibi yazı değil, ancak mülakat vereceğini söylemişti. Fakat «Görüşler» Dergisi'yle hiçbir alakası olmadığını söylemesini nasıl tefsir edebilirdim? Derginin çıkarılmasını, hattâ sermayesini kendilerinin vermeye hazır olduklarını söyleyen Celâl Bayar ve Tevfik Rüştü değil miydi? Bunu, hafızasının zayıflığına yoramazdım. Daha iki gün evvel Ankara'da Adnan Menderes'in evinde, hattâ trene kadar gelerek «Mutlaka yazı göndereceğiz» dediklerini nasıl inkâr edebilirlerdi?

Bu sözleri iki şahidin önünde söylemişlerdi. «Tan» muhabiri Emin Karakuş'un ve Emin Türk'ün yanında..... Bir hamlede tornistan yapıp sözlerinden dönmek ve herşeyi inkâr etmek, politikayı bir kurnazlık, cambazlık sayan burjuva politikacıları için belki olağan bir şeydi. Fakat sık sık «Bu dava

uğruna başlarımızı koltuklarımız altına aldık» diyen hürriyet kahramanlarına hiç de yaraşmıyordu.

Bütün muhalif kuvvetlerin birleşmesi, yeni bir partinin kurulması, Halk Parti iktidarını korkutmuştu. Ankara'dan gelenlerden dinlediğimize göre Ankara'da bir korkutma, yıldırma havası esiyordu.

1945 yılında Sabiha Sertel'in Türkiye'de demokrasiyi yerleştirmek üzere bir cephe kurulmasını sağlamak amacıyla yayınladığı Görüşler *Dergisi'nin kapağı*

9

Tan Olayları

3 Aralık 1945'te «Tan»da «Muvafakatın feryadı» başlıklı şu yazıyı yazdım. Bu yazı «Tan» Matbaası yıkıldıktan sonra beni mahkemeye götürmek için vesile sayıldı. Bu sebeple buraya aynen geçiriyorum:

«Halk Partisi Mecliste bir ekseriyet değil, ittifak partisidir. Ancak bu müttefiklerin arasından beş on kişi muhalefete geçmiştir. Bu muhaliflerin sesi de millete neden sonra, meclis müzakerelerinin gazetelerde neşri kabul edildikten sonra aksetmeye başladı. Gazetelerdeki muhalefet de öyle... Şimdiye kadar «Kanun dairesinde serbest» olan matbuatın, yine kanun dairesinde ağzına kilit takılmıştı. Matbuat Kanunu'nun zincirleri kafi gelmediği zaman, Matbuat Umum Müdürlüğü'nün bir emirnamesi veya telefon muhaberesi bu kilidi sıkmaya kafi gelirdi. Şimdi Türk matbuatı içinde bir - iki gazete, hakiki manasıyla bir hürriyet ve demokrasinin tahakkuku, halkın mukadderatına hakim olması, suistimallerin, ihtikarın önlenmesi, Türk milletinin bütün dev-

let mekanizmasını kontrolü altına alması için muhalefete geçmiştir.

«Kökü halkın içinde olan bu muhalefetin, mecliste ve matbuattaki mümessilleri kemiyet itibariyla mahdut olduğu halde, muvafakatin bunu boğmak için gösterdiği gayret hudutsuzdur. Mecliste muhalifler mi konuşuyor, muvafakat derhal radyosunun parazit düğmesine basıyor, ayak sesleri, kürsü kapakları, ıslıklar... Tıpkı harp senelerinde radyoların hakikati boğmak için, bil'iltizam yaptıkları parazit gibi... Muhalefete bahşedilen sıfat: İktidar mevkiini eline almak isteyen muhterisler..... Matbuatta muhalif gazeteler hakikatleri medeni bir cesaret göstererek konuşuyor hal... Memlekette hürriyet var, herkes istediğini konuşur ama, bu sesi boğmak için, radyonun parazit düğmesine basmak lazım. Söylenmeyen sözleri söylenmiş gibi göstererek hücum. Yazıları tahrif, tezvir, tahkir, en yüksek sesten birbirine uymaz sesler çıkaran bir davul ve zurna feryadı... İşte muvafakatin bugünkü taktiği... Bütün bunlar senelerce ihtikar, suistimal, tahakküm altında dilini, şuurunu paslandıran halkı şaşırtmak içindir. Halkın muhalefetini boğmak için, muvafakatin feryadıdır.»

Aynı günde Hüseyin Cahit Yalçın'ın «Tanin» Gazetesi'nde, sayfayı baştan başa kaplayan, büyük puntolarla dizilmiş «Kalkın ey ehli vatan» başlıklı uzun bir yazısı çıktı. İkinci başlıkta yine büyük harflerle «Bir Vatan Cephesi'ne lüzum vardır» diyor, gençliği ayaklanmaya çağırıyor ve şöyle diyordu: «Büyük vatansever Namık Kemal'in sesi bugünün parolasıdır. Kalkın ey ehli vatan. Mücadele başlıyor. Ve başlamak lazım. Çünkü en azgın ve insafsız bir propagandanın, Türk vatandaşlarının ruhuna her-

gün en yakıcı, yeis verici, ümit kırıcı bir propaganda zehirini dökmesine müsaade edemeyiz. Bir vatan sahibi olmak, bu vatanın içinde hür ve müstakil yaşamak isteyen her Türk bu propagandaya karşı koymaya mecburdur.

«Görüşler» Dergisi'ni açıp da Bayan Sertel'in «Zincirli Hürriyet»[1] makalesini okuduğum zaman, sayfayı süsleyen bu kırkızıl demirlerle, bize nasıl bir hürriyet hazırlamak istediklerini derhal anladım. Bayan Sertel şöyle diyor: «Hür insanlar cemiyetinin en büyük şiarı, geniş halk kitlelerinin menfaati için icabederse, şahsi menfaatlerini feda etmektir.» Komünist edebiyatıyla meşgul olmamış olanlar bu satırların altında gizlenen manayı gözden kaçırabilirler. Geniş halk kitlelerinin menfaati namına hürriyetlerin feda edildiği yer Rusya'dır.

«Bunları susturmak için, cevap vermek hükümete düşmez. Söz, eli kalem tutan gazetecilerin ve hür vatandaşlarındır.»

Hüseyin Cahit Yalçın bizi susturmak için, «Kalkın ey ehli vatan» kumandası ile, kanunları, devlet nizamını çiğniyor, gençleri, vatandaşları ayaklanmaya çağırıyordu. Namık Kemal «Kalkın ey ehli vatan» dediği zaman, milleti Abdülhamit saltanatına, diktatörlüğe karşı harekete çağırmıştı. Hüseyin Cahit Yalçın ise, vatandaşları hürriyet için, demokrasi için savaşanlara karşı kıyama çağırıyordu.

Bu çağrı sebepsiz değildi, çünkü ertesi gün, 4 Aralık'ta «Tan» Matbaası'na hücum için üniversitenin bazı gençlik grupları daha önceden, Halk Partisi ve Saraçoğlu Hükümeti tarafından teşkilatlandırılmıştı. Aylardan beri süren meydan muharebesin-

(1) Bu yazının metni elimde olmadığı için veremiyorum.

de, salladıkları kılıçların bizi susturamadığını, gerici fikirlerin halk tarafından benimsenmediğini, aksine hürriyet ve demokrasi için savaşanların geniş halk kitleleri tarafından desteklendiğini görmüşlerdi. Korkuyorlardı. Hürriyetten korkuyorlardı. Halkın kendilerine karşı beslediği nefretten korkuyorlardı. Açık tartışma alanındaki mağlubiyetlerini, cebir kuvvetine başvurarak örtmek istiyorlardı.

Hüseyin Cahid'in yazısını okuduktan sonra, 4 Aralık'ta çıkacak olan «Tan» a şu yazıyı yazdım: «Gazeteden değil, kamu oyundan korkmalı.»

Yazıyı şöyle özetleyebilirim:

«İstanbul Halk Partisi Başkanı, hükümet gazetecilerini davet ederek bir toplantı yapmış. Bu toplantıda gazetecilere, muhalif gazetelerle mücadeleye devam tavsiyesinde bulunmuş. Bu hareket, iktidar mevkiinde bulunan bu partinin, muhalefetten korktuğunu ifade eder. Demokratik bir memlekette tartışma tabii bir haldir. Sevildiğinden emin olan bir parti, buna karşı tedbir almaya lüzum görmez.

«Yapılan yayınlar, eğer halkın isteklerini dile getiriyorsa, tesir yapar. Eğer halkın düşüncelerine ve menfaatlerine aykırı ise, kendi kendine erir, gider. Mevcut muhalefet gazetelerine karşı partili gazetecilerin kopardığı, koparacağı gürültüler ve kıyamet, halkı ne aldatmaya, ne de şaşırmaya yeter. Gazetelerden değil, halktan korkunuz.»

Bu yazı, 32 senelik çalışmalardan sonra, Türkiye'de yazdığım son yazıdır. Bu sözlerin ne kadar doğru olduğunu zaman isbat etti. İdareci çevreler «Tan» Matbaası'nı yıktırdılar, bizi susturdular, fakat kitlelerin Halk Partisi'ne duyduğu nefret yüzünden seçimler, Halk Partisi'nin mağlubiyetiyle sonuçlandı. Demokrat Parti iktidara geldi. Yine hal-

kın gösterdiği nefret, bir 27 Mayıs hareketinin doğmasına ve Demokrat Parti'nin de yıkılmasına sebep oldu. Yine tekrar ediyorum: Gazeteden değil, halktan korkmalı.

Bu yazının yazıldığı günün ertesi, 4 Aralık'ta, partinin ve Başbakan Saraçoğlu'nun, İstanbul parti teşkilatına ve polise verdiği emirle «Tan» Matbaası yıktırıldı. Parti, gizli polis vasıtasıyla İstanbul Üniversitesi'ndeki bazı faşist, ırkçı gençleri, bir kısım da nereye, niçin gittiğini bilmeyen saf gençleri teşkilatlandırarak «Tan» ve ilerici yayın yapan «La Turquie» ve «Yeni Dünya» gazetelerinin basıldıkları matbaalar üzerine saldırttı.

«Yeni İstanbul» Gazetesi'nde «Basında kavgalar» başlığı altında bir seri yazı yazan Tekin Erer, matbaanın yıkılışını şöyle anlatıyor:

«Cumhuriyet Halk Partisi il teşkilatı tarafından, 3 Aralık pazartesi akşamı talebe yurtlarına gerekli talimat verilmiş ve ertesi sabah «Tan» Gazetesi aleyhine bir nümayiş yapılacağı bildirilmişti. O zaman ben, «Tasviri Efkar» Gazetesi'nde istihbarat şefliği yapıyordum. Yazı işleri müdürü rahmetli Nejdet Baytok, ertesi sabah gazeteye erkenden gelmiş, komünist neşriyatı yapan gazeteler aleyhine büyük bir nümayiş hazırlandığını duyduğunu, bu haberin bir balon da olabileceğini binaenaleyh kimseye birşey söylemememi tembih etmişti.

«4 Aralık 1945 sabahı, erkenden üniversite bahçesine gittim. Ellerinde bayraklar olduğu halde talebeler yavaş yavaş toplanıyorlardı. Birçoklarının ellerinde de Atatürk ve İnönü'nün çerçeveli fotoğrafları vardı. Kısa zamanda kalabalık 10 bin kişiyi buldu. Saat 9.30 da kalabalık, bir sel gibi Beyazıt Meydanı'ndan, Çarşıkapı istikametinde yürüyüşe geç-

ti. «Tan» Gazetesine giderken, Cağaloğlu yokuşunun başında bulunan ve komünizme ait kitaplar satan A.B.C. kitabevi birkaç dakika içinde yokedildi. Bundan sonra «Tan» Gazetesi'ne gidildi. Bir taraftan «Kahrolsun komünizm, kahrolsun Sertel'ler, yaşasın Türkiye Cumhuriyeti» diye bağırıyorlar, bir taraftan da gençler akın akın taşlarla, demirlerle pencereleri, kapıları aşağıya indiriyorlardı. Gazetenin birinci katında, o zaman Türkiye'nin hemen hemen en büyük rotatifi vardı. Oradaki demir parçaları ile rotatife hücum başladı. Rotatifin kırılan bütün parçaları tuz buz edildi.

«İkinci katta linotip dizgi makinaları, hurufat ve mürettiphaneye ait malzeme ve makinalar mevcuttu. Bunların kırılması ve parçalanması, çok daha kolay oldu. Ayrıca, kapılar, pencereler, sandalyeler yerden yere çarpılarak parçalanıyordu. Masaların gözlerindeki yazılar, evrak kitaplar lime lime ediliyordu. Diğer bir grup, gazetenin rotatif dairesinin yanındaki kağıt deposundan bobinleri sokağa çıkararak, Sirkeci'ye doğru yuvarlıyorlardı. Bazı gençler binayı ateşe vermek için tutuşturmak istedilerse de, kalabalığın çokluğundan bu mümkün olamıyordu. Gelenlerden bazıları Beyazıt bahçesindeki toplantıyı haber alır almaz gazetelerden uzaklaşmışlardı.

«Gazetenin sahiplerinden Halil Lütfi Dördüncü, «Tan» Gazetesi'nin karşısındaki «Hofer» İlancılık Şirketi'nin penceresinden, gazetenin ve binanın nasıl tahrip edildiğini kalbi sızlayarak seyrediyordu. Tanin Gazetesi'nin yazı işleri müdürü Murat Sertoğlu da oradan telefonla durumu kendi gazetesinin baş muharriri Hüseyin Cahit Yalçın'a bildiriyordu. Bir aralık Halil Lütfi dayanamamış, Sertoğlu'na sert bir ifade ile,

— Hüseyin Cahid'e söyle, 31 Mart irticaında kendi başına neler gelmişse, benim başıma da onlar geliyor, demiştir. Murat Sertoğlu bu sözleri aynen nakletti.

«Saat onbuçukta «Tan» Gazetesi'nin tahribi, tamamıyle bitmişti. Artık burada gazete çıkarılamayacağı kanaati hasıl olduktan sonra gençler, köprüyü geçerek, Beyoğlu'ndaki Sovyet Sefarethanesi'nin tünele bakan köşesindeki sokak içinde faaliyette bulunan «Yeni Dünya» Gazetesi'ne doğru yürüyüşe geçti. Burada «Yeni Dünya»dan başka «La Turquie» isimli fransızca bir gazete daha yayınlanıyordu. Bunlar da «Tan» Gazetesi'nin neşriyatına muvazi olarak komünizmi benimseyen yazılar neşrediyorlardı. Polis, Sovyet Sefarethanesi'ne bir tecavüz olur düşüncesiyle itfaiye vasıtalarıyla yolları iyiden iyiye tutmuştu. Bundan dolayı «Yeni Dünya» Gazetesi'ne hücum etmek teşebbüsü önce akamete uğruyordu. Fakat bir müddet sonra toplum heyecanı içinde kendinden geçen gençler, itfaiyecilere hücum ettiler. Onların ellerinden hortumları alarak, bizzat itfaiyecilerin üzerine sıkmaya başladılar. Bunu fırsat bilen gençler. Yeni Dünya Matbaası'na yürüdüler. Birkaç dakika içinde bu matbaa da yerlebir edildi. Makinalar, mobilyalar, kitaplar, gazeteler, arşivler sokaklara dökülmüş, parça parça edilmişti. Bu arada Tünelde sol neşriyata ait kitaplar satan «Berrak Kitabevi» de tahrip edilerek ticaret hayatından silindi.

«O zaman bazı bakkaliye ve mağazaların isimleri Tan levhalarını taşıyordu, bunlar Bâbıâli'deki hadiseyi duyar duymaz levhalarını indirmişler veya kazımışlardı. Karaköy'deki Tan mezecisi Petro buna meydan bulamadığı için, baştaki T harfinin üze-

rine yağlı boya ile C harfini yazmış, böylece Tan mezecisi Can mezecisi olmuştu.

«Saat 10 sıralarında intişar eden «Akşam» Gazetesi: «Bu sabah nümayişler, bazı esef verici neticeler verdi.» diye yazdığı için, Beyoğlu'ndan dönen gençler, Akşam Gazetesi'nin önüne gelerek bu gazeteyi de yerle bir etmek için harekete geçtiler. Fakat yazı heyeti müessif bir yanlışlığın vukubulduğunu, şimdi ikinci baskı yapılarak bu hatanın tashih edileceğini bildirerek gençleri teskin ettiler. Bir taraftan «Kahrolsun komünizm, yaşasın İnönü» diye bağıran gençler, bir taraftan da duvarlara bu söylediklerini yazıyorlardı. Gençler daha sonra «Tasvir Gazetesi»ne geldiler. Cihat Baban'ı, Ziyat Ebüzziya'yı, Orhan Seyfi ve Peyami Safa'yı istiyorlardı. Tesadüfen gazetede Mithat Perin'le benden başka kimse yoktu. Balkona çıktık. Mithat kısa bir iki cümle ile kendilerine gösterdikleri yakınlıktan ve tezahürattan dolayı teşekkür etti ve istedikleri yazarların şu anda gazetede bulunmadıklarını söyledi. Gençler buradan «Tanin» Gazetesi'ne giderek Hüseyin Cahid'i istediler. Fakat Cahid Bey gazetede bulunmuyordu. Gençler sabahleyin «Tan»a doğru yürüyüşe geçtikleri zaman «Vatan» Gazetesi'ne de yürümek istemişlerdi. Fakat emniyetin aldığı çok şiddetli muhafaza tedbirleri dolayısıyla «Vatan» Matbaası'nın bulunduğu sokağa dahi girmeye muvaffak olamamışlardı.

«Öğleden sonra 15'te tezahürat ve bütün miting bitmişti. Ertesi sabah çıkan gazetelerin arasında «Tan», «Yeni Dünya» ve «La Turquie» gazeteleri yoktu. Tan'ın tahribi ile Zekeriya Sertel ve Sabiha Sertel'in Türkiye'deki gazetecilik hayatları sona ermiş bulunuyordu.»

Olaya şahit olan Tekin Erer'in bu yazısı da, gösterinin hükümet ve parti tarafından tertiplendiğini açığa vurmaktadır. Bundan epeyce bir zaman sonra Cami Baykut, Bayazıt'ta sahaflardan bir kitap almış, içinde bir mektup bulmuştu. Mektubu bize getirdi. Bu mektup Yaşar Çimen imzasını taşıyor, Saraçoğlu'na, verilen emri yerine getirdiğini ve mükafatını beklediğini bildiriyordu. Bu vesika İstanbul'da kalmıştır.

Bundan daha önemli iki vesikayı 12 Nisan 1967 tarihli «Yeni Gazete» den alıyorum:

O vaktin sıkıyönetim savcısı Kâzım Alöç, «İfşa ediyorum» başlığı altında Yeni Gazete'de, 4 Aralık Tan Gazetesi olayı hakkında şunları söylüyor:

«Tan Gazetesi'ni basan üniversitelilerin başında şimdi CHP'nin milletvekillerinden ve eski bakanlardan Ali İhsan Göğüş vardır.»

Yine aynı ifşaattan:

«Olaylardan sonra Emniyet Müdürlüğü'nde Tan Matbaası'nı basan nümayişçilere CHP Müfettişi Alaaddin Tiritoğlu sigara ikram ediyor, hatırlarını soruyor.»

Ali İhsan Göğüş bugün CHP'nin ortanın solu hareketine katılanlardandır. Tan Gazetesi ve matbaası işte bugün sol geçinen CHP'liler tarafından yıktırılmıştır. Olaydan sonra sıkı yönetim komutanlığının yayımladığı aşağıdaki tebliğ ve bu tebliğden sonra hiçbir harekete geçilmemesi de olayın CHP tarafından tertiplendiğini gösteren en kuvvetli delildir.

5 Aralık çarşamba günü olay ile ilgili olarak bütün gazetelerde sıkı yönetim kumandanlığının şu tebliği yeraldı:

«Dün 4.12.1945 salı günü üniversite öğrencileri-

nin bir kısmı, iki basımeviyle birkaç kitabevine taarruz etmişler ve bu hareketlerine mani olmak istiyen hükümet ve inzibat kuvvetlerini dinlemeyerek tasarladıkları suçu işlemişlerdir.

«Bunlar hakkında derhal takibat ve tahkikata başlanmıştır. Bu çok müessif hadiseye katiyen müsamaha edilmeyecektir. Bu ve benzeri hareketlerin şiddetle karşılık göreceği ve bu gibi kitle toplantılarının yasak edilmiş bulunduğunu beyan ve ihtar ederim.

Sıkıyönetim Komutanı
Korgeneral Asım Tınaztepe»

Şimdi bu olayları bilmeyen genç nesiller, bu satırları okuduktan sonra sıkıyönetim komutanının, suçluları bulup cezalandırdığını zannederler. Suçluların meydana çıkarılması, Halk Partisi'nin, Saraçoğlu Hükümeti'nin bu işi tertiplediğini meydana çıkarmak olurdu. Bu sebeple ne suçlular meydana çıkarıldı, ne de cezalandırıldı. Az sonra bizi tevkif ettiler.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilerici gazetelerde yapılan tenkitlere karşı bu baltalı, balyozlu karşı koyma hareketi, ancak faşist Almanya'da yürütülen barbarlık hareketinden başka bir şey değildi. Fikir ve tartışma alanında yenemediklerini, matbaalarını yıkarak susturmak bir faşist metoduydu.

Halil Lütfi Dördüncü bu hareketi 31 Mart irtica hareketine benzetmekte çok haklıydı. Derviş Vahdeti ve softalar, 1908 devrimini yıkmak için Sultan Hamit tarafından teşkilatlandırılmış yobazlardı. «Tan» Matbaası'nı, fikir hürriyetini, demokrasiyi yıkmak için teşkilatlandırılan gençler de bir irtica hareketinin emirerleriydiler.

Tekin Erer'in yazısından anlaşıldığı gibi CHP İl Teşkilatı bir akşam önce üniversite talebe yurtlarına gerekli talimatı vermiş, polisi de harekete getirmişti. Polis «Tan» ve «La Tuquie» matbaalarını korumak için değil, aksine bu hareketi, sevk ve idare için harekete getirilmişti.

«La Turquie» ve «Tan» matbaalarının yıkılması, «La Turquie» ve «Yeni dünya» gazetelerini çıkaranların yazılarına komünizm damgası vurulması, rastgele bir olay değildi. Saraçoğlu Hükümeti bir taşla iki kuş vurmak istiyordu: Birincisi Halk Partisi'ne karşı muhalefete geçen Celal Bayar grubunun ilerici kuvvetlerle işbirliği yapmasını önlemek, ikincisi de Amerika'ya karşı memlekette komünistlerle mücadeleye geçildiğini göstermek suretiyle Amerika'dan yardım sağlamaktı.

Türkiye harp yılları içinde Alman faşizmine yardım ettiği için müttefiki İngiltere'yi ve Sovyetler Birliği'ni tedirgin etmiş, yalnız kalmıştı. İnönü Amerika'dan destek bulmak, Amerika'dan kredi almak pahasına, memleketi Amerika'nın kuyruğuna takmaya hazırlanıyordu. İlericilere karşı alınan bu şiddetli tedbir, Amerikan emperyalizmine verilen bir tavizdi.

• Matbaanın Yıkıldığı Gün ve Sonrası

4 Aralık sabahı Zekeriya bana,

— Sen bugün matbaaya gitme, ben de gitmeyeceğim. Bugün aleyhimize gösteri yapacaklarmış... Evde de oturma, dedi.

Ona bir akşam önce haber vermişler. O çıkıp gitti. Ben de Moda'da tanıdığım bir hanımın evine gittim. Hanımın kocası telefonda gösteri hakkında karısına bilgi veriyordu. Yollar açıldıktan sonra eve

geleceğini, nümayişçilerin Sertel'lerin evine gitmesi ihtimali olduğunu söylemiş...

Böyle bir durumda başkalarını tehlikeye sokmamak için, orada kalmanın doğru olmadığını anladım. Moda'da Mektep Sokağı'nda oturan annemin evine gittim. Az sonra Zekeriya da geldi. Annem 78 yaşında bir ihtiyardı. Bizi gündüz karşısında görünce şaşırdı:

— Hayır ola, siz bugün çalışmıyor musunuz? dedi.

— Hayır... Yazıları dün yazdık, bugün dinleneceğiz.

Annemin gösteriden haberi olmamasını istiyordum. Evden çıkarken evimizde çalışan İclal'e nereye gideceğimizi söylememiştik. Akşama kadar annemde kaldık. Hava iyice kararıktan sonra eve döndük. Az sonra Vâlâ Nureddin ile karısı Müzehher geldiler. Vâlâ gösteriyi anlatıyor. Necmeddin Sadak'ın da müteessir olduğunu söylüyordu. (Vâlâ «Akşam» Gazetesi'nde çalışırdı.) Güldüm... Vâlâ biraz sonra:

— Dün gösteri bittikten sonra, gençler eve gelmek üzere Kadıköy vapuruna binmişler. Fakat Vali Lütfü Kırdar bunu haber alınca, kaptana, vapuru Kadıköy'e yaklaştırmamasını, Adalara götürmesi emrini vermiş, dedi.

Zekeriya bu haberi duyar duymaz yerinden fırladı. Vali Lütfü Kırdar'a telefon etti:

— Matbaaya bir saldırı yapılacağını haber almış. Size bildirmiştim. «Merak etme, hiçbir şey olmayacak» demiştiniz. Fakat matbaa yıkıldı. Şimdi eve gelme teşebbüsünde olduklarını duydum. Hiç olmazsa bunu önleyin.

Vali kendisine şu cevabı vermiş:

— O tehlike geçti, ama, sen şimdi nereden telefon ediyorsun?

— Evden

— Sakın evde durma.....

Demek hâlâ güvenlik altında değildik. O zaman Vâlâ, Kalamış'taki evlerine beraber gitmeyi teklif etti. Yanımıza birer kat çamaşır alıp Vâlâ'nın evine gittik. Evden ayrılırken İclal'e nerede olduğumuzu kimseye söylememesini tenbih ettik. Üç gün, üç gece orada kaldık. Gündüzleri oturmaktan sıkılıyordum, gece karanlıkta çıkıp Fener yolunda dolaşıyor, demokrasinin memlekette ne normal yollarla geliştiğini düşünüyordum.

Üç gün sonra eve döndük. Evin aşağı katı sokağa, ve denize karşı idi. Oturduğumuz salonun etrafı çepeçevre camla çevrilmişti. Bahçeye bakan odanın balkonundan kolaylıkla içeri girilebilirdi. Bu sebeple yukarı katta oturuyorduk. Sabah uyandığımız zaman ilk ziyaretçi, yeğenim Osman Binzet oldu. Konuşuyorduk. Az uzaktan bir gürültü duyuldu. Ne olduğunu araştırmak üzere İclal'i gönderdik. Bir türlü dönüp bir haber getirmedi.

Osman:

— Ne duruyorsunuz dedi. Belki kızı da tutmuşlardır.

Hemen sabahlığımın üstüne bir pardesü geçirdim, Zekeriya ile beraber evin arka kapısından çıktık. Moda'da tanıdığımız bir ailenin apartımanına gittik. Gürültünün Fransız Mektebi talebelerinin Moda Çayırı'nda top oynamalarından ileri geldiğini söyleyenler oldu. Bu öğrencilerin kasitle bizi korkutmak için gönderildiğini söyleyenler oldu. Hangisi doğru bilmiyorum. Bu apartımanda da üç gün kaldık. Zekeriya bir iş için «Tan» Gazetesi'nin avukatı-

na telefon ediyordu. Avukat telefonda, «sakın sokağa çıkmayın» demiş, nümayişçilerin matbaaya geldikleri gün büyük kırmızı mürekkep şişeleri getirdiklerini, Sabiha Sertel'i bulunca mürekkebe bulayıp «İşte komünist böyle olunur» yaftasını göğsüme takarak, sokaklarda gezdireceklerini söylemiş.

O zaman bu tertibin ne kadar müthiş olduğunu anladım. Tartışma alanında yenemediklerini matbaalarını yıkmak, sahiplerini öldürmek suretiyle zafer sağlamak istiyorlardı. Bu, vaadettikleri demokrasiye ne kadar uygundu? Bu faşist teröründen başka birşey değildi.

Günlerce annemi görmemiştim. Nihayet o da olayı duymuş, merak içindeymiş. Akşam hava kararıktan sonra kendisini görmeye gittim. Üzgündü. Ben üzüntümü saklamaya çalışıyordum. Yanıma geldi, elini omuzuma koydu:

— Üzülme, dedi, insanlar böyledir, «atarlar sengi tarizi, drahti meyvedar üzre.»[1]

Annem, okumuş bir kadındı. Zamanında kızlar okumazlarmış. O, mektebe giden mahalle çocuklarını toplar, onlardan ders alırmış. Zamanında, Selanik'te okuma yazma bilen tek kadınmış. Ziya Paşa'nın, Namık Kemal'in şiirlerini ezbere bilirdi.

Günler boş geçiyordu. Evin etrafı resmi ve gizli polisle sarılıydı. Polisler eve kimsenin girmesine, hattâ geceleri sokaktan geçmesine izin vermiyorlardı, bu güya valinin bizi korumak için aldığı tedbirdi. Mahallemizin Doktor Meyh isminde, fukaralara parasız bakan bir doktoru vardı. Gece bir hastasına gitmek üzere bizim evin önünden geçiyormuş, Polisler geri çevirmişler. Doktor, hastasının tehlikede

(1) Tariz taşını meyva veren ağaca atarlar.

olduğunu, hemen yetişmesi gerektiğini söylemiş. Zavallı doktor Meyh'i dövmüşler. Ertesi gün bu haberi duyduğum zaman çok üzülmüştüm.

Yabancı gazeteciler, durmadan telefon ediyor, gelmek istediklerini, polisin kendilerini içeriye sokmadıklarını söylüyorlardı. Bir akşam gece yarısından sonra kapı çalındı. Sormadan kimseye kapıyı açmıyorduk. Gelen, tanınmış bir İngiliz muhabiri idi. Kabul ettik. Polisin içeriye kimseyi sokmadığını öğrenmiş, gece yarısından sonra polislerin çekileceğini tahmin ederek, hattâ dövülmek tehlikesini göze alarak geldiğini söylüyordu.

Bize, yabancı basında çıkan yazıları anlattı:

— Bu gösteri, İngiltere'de, Fransa'da, Türkiye'de kurulacak demokrasi için çok kötü bir not verdirdi. Zaten harp yıllarında Türkiye'nin faşist Almanya'ya yaptığı yardımlar halk arasında, devlet adamları arasında çok kötü bir etki yapmıştı. Şimdi ilerici bir gazeteye karşı alınan bu tavır, Türkiye'de demokrasinin daha uzun yıllar kurulamayacağı intibaını verdi. Neşriyata devam edecek misiniz? diye sordu. Bu suale cevap vermek zordu.

— Şimdi değil, belki bir gün...

Fakat o gün bir daha gelmedi.

• Sabahaddin Ali İle Buluşma

La Turquie Matbaası yıkıldığı zaman Sabahaddin Ali İstanbul'da yoktu. Ankara'da idi. Sabahaddin bir akşam hava kararıktan sonra, trenden iner inmez, doğru bize gelmişti.

— Sabahaddin, nasıl geldin, korkmadın mı? dedim.

— Geldiğim zaman evin etrafında kimse yoktu. Çevirseler dönecektim... dedi.

Oturdu, konuştuk. Sabahaddin'i ilk defa ciddi görüyordum. O, anlatıyordu:

— Halk Partisi matbaaları yıkmakla, gazetelerimizi kapatmakla, bizi yıkmadı. Fakat kendi prestijini yıktı. Halk arasında konuşulanları bir dinleseniz... Herkes, «Tan, halkın dertlerini dile getiren tek gazeteydi, Tan'ı yıkmakla, bizim kurtuluş ümitlerimizi yıktılar.» diyor. Hattâ Halk Partililer kendileri şikayet ediyorlar. Ben ağızlarından dinledim. «İnönü, parti grubunda, Mecliste daima geniş demokrasinin kurulacağını söylüyordu. Bu yıkma hareketi bizim haberimiz olmadan yapıldı. Bu olay İnönü'ye olan itimadımızı sarstı. Kötü bir iş oldu,» diyorlar.

Sabahaddin çok heyecanlı idi. Yerinde duramıyor, ikide bir gözlüklerini doğrultuyor, heyecanlı heyecanlı anlatıyordu. Bir aralık, cebinden bir tomar kağıt çıkardı, size bir hikaye okuyacağım, dedi.

— Yeni yazdım «Sırça köşk.»

Oturdu, hikayesini okudu. «Sırça köşk» burjuvaziyi temsil ediyordu. Büyük zenginlerin, soyguncuların köşkü... Açlık içinde kıvranan halk hergün bu sarayın önüne gelir, ekmek dilenirler... Cevap alamayınca, kuzu, koyun kellelerini bu sırça köşkün camlarına fırlatırlar, camları kırarlar. Açlar, köşke o kadar çok kelle atmışlar ki, nihayet bir gün sırça köşk tuzla buz olmuş. Sabahaddin hikayenin sonunda, «Sırça köşkü yıkmak için, buraya birkaç kelle fırlatmak yeter» diyordu.

Sabahaddin hikayesini bitirdikten sonra yüzümüze bakıyordu.

— Sabahaddin dedim, bu kelleler sırça köşkü belki bir gün yıkacak amma, bu köşke önce senin kelleni fırlatacaklar, diye korkuyorum.

Gülümsedi:

— Su testisi, su yolunda kırılır, dedi.

Evet, su testisi su yolunda kırıldı. Zavallı Sabahaddin'i kahpeler gibi tuzağa düşürdüler, uyurken arkasından vurdular. (Sabahaddin'in öldürülmesi hikayesini aşağıda anlatacağım.)

•

Ev göz hapsine alınmıştı. Evden çıkamıyordum. Bir akşam, hava kararıktan sonra biraz hava almak için evden çıktım. Moda'da oturduğumuz evin önünde olan sokak, bir nal gibi kıvrılır, bir blok evi geçtikten sonra, ikinci sokağın sonuna varırdı. Ben bir köşeden, öteki köşeye gidiyor, tekrar dönüyordum. Arkamda üç kişi... Ben günlerce havasızlığın acısını çıkarmaya çalışıyor, durmadan gidip geliyordum. Arkamdakilerin konuştuklarını duydum. Bir tanesi:

— Ben yoruldum, birader, dedi.

Başımı çevirdim,

— Ben yorulmadım, dedim, yoruldunuzsa biriniz bir köşenin başında, ötekiniz diğer köşenin başında durun. Merak etmeyiniz, kaçmayacağım.

— Biz sizi takip etmiyoruz, dediler.

— O halde ne diye peşim sıra geliyorsunuz?

Hiç cevap vermediler. Bu durum bir hafta devam etti. Sonra polisler çekildi, fakat gizli polisler evi izliyorlardı. Evimizin karşısındaki Moda Oteli'ne yerleşmişler. Biz farkında değildik. Otelin, bizim evin arka sokaktaki kapısına bakan pencerelerinden birine, gazete kağıdı yapıştırıldığını gördüm. Otelin Sahibi Monsieur Jak'a sokakta rasladım:

— Koca otelin penceresine kağıt yapıştırmışsı-

nız, hiç olur mu? dedim. Camı tamir ettirmek pek güç mü?

— Biz yapıştırmadık, dedi. Eğildi yavaşça kulağıma fısıldadı:

— Polisler yapıştırdı, dedi. Kağıdın ortasına bir delik açtılar, oradan sizin evi gözetliyorlar.

Bir müddet sonra fırtına geçmişti. Artık ziyaretçiler gelmeye başladı. Bir gün matbaadaki mürettipler, makinistler gelmişti. Hepsi geçmiş olsun dedikten sonra, olay günü gördüklerini anlattılar. Baş mürettip Cemil, hikayeyi şöyle anlatıyordu:

— O gün sabah erkenden gazete aleyhine gösteri yapılacağını haber almıştık. Hepimiz matbaa kapısının önüne dizildik. Bir ara iki kişi ellerinde kocaman kırmızı mürekkep şişeleriyle geldiler. Bunları matbaanın yanındaki dükkana bıraktılar. Merak ettik. İçeri girdik, sorduk. Dükkancı yavaşça «Polisler getirdi, şimdilik burada dursun, dediler» dedi. Şüphelenmiştik. Alay matbaanın önüne geldi. Kapıları, pencereleri baltalarla kırıyor, ne bulurlarsa parçalıyorlardı. Her odada sizi aradılar. Biz endişede idik. Şayet gelirseniz, size saldıracakları açıktı. Kırmızı mürekkep şişelerini de, sizi kırmızıya bulayıp sokaklarda dolaştırmak için getirdiklerini, konuşanlardan dinledik. Bütün işçiler matbaa kapısının önünde dizildi. Eğer gelirseniz, size yapılacak bir saldırıyı önlemek için biz de karşı koyacaktık.

Hepsi birer birer anlatıyordu:

— Zekeriya Bey'in yazı masası üstünde bir Amerikan mecmuası bulmuşlar. Kapağında bir Amerikan generalinin resmi varmış. «İşte Stalin'in fotoğrafı» dediler. Mecmuayı bir vesika gibi çantalarına soktular. Dizilmekte olan «Görüşler» Dergisi'nin ikinci nüshasına ait yazıları darmadağın ettiler.

Tevfik Fikret kitabının son forması basılıyordu, onu da, müsveddeleri de param parça ettiler. Çok şükür sizler gelmediniz, yoksa büyük bir felaket olacaktı.

Ziyaretçiler devam ediyordu. Bir gün üniversite gençlerinden bir grup geldi. Talebe yurdunda, ertesi gün yapılacak gösteri için kendilerine nasıl talimat verildiğini, fakat kendilerinin gösteriye katılmadıklarını, hattâ karşı bir gösteri yapmak için dekandan izin istediklerini, fakat onun müsaade etmediğini söylediler.

Bir gün İngiliz İşçi Partisi'nden mebus Philips Price geldi. Bana Türkiye'deki kavgaların ne esaslara dayandığını, Halk Partisi'nin, muhaliflerin neler istediklerini sordu. Ona bu kavganın ekonomik, sosyal, politik sebeplerini anlattım. Dinledi, dinledi.

— Bütün bu anlattıklarınız, bu kavgalar İngiltere'de yüz yıl önce yapılmıştı. Ama, o zaman dahi, İngiltere'de çeşitli partiler vardı. Sosyalistler açık çalışma imkanlarından hiçbir zaman yoksun edilmediler, hapsedilmediler. Hattâ komünist partisi bile, ancak gazetesi arasıra kapatılmak suretiyle cezalandırıldı. Kavga, fikir alanında kaldı.

İşte Tan, La Turquie, Yeni Dünya gazetelerine yapılan bu saldırı, iç ve dış dünyada böyle karşılanmıştı.

10

Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve Tevkifler

7 Şubat 1946'da, «Dörtlü Takrir»i veren Celal Bayar grubu, Demokrat Parti'nin resmen kurulduğunu ilan ettiler. Parti kurucuları mebus oldukları için, bu parti Meclis içinde bir muhalefet partisi olarak çalışacaktı. Parti'nin, kuruluşundan az sonra yayınladığı program, demokrasinin sağlanacağı vaatleriyle dolu olmakla beraber, ekonomik alanda özel teşebbüsü koruyacağı, liberal ekonomiye dayanacağı anlaşılıyordu.

Bayar iktidarda kaldığı 10 yıl içinde bu gayenin tam zıddı olan diktatörlüğe geçti. Benimle yaptığı konuşmalarda işçi haklarının tanınacağını, sendika ve teşkilatlanma hürriyetlerinin kabul edileceğini, hattâ işçiye grev hakkının tanınacağını söyleyen Celal Bayar, yayınladığı programında bu hakları güvenlik altına almamış, lastikli kelimeler kullanmıştı.

• **Sosyalist Partisinin Kurulması**

1946'da cemiyetler kanunu değiştirilerek, sınıf esası üzerine siyasi partilerin kurulması kabul edildi. Bundan sonra, Esat Adil Müstecaplıoğlu ve arkadaşları, 14 Mayıs 1946'da «Türkiye Sosyalist Partisi»ni kurdular. Partinin önderliğini yapan Esat Adil, eski bir hukukçu idi. Kocaeli Savcılığı'nda başyardımcı ve İmralı Adası'nda hapishane müdürü olarak çalışmıştı. Nazım Hikmet'in dostlarındandı.

Kendisine hiçbir siyasi partiye katılmak niyetinde olmadığımı söyledim. Sosyalist partinin etrafına birçok aydınlar ve işçiler toplanmıştı..

«Gün» Dergisi'nin 12. sayısında çıkan yazıda partinin görüşü şöyle belirtiliyordu:

«Bizi yayınladığımız programla, bir taktik yaptığımızı zannedenler, aldatıcı bir siyaset kullandığımızı iddia edenler, bilsinler ki, bir taktik değil, stratejidir. Programımız açıktır. Başkalarının istismarına vasıta teşkil etmeyen her türlü özel mülkiyet mahfuz ve mukaddestir. Bizim memleketimizi buhransız yaşatacak olan tek çarenin bu formülü tatbik etmekle kabil olduğuna kaniyiz. Çünkü geniş topraklara sahip olan zümrenin, geniş köylü tabakasını alabildiğine istismar ettiği, güç yaşama zorlukları içinde bıraktığı açıktır. Toprak, ancak üstünde çalışanların malı olmalıdır. Şehre gelince, yine büyük istihsal müesseselerine sahip zümre geniş işçi sınıfını istismar ederek, yarattığını elinden alıp, ona yaşama hakkı vermeyecek derecede sefalete sürüklemektedir. Bu durum büyük işletmelerin millileştirilmesi, yani milletin müşterek mülkiyetine bağlandığı gün, işçi sınıfı refaha, kültüre doğru yükselme yolunu tutmuş olur.

«Emperyalizmin müstemleke siyasetini hareket-

leriyle tasvip eden, ve bütün gayretleriyle onun devamını temine çalışan sosyalistleri, aksi inkılapçılık ile suçlandırıyoruz. Bütün dünyada milli kurtuluş hareketlerini candan istiyoruz. Bunun aksini düşünenler öküz altında buzağı aramakla meşguldürler.»

Bu sözlerden de anlaşıldığı gibi, sosyalist partisi, emperyalistlere bağlı bir muvazaa partisi değildi. Esat Adil ve diğer parti kurucularına göre, Türkiye'nin o günkü şartları içinde gizli çalışma hiçbir fayda sağlamıyor, yayınlanan beyannameleri işçi okumazdan önce, polis toplatıyor ve bir çoklarını tevkif ediyordu. «Kanunun verdiği bu imkandan faydalanarak açık çalışmaya önem vermek gerekir,» diyorlardı.

• **Türkiye Sosyalist Köylü, Emekçi Partisi**

Yine kanunun sınıf partileri kurulmasına imkan vermesinden faydalanarak Doktor Şefik Hüsnü'nün başkanlığı altında 19 Haziran 1946'da «Türkiye Sosyalist İşçi, Köylü Partisi» kuruldu. Yaşama imkanı bulduğu kısa bir zaman içinde parti İstanbul'da, İzmir'de ve diğer şehirlerde bir çok sendika teşkilatları, İstanbul'da gençlik teşkilatını kurdu. «Sendika», «Ses», «Yığın» ve diğer dergileri yayınladı. Fakat bu partinin de hayatı pek kısa oldu. Parti merkezi 13 Aralık 1946'da emniyet kuvvetleri tarafından basıldı. Aynı günde de Şefik Hüsnü'nün evinde ve parti merkezinde araştırmalar yapıldı. Şefik Hüsnü ile beraber diğer kurucular sıkıyönetim komutanlığı tarafından tevkif edildiler. Aynı zamanda Türkiye Sosyalist Partisi de kapatıldı. Esat Adil Müstecaplıoğlu ile diğer kurucular da tevkif edildiler.

Hükümete göre bu partilerin kapatılmasına sebep, bir sınıfın diğer bir sınıf üzerine hakimiyetlerini

kurmak esaslarına dayandıkları, bunun sınıf kavgasını yasak eden ceza kanununa aykırı olduğu iddiası idi. Değiştirilen cemiyetler kanunu sınıf esası üzerine parti kurma hakkını kabul etmişti. Bu kanuna dayanarak ortaya çıkan sosyalist partilerin, sınıf esasına dayanacakları açıktı. İnönü sınıf esası üzerine parti kurulması müsaadesini verdiği zaman samimi değildi. Bir burjuva politikacısı gibi, bu müsaadeden faydalanıp ortaya çıkan sosyalistleri armut gibi devşirmek maksadını güdüyordu. Bu bir tuzaktı.

- **Evin Araştırılması**

Memlekette durum, sözüm ona demokrasiye doğru geliştiği bu devirde, hattâ sınıf esası üzerine parti kurma hakkı kabul edildiği bugünlerde, Halk Partisi sosyalist partileri kapatmakla, Tan Matbaası'nı yıktırmakla, herkesi susturmakla yetinmedi, Şubat ayının ilk günlerinde bir akşam, geceyarısından sonra, saat dörtte evin kapısı çalındı. Biz yataklarımızda yatıyorduk. Kapının çalındığını duymadık. Yanımızda çalışan İclal'e, balkondan bakmadan, tanımadığı hiç kimseye kapıyı açmamasını tenbih etmiştik. Kapı çalınınca İclal yukarı balkona çıkmış, kapının önünde duran adama ne istediğini sormuş. «Telgrafçıyım, acele bir telgraf getirdim,» demiş. Kız da telgrafı almak için aşağı inmiş, kapıyı aralamış, kapı aralanınca beş altı kişi içeriye dalmışlar. Diğerleri duvarın arkasında gizli imişler. Biz kızın feryadını duyunca yataklarımızdan fırladık. Zekeriya merdivenin başında bunların yukarı çıkmasına engel olmak istiyordu. Evlerin masuniyetinden söz açıyor, gelenlerin ellerinde resmi kağıtları olup olmadığını soruyordu. Onunla polis arasında bir tartışma başlamıştı. Ben

evi araştıracaklarını anlayınca, kapalı dolapta bulunan, polisin eline geçmesini istemediğim özel kağıtlarımı yoketmek kasdıyla giyinmedim. İçeri girecek olurlarsa «Çıplağım, giremezsiniz» diyecektim. Onlar tartışırken dolabı açtım kağıtları yırttım, ayak yoluna attım, şifonu çektim. Ben işimi bitirmiştim ki üç dört kişi birden odaya girdiler. Önde kısa boylu, şişmanca, yuvarlak kafalı bir adam içeri girdi. Kendisini tanıttı.

— Ben Parmaksız Hamdi, evinizi araştıracağız, dedi. Resmi kağıtlarımı Zekeriya Bey'e gösterdim.

— Buyurun arayın...

Bu ismi duymuştum. Birinci şubenin şefi; solcular arasında şöhretli «cellat»tı. Komünistlere o işkence yaptırır, soruşturmaları yapar, diye duymuştum. Odayı araştırmaya başladılar. Yatakları, yorganları yere attılar. Yatakların sustalarını kaldırdılar. Esvap dolaplarındaki elbiselerin ceplerini araştırdılar. Polisler iki bölüğe ayrılmışlardı. Bir kısmı Zekeriya ile aşağı kattaki odaları araştırıyordu. Parmaksız Hamdi yanındakilere döndü, burada bir kişi kalsın, dedi. Ben diğer odaları araştıracağım. Polisle yalnız kaldık. Kapalı dolabın anahtarını eline verdim.

— Buyurun, açınız, dedim.

Polis yüzüme baktı:

— İhtiyaç yok hemşire hanım, ben sizi tanıyorum, yazılarınızın hayranıyım. Buraya istemeyerek geldim, vazife icabı... dedi.

Kağıtları yırttığıma üzüldüm. Polis içerisinde böyle bir adamın bulunacağına şaşmıştım. Banyo odasına, sandık odasına şöyle bir göz gezdirdi, beraberce aşağı indik. Parmaksız Hamdi, salondan çıkıyordu.

— Kütüphane odası nerede? dedi, oraya gidelim.

Beraberce kütüphane odasına gittik. Çalıştığımız odanın iki duvarı çepeçevre, yerden tavana kadar, gömme bir kütüphane halinde idi. Sokağa bakan pencerenin önünde ikimizin çalıştığı boydan boya bir yazıhane vardı. Parmaksız Hamdi odaya girer girmez, kitaplara baktı.

— Buraya tırmanmak için merdiven lazım, dedi.

— Getirelim...

Boyu kısa ve şişman olduğu için merdivene çıkmayı gözü almadı. Bir sandalyenin üzerine çıktı. kitapların birini alıyor, bırakıyor, bir türlü aradığını bulamıyordu:

— Bu kitapların hepsi frenkçe mi? dedi.

— Evet, hepsi İngilizce, Fransızcadır.

— Türkçe kitap yok mu?

— Hemen de yok.

Sandalyeden indi.

— Biz buraya yanlış gelmişiz, Yanımızda bir tercüman getirmeliymişiz, dedi ve bana döndü:

— Burada Rusça kitap yok mu?

— Yok.

— Rusça bilir misiniz?

— Bilmem.

— Sovyetler Birliği'ne gittiniz mi?

— Gitmedim.

Parmaksız Hamdi kütüphanede birşey bulamıyacağını anlamıştı. Kilitli bir dolap vardı. İçinde dosyalar, arşivler dururdu. Dolabın açılmasını istedi. Bir dosyaydı. Tan'da, emperyalizme, sömürgelere ait makaleleri yazdığım zaman biriktirdiğim materyeldi. Elindeki dosyaları yanında duran polise verdi:

— Bunları çantaya koyunuz, dedi.

Dosyaları aldım, baktım, «Haiti Adası», «Kongo» tekrar verdim.

— Bunları alınız, dedim, içinde çok mühim sırlar vardır. Aradığınızı bulursunuz.

Kitaplardan gelişi güzel alıyordu. «Fransa'da Halk Cephesi», «İspanya İç Harbi», daha bunun gibi birçok broşürler... Sonra yazıhanemin çekmelerini açtı, özel mektuplar, kağıtlar, hepsini çantaya doldurdu. Benim bir sene, yazı hürriyetinden yoksun edildiğim günlerde yazdığım üç defter... Yukarıda bahsettiğim gibi bu defterlerde günlük olayları ele almış, tenkitlerimi yazmıştım. Gün ağarıyordu. Gece saat dörtten dokuza kadar çalışmışlardı. Onlar da yorgundu, ben de... Daha yüzümü yıkamamıştım. Çay içmemiştim. Bir çay kaynatmak isteğiyle odadan çıkıyordum. Hemen Hamdi kolumdan tuttu:

— Nereye? Çıkamazsınız, dedi.

— Neden?

— Nezaret altındasınız da ondan.

— Bir çay kaynatayım, beraber içeriz...

Çay hoşuna gitmiş olacak,

— Öyle ise bir polis size rafakat etsin, dedi.

Polisle beraber mutfağa gittik, çayı hazırladım, tepsiyi polis taşıdı. Polislerle beraber çayı içtik.

Kütüphanenin araştırılması bittikten sonra salona geçtik. Zekeriya da öteki polislerle araştırma işini bitirmişti. Parmaksız Hamdi toplanan bütün materyeli masanın üzerine koydu, aldıkları kitapların, defterlerin, kağıtların bir listesini yaptılar. Bize de imza ettirdiler... Sordum:

— Bu kitapları, bu kağıtları bize ne zaman geri vereceksiniz?

— Orasını Allah bilir, dedi.

İş Allaha kaldığı için bu kitaplar ve kağıtlar bir daha bize geri verilmedi.

• **Tevkif Edilmemiz**

7 Şubat akşamıydı..... Vakit saat 9. Kapı çalındı. Kapıyı açan hizmetçi İclal içeri haber verdi. Emniyet Müdürlüğü'nden gelmişler, Zekeriya'yı görmek istiyorlarmış... Biraz sonra Zekeriya polislerle beraber içeri girdi. Emniyet memuru elindeki tevkif müzekkeresini gösterdi ve «Hemen gideceğiz» dedi.

Zekeriyanın ensesinde son günlerde şir'i pençe denilen bir çıban çıkmıştı. Hergün doktora taşınıp tedavi ettiriyordu. Polislere döndüm.

— Bu gece evde kalmamıza müsaade edin, Zekeriya'nın yarasını yarın sabah doktora gösterelim sonra gideriz.

— Olmaz, dedi, şimdi gitmeniz lazım.

Yanımıza giyecek öteberi almamıza dahi vakit bırakmadılar. Hep birlikte yola çıktık. Üsküdar'dan araba vapuruyla İstanbul'a geçtik. Polis müdüriyetinde bizi üçüncü katta bir polis şefinin yanına götürdüler. Şef oturmamıza dahi izin vermeden soruşturmaya başladı. Sert bir sesle.

— Hükümete karşı gelenlerin akıbeti budur... dedi.

Cevap vermedik. Saraçoğlu Hükümeti'nin demokrasisi başka türlü olamazdı.

— Bu gece burada kalacaksınız, dedi.

— Öyle ise müsaade edin, yatak yorgan getirtelim. Karaisi Oteli buraya yakındır, otelin sahibi akrabamızdandır. Oradan yatak getirtebiliriz.

— Olmaz, dedi.

Sonra bizi üst kata çıkardılar. Emniyet memurlarının çalıştığı bir odaya koydular. Odanın içi siga-

ra dumanına boğulmuştu. Memurlar akşama kadar tüttürmüşler, pencereleri bile açmaya lüzum görmemişler. İçeri girdik, yanımızdaki memur,

— Geceyi burada geçireceksiniz, dedi.

— Nerde yatacağız?

Kirli masaları göstererek,

— Bunların üzerinde yatarsınız, isterseniz yerde yatın.

Hemen pencereleri açtık, hava soğuktu, fakat o pis havada uyunamazdı. Odayı biraz havalandırdıktan sonra, masaların üzerine uzanıverdik. Benim için birşey değil, fakat Zekeriya'nın ensesindeki yara ile tahtalar üzerine yatması pek işkenceli olmuştu.

O gece, tevkif edildiğimiz için değil, tahta masalar üzerinde yatmaya alışık olmadığımız için uyuyamadık. Ertesi sabah erkenden tuvalete gitmek için dışarı çıktım. Koridorda Cami Baykut dolaşıyordu. Paltosunun yakasını kaldırmış, bir aşağı bir yukarı gidip geliyordu. Yanına yaklaşmak istedim. Polis izin vermedi. Halil Lütfi bir odanın kapısı önünde durmuş, «Nedir bu başıma gelenler» der gibi dalgın düşünüyordu.

Odaya döndüm, biraz sonra emniyet memurları işlerine geldiler. Masalarına geçtiler, çalışmaya başladılar. Biz sandalyeler üzerinde onları seyrediyorduk. Öğleye kadar bekledik. Nihayet bir memur geldi.

— Haydi gidiyoruz, dedi.

— Nereye?

— Sultan Ahmet Cezaevine.

Otomobillere bindik. Göksu'ya seyrana gider gibi hapishaneye geldik. Demir parmaklıklı kapılar açıldı. Bir jandarma önümüze düştü. Bizi hapishane müdürünün odasına götürdü. Müdür masasında oturu-

yordu. Odada dört beş kişi vardı. Biz içeri girer girmez, uzun boylu, siyah, kıvırcık saçlı, yaşlı bir adam hemen Cami Baykut'un boynuna sarıldı. Bu, zat, milli kurtuluş savaşının ilk günlerinde kurulan kabinenin, ulaştırma bakanı Sırrı Bellioğlu idi. Cami Baykut'la aynı kabinede çalışmışlarmış. Bu milli kurtuluş savaşının iki bakanının hapishanede buluşmaları pek hazin bir manzara idi.

Sırrı Bellioğlu, Atatürk'le anlaşamadığı için bakanlıktan atılmış, kendisine başka bir iş de verilmemişti. Memlekette faşizm akımları alıp yürüdüğü, memleketi Almanya ile beraber bir harbe sokma eğilimleri belirdiği günlerde devlet adamlarına imzasız mektuplar göndermiş, ve nihayet posta kutularına mektup atarken yakalanmıştı.

Sırrı Bellioğlu Cami Bey'le kucaklaştıktan sonra döndü, elimi tuttu ve öptü. Hapishane müdürüne döndü:

— Bu kadın, bunların hepsinden daha kahramandır, dedi.

Hapishane müdürü çok nazik bir adamdı.

— İstirahatinizi temin için elimizden geleni yapacağız, dedi.

Biz daha hapishaneye gelmeden, hapishanede bulunan ilerici doktorlar, benim mahpus kadınlarla aynı koğuşta yatmamı uygun görmemişler, gardiyan Aliye Hanım'ın odasında bir yatak verilmesini sağlamışlar. Zekeriya, Cami Baykut, Halil Lütfi de, Sırrı Bellioğlu'nun bulunduğu dairede odalara yerleştirileceklerdi.

Önce beni götürmek üzere bir gardiyan geldi. Müdürün odasından aşağı indik. Taşlıktan geçtik. Mahpusların gezindiği bahçeye girdik. Kadınlar hapishanesi bahçenin sağında idi. Dar, küçük bir ka-

pıdan içeri girdik. Kapının yanında Aliye Hanım'ın kümes kadar küçük bir odası vardı. O bizi görür görmez hemen dışarı çıktı:

— Hoş geldiniz, dedi.

Beni odasına götürdü. Kadınlar hapishanesinin avlusu küçük bir oda boyundaydı. Avluda mahpus kadınlar mangallarını yakmış, yemek pişiriyorlardı. Bütün gözler bende idi. Avluyu geçtik. Küf kokan bir taşlığa girdik. Aliye Hanım hastanenin karantina odasını gösterdi. Burası toprak bir zemin üzerindeydi. İçinde bir ranza ve yerde kocaman kocaman kuyular vardı. İlk gelen mahkumlar beş on gün burada yatarlarmış. Aliye Hanım:

— Burada kedi kadar fareler var, dedi, ama sizi karantinada yatırmayacağız.

İçeri girdik. Tahta merdivenleri çıktık. Aliye Hanım'ın odası Sultan Ahmet Meydanı'na, bir taraftan da denize bakıyordu. Odaya iki karyola konmuştu. Bir küçük masa ve iki sandalyeden başka bir şey yoktu.

Ben karyolamın üzerine oturdum. Şimdi burada vaktimi nasıl geçireceğimi düşünüyordum.

• Hapishane Hayatı

Kadınlar hapishanesi sosyal incelemeler yapmak için çok uygun bir yerdi. Hergün mahpuslarla konuşuyor, niçin hapse düştüklerini, ne sebeple cürüm işlediklerini kendi dillerinden dinliyordum. Benim bulunduğum katta üç oda vardı. Biri kocaman bir salon... Ranzalarla dolu... Bu koğuşta belki 30 ranza vardı. Altmış kadın burada yatıyor, fazla misafir gelirse bir yatakta iki kişi yatıyorlardı. Diğer koğuş bundan daha küçüktü. Hava soğuk olduğu için yemeklerini koğuşun önündeki giriş yerinde, mangal-

da pişiriyor, yanmamış kömür kokusu bütün odalara yayılıyordu.

Hapishanede katil kadınlar azdı. İki üç tane. Hırsızlar ve orospular çoğunluğu teşkil ediyordu. Eroin çekenler ayrıca bir inceleme konusuydu. Benim ilk geldiğim gece, iki kadın odama geldi. Benim gelişim onlar arasında bir yenilik olmuştu. Bir gazeteci kadının hapse düşmesi, onlar için olağanüstü bir olaydı.

— Bu akşam sizin için bir müsamere hazırladık, gelir misiniz? dediler.

Gittim. Kadınların hepsi sahanlıkta toplanmışlardı. Kimi merdivenlere, kimi yere oturmuştu. Ellerinde müzik aletleri yoktu. Uydurma çalgılardı. Barların meşhur şarkıcısı Nuriye şarkı söylüyordu. «Kırbelini Alidayı.» Ötekiler tempo tutuyor, bir ağızdan söylüyorlardı. Şimdi dahi, bu şarkıyı duyduğum zaman hapishaneyi hatırlarım.

Nuriye, sevdiği bir subayı öldürdüğü için hapse düşmüştü. Ondan sonra hapishanenin meşhur simalarını tanıdım. Savcıya göndereceksleri arzuhalleri ben yazıyor, kendilerine gelen mektupları okuyordum. Her işlerini gelip benden akıl danışıyorlardı.

Hapishanenin en gürültülü günü, hamama gitme günü idi. Hamama gitmek için bahçeden erkekler hapishanesinin avlusundan geçmek lazımdı. Ellerimizde bohçalarımız hamama giderdik. Dönüşte, erkek mahkumlar yolun iki tarafına diziler, burada kadınlara mektup ve eroin verirlerdi. Hapishaneye döndükten sonra, eroini paylaşmak veya aşk mektupları yüzünden aralarında kavga çıkardı. Birbirlerinin üzerlerine atılır, saçlarını yolar, birbirlerini döver, bağırır çağırırlardı. Bazen kavga öyle bir hale gelirdi ki, Aliye hanım düdüğünü öttürür, jandarmaları

çağırırdı. Jandarmaların kadınları ayırması da komik bir işti. Bazen kadınlar kan revan içinde koğuşlarına dönerlerdi.

Bir akşam yine beni büyük koğuşa çağırdılar. Mahkeme gecesiymiş. Ayda bir defa koğuşa yeni gelen mahkumları sorguya çekiyorlardı. Koğuşun ortasına büyükçe bir masa koydular. Masanın önüne üç kadın oturdu. Biri hakim, ikisi mahkeme üyesi. Bir kadın da karşılarında güya zabıt tutuyordu. Masanın önüne iki suçlu kadın getirdiler. Biri hırsızlık, diğeri fahişelik yüzünden içeri girmiş. Hakim önce hırsız kadını sorguya çekti. Ne sebeple hırsızlık yaptığını sordu, kadın şu cevabı verdi:

— Üç çocuğum var, dulum, iş bulamıyorum, çocuklarımı geçindirmek için çaldım.

Suçunu hiç inkar etmiyordu. İkinci suçlu soruşturmasında şu cevabı verdi:

— Fabrikada çalıştım, evlerde hizmetçilik ettim, işsiz kalmıştım. Komşumuzda oturan bir kadın beni kandırdı, kendimi satmaya başladım. Bu iş hepsinden daha kârlı idi. Polis beni, vesikasız fuhuş yapıyorum diye yakaladı. Yüzlerce kadın genelevlerde vesikalı çalıştıkları için polis onlara dokunmuyor, beni vesikasız diye yakaladılar.

Hakim rolünü oynayan kadınlar, mahkemelere gire çıka usulü öğrenmişler... Suçluları dinledikten sonra, kulaktan kulağa konuşmaya başladılar. Sonra hakim kadın ayağa kalktı. Vesikasız fuhuş yapan kadına beş sene ceza, hırsızlık yapan kadına üç sene ceza verdi. Bu kararı dinliyen suçlular arasında bir kızılca kıyamettir koptu. Fuhuş, neden hırsızlıktan daha büyük suçmuş?!.. Beş seneye mahkum olan kadın bağırıyordu:

— Ben kendimi satmışsam, polise ne oluyor, hü-

kümete ne oluyor? Ben razı, buluştuğum erkekler razı... Onlara ne oluyor? Ben kimsenin malını çalmıyorum. Asıl suç hırsızlıktır.

Bu defa hırsız kadın feryadı bastı:

— Ben çalıyorsam, zaruret yüzünden çalıyorum, sen ne hakla hükümete karşı gelirsin?

Tartışma büyüdü. Hırsız kadınlar, suç ortaklarını, fahişeler, kendi cinslerinden olan kadını savunuyorlardı. Hepsi birbirlerine girdiler. Birbirlerini dövüyor, saçlarını yoluyorlardı. Aliye Hanım yine düdüğünü öttürdü. Jandarmalar içeri girdiler. Bu defa kadınlar jandarmalara saldırdılar. Ben odama kaçtım.

Sosyologların, psikologların çözmek için ciltlerle yazı yazdıkları suç ve ceza olayını, kadınlar çok realist bir görüşle beş dakikada çözüyorlardı. Kapitalist toplumda kadının etini satması bir suç değildi. Hükümet bunu vesikaya bağlamış, kadının bir genel evde çalışmasını hoş görmüştü. Madem ki kadının etini satması suç değildi, bunun vesikasız yapılması neden suç oluyordu? Hırsız kadın mantığında haklı idi. Üç çocuklu kadın iş bulamazsa, çalmaz da ne yapardı?

Hapishanede haftada bir defa suçluların aileleri ile görüşmelerine müsaade edilirdi. Demir parmaklıkların bir tarafına mahkumlar, bir tarafına aileleri dizilirdi. Biz, bu kaidenin dışında idi. Bize her gün misafir kabul etme hakkını tanımışlardı. Hapishane müdürünün odası yanındaki bir odada, Zekeriya, Cami Baykut, Halil Lütfi, hapishanede bulunan bir iki tüccar her gün ziyaretçi kabul edebilirlerdi.

Ben de öğleden sonra bu odaya gider, gelen ziyaretçilerle görüşürdüm. Hapishanede bulunan A. M. adında bir tüccar, bana hapishanede bulunan bir ka-

dından sözaçtı. Madam Atina... Bu kadın Beyoğlu'nun en lüks genelevini işleten kadınmış.

— Onunla görüşünüz, dedi. Size bir çok politik sırlar verebilir.

Hapishanede Madam Atina ile dostluk kurdum. Bu orta yaşlı, güzelce bir kadındı. Polis onu haraca kesmiş, istediği parayı vermediği için bir bahane ile hapsetmişti. Madam Atina'yı bir sabah odama çaya davet ettim. Çayımı odada kendim yapardım. Madam Atina'ya bazı önemsiz sorular sorduktan sonra, devlet adamlarının yüksek şahsiyetlerin de evine gelip gelmediğini sordum.

— Onların sayısı çok değildir, dedi. Zaten geldikleri zaman da büyük bir sofra kurdururlar, yerler, içerler, konuşurlar. Masanın üzerine kağıtlarını açar, bir çok hesaplar yaparlar. Daha çok Alman subaylarıyla beraber gelirler. Almanlar masanın üzerine tomar tomar dolar dökerler. Bizi içeri bırakmazlar, ben kapının arasından gözetlerim, dedi.

— Mesela kimler?

— Halk Partisi Genel Sekreteri S.K. H. General Ş. N. hariciye memurlarından S.S.

Madam Atina her konuşmada yeni isimler veriyordu. Yüksek şahsiyetlerin, böyle bir iş için en emniyetli yer olarak bu evi buldukları anlaşılıyordu. Fakat az bir zaman sonra Madam Atina yanıma yaklaşmaz oldu. Bir gün avluda buluştuk:

— Ben artık sizin odaya gelemeyeceğim, dedi. Beni Emniyet Müdürlüğü'nden çağırdılar. Sizinle konuşmaktan menettiler.

Güldüm... Demek polis konuşmalardan şüphelenmişti. Bu sırada Londra'da tahsilde bulunan küçük kızım Yıldız'dan mektup aldım. Londra'da, gazetelerde «Tan» matbaasının yıkıldığını okumuş. Bu konuda

İngiliz gazetelerinin yaptıkları neşriyat hakkında bilgi veriyordu. Mektupta gazetelerden kesilmiş kupürler vardı. İngiliz Avam Kamarası'nda İşçi Partisi mebuslarından Philips Price, Türk-İngiliz dostluğu hakkında yapılan bir konuşma sırasında başbakana sormuş:

«Müttefikimiz Türkiye, diyorsunuz. Bu müttefikin harp yılları içindeki tutumunu unutmadık. Türkiye'de hâlâ faşistlere karşı savaşanların matbaalarını yıkıyorlar, sosyalist partileri kapatıyor, kurucularını hapsediyorlar. Sabiha Sertel gibi aydın bir kadını katillerle, hırsızlarla bir arada yatırıyorlar.»

Bu haberleri okurken güldüm. Ya Philips Price, genelev işleten Madam Atina'nın namusunu kurtarmak için benimle konuşmasını yasak ettiklerini duysa, acaba ne derdi diye düşündüm.

Yıldız, mektubunda, Ahmet Emin Yalman'dan şikayet ediyordu. Ahmet Emin Yalman'ın Londra'da bulunduğunu öğrenmiş, bizlerden haber almak için kendisine elçilikte rastlamış. Ahmet Emin olayı anlattıktan sonra, «Ben de demokrasi savaşı yaptım, fakat onlar çok ileri gittiler, solcu fikirleri savundular, bu cezayı hakettiler,» demiş.

Birkaç gün sonra Ahmet Emin Yalman ziyaretimize geldi. Odadan içeri girdiği zaman hepimiz şaşmıştık. Elini Zekeriya'ya uzattı. Zekeriya elini sıkmadı, sonra bana döndü, elini uzattı. «Siz cezayı hakedenlerin elini nasıl sıkarsınız?» dedim. Bozuldu, süklüm püklüm çıkıp gitti. Ahmet Emin Yalman cezalandırılmamışsa, bunu, efendisi Amerikalılara ve kendisini koruyan burjuva dostlarına borçluydu.

- **Yargılama Başlıyor**

Muhakemenin 5 Mart 1946'da başlayacağı, sav-

cılıktan hapishaneye bildirilmişti. Hapishane müdürü, jandarma dairesinin müsaadesiyle, adliye binasına otomobille gidebileceğimizi bildirdi. Ben yürüyerek gitmeyi tercih ederdim. Hapishane bahçesinin dört duvarı arasında, çarka koşulmuş beygir gibi dönmekten, başım dönmüştü. Yürümeye ve hava almaya ihtiyacım vardı. Fakat buna lüzum görmediler.

Sabah erken, Zekeriya, Cami Baykut, Halil Lütfi ve ben jandarmaların nezareti altında otomobillere bindik, adliye binasına geldik. Cami Bey'le ben, aynı otomobilde idik. Otomobillerden indik. Zekeriya şoförün parasını ödüyordu. Şoför sordu:

— Bu ihtiyarla, bu kadın kimdir?

Zekeriya cevap verdi:

— Cami Baykut ile Sabiha Sertel...

Şoför eline sıkıştırılan parayı hemen yere attı:

— Ben, Sabiha Sertel'den otomobil parası alır mıyım hiç?!... O, bizim davamızı savunmak için buralara düştü.

Zekeriya'nın ısrarı fayda etmedi. Fakat bu, benim için çok teselli verici bir olaydı.

Adliye binasının bitmez tükenmez merdivenlerini çıktıktan sonra, İkinci Ağır Ceza Mahkemesi'nin bulunduğu odaya geldik. Emniyet Müdürlüğü, adliye binasının önünde halkın toplanmasını önlemek için tedbir almıştı. Bu sebeple içerde pek az insan vardı. Sanıkların oturduğu, etrafı parmaklıklı kafes gibi köşkümüze girdik. Önümüzde, arkamızda emniyet memurları, süngülü askerler, jandarmalar vardı. Muhakeme heyeti başkanı Salim Başol, Aza Nüsret, ve Nevres Tiryakioğlu'ndan mürekkepti. Savcılık yerinde de ikinci tetkik bürosu şefi ve savcı muavinlerinden Hicabi Dinç oturuyordu.

Önce birinci sorgu hakimliğinin 18-2-1946 tarihli

son tahkikatın açılmasına dair olan karar okundu. Kararda «Tan» Gazetesi'nin 3 Eylül 1945 tarihli nüshasında «Görüşler» sütununda Sabiha Sertel'in «Muvafakatin Feryadı», aynı gazetenin 5 Eylül 1945 tarihli nüshasında Cami Baykut'un «Münevver sınıfın tarihi rolü» ve yine bu gazetenin 27 Eylül 1945 tarihli nüshasında Zekeriya Sertel'in «Hükümet ve Meclisten birşey bekliyebilir miyiz?» başlıklı yazıları dolayısıyla bu yazıların muharrirleri ve gazetenin neşriyat müdürü aleyhine, Büyük Millet Meclisini ve hükümetin manevi şahsiyetini alenen tahkir ve tezyif mahiyetinde görüldüğünden Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel ve Cami Baykut'un, Ceza Kanunu'nun 159-1, 173-3, 59 ve 69. maddeleri, Halil Lütfi'nin 56 ncı madde hariç olmak üzere diğer maddelerle haklarında son tahkikatın açıldığı bildiriliyor ve Ceza Mahkemesi Usul Kanunu'nun 196 ve 200 üncü maddeleri gereğince mevkuf olarak duruşmalarının yapılması isteniyordu.

Başkan Salim Başol, muhakemenin açık veya gizli yapılması için fikirlerimizi sordu. Biz gizli muhakemeye lüzum görmedik. Bizim halktan gizlenecek hiçbir şeyimiz yoktu. Mahkeme davanın açık görülmesine karar verdi.

Zekeriya Sertel yapılan soruşturmaya verdiği cevapta şöyle diyordu: «Yazımda meclis ve hükümetin manevi şahsiyetini tahkir edici bir mahiyet yoktur. Bunun anlaşılması için hakaret hududunun tayin edilmesi ve bunun savcılık makamınca gösterilmesi iktiza eder. Memleketimiz demokratik bir memleket olduğuna göre, tenkit de serbesttir.»

İkinci soru bana sorulmuştu. Şu cevabı verdim: «Muvafakatin feryadı» başlıklı yazım, Meclis ve basındaki muvafakatle muhalefetin mücadelesi üstünedir. Meclis ve hükümetin manevi şahsiyetine ha-

karet yoktur. Yazının özü mecliste muhalif partiye, basında muhalif yazarlara karşı, Halk Partisi'nin yaptığı baskıdır. Savcı iddiasında Halk Partisi'ni savunuyor, yazıların özünü incelemeye lüzum görmüyor. Savcı Halk Partisi'nin mi, ammenin mi vekilidir? Halk Partisi dava açmamıştır. Savcı bu yazıdan hakaret manasını, tefsir suretiyle çıkarmıştır. Bu da hakaretin mevcut olduğunu göstermek için bir delil değildir.»

Üçüncü sorguya çekilen Cami Baykut'tu. Kendisini şöyle savundu:

«Münevver sınıfın tarihi rolü» isimli yazım milletlerarası münevverler hakkındadır. Bunda meclis ve hükümetin manevi şahsiyetini tahkir edici hiçbir şey yoktur. Meclise ve hükümete hakaret varsa, bunu gösteren kelime ve ibarelerin açıklanması icabeder. Hakaret kasdi asla yoktur.»

Soruşturmalar biter bitmez savcı Hicabi Dinç hiddetle ayağa kalktı:

«Sabiha Sertel beni Halk Partisi'nin avukatlığını yapmakla suçlandırdı. Bu makamın politika ile alakası yoktur. Biz amme menfaatini himaye ile vazifeliyiz. Her suçta olduğu gibi, basın suçlarında da vazifemizi yaparız. Memlekette adalet hakimdir. Büyük Millet Meclisi gibi, cemiyetin ve devletin en yüksek müesseselerini tahkire müsaade edemeyiz.»

Savcı devam etti:

«Sanıklardan Zekeriya Sertel, demokratik bir memleket olan Türkiye'de tenkit ve hürriyetin, cumhuriyet savcılığında ne şekilde anlaşıldığının izahını istiyor. Burada bu gibi akademik münakaşalar yapılmasına imkan yoktur. Kanun anlamında en iyi hürriyet, bir memleketin menfaatine uygun, milletin seciyesine muvafık, devletin haklarını ve menfaatlerini koruyan hürriyettir.» dedi.

Böylece savcı, hürriyeti, halkın haklarını değil, devletin haklarını ve menfaatlerini koruyan hürriyet olarak anladığını itiraf etmiş oldu. Avukatların «Ehli vukuf» teşkili için yaptıkları teklifi mahkeme reddetti. Savcının esas hakkındaki mütalaasını bildirmesi için, duruşmayı 10 Mart'a erteledi.

Hapishaneye döndük. Buluşma odası dostlarla dolmuştu. Bize muhakemeyi sormazdan önce, o gün gazetelerin yazdığı bir haberi verdiler. Halk Partisi tüzüğünde «Değişmez genel başkan» tabiri kalkıyor, onun yerine genel başkan tabiri kabul ediliyordu. Bu, bizim savunduğumuz davalardan biriydi. «Ebedi şef», «Değişmez başkan» gibi diktatörlere verilen sıfatlar tarihe karışıyordu. Muhakemenin sonu ne olursa olsun, bu, bizim kazandığımız bir davaydı.

- **İkinci Mahkeme**

Yargıçlar heyetinde hiçbir değişiklik yoktu. Savcı Hicabi Dinç, hemen iddia belgesini okumaya başladı. Bu sayfalar dolusu belge, epeyce uzun sürdü. Savcı, dava konusu olan «Meclisten birşey bekleyebilir miyiz?», «Muvafakatin feryadı» ve «Müneyver sınıfın tarihi rolü» yazılarını uzun boylu inceledikten sonra, bu yazılarla hükümetin ve meclisin manevi şahsiyetinin tahkir edilmiş olduğunu söyledi. Basının kanun çerçevesi içinde serbest bulunduğunu, bunun anayasada açıklanmış olduğunu söyledikten sonra, Zekeriya Sertel ile benim ve Halil Lütfi Dördüncü'nün suçlarının Büyük Millet Meclisi'ne, cumhuriyet hükümetine hakaret olduğunu, diğer sanık Cami Baykut'un suçunun da yalnız, Büyük Millet Meclisi'nin manevi şahsiyetini tahkir mahiyetinde olduğunu belirtti. Ve ilk kararnamede ileri sürülen ceza maddelerinin uygulanmasını istedi. Yani, 159 cu maddeye

göre, bir seneden altı seneye kadar hapis cezası, 173 cü maddenin üçüncü bendine göre genel emniyetin nezareti altına alınmamızı, 69 cu maddeye göre aynı neviden, birden fazla suç işleyenlere tatbik edilecek en ağır cezaya çarptırılmamızı istedi.

Savcı sözünü bitirmişti. Başkan Salim Başol, bizden ve avukatlardan müdafaalarımızı yapıp yapmayacağımızı sordu. Müdafaaların hazırlanması için mühlet istedik. Muhakeme 26 Mart'a ertelendi.

Savunmalarımızı hazırlamak için altı günümüz vardı. Davamız o kadar haklı, o kadar açıktı ki, bunu yazmak ve savunmak, basında verdiğimiz meydan muharebesinden çok daha kolaydı. Ben iki gecede savunmamı hazırladım. Ertesi gün öğleden sonra, gardiyan Aliye Hanım, beni ziyaret salonunda bir avukat hanımın görmek istediğini söyledi. Gittim. Kendisini eskiden tanıyordum. Selamlaştıktan sonra bana,

— Size İstanbul parti sekreteri A. İ.'den selam getirdim, dedi. Diyor ki, Sabiha Hanım müdafaasını yumuşak yazsın... Bunu kabul ederse, onu beraat ettireceğiz.

Hiç düşünmeden cevap verdim:

— Mahkum olmak bana hiçbir şey kaybettirmez. Boyun eğmek karakterime uymaz. Sekreter beye selam söyleyiniz. Haklı bir davayı savunanlar, mahkum olmaktan korkmazlar.

Avukat hanım henüz gitmişti ki, ağabeyim avukat Celal Deriş geldi. Yazdığım müdafaayı okumak istedi. Getirdim, okudu:

— Çok sert, dedi. Bunu yumuşatalım...

— Ben kendimi yalnız mahkemeye karşı değil, halka karşı savunuyorum. Onun vereceği hüküm, be-

nim için mahkemenin hükmünden daha önemlidir, dedim. Ağabeyim beni kandıramadı.

14 Mart akşamı 39 derece hararetle yatağa düştüm. Doktor zatürre olduğumu söyledi. İki gün sonra mahkememiz vardı. Doktorun «muhakemeye gidemez,» diye savcılığa yazdığı mektubu getirdiler. Onu çantama koydum. Ertesi gün 39 derece hararetle mahkemeye gittim. Önce avukatlar savunmalarını yaptılar. Bundan sonra Salim Başol ilk sözü Zekeriya Sertele verdi. Bu uzun müdafaadan ancak birkaç satırı buraya geçireceğim:

«Beni mahkemeye sürükleyen bu yazılarda suç unsuru yoktur. Bu, gayet objektif, gerçeğe uygun bir tenkit yazısıdır. Savcı, benim söylemediğim sözleri bana isnat ediyor. Devlet adamlarımızın daha geniş bir demokrasiye geçmek lazım geldiğini tekrarladıkları bir devirde, bir vatandaşın bir tenkit yazısı yüzünden hapsedilip, mahkemeye sevkedilmesi, memlekette hürriyet namına birşey bulunmadığını gösterir. Bu, memleketimiz için yüz kızartıcı bir olaydır.»

Sıra bana gelmişti. Bu satırları yazarken yazdığım müdafaanın sureti elimde yoktur. Ancak savunmanın bir iki esas noktasına işaret edeceğim. Müdafaada özetle şöyle diyordum:

«Bu yazı Halk Partisi ile yeni kurulmakta olan muhalefet partisine aittir. Mecliste, basında meydana gelen muhalefeti boğmak için, Halk Partisi bütün demokrasi iddialarına rağmen, terör, korkutma, susturma tedbirlerine başvurmuştur. Partiler bağımsız teşkilatlardır. Meclisi ve devlet otoritesini temsil etmezler. Bunlara karşı yapılan tenkitler de devlet otoritesine, hükümete karşı değil, partinin kendisine aittir. Kanunlarda partiler tenkit edilemez, diye bir

madde de yoktur. Bu esasa dayanarak memleketteki tek parti, tek şef sistemini tenkit ettim.»[1]

Müdafaalar bittikten sonra savcı Hicabi Dinç söz aldı. Müdafaalarda demagoji yapıldığını iddia etti. Başkan Salim Başol muhakemenin sona erdiğini bildirdi. Avukatlara bir diyecekleri olup olmadığını sordu. Avukatlar müdafaalara eklenecek birşey olmadığını bildirdiler. Ondan sonra son söz sanıklara verildi. Bu yüzden savcı ile aramızda tekrar bir çatışma oldu.

«İddia makamı bizi demagoji yapmakla suçlandırıyor. Biz demogoji yapmadık. Müdafaamızda siyaset yapmış değiliz. Siyasi neşriyattan doğan davalar, daima siyasi mahiyet taşır. İddia makamı yine bize gizli maksat ve niyet atfediyor. Katiyen böyle bir şey varid değildir. Yüksek mahkemenin hak ve adaleti tecelli ettireceğine eminiz. Ben son söz olarak, mahkemenin vereceği hükmün, Sabiha Sertel adına değil, burada suçlu sandalyesine oturtulan demokrasi adına verilecek bir hüküm olduğunu söyledim. Bu davada demokrasi ya mahkum olacak veya beraat edecektir» dedim.

Cami Baykut bizim sözlerimize aynen katıldığını ve bunların da zapta geçmesini rica etti.

Dava bitmişti. Kararı bekliyorduk. Fakat Savcı Hicabi Dinç tekrar ayağa kalktı:

«Müdafaa yapıldıktan sonra, her ne kadar iddia makamının söz alması ekseriyetle vaki değilse de, sanıklardan Sabiha Sertel ve Zekeriya Sertel'in geçmiş oturumda müdafaa hudutlarını aşarak yaptıkları aşırı isnat ve iftiraları taşıyan sözlerine cevap

(1) Müdafaalarımız gazetelerde neşredilmedi. Bu sebeple bunları «Davamız ve müdafaamız» başlığı altında bir broşür halinde yayınladık. Bu broşür de elimde yok.

verdiğim halde, bu oturumda bana yeniden hücümla, kendilerine demagoji yaptıklarını bildirdiğimden bahisle, yeniden yazılı müdafaalarında bunları tekrarladıkları için cevap vermek zorunda kaldım.

«Sanıklardan Sabiha Sertel ile Zekeriya Sertel'in, savunma hakkının koruyuculuğuna sığınarak ve bu hakkın dokunulmazlığını kötüye kullandıktan ve bu arada dava konusuyla ilgisi olmayan türlü ağır fikirler serptikten sonra, bize karşı ileri sürdükleri yersiz ve sebepsiz saldırılarını ve hakikate uymayan isnatlarını kabul etmem, olduğu gibi kendilerine geri çeviririm. Bu sanıklar kendilerine kah bir bilgin, kah bir demokrasi profesörü ve nihayet bir kahraman süsü vererek yaptıkları savunmalarıyla, evvelce bildirdiğim ve belirtmeye çalıştığım gibi saldırgan ve yıkıcı karakterlerini açığa vurmuşlardır. Sanıkların bu şekilde kendilerini müdafaa etmelerine en hafif manasıyla demagojiden başka ne denilebilir? Geçen oturumda söylediğim bu sözü bu oturumda da tekrar ediyorum: Bir memlekette hakikati müdafaa edenler, hakikati maskelemeye çalışmak istiyenler kadar cesur olmadıkça, bir milletin yaşamasına ve hakikatin anlaşılmasına imkan yoktur.»

Bu sözler savcının yaptığı demogojinin şaheser bir örneği idi. Savcı bu davada bizi mahkum ettirmek yoluyla Halk Partisi'ne bir mebusluk istidası veriyordu.

Başkan Salim Başol duruşmanın bittiğini bildirdi. Mahkumiyeti icabettiren sebepleri açıklayan mahkeme kararı okundu:

«Sanıkların hareketleri Türk Ceza Kanunu'nun 159'ncu maddesine uygun bir suçtur. Bu sebeple sanık Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel ve Cami Baykut'un Büyük Millet Meclisini tahkir ve tezyiften, suçlarına

uyan Türk Ceza Kanunu'nun 159 uncu maddesinin birinci fıkrası hükmünce birer sene ağır hapislerine, bunlardan Cami Baykut'un 65 yaşını geçmiş olduğundan aynı kanunun 59'ncu maddesi gereğince cezasının altıda birinin indirilmesine, böylece on ay ağır hapsine, Halil Lütfi'nin Basın Kanunu'nun yirminci maddesi delaletiyle 159'ncu maddeye göre, bir sene ağır hapis cezasının altıda bir indirilmesine, sanıkların hükümetin manevi şahsiyetini tahkirden beraatlerine, kabil temyiz olmak üzere oybirliğiyle karar verildi.»

Sözün kısası birer sene ağır hapis cezasına mahkum olmuştuk.

- **Hapishane Penceresinden**

Davamızı temyiz ettik. Dünyayı, olayları artık hapishanenin penceresinden seyrediyorduk.

Gazeteler önemli haberler veriyorlar: 5 Nisan. «Ulus» Gazetesi yazıyor: «Amerika'nın en büyük zırhlılarından «Missouri» zırhlısı Türkiye'ye gelmiştir. Amerikan denizcileri karaya çıkıyor. Her tarafta gösteriler hazırlanıyor. Her tarafta düğün bayram.» Falih Rıfkı Atay bu şenliği şöyle anlatıyor:

«Missouri'nin Boğaziçi sularına kadar gelmesine türlü manalar verilmiştir. Bu zırhlı bir deniz devidir. Ve taşıdığı bayrak, bugünkü dünyanın en yüksek askeri kudretini temsil etmektedir. Fakat onu Akdeniz kıyılarındaki bütün milletler, Türkler gibi barışçılığın ve hürriyetçiliğin bir sembolü ve müjdecisi gibi selamladılar.

«Amerikanın ne istediğini biliyoruz. Hür, eşit ve egemen milletlerin ortaklaşa güvenliğine dayanan, harpsiz, saldırısız, sadece ahlak ve kanun bağlarının ve anlaşmalarının hüküm sürdüğü bir dünya... Böy-

le bir dünyada yaşamak isteyen herkes, Amerikan bayrağında kendi talih yıldızını da görür. Missouri'nin seferinde ne gösteri, ne gösteriş aramak doğrudur. Ancak Amerikan azminin saldırıları önlemek, milletleri hürriyet içinde barış ve güvenliğe kavuşturmak olduğunu bilenler, sadece bu azmi selamlayan kuvvetin yenilmez örneğini seyrederek, itimatlarını artırmakta haklıdırlar. Missouri zırhlısı yanındaki harp gemileriyle İstanbul'a gelen, amiral, subay ve erler, bu sabahtanberi Türk milletinin arasında, her yuvaya sevinç ve şenlik veren misafirlerdir.»

Bugün bu satırları yazarken, Amerikanın Latin Amerika memleketlerinde, Asya'da, Afrika'da milli kurtuluş savaşı yapan halkların hürriyetlerini, bağımsızlıklarını boğmak için çevirdiği manevralar karşısında, özellikle Vietnam'da masum insanları napalm bombalarıyla öldürmesi ve Vietnam'ı bir kan deryasına çevirmesi karşısında, Falih Rıfkı Atay'ın yüzü kızarmıyor mu diye düşünüyorum. Falih bu sömürgeci Amerikan talih kuşunun Türkiye'nin başına konmasına seviniyordu. Bugün bağımsızlığımızı kurtarmak için, kendisine karşı savaştığımız Amerika'yı o günlerde işte böyle karşıladılar.

- **Hapishaneden Sonra**

Şükrü Saraçoğlu 30 Haziran'da «Daily Telegraph» muhabirine verdiği demeçte şöyle diyordu: «Bugün Türkiye dış siyaseti bakımından çok kesin olan kararlarına tam manasıyla sadıktır. Ve memleket dahilinde ikilik ve Quisling bahis konusu değildir. Dahili işlerden dolayı partiler arasında ne gibi anlaşmazlıklar çıkarsa çıksın, biz dış siyaset konusunda birleşmiş bulunuyoruz. Dış siyasetle ilgili işlerde aramızda hiçbir görüş farkı yoktur.»

Böylece iki parti de, memleketin kapılarını yabancı sermayeye açmakta, Amerika'nın ekonomimizi kontrolü altına almasında beraberdiler.

Memleketimizde böyle önemli kararlar verildiği bir devirde biz hürriyetimizden yoksunduk. İlerici gazeteler, dergiler, sosyalist partiler kapatılmıştı. Memleketin bu Amerika'ya satışı karşısında hiç kimse sesini çıkaramıyordu. Halk Partisi ile, Demokrat Parti seçimlere hazırlanıyorlardı. Demokrat Parti seçimlerde başarı sağlamak için, Mareşal Çakmak'ı kendi listesinde göstermek istiyordu. Mareşal Halk Partisi'ne muhalefet ettiği için emekliye sevkedilmişti. Halk Partisi'nden ve mebusluktan istifa edeceği söyleniyordu.

Bu sıralarda Yargıtay Birinci Dairesi'nin bizim hakkımızda verdiği kararda şöyle deniyordu:

«Tahkikat ve mahkumiyet konusu olan yazılar tahlil edildikten sonra bu hükme varılmıştır. İstanbul mahkemesi mevzu bahis yazıları cezayı müstelzim görmüş, fakat esbabı mucibe göstermemiştir. Maksat ve kasıt da tahlil ve tahkik edilmemiştir... Yargıtay Birinci Ceza Dairesi'nin kararında ise, mevzu bahis yazılarda tahkir görülmemektedir. Bu yazılar, tenkit hududu haricine çıkmamışlardır. Bu sebeple mahkumların haklarındaki mahkumiyet kararları bozulmuş ve dört sanığın derhal tahliyesine karar verilmiştir.»

Bu karar hapishane müdürüne bildirildiği zaman, bizler odalarımızda idik. Ben, avlunun dört duvarı arasında dönmekten yorulmuştum. Bu sırada Aliye Hanım koşa koşa geldi:

— Çıkıyorsunuz, Beraat ettiniz, dedi.

İnanmadım. Gardiyan hanımla müdürün yanına gittim. Zekeriya, Cami Baykut, Halil Lütfi, Sırrı Bellioğlu orada idiler. Şüphesiz herkes memnundu. Ka-

rar hapishaneye akşam zamanı bildirilmişti. Müdür, o akşam orada kalmamızı ve muamelelerin tamamlanmasını istedi. Artık bir gecenin ne önemi vardı. Kadınlar hapishanesine döndüğüm zaman, mahkumlar benim çıkacağımı haber almışlar. Yanıma yaklaştılar:

— Bu gece sizi uğurlayacağız, dediler. Bizim adetimizdir. Her giden yolcuya uğurlama töreni yaparız.

İkinci kata çıkan merdivenin altında bir boşluk vardı. Güya orada bir yatır varmış. Boşluğa mumlar diktiler ve yaktılar. Yemekten sonra herkes büyük koğuşta toplandı. Önce şarkıcı Nuriye, sonra diğerleri hep hasret şarkıları okudular. «Hapishane çeşmesi yandan akar», «Köyümde akan ırmaklar», Bu bir sevinç gösterisinden ziyade, mahkumların hürriyete, evlerine, sevgililerine karşı duydukları hasretin türküleriydi. Ertesi sabah, dört ay kaldığım bu misafirhaneden çıktım.

Sabiha ve Zekeriya Sertel Viyana'da, 1956

11

İnsan Hakları Cemiyeti

Eve dönmüştük. Fakat çalışmak için hiçbir imkan yoktu. Cami Baykut, haftada iki gün ziyaretimize geliyordu. Cami Bey ihtiyarlığına rağmen, enerji dolu bir adamdı. Genç bir subayken Abdülhamid zamanında Trablusgarp çöllerine sürülmüş, yıllarca vatanından uzak yaşamıştı. Büyük meşakkatlardan, maceralardan sonra, Trablusgarp Kumandanı Recep Paşa kendisini yanına yaver olarak almış, Abdülhamid'in düşürülmesinde büyük rol oynamış, 1908 devrimini yapan İttihatçı'larla beraber çalışmıştı. İttihatçı'lar iktidara geldikten sonra, ilk millet meclisine Feyzan mebusu olarak gitmişti. Fakat az sonra mensup bulunduğu «İttihat ve Terakki» Partisi'nin diktatörlüğüne karşı muhalefete geçmişti. Muhalefette başarı sağlamayınca, politika hayatından çekilmişti. İstanbul'un, İzmir'in işgalinden sonra Ankara'ya, gitmiş, milli kurtuluş savaşına katılmıştı. Atatürk'ün kurduğu ilk kabinede İçişleri bakanı olmuştu. Bundan sonra Atatürk'ün idaresine karşı tekrar muhalefete geçmiş, ve Atatürk tarafından emekliye sevkedilmişti.

Harp yılları içinde, özellikle Saraçoğlu zamanında memleketi Almanlarla bir ittifaka sürüklemek isteyenlere ve faşistlere karşı tekrar savaşa geçti. İdeolojisinde de büyük bir değişiklik meydana gelmişti. Türkiye'nin kurtuluşunu artık sosyalizmde görüyordu. Fakat Türkiye'nin sosyalizme nasıl gidebileceği hakkında kesinleşmiş bir görüşü yoktu. Papa'nın, katoliklerin en büyük düşmanı idi. Her politik olayın arkasında Papa'nın, katoliklerin parmağını ararlı. Ona göre sosyalizme geçmek için, din kuvvetinden faydalanmak lazımdı. Türkiye nüfusunun yüzde sekseni köylü idi. Bunların hepsi dindardı. Kuranda sosyalizm ideolojisine uyan bir çok ayetler, düsturlar bulunduğunu söylüyordu. Bunlardan faydalanarak halk arasına bu ideoloji yayılabilirdi.

Cami Bey'e göre müslümanlık, özel mülkiyeti kabul etmekle beraber, büyük servetlerin tek elde toplanmasına karşı idi. «Zekat» bu sebeple konmuştu. İslamlık kamu mülkiyetini ön planda görürdü. «Mecelle»de toprak altı servetlerin, büyük mülklerin devlet tarafından idaresi vardı. İslamlık «faiz» suretiyle para üzerinden kâr alınmasına karşıdır, diyordu. Cami Bey bunları saydıktan sonra, bugün sosyalizmin artık bu düsturlara dayanamayacağını, Muhammed zamanında bir sanayileşme hareketi olmadığı, bir sınıf kavgası bulunmadığını söylüyor, ama sosyalizme giderken bir taktik olarak dinden faydalanmak gerektiğine inanıyordu.

O, hapishaneden çıktıktan sonra da, baltalarla fikre yapılan saldırılara karşı savaşa tekrar devam etmek gerektiğini söylüyordu. Roosevelt'in dört hürriyetinden, San Francisco Anlaşması'ndan sonra, memlekette ister istemez geliştirdikleri demokrasi akımı içinde, bir «insan hakları» cemiyeti pek güzel kurulabi-

lir, diyordu. Cami Bey bu fikrini Tevfik Rüştü Aras'a ve Zekeriya Sertel'e de açmış, onlarla beraber bu cemiyeti kurmaya teşebbüs etmişti. Cami Bey bu işin başına Mareşal Fevzi Çakmak'ı getirmek istiyordu. Mareşal Çakmak, Cami Baykut'un eski silah arkadaşı ve milli kurtuluş savaşında, aynı kabinede çalıştığı bir dostu idi.

Birbirlerini pek seviyor, sayıyorlardı. Tevfik Rüştü Aras'ı da, dışişleri bakanlığında çalıştığı günlerden tanıyordu.

Demokrat Parti kurulacağı sıralarda Fevzi Çakmak, bu partiyi desteklemişti. Yapılacak seçimlerde Demokrat Parti listesinde bağımsız olarak adaylığını koyacağını ilan etmişti. Cumhuriyet Halk Partisi'ne, özellikle İnönü'ye şiddetle muhalifti. Demokrat Parti'nin seçim kampanyası gelişiyordu. Memleketin geniş kitleleri arasında CHP'ye karşı öyle keskin bir muhalefet vardı ki, halk Demokrat Parti'nin daha programını bilmeden onun etrafında toplanmaya başlamıştı.

Herkes bunu bir hürriyet kavgası, diktatörlüğe karşı bir savaş sayıyordu. Demokrat Parti'nin seçim öncesi sokaklara astığı afişler, havaya kalkmış, avucunun içi görünen bir el resminin altında «yeter» sözleri, herkesin duygusunu ifade eden bir sembol olmuştu. Herkes Demokrat Parti'yi bir kurtarıcı olarak karşıladı.

Demokrat Parti önce Mareşal'in nüfuzundan faydalanmak istedi. Onu listesinde bağımsız aday olarak göstermekle dahi, halkın sevgisini kazanacağına inanıyordu. Bu sebeple Tevfik Rüştü Aras'ın, Cami Baykut ve Mareşal'le beraber, «İnsan Hakları Cemiyeti»ni kurmalarını hoş karşıladı. Fakat bir taraftan da, halkın Mareşale gösterdiği sevgi ve saygıdan korkuyor,

bir gün Demokrat Parti'nin başına geçmesinden ürküyordu. İçişleri Bakanlığı, seçimlerin 21 Temmuz 1945'te yapılacağını ilan etmişti. «İnsan Hakları Cemiyeti» bu seçim günlerinde faaliyete geçmek üzere hazırlanıyordu.

Cemiyetin toplantıları bizim evde yapılıyordu. Cami Baykut Mareşalle sıkı temasta idi. Mareşal kendisine, hayatının sonuna kadar, memleketin kurtuluşu için çalışacağını, icabederse, bu uğurda kanını dökeceğini söylemişti. Tevfik Rüştü Aras ve diğer Demokrat Parti kurucuları da bu canlarını feda etme sözünü sık sık kullanırlardı. Seçimler dolayısıyla İzmir'de bir konuşma yapan Mareşal, orada halkın karşısında da bu sözleri tekrar etmişti. Gazeteler hemen hücuma geçtiler.

Mareşal, İzmir seyahatinde büyük bir başarı sağladı. Bütün köylerden, kasabalardan gelen halk, otomobilini omuzlarında taşımış, «Sen milletin babasısın, bizi kurtar» diye bağırmıştı. Hükümet ekonomik bir buhran içindeydi. Halk açtı, yoksuldu, bir kurtuluş bekliyordu. Fakat bunların nasıl sağlanacağını bilemiyor, bu sebeple Mareşal'e, Demokrat Parti'ye sarılıyordu.

Mareşal İstanbul'a döndükten sonra pek neşeli idi. Cami Baykut'la Zekeriya Sertel ve Tevfik Rüştü Aras'ı köşküne çağırttı. Cami Bey bize yanında Evliyazade Özdemir'le beraber geldi. Özdemir, Cami Bey'in talebesindendi. Ona derin bir saygı gösteriyordu. Adnan Menderes'in de yeğeni idi. Cami Bey'in yanından ayrılmazdı. O gün Tevfik Rüştü Aras da bize geldi.

Mareşal'e hep beraber gideceklerdi. Tevfik Rüştü, mazeretler gösteriyor, gitmek istemiyordu. Hepimiz kandırmaya çalıştık. Nihayet Özdemir kızdı:

— Sizler hepiniz böylesiniz, dedi. Dayım Adnan Menderes de, siz de, Bayar da... Hepiniz özel menfaatinizi düşünürsünüz. Hürriyet, demokrasi, halk, bunlar yüksek mevkilere tırmanmak için elinizde birer siyasi pasaporttur. Siz Demokrat Parti listesinden mebus çıkmak için, Bayar'ın koltuğu altından ayrılmıyorsunuz. Onlar da, Mareşal'in İzmir'deki karşılanmasından, sağ gazetelerin hücumundan korktular. Şimdi Mareşal'e yüz çevirmek istiyorlar. Fevzi Çakmak sizin için bir kuvvettir. Halk Partisi bu kuvveti sizin elinizden almak istiyor. Siz de bu tuzağa düşüyorsunuz.

Tevfik Rüştü Aras kızarıyor, bozarıyordu. Nihayet şu cevabı verdi:

— Ben kendi keyfime hareket edemem. Arkadaşlarla bir konuşayım, dedi.

Özdemir'in bu cesur sözlerine şaşmıştım. Memleketten çıktıktan sonra, Yassıada mahkemesinde, polis çalıştığını itiraf ettiğini gazetelerde okuduğum zaman, daha çok şaştım. Ne kadar temiz, namuslu bir adam görünürdü. Sonraları, Cami Bey öldüğü zaman mezarında hıçkırıklarla ağlamıştı. O zamanlar onun emniyetin adamı olduğuna inanmak güçtü. Meğer mükemmel bir aktörmüş...

Cami Bey, Zekeriya, Özdemir, Mareşal'e gittiler. Tevfik Rüştü Aras'la yalnız kaldık. Kendisine neden Mareşal'e gitmek istemediğini sordum.

— Mareşal'le beraber çalışmak benim için bir şereftir. Fakat Mareşalin çıkışı, İzmir seyahati, Halk Partisi'ni de, Demokrat Parti'deki arkadaşları da korkuttu. Mareşal'in yarın bir Atatürk olmasından korkuyorlar.

— «İnsan Hakları Cemiyeti» bir siyasi parti değildir. Sizin bu cemiyette yer almanızdan, Mareşal'le beraber çalışmanızdan Demokrat Parti'ye ne zarar gelir?

— Halk Partisi bunu aleyhimize kullanır. Nasıl ki kullanıyorlar.

— Dava için, gerekirse kanımızı dökeceğiz, diyordunuz. Böyle ilk hamlede gerilemek olur mu?

— Ben «İnsan Hakları Cemiyeti»ne girmeyeceğim, demiyorum. Arkadaşlarla bir konuşayım.

Biraz sonra Cami Bey'le ötekiler geldiler. Mareşal'in pek memnun olduğunu, «İnsan Hakları Cemiyeti»nin programının hazırlanmasını istediğini söylediler. Cami Bey anlatıyordu:

— Mareşal, Halk Partisi'ne de, Demokrat Parti kurucularına da kızıyor. «Tevfik Rüştü Aras'ı Sovyet dostluğunu savunduğu için iki parti de hırpalıyor. Aras haklıdır. Bize Sovyet dostluğu lâzım. Sovyetler'in bizden Kars'la Ardahan'ı istediğini söylüyorlar. Sovyetler, Birinci Dünya Harbi'nin sonunda da bizden Van'a kadar olan vilayetleri istemişlerdi. Onlarla bir masaya oturduk, konuştuk, istedikleri vilayetleri almak şöyle dursun, bize Kars ve Ardahan'ı verdiler. Onlarla oturup konuşmak lazım. Bir Sovyet düşmanlığı ile hiç bir dava çözülemez» diyor.

Cami Bey, Mareşal'in «İnsan Hakları Cemiyeti»ne gösterdiği ilgiden çok memnundu.

Fakat gazetelerde Mareşal'e ve Sovyetler Birliği'ne karşı hücumlar devam ediyordu.

Bu hücumlar Mareşali sindirmek için açılan kampanyanın başlangıcı idi. Halk Partisi seçimlerde Demokratların büyük bir başarı sağlayacağını anlayınca, seçimleri öne aldı. Temmuz ayında seçimler yapıldı. Halk Partisi az bir farkla seçimleri kazandı. İnönü tekrar Cumhurbaşkanı seçildi. Kâzım Karabekir Meclis başkanı oldu. Recep Peker başbakan.

Mareşal Ankara'dan döndükten sonra İnsan Hakları Cemiyeti'nin kurulması için faaliyete geçti.

Mareşal'in ve Tevfik Rüştü Aras'ın, İnsan Hakları Cemiyeti'nde Cami Baykut ve Zekeriya Sertel'le iş birliği yapması haberleri Ankara politika çevrelerini telaşa düşürmüştü. Falih Rıfkı Atay, tertipli olarak Tevfik Rüştü'ye çatan yazılar yazıyordu. Tevfik Rüştü'nün Sovyet dostluğu hakkında yazdığı yazıları ele alan Falih Rıfkı şöyle diyordu: «Tevfik Rüştü Aras, kendi işlerimizi doğrudan doğruya Rusya ile anlaşma çareleri arayarak halletmek yoluna gitmemizi tavsiye ediyor. İnsan Hakları Cemiyeti genel katibi bu yazılarımıza «İsnat» ediyor. Sadece kendisinin bu türlü düşünenlerden olmadığını söyleyecek yerde, memleket'te bu türlü düşünenler olduğunu adeta bizim icadettiğimizi zannettirmeye çalışıyor. Fakat bu fikirler Tan Gazetesi'nde geçen yıl apaçık yazılmıştı. Zekeriya Sertel, Cami Baykut'la beraber bu gazete de, arasıra Tevfik Rüştü Aras imzasını da görüyorduk. Eski bir hariciye vekili, hele dışarı memleketlerde ismi etrafında yanlış rivayetler dönmesinden çekindiğini söyleyen bir siyaset adamı, iç ve dış umumi politika gidişinden bu kadar aykırı ve uzak yol tutan bir gazeteye yazdığı, ve onlarla yakın arkadaşlık ettiği vakit, kendi görüşü hakkında tereddüt olabileceğini düşünmeli değil miydi?

«Bu yazıların çıktığı günde Tevfik Rüştü Aras'ın bir demeci hatırımıza geliyor. Polonya sınırlarından bahsederek, New York Times muhabirine söyledikleri harfi harfine şunlardır: Şurası da göz önünde tutulmak lazım gelir ki Sovyetler iki seneden beri harbin bütün yükünü omuzlarında taşıyarak sel gibi kan akıttıklarını haklı olarak hissetmekte olduklarından, bundan sonra Rus halkının bir kıtale daha sevkedilmemesi tedbirlerini aramalarını, hiç kimse tenkit etmek hakkını kendinde bulamaz. Bu kıtalin önüne

geçmek için aranacak yollardan ve vasıtalardan biri hiç şüphe yoktur ki, Rus hudutları boyunca ve Rus hudutlarına yakın memleketlerde dost hükümetlerin teessüs etmesidir.

Falih Rıfkı Atay bu sözleri ele alıyor. Tevfik Rüştü Aras'ın Sovyet dostluğu istemesini bir suç, bir hiyanet sayıyordu. Falih Rıfkı «İnsan Hakları Cemiyeti» hakkında da makalesinde şöyle diyordu:

«Bir gün Mareşal Fevzi Çakmak Ankara'dan İstanbul'a geliyor. Aynı trende Tevfik Rüştü Aras'ın da bulunduğunu gazetelerde okuyoruz.

Bunun arkasında merkez üyeleri arasında Zekeriya Sertel, Tevfik Rüştü Aras ve Cami Baykut'un bulunduğu bir İnsan Hakları Cemiyeti kurulacağını haber alıyoruz. Bir çok insan Mareşal Çakmak'ın kurucular arasında bulunmasına şaşıyor. Demokratlar bu cemiyetten el çekiyor. Mareşal'e de müracaatler yapıldığını işitiyoruz. Aldığımız son haber şu olmuştur: İstanbul'dan İzmir'e hareket etmek üzere bulunan Mareşal Fevzi Çakmak, İstanbul «İnsan Hakları Cemiyeti»nin bir toplantısında bulunmuştur. Bu toplantıda Mareşal cemiyetin reisliğine, Tevfik Rüştü Aras umumi katipliğine seçilmiştir. Cami Baykut cemiyet merkez üyeleri arasındadır. Bu faaliyetin ileride nasıl gelişeceğini bilmiyoruz. Anladığımız şudur ki, bu cemiyet, faşist damgasını vurduğu vatandaşlara kapılarını kapamıştır. Biz Türkiye'de faşistler bulunduğunu yalnız Moskova Radyosu'ndan işitiyoruz.»

Cemiyete karşı bu kampanya bütün gazetelerde açılmıştı.

20 Ekim 1946'da İnsan Hakları Cemiyeti resmen kuruldu. Cemiyetin kurucuları, Mareşal Fevzi Çakmak, Tevfik Rüştü Aras, Demokrat Parti İstanbul

Başkanı Kenan Öner, Zekeriya Sertel, Cami Baykut, Emekli General Sadık Aldoğan, eski milletvekillerinden Hasan Rıza Soyak, eski Berlin Büyükelçisi Hamdi Artak, meşrutiyet maliye bakanlarından Raşit Karel idi.

Cemiyet ilk oturumunu 19 Ekim'de Kenan Öner'in Karaköy Palas'taki yazıhanesinde yaptı. Başkanlığa Mareşal Fevzi Çakmak seçildi. Fakat Halk Partisi bu kuruluşu baltalamak için tedbirler alıyordu. İnönü için, Mareşal'in Demokrat Parti ile, sollarla beraber çalışması en büyük tehlike idi. Demokrat Parti, İnsan Hakları Cemiyeti münasebetiyle Mareşal'e ve Tevfik Rüştü'ye yapılan hücumlardan korkmuş, Fevzi Çakmak ve Tevfik Rüştü ile münasebetlerini kesmişti. Falih Rıfkı Atay 22 Ekim 1946'da «Ulus»a yazdığı makalede şöyle diyordu:

«Bazı politikacılar, (Mareşal ve Tevfik Rüştü Aras) ilk amaç C.H.P. iktidarını yıkmak olduğu için, var kuvvetleriyle Demokratların muhalefetini desteklemişler fakat Demokratlar kendilerini içlerine almamışlar, dostlarını dahi uzak tutmak ihtiyatını göstermişlerdir. Mareşalin reisliği altındaki «İnsan Hakları Cemiyeti» kurulduğu vakit, İstanbul'da görülen uyanıklığın sebebi meydandadır. Bu cemiyete kabul edilen solların kırmızılık derecesini kolayca farkediyoruz. Biz şunu sormak istiyoruz; Mareşal'in adı CHP aleyhine olsun da, kim olursa olsun, her çeşit cereyanları teşkilatlandırmak için bir büyü, bir tılsım mı sanılmaktadır. Mareşal bugün bir milletvekilidir. Mareşal kürsüden konuşmalı veya gazetelerde yazmalı. Mareşal'in «Tan» Gazetesi'ni okumamış olması veya anlıyabilecek kabiliyette bulunmadığı hatıra gelemez.»

İnsan Hakları Cemiyeti'ne basında yapılan hü-

cumlar o hale gelmişti ki, koca Mareşal kendisine «Komünist» dendiği için hemen soldan geri etti, gazetelere verdiği beyanatta Cemiyetle alakasını kestiğini bildirdi. Arkasından Celal Bayar bu cemiyetle ilgisi olmadığını açıkladı. Kenan Öner de cemiyetle ilgisini kestiğini bildirdi.

22 Ekim tarihli «Ulus» Gazetesi, olay hakkında şu bilgiyi veriyordu:

«Mareşal Çakmak'ın başkanlığında kurulmuş olan İnsan Hakları Cemiyeti bir çıkmaza girmiştir. Kurucuları olan Mareşal Fevzi Çakmak, Cami Baykut, Zekeriya Sertel ve diğerleri daha geçen gün gazetecilere bilgi vermişler, cemiyetin resmen kurulduğunu açıklamışlardı. Mareşal'in gazetecilere verdiği beyanat gazetelerde çıktıktan sonra işin rengi değişmiş, Mareşal yeni bir demeçte bulunmuştur. Cemiyet başkanı bu sefer «Aşırı solculukla malul kimselerin de kanaat bakımından bir nevi kızıl faşist olduklarını, tek şef sistemine dayanan solculuğun da insanlık ve kanun harici sayılması gerektiğini» söylemiş ve kendisinin aşırı solcularla ve alelumum milli fikirlerin dışında kanaat besleyenlerle anlaşmasına ve işbirliği yapmasına imkan olmadığını ifade etmiştir.

«Oysa Mareşal bir gün evvel «İnsan haklarını arıyoruz, milliyet ve siyasi ideoloji bahis konusu değildir. İşaret ettiğimiz kutuplar insan haklarını aramak hususunda birleşmişlerdir» diyordu. Halbuki «İnsan Haklarını Koruma Cemiyeti»nin kuruluşunu vilayete bildiren istidada üç zatın imzaları vardı: Mareşal Fevzi Çakmak, Tevfik Rüştü Aras ve Kenan Öner.»

Mareşal'in kısa bir zaman içinde sözünden caymaması, hükümet basınında alay konusu oldu. Mareşal'in bu garip beyanatı gazetelerde çıktıktan sonra, Cami Baykut kendisini ziyarete gitti. Mareşal'dan

ayrıldıktan sonra doğru bize geldi. Çok üzgün ve hiddetli idi. Cami Bey'in aldığı cevabı ben de merakla bekliyordum. Mareşal'in 24 saat sonra neden sözünden caydığını kendisine sordum.

— Hani ya, Mareşal insan haklarını, milletin haklarını korumak için, gerekirse kanını dökecekti? dedim.

Cami Bey yüzünden sinek kovar gibi, elini salladı, düşüncelerini şu cümlelerle belirtti:

— Bundan şu dersi almak lazımdır. Halk haklarını korumak için, ne bu siyasi partilere, ne de düşünce mekanizması geçmişe bağlı devlet adamlarına güvenmelidir. Ancak kendi kuracağı teşkilatlara güvenmelidir. İşçi köylü, bütün halk davasını eline aldığı gün bu hakları koruyabilecektir.

Özdemir, Cami beyle beraber gelmişti. O da söze karıştı:

— Mareşal'i bu karara sevkeden korkusu değildir. Mareşal'in etrafını saran gericiler, onun sizlerle işbirliği yapmasına engel oldular.

Hiçbir mazeret Mareşal'i, kendisine komünist dendiği için kararından dönmeye sevkedecek bir etken olamazdı. Mareşal'le komünizm arasında hiçbir bağ olamazdı. Mareşal muhalefete şahsi kinleri yüzünden geçmişti. Bir idealin peşinde değildi. İnsan Hakları Cemiyeti'nin şahsına zarar vereceğini anlayınca, hemen soldan geri etti. İnönü sistemli yaptığı hücumlarla, en büyük rakibini saf dışı etmişti. Celal Bayar da bundan memnundu. Böylece kendilerine rakip olacak bir kuvveti ezmişlerdi. Tevfik Rüştü Aras iki camii arasında binamaz kalmıştı. Gazetelerde kendisine hücumlar devam ediyordu. 12 Kasım 1946'da Falih Rıfkı'nın kendisine yaptığı şiddetli hücumlara «Akşam» Gazetesi'nde şu cevabı verdi:

«Atatürk'ün açtığı yolda yürümekten başka bir yol düşünmeyenlerle, başka yol bulmuş olanlar veya bulmak isteyenler veya bulduklarını sananlar vardır. Her şekilde herkesin niyeti memlekete hizmet olsa gerektir. Ben ilerlemeyi, memleketimize şimdiye kadar başarılar sağlamış olan Kemalizmde görenlerdenim. Bu kanaatle Mareşal'i tebcil ediyorum. Ve onun yanında çalışmaktan zevk duyuyorum. Her ikimizin iş başında bulunduğumuz uzun yıllar içinde hep böyle olmuştur.»

Artık İnsan Hakları Koruma Cemiyeti'nin başkanı ve üyeleri kendilerini savunma durumuna düşmüşlerdi. Bu, İnönü'nün politika alanında bir başarısı idi. Memleketi Amerika'nın boyunduruğu altına sokmaya çalıştığı bugünlerde, burjuvazinin bir kanadının sollarla iş birliği yapması hesaplarına uygun gelmemişti. Onlar Amerikalılara, memlekette faşizm ve komünizm akımları olmadığını, hükümetin bu gibi cereyanları ezmeye muktedir olduğunu isbat etmek, Amerikan kredilerini artırmak istiyorlardı.

«Tan», «La Turquie» matbaaları bu amaçla yıkılmıştı. «Yeni Dünya» Gazetesi, Sosyalist Parti, Türkiye Sosyalist Köylü - Emekçi Partisi kapatılmıştı. Şimdi de İnsan Haklarını Koruma Cemiyetini de dağıtıyorlardı. Bütün bunlar Amerikaya verilen tavizlerdi.

- **Solcu Profesörler**

1945-46 yıllarında ilerici fikirlere gazetelere, dergilere karşı yapılan baskı bundan sonra da devam etti. 1946 Haziranında Saraçoğlu çekilmiş, yerine Recep Peker gelmişti. Sol eğilimli profesörleri koruyan Hasan Ali Yücel eğitim bakanlığından atıldı, yerine Reşat Şemseddin Sirer getirildi.

Yeni bakan, Hasan Ali Yücel devrinde eğitimde

yapılan bir çok olumlu işleri yıkma yolunda çalışmalarına başladı. Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde çalışan folklor profesörü Pertev Boratav'ın, Doçent Niyazi Berkes, Doçent Behice Boran'ın fakülteden atılmaları için bir kampanya başladı. 20-30 öğrenciye, profesörleri istemedikleri hakkında «Ulus» Gazetesinde açık bir mektup neşrettirildi. Bir yandan fakültede, özellikle hukuk fakültesindeki öğrenciler, bu ilerici profesörlere karşı kışkırtıldı. Ankara'da, Yenişehir'de «Demirtepe Halk Partisi» ocağı bu çalışmaların merkezi oldu. Öğrencilere orada devamlı konferanslar veriliyor, bunlar sol, ilerici akımlara karşı kışkırtılıyordu. Bu konferansları tertipleyenlerin başında Kemal Çağlar vardı.)

Nihayet 1947 Mart'ının beşinci ve altıncı günü, Pertev Boratav'ın bir konferansı bahane edilerek, Üniversiteye karşı bir öğrenci gösterisi yaptırtıldı. 27 Aralık 1947'de bu profesörlere kürsü verdiği bahanesiyle, rektör aleyhine bir gösteri tertiplendi. Rektör öğrenciler tarafından linç edilme tehlikesinden kendisini zor kurtardı.

İlerici profesörler, ödevlerini kötüye kullanmak suçundan Ankara Asliye Mahkemesi'ne verildiler.

Davaya 1948 yılı başlarında bakıldı. 1950 Şubatında Pertev Boratav'ın beraatiyle sonuçlandı. Behice Boran ile Niyazi Berkes'e hakim ceza verdi. Bu kararı da temyiz mahkemesi bozdu. Böylece Behice ile Niyazi de beraat ettiler.

Teferruatıyla anlattığım bu muhakeme sonuçlandıktan sonra, artık meselenin bittiği zannedilir. Oysa gerici çevreler, ilerici hareketleri bozmak için o kadar kararlı idiler ki, demokrasi, hak, kanun bir tarafa, ille de memleketin ilerlemesi için savaşan kuvvetleri yoketmek başta geliyordu. Reşat Şemseddin'

den sonra eğitim bakanı olan Tahsin Banguoğlu ilerici profesörler aleyhine Millet Meclisi'nde bir kampanya açtı. Faşist olarak tanınan Fahri Kurtuluş, Behçet Kemal Çağlar, Emin Soysal bu hareketin başında idiler. Demagogların gayretiyle yaratılan hava içinde, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde bu profesörlerin kürsülerinin kaldırılmasına karar verildi. Yani sosyoloji ve folklor dersleri. Profesörlerle beraber 21 kişinin de kürsüsü kaldırıldı. Bu kürsülerin kaldırılmasına karşı Mecliste yalnız iki ses duyuldu: Biri Adnan Adıvar, öteki de Sadık Aldoğan paşa...

Böylece, memleketin bu yetişmiş kıymetli unsurları akim hale getirildi, fikir hayatının dışına atıldı. Bundan da sadece memleket zarar etti. Bunların bir kısmı memleket dışına çıkmak zorunda bırakıldı. Yabancı memleketler, üniversitelerinde bunlara yer verdi. Bugün Pertev Naili Boratav Paris'te Sorbonne Üniversitesi'nde büyük başarılar kazanmış bir folklor profesörüdür. Muzaffer Şerif, Amerika'da kitapları üniversitelerde yardımcı kitap olarak okutulan ünlü bir psikoloji profesörüdür. Niyazi Berkes Kanada'da üniversitede sosyoloji profesörüdür, memleket hakkında önemli eserler yazmaktadır. Behice Boran da, İşçi Partisi'nin yönetim kurulunda önder rolü oynamaktadır.

Bu, memleketimizde burjuvazinin aydınlara, ilericilere karşı yürüttüğü gerici politikanın acıklı bir hikayesidir.

12

Provokasyonlar Devam Ediyor

Hapishaneden çıktıktan sonra, evimiz ziyaretçilerle dolup boşalıyordu. Bunlar arasında tanıdığımız dostlardan başka, tanımadığımız kimseler de vardı. Güya geçmiş olsuna geliyorlardı. Fakat bunların emniyet tarafından gönderilmiş provokatörler olduklarını anlamak güç değildi. Bir gün Arslan Kumbaracı adında, sakallı bir genç geldi. Bize yana yakıla polisin izlemi altında olduğunu, memleketten çıkıp İsrail'de Türkiye hakkında bir kitap yayınlıyacağını söyledi. Benden ve Zekeriya'dan bu kitapta kullanmak üzere yazı istedi.

Kendisine, Türkiye hakkında kitap yazmak için, memleket dışına çıkmaya lüzum olmadığını, benim artık yazı yazmamak, dinlenmek kararında olduğumu söyledim. O, ziyaretlerine devam ediyor, her gün yeni bir provokasyon yapıyordu. Sonraları bu gencin, milletlerarası bir casus olduğu, İngilizler ve Amerikalılar hesabına çalıştığı meydana çıktı. Bunun gibi birçok provokasyonlarla karşı karşıyaydık. Bu

şartlar altında savaşa devam etmek imkansızdı. Artık gazete çıkaramazdık. Bir gün «Hürriyet» Gazetesi'ni çıkaran Sedat Simavi ziyaretimize gelmişti. Sedat eski bir dostumuzdu. Ona, «Hürriyet» Gazetesi'nde imzasız yazı yazmayı teklif ettim. Sedat, üzüntülü bir dille cevap verdi:

— Size çok saygım var. Fakat sizden imzalı veya imzasız yazı almaktan korkarım.

— Polis hikayeleri tercüme edeyim.

— Herhangi bir şekilde sizinle ilişki kurmaktan korkarım, dedi.

Artık basın alanında hiçbir şekilde çalışmak mümkün olamayacağını anlamıştım. Polis baskısından nefes alamaz bir hale gelmiştik. Bugünlerde hep Gogol'un «Ivan Fyodoroviç Sponka» adlı hikayesini hatırlardım. Ivan Fyodoroviç ordudan çekilmiş bir subaydır. Teyzesi malikanesini idare etmek üzere kendisini yanına çağırıyor. Ona aynı zamanda evlenmeyi teklif ediyor. Ivan kadından ve evlenmekten şiddetle kaçınan bir adamdır. Bir akşam rüyasında yatağının yanına konmuş bir karyolada birisinin yattığını görür, sorar: «Sen kimsin?» «Ben senin karınım» cevabını alır. Ivan sol yanına döner, orada da bir kadın yatıyor, «Sen kimsin?» diye sorar. «Ben senin karınım». Ivan yataktan fırlar bahçeye çıkar. Başından şapkasını çıkarır, şapkanın üstünde de bir kadın görür. Elini cebine sokar, oradan da bir kadın çıkar.

Ben de tıpkı Ivan Fyodoroviç gibi elimi cebime soksam, polis çıkacaktı.

Ankara'da Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'ndeki profesörlerin işine son verildikten sonra, Eğitim Bakanlığı üniversitelerde, sanat enstitülerinde, tiyatroda bütün ilericilere karşı savaş açmıştı. Bunların hepsi ya vekalet emrine alınıyor, ya Anadolu'nun

ücra köşelerindeki okullara gönderiliyor, yahut işlerine tamamıyle son veriliyordu. Bu sıralarda Sabahaddin Ali'nin de konservatuvardaki işine son verildi. Sabahaddin Ankara'dan döndükten sonra, bir gün ziyaretimize geldi. Aziz Nesin'le beraber «Marko Paşa» adında bir mizah dergisi çıkaracaklarını söyledi. Sabahaddin yerinde duramıyor, ikide bir gözlüklerini gözünden çıkarıyor, küçük gözlerini yumarak anlatıyordu:

— Bu öyle bir dergi olacak ki, bunun içerisinde politika, ideoloji, sosyal konular halka bir şerbet gibi içirilecektir.

Gerçekten de Marko paşa, o sıralarda hiçbir dergiye nasip olmayan bir başarı kazandı. Sabahaddin ve Aziz Nesin gibi iki büyük kuvvetin birleşmesi, ortaya yepyeni bir mizah dergisi çıkarmıştı. Aziz Nesin, bütün mizah kabiliyetini, ilk önce bu dergide göstermiştir, diyebiliriz. Marko Paşa 60 bin tiraj yapıyordu. Anadolu'nun her tarafına Marko Paşa, eski Nasreddin Hoca dergisi gibi bütün halka mal olmuştu. Köylerde, kasabalarda, şehirlerde Marko Paşa okunuyordu.

İdareci çevreler derginin bu başarısından korktular. Hükümet ve polis, her yerde olduğu gibi bu derginin çıkmasını zorlaştıracak tedbirlere baş vurdu. Fakat Sabahaddin ve Aziz Nesin yılmadılar. Marko Paşa kapatılınca Merhum Paşa'yı çıkardılar. O da kapatıldı, Malum Paşa'yı çıkardılar.

Aklımda kaldığına göre, bu dergi bir yıl kadar devam etti. Nihayet polisin provokasyonları, baskıları sonunda kapanmak zorunda kaldı. Dergide yazdığı yazılar yüzünden Sabahaddin aleyhine savcılık tarafından çeşitli davalar açılmıştı. Sabahaddin'i tevkif ettiler. Üsküdar hapishanesinde yatıyordu. İkide

bir ziyaretine gidiyorduk. Bir gün arkadaşlar, karısı Aliye ile kızı Filiz'in babasını görmek üzere İstanbul'a gelmek istediklerini, paraları ve gidecek yerleri olmadığını, bizde misafir kalıp kalamayacaklarını sordular. Memnuniyetle kabul ettik.

Aliye ile Filiz geldiler. Bir gün Sabahaddin'i ziyaret için beraberce hapishaneye gittik. Sabahaddin bizi hapishane müdürünün odası yanında, küçük bir odada karşıladı. Filiz'in boynuna sarıldı, çocuk gibi ağlamaya başladı. Babasının ağladığını gören Filiz de ağlıyordu. Karısı, kızı alıp dışarı çıkardı. Yalnız kalınca sordum:

— Sabahaddin bu ne hal? Senin gibi bir adama ağlamak yaraşır mı?

Eğildi ve yavaşça kulağıma fısıldadı:

— Bunlar beni, Nazım Hikmet gibi hapishanelerde çürütecekler. Aleyhime açılmış daha beş dava var. Ben kaçmaya karar verdim. Burada tanıdığım H. Beni 24 saatte memleket dışına çıkaracağını, teşkilatları olduğunu söyledi. Kaçacağım.

— İlk defa tanıdığın bir adama, hayatını nasıl emanet edeceksin?

— Öyle değil... İtimat ettiğim dostlarım da bu adamı tanıyorlar.

Sabahaddin bir çocuk gibi saftı. Söylenenlere inanmıştı.

— Böyle bir kararın varsa, bunu ne diye bana söyledin? Bunu kimsenin bilmemesi lazım.

— Yalnız sana söylüyorum, dedi.

Fakat sonraları Sabahaddin'in bu sırrı, daha başkalarına da söylediğini duydum. Sabahaddin'in başına gelenlerde bu gevezeliğinin de etkisi oldu. Sabahaddin hapishaneden çıktıktan sonra, tanıdığı bir ailenin evine misafir oldu. Bir gün yine ziyaretimize gelmişti.

— Ben, dedi, ticaret yapmaya karar verdim. Hiçbir yerde çalışmama imkan vermiyorlar. Evinde kaldığım bu ailenin tanıdıkları zengin bir hanım, artistleri, yazarları himaye edermiş. Ona benim durumumdan bahsetmişler. Hayatımı kazanmak için ticaret yapacağımı söylemişler, bana bir kamyon almasını rica etmişler. O da kabul etmiş. Kamyon alındı. Şimdi bir şoför arıyoruz. Hemen Anadolu'ya bir seyahate çıkacağız.

Sabahaddin bu kamyonla Anadolu'ya gitti. Dönüşte kamyon hikayesini şöyle anlatıyordu:

— Romancıdan tüccar olmazmış meğer!... Kamyonu yükledik. Fakat gelirken kara saplandık. Kamyon gidemeyince, eşyaları boşalttık, trene yükledik, beraberce geldik. Sabahaddin bir taraftan anlatıyor, bir taraftan kahkahalarla gülüyordu. Bir zaman sonra Sabahaddin yine geldi.

— Ben artık kaçıyorum, dedi. Hapishanede tanıdığım H. bütün işi yoluna koydu. Evinde kaldığım A. hanım da bavulumu hazırladı. Çamaşırlarımın üzerine markamı yazdı. Aliye'nin, Filiz'in bundan haberi yoktur. Ben Bulgaristan'a vardıktan sonra onlara yazacağım.

Sabahaddin ortadan kayboldu. Hepimiz kaçtığına hükmetmiştik. Bundan sonra aylarca sesi, sedası duyulmadı.

• İlericilerin Savaşı Durmadı

Biz olayları uzaktan seyrediyorduk. Halk Partisi ile Demokrat Parti arasındaki savaş keskinleşmişti. Demokratlar, muhalefet partisi olarak Halk Partisi'ne hücum ediyor, gelecek seçimleri kazanmak için savaşıyorlardı.

Bir gün üniversite doçentlerinden Halet Çambel geldi. Halet Fransa'da tahsil görmüş, Almancayı, Fransızcayı, İngilizceyi anadili gibi bilen, arkeoloji alanında ihtisas yapmış, son derece enerjik bir kadındı. Kendisine üniversite profesörlerinden şikayet ettim.

— Biz memlekette bir hürriyet ve demokrasi savaşı yaptık. Üniversite bu davanın yanında yer alacağına, öğrencilerini üzerimize saldırttı. Matbaaların yıkılması, karşısında bir tek profesör, doçent sesini çıkarmadı, dedim.

Halet,

— Öyle değil, dedi. Üniversite profesörleri arasında sizin davanızı destekleyenler var. Mehmet Ali Aybar, (şimdiki İşçi Partisi Başkanı) sınıfta öğrencilerine matbaaların yıkılması üzerine çok cesurane bir konuşma yaptı. Hükümeti tenkit etti, dedi.

Bu üniversitede çıkan tek sesti. Halet,

— İsterseniz, sizi onunla tanıştırayım, dedi.

Memnuniyetle kabul ettik. Mehmet Ali Aybar'ın «Vatan» Gazetesi'nde demokrasi lehine yazdığı kuvvetli yazılarını okuyorduk. Fakat kendisini tanımamıştık. Onunla tanışmamız böyle oldu.

Mehmet Ali, Fransa'da hukuk tahsil etmiş, ilerici bir gençti. Marksizmi iyi okumuş, memleketin kalkınması, sosyal hareketlerin gelişmesi hakkında çok enteresan fikirleri vardı. Tanıştıktan sonra yaptığımız konuşmalarda hepimiz hareketsiz kalmaktan şikayet ediyorduk. Mehmet Ali çalışmasına devam ediyordu. Bir arkadaşıyla beraber «Nuhun Gemisi» adında bir dergi yayınladı. Bu dergide memleket olayları inceleniyor, daha ziyade Amerika'ya verilen imtiyazlara karşı memleketin bağımsızlığı savunuluyordu. Amerikan boyunduruğuna karşı ilk

tepkiler bu dergide ve bundan bir müddet sonra Mehmet Ali Aybar'ın çıkardığı «Zincirli Hürriyet» Dergisi'nde yapılmıştır, diyebiliriz. Nuhun Gemisi birkaç nüsha yayınlandıktan sonra kapandı. Mehmet Ali Aybar bundan sonra «Zincirli Hürriyet» adlı bir dergi çıkarmaya teşebbüs etti. Fakat İstanbul sıkıyönetim mıntıkası olduğu için, derginin İstanbul'da yayınlanmasına izin vermediler. Mehmet Ali dergi çıkarmak üzere İzmir'e gitti. 1947'de dergisini İzmir'de yayınladı. Bu dergi de halk arasında büyük bir sevgi ile karşılandı. Fakat yine polisin teşvikiyle gericiler, ırkçılar, derginin çıktığı matbaa'ya hücum ettiler, dergi nüshalarını yaktılar.

Mehmet Ali İstanbul'a döndükten sonra savcılık aleyhine bir dava açtı. Davası tutuklu olarak görüldü. Mehmet Ali'yi Üsküdar hapishanesine götürdüler. Üsküdar, Moda'ya yakın olduğu için kendisini sık sık ziyaret ediyorduk. Fakat Mehmet Ali tunç bir heykel gibi sağlamdı. Başladığı davayı sonuna kadar götürmeye azmetmiş bir idealist gibi, hücumlar karşısında dimdik duruyordu. Bu tevkif olayından sonra yine hükümetin emriyle ve üniversite senatosunun kararıyla Mehmet Ali üniversitedeki kürsüsünden uzaklaştırıldı.

Ötede beride çıkan ilerici dergiler birbiri ardı sıra kapatılıyor, sahipleri hapse gönderiliyorlardı. Artık Moda'daki evimiz, işsiz aydınların bir merkezi olmuştu. Memleketin en kıymetli unsurları çalışamaz bir hale getirilmişti. Sık sık buluşup dert yanardık.

- **Sabahaddin'in Öldürülmesi**

1948 yılı idi. Bir gün gazeteleri açtığımız zaman şöyle bir havadisle karşılaştık: «Sabahaddin Ali'nin cesedi, Türk Bulgar hududunda, bir ormanın içinde bulunmuştur.»

Hikaye aşağı yukarı şöyle anlatılıyordu:

— Polisin kaçakçılarla mücadele eden bir şubesi, bir kısım kaçakçıları ele geçirmiş. Bunlar arasında birinin üzerinde Sabahaddin Ali'nin elbiseleri bulunmuş. Tahkikatı genişletmişler. Elbiseleri satanın Ali Ertekin isminde Yugoslavyalı bir muhacir olduğu anlaşılmış. Tevkif edilen sanık, Sabahaddin'i kamyonla Bulgar hududuna götürdüğünü, Sabahaddin'in ona bu işi yapmak için para teklif ettiğini, zaten Anadolu'ya kamyonla gittiklerini, kendisinin kamyonun şoförü olduğunu söylemiş. Ertekin Sabahaddin'e, Bulgaristan'a niçin kaçtığını sormuş. Güya Sabahaddin «Ben komünistim, komünistler arasında çalışmaya gidiyorum» demiş. Bu söz Ali Ertekin'in milli duygularına dokunmuş, bu sebeple Sabahaddin'i öldürmüş.

Gazetelere akseden bu hikaye, pek akıl ve mantığa sığmıyordu. Sabahaddin'e kamyonu alan M. hanımı tanıyordum. Biraz daha bilgi almak ümidiyle kendisini gördüm. M. Hanım büyük bir telaş içindeydi. «Eyvah, şimdi benim adım da gazetelere geçecek» diye üzülüyordu. Bana kamyonun alınması hikayesini anlattı. Sabahaddin'in anlattıklarına uygundu. Kamyon A. hanımın ve kocasının yardımıyla alınmıştı.

Şoförü kendisine kimin bulduğunu sordum «Emniyet amirlerinden K. A. bey buldu» dedi ve ekledi: «Bu sabah kendisine telefon ettim. Bana, merak etmemekliğimi, adımın gazetelere geçmeyeceğini söyledi».

Bu sözler bana çok şeyler öğretmişti. Sabahaddin'in öldürülmesinde emniyetin parmağı olduğu anlaşılıyordu. Sabahaddin'in öldürülmesi hepimizi çok üzmüştü. Ona bu tuzak daha Üsküdar Hapishanesi'nde yattığı günlerde kurulmuştu. Sabahaddin

bu tanımadığı insanların sözüne inanarak, kendini bu tehlikeli maceraya atmıştı.

O akşam, artık hapisten çıkmış olan Mehmet Ali'yi Kuzguncuk'taki evinde ziyaret ettik. Bizden önce daha bazı arkadaşlar da gelmişti. Herkes bu ölüm olayı etrafında tahminler yapıyordu. Biz Sabahaddin'in kaçmak istediğini bildiğimiz için, olayı gazetelerin yazdığı gibi düşünemiyorduk. Gazetelerin verdiği bir bilgiye göre, Ali Ertekin, Sabahaddin'i parasını almak için öldürmüştü. Oysa cebinde pek az para bulunmuş. Çantasında güya, Karl Marx'ın, Lenin'in kitapları varmış.

Bulgaristan'a kaçan bir adamın bu kitapları yanında götürmeye hiç ihtiyacı yoktu. Olay gazetelere belirli bir yerden veriliyor, gerçekler saklanıyordu. Bugün hâlâ Sabahaddin'in nasıl öldürüldüğü, tamamıyla aydınlanmış değildir.

Türkiye'de sollara karşı baskı, işkence günlük olaylardandı. Fakat bu hareketler açık bir terör şeklini almamıştı. Öldürme olayları arasıra poliste dövülenler arasında oluyordu. Fakat bir yazarın, memleketin tanınmış bir romancısının bu şekilde öldürülmesi, o tarihlerde rastlanan olaylardan değildi. Tan Matbaası'nı yıktıkları gün de, beni öldürmek için kırmızı mürekkep şişeleriyle gelmişlerdi. Orada bulunsaydım, belki kurbanlardan biri de ben olacaktım. Biz olay etrafında konuyu tartışırken kapı çalındı. Gece saat 11'di. İçeriye Arslan Kumbaracı girdi. Güya çok kederli idi.

— Yarın sabah, Sabahaddin'in naşını İstanbul'a getiriyorlar. Hepimiz onun cenazesini karşılamaya gitmeliyiz, dedi.

Bunun bir provokasyon olduğunu derhal anladık. Bizi, cenazeyi karşılamaya gönderecekler, sonra ko-

münistler Sabahaddin'in cenazesinde gösteri yaptılar diyecek, belki bizi tevkif edeceklerdi. O günkü hava içinde Sabahaddin'in cenazesini karşılamak bir taktik hatası olurdu. Saat 12'de Mehmet Ali'nin evinden çıktığımız zaman, kapının biraz ilerisinde iki çek çek arabası duruyordu. O saatte Kuzguncuk'ta araba bulmak imkansız bir şeydi. Arslan Kumbaracı geldiği arabayı bekletmiş ve yedeğinde daha bir araba getirtmişti. Polis adım adım bizi izliyordu.

İşte Sabahaddin'i böyle korkunç bir macerada kaybettik.

- **İlericilerin Savaşı Durmadı.**

Bütün baskılara rağmen, ilericiler savaşlarına devam ediyordu. Nazım Hikmet'in hapishaneden çıkarılması konusu burjuva gazetelerine bile düşmüştü. Ahmet Emin Yalman, 14 yıldanberi hapishanede yatan Nazım Hikmet'in affedilmesi için gazetesinde bir kampanya açmıştı. Avukat Mehmet Ali Sebük, Nazım'ın affı konusunu, hukuk bakımından Vatan Gazetesi'nde inceliyordu. Komünistlere, sollara, ilericilere şiddetle baskı yapıldığı bir devirde, Yalman'ın bu konuyu niçin ele aldığı bir muammadır. Bir rivayete göre, gerici çevrelerin ilhamıyla bu meseleyi ortaya atmıştır. Nazım Hikmet hapishanede yaşadığı yıllarda dahi gençler, işçiler üzerinde etki yapmaktan uzak kalmıyordu. Yazdığı şiirler gizli olarak elden ele geziyordu. Gerici çevreler, Nazım'ın vücudunu ortadan kaldırmak istiyorlardı. Bu işin hapishanede yapılması güçtü. Bir defa buna teşebbüs etmişler, fakat muvaffak olamamışlardı. Bu olayı Nazım Hikmet 1942 de kendisini Bursa hapishanesinde ziyaret ettiğim zaman bana kendisi anlatmıştı. Hapishaneye tutuklu olarak bir faşist subay getirmişler. Subay Nazım'ı öl-

dürtmek için hapishanede bir kaç kaatili para vererek kandırmış. Fakat hapishanede mahkumların çoğu Nazım'ı bir baba gibi severlerdi. Onun etrafında adeta nöbet tutarlardı. Bu dostlar teşebbüsü duymuşlar, tertibin hazırlandığı gece, Nazım'ı öldürmeye teşebbüs edecekleri dakika katilleri yakalamışlardı. Hapishane müdürü Nazım'ı pek severdi. Bu teşebbüs üzerine faşist subayı hapishaneden uzaklaştırmış, böylece Nazım da kurtulmuştu.

Şimdi Nazım'ın kurtarılması için Yalman'ın gazetesinde açılan kampanyayı, yine böyle bir teşebbüsü tekrarlamak istediklerine yoranlar vardı. Ahmet Emin'i alet olarak kullanıyorlar, diyorlardı. İkinci rivayete göre Ahmet Emin Yalman bu sıralarda Demokrat Parti ile beraber çalışıyordu. Demokrat Parti, Nazım'ın kurtarılması davasını desteklemekle ilericileri kazanmak istiyordu. Bu rivayetlerin hangisi doğru bilmiyorum. Fakat Nazım'ı kurtarma davasını samimiyetle ele alan yine ilericiler oldu. Bazı gençler «Nazım Hikmet» adında bir dergi yayınladılar. Nazım'ın şiirlerini bastılar, kurtarılması için kampanya açtılar. Nazım Hikmet'in kör anası Celile Hanım «Evladımın hayatını isterim» levhasını göğsünde taşıyarak, köprü üstünde, geçit yollarda gezdi. Devlet makamlarına başvurdu. Bazı gazetelerde Nazım'a yapılan zulüm hakkında yazılar yazıldı. Nihayet Nazım'ı destekliyenler, Çelik Palas adı verilen bir salonda toplandılar, konuşmalar yaptılar. Nazım'ın anası, yüreklere dokunan bir konuşma yaptı. Bu sırada faşist gençler, polisin izni ile toplantı yerini bastılar. Her tarafa saldırmaya başladılar. Ellerine geçeni dövüyor, hırpalıyorlardı. Polis hiçbir müdahalede bulunmuyordu. Nihayet toplantıya katılanları gizli bir kapıdan çıkarıp, birçoklarını polis karakoluna götürdüler. Bunla-

rı bir gece nezaret altında tuttular. Faşistler kollarını sallaya sallaya binadan çıktılar. Yollarda rastladıkları Nazım taraftarlarına saldırıyor, yüzlerine tükürüyorlardı.

Bu kampanyadan sonra Moskova'da, Fransa'da ve diğer Avrupa memleketlerinde de Nazım'ın kurtarılması için kampanyalar açıldı. İnsanlığın vicdanı, dünyanın en büyük şairlerinden biri olan Nazım Hikmet'e karşı işlenen bu cinayeti affetmiyordu. Nihayet hükümet bu iç ve dış baskının etkisi altında hastalığından ötürü Nazım'ı Bursa hapishanesinden, İstanbul'da bir hapishaneye nakletme kararını verdi. Fakat onu tamamıyle serbest bırakmaya yanaşamıyordu. Onu Üsküdar hapishanesine naklettiler. Nazım bu kararı protesto etmek, tamamıyle serbest bırakılmasını sağlamak için açlık grevi ilan etti.

Bu sıralarda Mehmet Ali Aybar da «Zincirli Hürriyet» dergisi yüzünden açılan davayı kaybetmiş, Üsküdar hapishanesinde yatıyordu. Hapishaneye gittim. Mehmet Ali Aybar'ı gördüm. Mehmet Ali'ye «Nazım'a hiç olmazsa, vitamin verilemez mi?» dedim.

— Olamaz, dedi. Su bile içmiyor.

Nazım'ın durumu ağırlaşıyordu. Her gün bizim evde toplanıyor. Nazım'ın kurtarılması için çareler arıyorduk. Hastane doktorları, Nazım'ın ancak bir iki günlük hayatı kaldığını söyledikleri zaman hepimizi telaş aldı. Ne bahasına olursa olsun Nazım'ı kurtarmak lazımdı. Bir çoğumuz açlık grevini bozmasını uygun gördük. Arkadaşların ricasını bildirmek üzere ressam Abidin Dino'yu, Zekeriya Sertel'i Nazım'a gönderdik.

Nazım ricamızı kabul etmişti. Grevi bozdu. Bundan sonra hükümet de Nazım'ın serbest bırakılması kararını verdi. Nazım hapishaneden çıkar çıkmaz

Vâlâ Nureddin'in evine gitmişti. Bir müddet sonra kendisini orada ziyaret ettim. Biraz kendisini toplamıştı. Uzun uzun konuştuk. Müşterek çalışma hayatımızdan, «Tan» matbaasının yıkılmasından, bugünkü durumumuzdan söz açtık. Nazım aynen şöyle diyordu: «Beni 14 sene boşu boşuna yatırdılar. Hiç bir günahım yoktu. Kitapçılarda resmen satılan kitaplarımı, bir iki gence vermek, engizisyon devrinde bile belki suç sayılmazdı. 14 yıl, ağıza kolay... Bir masum adamın 14 yıl bu acıyı gönülde taşıması, ıstırapların en müthişidir. Yüreğimi çatlatan da bu oldu. Eğer bir suç üzerinde yakalansaydım, hiç üzülmezdim.»

Nazım sinirli sinirli yerinden kalktı, bir aşağı, bir yukarı dolaşıyordu.

— Bir gün, benim suçsuzluğum meydana çıkacak, fakat ben kaybettiğim 14 yılı nasıl yerine koyacağım?!.. Yüreğim, yüreğim, kalan günlerimin de sayılı olduğunu söylüyor bana.

Nazım tekrar oturdu. İki eliyle yüzünü örttü.

— Bize bu memlekette artık çalışma imkanı vermeyecekler, dedi. Çok düşünceli idi. Şimdi kendisini en çok üzen şey, hayatını kazanma zorluğu idi.

Nazım'la sık sık görüşmekten çekiniyorduk. Bir akşam gece saat ondan sonra, Zekeriya ile, Cevizlik'te, anasının evinde kendisini ziyarete gittik. Bu saatten sonra evinin etrafındaki emniyet memurlarının çekildiğini duymuştuk. Bizi annesi Celile Hanım karşıladı. Geldiğimize pek sevindi. Burası yıkık dökük ahşap bir bina idi. Tahta merdivenlerden yukarı çıktığımız zaman Nazım'ı karşımızda bulduk. O sesimizi duymuş, sahanlığa çıkmıştı. Karısı Münevver de orada idi. Hepsi geldiğimize pek sevindiler. Odaya girdiğimiz zaman içerde bir genç vardı. Nazım tanıttı:

— Ressam Balaban... Benim hapishane arkadaşım.

Odanın duvarları çepeçevre tablolarla süslenmişti. Bir renk yağmuruna tutulmuş gibi gözlerim kamaştı. Nazım tablolar hakkında bize bilgi veriyor, Balaban'ı hapishanede nasıl ressam olarak yetiştirdiğini anlatıyordu. Bir köy çocuğunun bu istidadı karşısında hayretler içinde kalmıştık.

Nazım Masasına döndü, daktiloda yazdığı kağıtları topladı.

— Şimdi çocuk şiirleri yazıyorum, dedi. Hayatımı kazanmam lazım. Meğer çocuk şiiri yazmak ne zor iş imiş.

• **Kore'ye Asker Gönderiyoruz.**

Harp sonunda Orta Avrupa'da sosyalist devletler kurulmuştu. Asya'da, Afrika'nın birçok yerlerinde milli kurtuluş harpleri yürütülüyordu. Harp sonunda dünya ölçüsünde bir egemenlik kurmak isteyen Amerika, sosyalist devrimleri, milli kurtuluş hareketlerini boğmak kararındadır. Amerikan tekelleri için Türkiye politik ve ekonomik bakımdan önemlidir. Sovyetler Birliği'ne Sosyalist memleketlere karşı açmayı tasarladığı bir harpte Türkiye bir atlama tahtası rolünü oynayabilirdi. Geri kalmış Türkiye, Amerikan sermayesi için bir sürüm pazarı olabilirdi. Amerika bu amaçlarla Türkiye'yi boyunduruk altına almak kararını vermişti.

Halk Partisi ve hükümeti harp yıllarında ve sonraları yürüttüğü baskı politikası yüzünden halkın güvenini kaybetmişti. Harp içinde müttefiki olan İngiltere'yi, Sovyetler Birliği'ni güçendirmiş ve yalnız kalmıştı. Kendisine bir destek aradığı için, Marşal yardımı gibi anlaşmalarla yüzünü Amerika'ya çevirdi. Türk burjuvazisi, Amerikan tekelleriyle işbirliği yapmakta kendisine fayda görüyordu. Bu durumdan fay-

dalanan Amerika, daha ilk hamlede Güney Kore'den Kuzey Kore'lilere karşı açtığı harbe Türkiye'den asker istedi. Birleşmiş Milletler bayrağı altında Türk askerleri Kore'ye gönderildi. Amerika elindeki atom silahına güvenerek, bütün milletleri bir üçüncü dünya harbi ile tehdit ediyordu. Birleşmiş Milletler Amerika'nın emirlerini yerine getiren bir kuruluş haline gelmişti. Amerika'nın komünizme karşı açtığı savaş, yalnız Sovyetler Birliği'ne karşı değil, bütün geri kalmış milletlerin bağımsızlık hareketlerine karşı bir savaştı. Komünizm düşmanlığı, geri kalmış memleketlere girmek ve bunları sömürmek için elinde bir pasaporttu. 600 milyonluk Çin'in komünizme geçmesi, ona büyük bir pazarını kaybettirmiştir. Çin'den sonra, Asya'nın bazı yerlerinde sosyalist eğilim taşıyan hükümetler kurulmuştu.

Kore İkinci Dünya Harbi'nden sonra, Sovyetler'in yardımıyla, Japonların istilasından kurtulmuş, bağımsız bir devlet kurmuştu. Kuzey Kore'de sosyalist bir rejim kurma akımı gelişiyordu.

Oysa Amerikan tekelleri Kore'nin madenlerine, servet kaynaklarına elkoymuşlardı. Çin'e karşı, Çan-Kay-Şek idaresindeki Formoza Hükümeti'ni silahlandırdığı gibi, Kore'nin gerici unsurlarını da yeni demokratik hükümete karşı silahlandırmış, Birleşmiş Milletler bayrağı altında bir iç harbi körüklemişti. Türkiye Amerikan emperyalistlerinin kumandası altında bu harbe sürüklendi.

Hükümetin Kore'ye asker göndereceği haberi, halk arasında bir bomba gibi patladı. Kendimize saldırmayan, aramızda ne tarihi bir düşmanlık, ne bir menfaat ziddiyeti bulunan Kore'ye neden asker gönderiyorduk? Bunun halk arasındaki tepkisini gösteren bir hatıramı da buraya kaydediyorum.

Kalamış'tan, Moda'ya geçmek için sahile iniyor-

dum. Deniz sert. Mavi dalgalar köpürüp köpürüp sahile çarpıyor. Kalamış'ın tanınmış sandalcısı Osman Ağa, paçalarını diz kapaklarına kadar sıvamış, denizde sandalını temizliyor. Kendisine sesleniyorum.

— Osman Ağa, Moda'ya geçebilir miyiz?

— Neden geçemeyelim?!.. cevabını veriyor.

Sandalda gidiyoruz. Dalgalar sandalı bir o yana, bir bu yana yatırıyor. Osman Ağa'ya bu deniz vızgeliyor. Bir ara kürekleri yavaşlattı:

— Bacı, dedi, de bana, Kore nere?

Osman Ağa'ya Kore'yi anlatmak güçtü.

— Uzak, çok uzak. Büyük denizlerin arkasında.

— Biz ora neden asker gönderiyoruz? Bize saldırdılar mı? Bize ne fenalık ettiler?

— Saldırmadılar. Fenalık da etmediler. Amerika ona saldırdı. Bizim hükümet de Amerika'nın yardımına gidiyor.

Osman Ağa kaşlarını çattı:

— Elin gavurundan bana ne? Kore nere, biz nere? Köyde oğlumdan mektup aldım. Askere çağırıyorlarmış... Yazacağım ona, askere gitmesin, dağa çıksın.

Herkes birbirine soruyordu: «Kore nere, biz nere?» Fakat bu yüce denizlerin arkasındaki Kore'ye askerlerimizi gönderdik. Kunuri'nin karlı dağları üstünde, çeşitli cephelerde evlatlarımızı Amerikan tekelleri uğruna kurban verdik. Amerika ilk ateş hattına Türk erlerini sürdü, onları kumar fişleri gibi bol keseden harcadı. Falih Rıfkı Atay'ın dediği gibi, Amerikan zırhlıları demirini Türk halkının kalbine değil, Türk halkının bağımsızlığına atmıştı. Kore'de dökülen kanlar, tümsek tümsek yükselen mezarlar, Amerikan dolarlarına ödediğimiz karşılıktı.

- **Barış Severler Cemiyeti**

Barış Severler Cemiyeti, Behice Boran'ın başkanlığı altında, Kore Harbi'nden az önce kurulmuş-

tu. İkinci Dünya Harbi'nden sonra bütün dünyanın ilerici kuvvetleri, üçüncü bir dünya harbine karşı bir barış savaşı açmışlardı. Sovyetler Birliği'nin yardımıyla dünya barış konseyi kurulmuştu. Her tarafta barış teşkilatları kuruluyor, barış için imza toplanıyordu. Türkiye'de Barış Severler Cemiyeti'nin kurulması, bu dünya ölçüsündeki hareketin bir parçası idi. Barışsever Türk halkı arasında gördüğü iyi karşılanmanın bir sonucu idi.

Ben bu cemiyetin bazı toplantılarına katılıyordum. «Tan» Matbaası yıkıldıktan sonra benim adımın cemiyete zarar getireceği endişesiyle, aktif bir rol alınamıştım. Barış Severler Cemiyeti bir Barış Dergisi yayınlıyordu. Burada imzasız yazılar yazıyordum. Bu sıralarda ortaya yayılan Türkiye'nin Kore'ye asker göndereceği haberi, halk arasında çok kötü bir tepki yaptığı gibi, ilericilerin de harekete geçmelerine vesile oldu. Barış Severler Cemiyeti hükümetin bu kararını protesto etmek üzere bir beyanname yayınladı. Bütün ilericiler, harp düşmanları, halkın büyük çoğunluğu Amerika'nın bu cinayetine, Türk evlatlarının bu uğurda kurban edilmesine karşı idi.

Beyannamenin dağıtıldığı gün Zekeriya ile beraber ressam Abidin Dino'yu ziyarete gitmiştik. Dino'nun evi Caddebostan'da, deniz kenarında, büyük bir bahçenin içinde, zarif bir köşktü. Abidin'in karısı Güzin bizi kapıdan karşıladı. Nazım Hikmet, Melih Cevdet, Oktay Rifat, daha bazı arkadaşlar orada idiler. Kimi denizde yıkanıyor, kimi bahçede Kore Harbi üzerine tartışmalar yapıyordu.

Nazım, Kore'ye asker gönderme kararı karşısında şaşırmıştı. Elleriyle yüzünü örtüyor:

— Büyük vatanseverler memleketi sattılar... Satıldık kardeşler... diyordu.

O günün tek konusu Kore Harbi oldu. Az sonra Nazım bizi evin alt katındaki bir odaya götürdü. Burada Dino'nun, Nazım'ın yazdığı «Milli Kurtuluş»

destanına yaptığı resimler yerde yatıyordu. Nazım bana resimleri gösterdi:

— Bak göreceksiniz, Dino bir gün milletlerarası bir ressam olacak, dedi.

Bunlar cidden harikulade eserlerdi. Resimleri gördükten sonra bahçeye çıktık. Bu sırada beyannameleri hazırlayan, dağıtan bazı arkadaşlar da geldiler. Hepsi beyannamelerin halk arasında yarattığı müsbet etkileri anlatıyorlardı. Adnan Cemgil, bahçede bir aşağı bir yukarı geziniyor, beyannamelerin halk tarafından nasıl kapışıldığını anlatıyordu.

Barış savaşı artık bütün ilerici aydınların, en önde gördükleri bir savaş olmuştu. Fakat hükümet işlediği cinayeti halkın gözünden saklamak için, beyannameleri toplattı, dağıtanları hapsetti. Az sonra Barış Severler Cemiyeti kapatıldı. Behice Boran ve arkadaşları mahkemeye verildiler. Biz memleketten çıktıktan sonra mahkeme, sanıkların birer sene hapislerine karar verdi.

Memlekette barışı savunmak bile suçtu. İleri bir demokrasiye geçildiğini davul zurna ile ilan ettikleri bu devirde, hükümetin, memleket ve halk zararına olan işlerini tenkit etmesi, hâlâ vatana hiyanet sayılıyordu. Her ilerici hareketin üzerine bir komünist damgası basılıyor ve susturuluyordu.

İdareci çevreler, seçim hazırlıkları içindeydiler. Memlekete demokrasi, hürriyet, barış getireceğini vaadeden Demokrat Parti de meclis koltuklarını paylaşmak için Halk Partisi'yle boğuşuyordu. Bu partilerin ikisi de dış politikada, memleketi Amerikalılara satmakta beraberdiler. Memleketi satanlar güya milliyetçi, vatansever idiler. Halkın menfaatlerini, memleketin bağımsızlığını savunan bizler ise, suçluyduk.

Kendi suçlarını saklamak için durmadan ilericilere saldırıyorlardı. Sabahaddin Ali gibi Türkiye'nin en büyük romancılarından biri öldürülmüştü. «Marko Paşa»lar, «Zincirli Hürriyet», «Nuhun Gemisi» der-

gileri kapatılmış, sahipleri hapiste yatıyorlardı. «Barış Severler Cemiyeti»nin kapısına kilit vurulmuş, kurucuları mahkemeye verilmişti. İlericiler devamlı bir polis kontrolü altında idiler. Bu şartlar altında gerçek yurtseverlerin herhangi bir şekilde memleket davalarını savunmalarına imkan bırakılmamıştı.

Bir akşam, işsiz bırakılan arkadaşlarla, Moda'da bizim evin denize karşı olan balkonunda konuşuyorduk. Hepsi memlekete hizmet edemedikleri gibi, yaşamak imkanından dahi yoksundular. Adnan Cemgil, sevinerek anlatıyordu:

— Ben iş buldum. Bir arkadaşım evlere su dağıtan kamyonunda bana da iş verdi. Şimdi su tenekelerini evlere dağıtacağım.

Bu sevinç ne kadar hazindi. Adnan Cemgil gibi bir aydının, sakalık etmekten duyduğu sevinç!...

Behice Boran'la kocası Nevzat bir tercüme bürosu açmışlardı. Tüccarların ticaret mektuplarını İngilizceye, diğer lisanlara tercüme ediyorlardı. Niyazi Berkes, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesindeki kürsüsünden atıldıktan sonra, kardeşinin yardımıyla küçük bir makinalı matbaa kurmuştu. Polis, bu matbaanın çalışmasına dahi imkan vermedi. Pertev Boratav, ikide bir Ankara'dan İstanbul'a geliyor, işsizlik azabıyla kıvranıyordu. Abidin Dino, seramik bir çömlek üzerine yaptığı bir desen yüzünden mahkemeye verilmişti. «Görüşler» Dergisi'nin G harfini oraga benzettikleri gibi, onun desenini de orak çekice benzetmişlerdi. İdareci çevreler bir hiç yüzünden bu zinde kuvvetleri nasıl lüzumsuz işlerde harcıyor, çalışamaz hale getiriyorlardı.

Çakıl taşları gibi kenara atılan aydınlara baktım. Yüreğim sızladı. Adnan'ın sakalık etmesi yüreğime dokunmuştu. Acınacak halimize gülmek gerekirdi.

— Çocuklar dedim, bu yaptıklarımız iş değil... Yarın Adnan Cemgil'in elinden su tenekelerini de alırlar. Tercüme bürosunu da kapatırlar. Gelin, biz bir lokanta açalım. Behice Boran, ben, Nazife Cemgil, Mediha Berkes yemekleri pişiririz, erkekler de garsonluk yapar, vekilharçlık ederler.

Adnan Cemgil hemen atıldı:

— Ne diyorsunuz? dedi. Komünistler gizli çalışmalarını gözden saklamak için bu lokantayı açtılar, lokantanın altında gizli toplantılar yapıyorlar, beyannameler başıyorlar der, hepimizi deliğe tıkarlar.

Bu bir şaka idi. Ama biraz da gerçek idi. Bizim artık memlekette bir lokanta açmamız dahi mümkün değildi. Havasızlıktan boğuluyorduk. Haşmetmeab demokrasinin tahtına oturduğu günlerde, memleketin en ilerici kuvvetleri, söz, düşünce, hareket hürriyetinden, çalışma imkanlarından böylesine yoksundular.

Yıllar boyu savunduğumuz memleket davalarını, halk davalarını dile getirmek, barışı savunmak, bu idealler uğruna savaşmak için bütün yollar kapanmıştı. Vatanımızda gurbette gibiydik. Günler boş geçiyordu. Hayat manasını kaybetmişti.

1950 yılının Mart ayında idi... Zekeriya Sertel, bu boğucu havadan bir müddet olsun kurtulmak için, dış memleketlere bir seyahat yapmayı düşünmüş. Bana bu teklifi yaptığı zaman memnunlukla kabul ettim. Demokrat Parti seçimleri kazanmış, Menderes iktidara gelmişti. Paris'e gitmek için polisten pasaport istedik. Altı ay bekledik. Nihayet Zekeriya, Adnan Menderes'e bir telgraf çekti:

«Beraberce çalıştığımız günlerde, memlekete geniş bir hürriyet ve demokrasi getireceğinizi vaad etmiştiniz. Bana dış memleketlere seyahat için pasaport vermeyen, seyahat hürriyetimi sınırlayan bu memlekette demokrasinin kurulacağına nasıl inanalım. Bana pasaport verilmesi için polise emir vermenizi bekliyorum.»

Altı ay sonra Paris'e gitmek üzere bin zorlukla pasaportlarımızı aldık. 9 Eylül 1950'de Zekeriya, ben, küçük kızım Yıldız, ellerimizde birer küçük çanta ile Yeşilköy uçak meydanına geldik. Her an, pasaportlarımızın elimizden alınması korkusu içindeydik. Yanımızda kağıt namına hiçbir şey götürmüyorduk. Bütün yazdığımız eserlerden, dergilerden bir tek dahi yanımıza alamamıştık. Yıllarboyu halk uğruna savaştığımız vatanımızdan bu şekilde ayrılmak acı bir şeydi.

Uçağın merdivenlerini ağır ağır çıkarken yüreğim burkuldu. Bu her zamanki gibi bir seyahate çıkış değildi. Çok sevdiğim memleketimi, halkımı, dostlarımı, kardeşlerimi, acaba ne kadar zaman sonra görecektim?

Uçak havalandı. Yuvarlak pencereden İstanbul'u seyrediyorum... Aşağıda Yeşilköy, cami minareleri, evler, birer birer benden uzaklaşıyorlar. Yeşil ağaçların tepelerini görüyorum. Bulutların arasına giriyorum. Artık hiçbir şey görünmüyor. Başımı uçağın koltuğuna dayadım. Gözlerimi kapadım. Savaş dolu bir hayatı arkamda bırakıyordum. Uğruna bu kadar fedakarlık yaptığım halkımın, en güç günlerinde onların davasını savunmak hürriyetinden yoksundum... İçim sızladı... Gözlerimden akan yaşların sıcaklığını dudaklarımda duydum.

13

Memleketimin İnsanlarına

Memleketten ayrıldığım 1950 Eylül'ünden bu güne çok yıllar geçti. O günden, bu güne köprülerin altından çok sular aktı. İnönü diktatörlüğünün yıkılmasını, Menderes diktatörlüğünün yıkılması kovaladı. 200 yıldan beri hürriyete kavuşmayan memleketim, burjuvazinin, onu temsil eden hükümetlerin baskısı altında, demokratik devrimi tamamlayamadı. Ancak 27 Mayıs 1960 hareketi, halk kitlelerine bir çok haklar sağlayan bir anayasa getirdi. Bugün söz, düşünce, teşkilatlanma hürriyetleri anayasanın garantisi altındadır. İşçilere, sendika kurmak, grev yapmak hakları tanınmıştır. İşçiler davalarını ellerine almış, şuurlanmış, kendi partilerini kurmuşlardır. Gençler, memlekette demokrasinin savunulmasında ön saflarda çarpışıyorlar. Aydınlar, ilericiler bugün Amerikan burjuvazisiyle işbirliği yapan kompradorlara, burjuvaziyi temsil eden hükümete, Amerikan boyunduruğuna karşı savaşıyorlar. Sosyalizm hareketleri gelişiyor. Bunu uzaktan seyretmek dahi insanın gönlüne ferah veriyor.

Biz en kötü şartlarda demokrasi için, diktatörlüğe

karşı savaştık. Memleketimizin bağımsızlığı için, geri kalmış memleketleri boyunduruğu altına alan emperyalizme karşı savaştık. Geniş köylü, işçi, dar gelirli halkı ezen sömürücülere karşı savaştık. Din, milliyet, ırkçılık propagandaları ile küçük milletleri silah zoruyla hegemonyası altına almak isteyen faşizme karşı savaştık. Gerici burjuvazi, bu hürriyet, sosyal adalet, demokrasi savaşını boğmak için, fikre baltalarla, balyozlarla hücum etti. Hürriyet savaşı yapan matbaaları değil, memlekette gelişmekte olan bütün ilerici hareketleri yıktı.

Bizim yarıda bıraktığımızı savaşı bugün, memleketin ilerici unsurları canla başla savunuyorlar. Fakat Amerika'ya bağlı kompradorlar, C.İ.A., bu hareketleri boğmak için yine pusuda bekliyor. İlericilere, memleketimin insanlarına, bu hürriyet ve bağımsızlık uğruna yaptıkları çetin savaşta büyük başarılar dilerim.

Bu yazdığım hatıralar, o gün yaşadığımız devri, ve bizim savaş güçlüklerimizi dile getiriyor. Bu yüzden memleketimizden, halkımızdan, dostlarımızdan ayrılmak zorunda kaldık. Savunduğumuz davalar uğruna her şeyimizi feda ettik. Bugün gurbetteyiz. Bizim başladığımız savaşın kudretli ellerde gelişmesini uzaktan seyretmek acısı içindeyiz.

Bir bakıma gurbette değiliz, Sovyetler Birliği'n de, Azerbaycan'da, kardeşler, dostlar arasındayız. Onlardan gördüğüm misafirperverliğe karşı yüreğim minnetle doludur. Fakat hiçbir şey insana vatan hasretini unutturamıyor.

Bu satırları yazarken 32 sene memleketime hizmet için yaptığım çalışmaları hatırlıyor, ödevini yapmış bir insanın rahatlığını duyuyorum. Bugün aynı davalar uğrunda savaşan kardeşlerime büyük başarılar dileyerek, roman gibi olan bu hatıraları bitiriyorum.

Viyana Ormanlarında, 1956.

Viyana'daki evin terasında, 1957.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	5
Hayata Giriş	9
Amerika'da	35
Yurda Dönüş	61
«Resimli Ay» Devri	79
Politik Hayatta	166
Harp Yıllarında Türkiye	199
Harp Sonlarında Türkiye	251
Görüşler Dergisi	288
Tan Olayları	304
Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve Tevkifler	323
İnsan Hakları Cemiyeti	351
Provokasyonlar Devam Ediyor	365
Memleketimin İnsanlarına	386

Sabiha Sertel

ROMAN GİBİ

Türkiye'nin basın hayatında unutturulamayacak bir yere sahip olan Sabiha Sertel, anılarında, bir kadın ve bir toplumcu olarak, gerçek bir demokrasinin kurulması için verdiği mücadelelerin dökümünü yapıyor. 1910'lardan 1950'lere dek uzanan yoğun ve çalkantılı bir dönemin bir röportaj canlılığı ve bir roman akıcılığı ile belgelendirilmiş anlatımı... Ülkemizde çağdaş basının temelini atanlardan biri olan Sabiha Sertel'in anılarından bugün için de çıkarılacak hayli dersler var.

belge yayınları

kapaktaki fotoğraf: Sabiha Sertel torunlarıyla, Moda 1948